

ЗМІСТ

	Передмова	6
	ВСТУП	
Урок № 1	Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу	8
	ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВІВЧЕНОГО. ПУНКТУАЦІЯ	
Урок № 2	Словосполучення й речення. Члени речення. Звертання. Вставні слова	12
Урок № 3	Просте і складне речення. Пряма мова і діалог	16
Урок № 4	Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	20
Урок № 5	Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	24
	СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ	
	Словосполучення й речення	
Урок № 6	Словосполучення. Будова й види словосполучень за способом вираження головного слова	28
Урок № 7	Види речень за метою висловлювання. Оклічні речення. Розділові знаки в кінці речення	34
Урок № 8	Усний твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	38
Урок № 9	Письмовий твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	41
Урок № 10	Речення двоскладні й односкладні, прості і складні	44
Урок № 11	Порядок слів у реченні. Логічний наголос	50
Урок № 12	Тематична контрольна робота № 1 (диктант). Контрольне аудіювання художнього тексту	54
	Просте двоскладне речення. Головні члени речення	
Урок № 13	Підмет, способи його вираження	60
Урок № 14	Простий присудок	65
Урок № 15	Усний вибіркового переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в науковому стилі	69
Урок № 16	Письмовий вибіркового переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в художньому стилі	72
Урок № 17	Складений дієслівний присудок	76

Урок № 18	Складений іменний присудок	80
Урок № 19	Тире між підметом і присудком	84
Урок № 20	Тематична контрольна робота № 2 (тестові завдання). Вивчальне читання мовчки	89
Просте двоскладне речення. Другорядні члени речення		
Урок № 21	Означення узгоджене й неузгоджене	98
Урок № 22	Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок через дефіс. Прикладки, що беруться в лапки	103
Урок № 23	Додаток як другорядний член речення	107
Урок № 24	Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі	112
Урок № 25	Письмовий твір-опис пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	115
Урок № 26	Види обставин. Порівняльний зворот	118
Урок № 27	Узагальнення й систематизація з теми «Другорядні члени речення»	124
Урок № 28	Тематична контрольна робота № 3 (тестові завдання). Контрольне читання мовчки тексту публіцистичного стилю	128
Односкладні й неповні речення		
Урок № 29	Означено-особові речення	138
Урок № 30	Неозначено-особові речення	143
Урок № 31	Узагальнено-особові речення	147
Урок № 32	Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю (на основі прослуханих радіо- і телепередач)	150
Урок № 33	Безособові речення	153
Урок № 34	Називні речення	157
Урок № 35	Односкладні речення як частини складного речення. Синтаксичний розбір односкладних речень	161
Урок № 36	Усне повідомлення на тему про мову, що вимагає зіставлення й узагальнення матеріалу, в науковому стилі ..	166
Урок № 37	Повні й неповні речення. Тире в неповних реченнях ...	170
Урок № 38	Тематична контрольна робота № 4 (тестові завдання)	175
Речення з однорідними членами		
Урок № 39	Однорідні члени речення із сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком	185
Урок № 40	Речення з кількома рядами однорідних членів	191
Урок № 41	Однорідні й неоднорідні означення	194
Урок № 42	Кома між однорідними членами речення	199
Урок № 43	Письмовий твір-роздум на морально-етичну (чи суспільну) тему в публіцистичному стилі	203
Урок № 44	Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Двокрапка й тире при узагальнювальних словах	205

Урок № 45	Тематична контрольна робота № 5 (диктант). Контрольне аудіювання тексту публіцистичного стилю ...	211
Речення зі звертаннями, вставними словами		
Урок № 46	Звертання непоширені й поширені	217
Урок № 47	Розділові знаки в реченнях зі звертаннями	222
Урок № 48	Вставні слова і словосполучення, їх види за значенням	225
Урок № 49	Розділові знаки в реченнях зі вставними словами	231
Уроки № 50–51	Письмовий докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням	235
Урок № 52	Вставні речення, розділові знаки при них	238
Урок № 53	Узагальнення й систематизація з теми «Речення із звертаннями і вставними словами»	242
Урок № 54	Тематична контрольна робота № 6 (тестові завдання). Навчальне критичне аудіювання	246
Речення з відокремленими членами		
Урок № 55	Поняття про відокремлення	255
Урок № 56	Конспектування як різновид стислого переказу прочитаного науково-навчального тексту	260
Урок № 57	Відокремлені й невідокремлені означення, способи їх вираження	264
Урок № 58	Розділові знаки в реченнях з відокремленими означеннями	269
Урок № 59	Відокремлені прикладки	274
Урок № 60	Відокремлені додатки. Розділові знаки в реченнях з відокремленими додатками	279
Урок № 61	Відокремлені обставини, способи їх вираження	282
Урок № 62	Розділові знаки в реченнях з відокремленими обставинами	287
Урок № 63	Письмовий твір-оповідання з обрамленням на основі почутого	291
Урок № 64	Відокремлені уточнювальні члени речення. Розділові знаки в реченнях з уточнювальними членами	295
Урок № 65	Узагальнення й систематизація з теми «Відокремлені члени речення»	300
Урок № 66	Тематична контрольна робота № 7 (диктант). Контрольне читання мовчки тексту наукового стилю ...	305
ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ		
Урок № 67	Просте неускладнене речення. Розділові знаки в ньому .	311
Урок № 68	Ділові папери. Протокол	315
Урок № 69	Розділові знаки у простому ускладненому реченні	320
Урок № 70	Підбиття підсумків за рік	324
КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8 КЛАСІ.....		
		328

ПЕРЕДМОВА

Усі уроки української мови у 8 класі розроблено відповідно до програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська мова. 5–12 класи» (Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосолова, Я. І. Остаф; за ред Л. В. Скуратівського).

Автори пропонованого посібника в основу розроблених уроків поклали основні чотири змістові лінії: мовленнєву, мовну, діяльнісну й соціокультурну. У зв'язку з цим дібрані методи, прийоми й засоби навчання рідної мови спрямовані: по-перше, на формування мовних і мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, збагачення мовлення лексико-фразеологічними, граматичними і стилістичними засобами; по-друге, на вдосконалення загальнопізнавальних, організаційних і творчих умінь, ціннісних орієнтацій тощо; по-третє, на формування національних і загальнолюдських культурних цінностей за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу.

Розроблені уроки, крім традиційних ефективних форм навчальної роботи (коментоване письмо, орфографічні, вибіркові, вибірково-розподільні, пояснювальні диктанти), характеризуються реалізацією сучасних освітніх технологій, а саме: проблемно-пошукової (проблемний діалог, робота з деформованим висловлюванням, дослідження-моделювання, конструювання, реконструювання, відновлення, творчі диктанти, навчальне редагування), проектної (творче спостереження з елементами аналізу, зіставлення, порівняння, ситуативні завдання), колективної та групової діяльності, диференціації й індивідуалізації навчання (робота в парах, мікрогрупах, за варіантами), ігрових форм (мовознавчі вікторини, ребуси, лінгвістичні ігри) тощо. Це сприяє розвиткові розумових здібностей учнів, їхньої пізнавальної активності й самостійності, формуванню комунікативної компетенції.

Структура кожного уроку чітка, відповідає його типу, темі й меті. Авторським колективом пропонується застосовувати такі типи уроків, як уроки засвоєння нових знань (формування мовної компетенції), уроки формування практичних умінь і навичок, уроки узагальнення й систематизації вивченого, уроки повторення набутих знань, уроки оцінювання навчальних досягнень учнів, уроки розвитку комунікативних умінь (поступове ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять і формування вмій в усіх видах мовленнєвої діяльності).

Уроки містять більшу кількість, ніж можна використати, дидактичного матеріалу, різноманітних пізнавальних завдань і вправ творчого характеру, що дає можливість учителю вибрати ті, які відповідатимуть

специфіці навчального закладу, рівню мовної підготовки восьмикласників та їхнім інтересам.

Окрім цього, особливістю змісту більшості уроків є системне використання у процесі опрацювання мовного матеріалу внутрішньо-предметних зв'язків (з лексикою і фразеологією, культурою мовлення і стилістикою, текстом тощо) та міжпредметних зв'язків (з літературою, історією, предметами природничо-математичного циклу). Тому в основу дидактичного матеріалу авторами покладено висловлювання (текст), завдяки якому здійснюється вдосконалення практичних умінь і навичок мовленнєво-комунікативної діяльності восьмикласників.

Навчально-методичний посібник включає 70 уроків української мови. Розподіл кількості годин на вивчення окремих розділів мовної й мовленнєвої змістових ліній обумовлений чинною програмою.

№ з/п	Розділи програми	Кількість уроків			
		Мовна змістова лінія		Мовленнєва змістова лінія	Усього
		уроки вивчення мовної теорії, формування вмінь і навичок	уроки оцінювання навчальних досягнень		
1	Вступ	1	—	—	1
2	Повторення й узагальнення вивченого. Пунктуація	2	—	2	4
3	Словосполучення й речення	4	1	2	7
4	Просте двоскладне речення	10	2	4	16
5	Односкладні й неповні речення	7	1	2	10
6	Речення з однорідними членами	5	1	1	7
7	Речення із звертаннями, вставними словами	6	1	2	9
8	Речення з відокремленими членами	9	1	2	12
9	Повторення в кінці року	3	—	1	4
Загальна кількість уроків		47	7*	16	70

С. А. Омельчук, кандидат педагогічних наук, доцент

* Окрім тематичних контрольних робіт, пропонується провести ще два контрольні зрізи у вигляді текстових диктантів наприкінці I і II семестрів.

ВСТУП

Урок № 1

МОВА — НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ, ПІЗНАННЯ І ВПЛИВУ

Мета: розширити відомості восьмикласників про рідну мову, сформувані поняття про мову як найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу; сформувані вміння аналізувати висловлювання, на їх основі будувати власне міркування; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню ролі мови як найважливішого, найбагатшого і найміцнішого зв'язку поколінь.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів.

Текст (риторичний аспект): доречне використання художніх засобів мовлення в тексті; роль художніх засобів у розкритті задуму висловлювання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Слово ввібрало в себе найтонші порухи
наших почуттів. У ньому закарбувалася
душа, звичаї, традиції, радості й болі
народу — всі його духовні цінності,
створені століттями.*

В. Сухомлинський

III. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності восьмикласників

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Дібрати до нього заголовки. Яке речення передає основну думку висловлювання?

«Я мислю — це означає, що я існую» — цю думку сформулював французький філософ, фізик і математик Рене Декарт (1596–1650). Він висловив її латинською мовою, мовою науки його часу. Зрозуміло, що він міг би висловити її і французькою мовою. Цю думку в той чи інший спосіб можна виразити будь-якою іншою мовою цивілізованого народу, наприклад, навіть і такою несхожою на французьку, як китайська мова. У всякому випадку, цю думку можна виразити лише з допомогою слів якоїсь людської мови.

А чи можуть бути в людей думки без слів? Буває таке, якщо люди думають про щось цілком конкретне, і в їхньому уявленні виникають зорові, слухові, смакові, нюхові, дотикові образи цієї цілком конкретної речі, що сприймається органами почуттів. Це означає, що люди мають два види мислення: мовне й образне, але вони переплітаються один з одним і думки про щось абстрактне можуть виражатися словами без почуттєвих образів, які б їх супроводжували, а думки про конкретне найчастіше сполучають у собі в людей на вищому ступені їхнього розвитку образи зі словами. Можна сказати, що поряд із словесним та образним мисленням у людей існує ще третій вид мислення — словесно-образне мислення (*За О. Білецьким*).

- ▶ Про яку функцію мови йдеться в прочитаному тексті?
- ▶ Пригадати, які основні функції виконує мова. Записати їх. Які із записаних функцій мови є, на ваше переконання, основними?

Творче осмислення висловлювання (робота в міні-групах)

- ▶ Прочитати мовчки висловлювання. У якій формі воно складено? Об'єднавшись у міні-групи, спростувати або довести твердження, що від уміння спілкуватися залежить досягнення певних життєвих вершин.

Ніхто не може сказати, як далеко ви зможете піти завдяки вмінню говорити перед великою аудиторією. Один із наших випускників, президент корпорації Серво, каже: «Уміння спілкуватися ефективно з іншими людьми та співпрацювати з ними — ось що ми завжди знаходимо в людях, які досягли в житті певних вершин».

Подумай, яке задоволення та насолоду ти отримаєш, коли встанеш та довірливо поділишся своїми думками та почуттями зі своїми слухачами. Я декілька разів мандрував навколо світу, але не знаю, що може дати більшу насолоду, ніж тримати людей під владою слова. Ви отримуєте почуття сили та могутності. «За дві хвилини до початку промови,— сказав один з моїх випускників,— я думаю: нехай мене краще відлупцюють, ніж я почну говорити; але за дві хвилини до кінця свого виступу я думаю: нехай мене краще застрілять, ніж припинять мою промову» (*Д. Карнегі*).

- ▶ Чи отримуєте ви почуття сили й могутності під час публічних виступів?
- ▶ Поміркувати, за яких умов процес спілкування не приносить людині задоволення й насолоду.
- ▶ Що необхідне для того, щоб виступ перед аудиторією був переконливим і мав вплив на слухача?

IV. Виконання системи завдань творчого характеру

Лінгвістична гра «Закінчи речення»

- ▶ Продовжити вислови. Зіставити їх з висловами ваших однокласників.
  1. Одним з основних атрибутів українського суспільства є...
  2. Для мене українська мова — це...
  3. Значення мови для народу полягає в...
  4. Розвинена держава завжди бореться і дбає про чистоту мови, адже...
  5. Кожен громадянин України повинен зрозуміти, що мова — це...
  6. Мову береже й творить не тільки закон, а й...
- ▶ Виразно прочитати складені вислови. Сформулювати основну думку, передану цими висловами.

Моделювання висловлювань на основі відновлення їх

- ▶ Відновити й записати поетичні уривки так, щоб рядки римувалися. За допомогою яких художніх деталей і засобів автори передають своє ставлення до рідної мови?

1. Мелодійна, милозвучна, різнобарвна, точна, влучна мова українська. То лірична, то повчальна, то, як пісня величальна, мова українська. 2. Самостійна, незалежна, і багата, і безмежна мова українська. Тож неси по світу славу української держави, мово українська (*В. Дворецька*). 3. Велике й мудре слово у народу. Збагнути треба його силу й вроду. Тоді такий в тобі настане клімат, що не звертай уваги на погоду! (*О. Довгий*). 4. Ніжна, мила, світанкова, ясна, чиста, колискова, мелодійна, дзвінкотюча, дивна, радісна, співуча, лагідна, жива, казкова, красна, чарівна, шовкова, найдорожча, добра, власна, мудра, сонячна, прекрасна, солов'їна, барвінкова українська мова! (*А. Канищенко*). 5. На все впливає мови чистота: зір глибшає, і кращають уста, стає точнішим слух, а думка гнеться, як вітром розколотані жита (*Д. Павличко*).

- ▶ Усно розкрити зміст останнього поетичного уривка.

Інтерактивна гра «Круглий стіл»

- ▶ Прочитати твердження Алли Коваль. Стисло письмово сформулювати їх основну думку.

1. Правильна, об'єктивна думка про людину складається не одразу; насамперед ми оцінюємо вчинки людини, а вже потім слова — адже людина перевіряється ділом. А проте саме в слові остаточно виявляється характер людини, її ставлення до оточення, вихованість, людяність, чуйність, такт, простота, скромність.
2. Уміння володіти словом, почуття краси слова потрібне кожній людині. Той, хто серцем відчуває красу слова, уміє словом передати найтонші відтінки людських думок і переживань, підніметься на високу сходинку справжньої людської культури. І навпаки, низька культура мови збіднює духовний світ людини (*А. Коваль*).
  - ▶ Узяти участь в обговоренні проблеми «Які перспективи відкриваються перед сучасною молоддю людиною, яка вільно володіє словом?»

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Скласти письмовий твір-мініатюру в публіцистичному стилі на тему «Що для мене рідна мова?»
2. Записати 3–4 крилаті вислови про мову, основна думка яких передавала б роль мови як засобу спілкування, пізнання і впливу. Вивчити їх напам'ять.

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО. ПУНКТУАЦІЯ

Урок № 2

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ Й РЕЧЕННЯ.

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ЗВЕРТАННЯ. ВСТАВНІ СЛОВА

Мета: повторити найважливіші теоретичні відомості з синтаксису і пунктуації, зокрема про словосполучення й речення як основні синтаксичні одиниці, про особливості вживання звертань, вставних слів і однорідних членів речення; удосконалити загальнопізнавальні вміння розрізняти словосполучення й речення, визначати головне й залежне слова у словосполученнях, головні й другорядні члени речення, знаходити звертання і вставні слова та правильно розставляти розділові знаки відповідно до вивчених пунктуаційних правил; розвивати творчі вміння використовувати вивчені поняття у власних висловлюваннях, зважаючи на особливості їх уживання в мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати шанобливе ставлення до рідного слова та надбань української літератури.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів.

Культура мовлення і стилістика: дотримання правильної інтонації в реченнях з однорідними членами речення, звертаннями, вставними словами; засвоєння складних випадків слововживання.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь складати й поліпшувати висловлювання на основі використання власного досвіду.

Тип уроку: урок повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо повторення вивченого про словосполучення й речення, члени речення, звертання і вставні слова.

III. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку

IV. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого

Колективна робота з текстом

- Прочитати текст. Визначити його тему. З'ясувати стильову належність. Що виражає заголовок: тему чи основну думку? Дібрати власний заголовок. Порівняти із заголовками, дібраними однокласниками, найкращий записати. Яке значення мають речення, різні за метою висловлювання? Дібрати кілька означень мови.

МОВА — СКАРБНИЦЯ ДУХОВНОСТІ НАРОДУ

Мово рідна! Ти, як море, безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

Красо моя! У тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть, зойк матерів у годину лиху і непереможний гук лицарів твоїх у днину побідну, пісня серця дівочого в коханні своїм і крик новонародженого. У тобі, мово, неосяжна душа народу: його мудрість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його.

Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі, а без тебе — перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття.

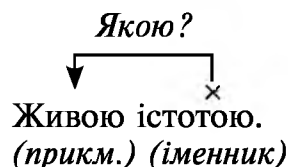
Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в години смутку! Люблю тебе і в гніві, коли ти клекочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів. Люблю і твою ніжність, коли ти одним-однісіньким словом зігриваєш, мов сонце.

Світлоносна! Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого. Тож такою і будь вічно, мово рідна! (За С. Плачиндою).

- Виписати з тексту 7–8 словосполучень та зробити їх синтаксичний розбір.

Відтворення теоретичного матеріалу

- Розглянути схеми і скласти діалог про будову словосполучень і речень.

(ім.) (дієсл.) (спол.) (прикм.) (імен.)

Літак ставав ніби живою істотою (В. Собко).

- У репліках діалогу використати такі вислови: 1. Словосполучення відрізняється від речення ... . 2. Словосполучення складається ... . 3. Слова у словосполученні пов'язуються між собою ... . 4. Речення служить ... . 5. Йому притаманні такі ознаки ... . 6. Речення складається ... .

Лінгвістичне дослідження з творчим завданням

- ▶ Прочитати. Назвати сполучення слів, які не є словосполученнями. Аргументувати свій вибір.

Алгебра й геометрія, гарячий обід, зворушливо переконувати, мова відроджується, восьмий клас, словосполучення й речення, улюблена справа, дихати повітрям, наші друзі, щоденники школярів, із мовлення, учні розмовляють, ніжний подих, призначити побачення, написати другові, рядки тексту, долати перешкоди, для взаєморозуміння, наука про мову, смачна малина.

- ▶ Записати словосполучення. Позначити головне і залежне слова. З'ясувати орфограми.
- ▶ Скласти 3–4 речення із звертаннями, використовуючи окремі словосполучення. Виділити граматичну основу.

Дослідження-характеристика

- ▶ Прочитати виразно поезію. Поміркувати, що відбиває заголовок: тему чи основну думку вірша. З'ясувати, яке значення має використання автором різних за метою висловлювання речень. Чи можна було б уникнути цього?

ДО БРАТА

На мові нашій дня печать.
Вона — як сяйво серед ночі.
Її не можна забувати —
Вона — душі твоєї очі.
На мові нашій дня печать,
Національним самогубцем
Невже ти, брате, хочеш стать?
Яке прекрасне рідне слово!
Воно — не світ, а всі світи...
Шевченка мову і Франкову
Невже під ноги кинеш ти?
Ні, наша мова не загине, її не знищать сили злі.
Ти власним світлом, **Україно**,
Сіяти будеш на землі.

(В. Сосюра)

- ▶ Зробити синтаксичний розбір останнього речення. Схарактеризувати виділене слово. Пояснити його правопис.

Дослідження-відновлення

- ▶ Скласти монологічне висловлювання в науковому стилі про розділові знаки в реченнях з однорідними членами, використовуючи подані схеми. Навести приклади, дібравши їх з підручника української літератури.

1. ○, ○, ○. 2. ○, ○ і ○. 3. і ○, і ○, і ○.

Творче завдання

- ▶ Прочитати. Утворити 5–6 поширених, різних за метою висловлювання речень. До їх складу ввести вставні слова й однорідні члени речення. Записати, накреслити схеми.

Дні летять, сонце гріє, сколихнулися відчуття, українська література, зустрівся знайомий, школяр написав, учні працюють, хворий лежить, композитор грав, дідусь розповів, урок почався, зеленіють трави, очі сяяли, діти привіталися, збудженість насторожує, уміння вдосконалюються, вони зустрічалися, стосунки закінчилися, приходять почуття.

- ▶ Пояснити розділові знаки в реченнях зі вставними словами й однорідними членами речення. Визначити, якою частиною мови виражені другорядні члени речення.

Самостійна робота

- ▶ Прочитати фразеологізми. Пояснити їх значення. Сконструювати речення, увівши до їх складу подані фразеологізми і вставні слова з довідки.

Накивати п'ятами; жалів яструб курку; бурмотіти під носа; у чорта на болоті; очі на мокрому місці; земля горить під ногами; утопити в ложці води; у лісі вовки виють, а на печі страшно; іти своїм шляхом; забігти на вогник.

Довідка: на жаль, може, на моє щастя, здавалося, як гадають, безперечно, я знаю, кажуть, можливо, до речі.

- ▶ Прочитати виразно речення. Поміркувати, яку роль відіграють вставні слова в мовленні.

V. Узагальнення й систематизація знань учнів**Експрес-опитування**

1. Назвати відмінні риси словосполучення і слова, речення.
2. Охарактеризувати словосполучення. Навести приклади сполучень слів, що не є словосполученнями.
3. Як будується речення? Назвати речення за метою висловлювання. Навести приклади.
4. Розказати про однорідні члени речення. Коли між ними ставиться кома, а коли — ні?
5. Яку роль відіграють у реченнях узагальнювальні слова? Які розділові знаки ставляться при них?
6. Навести приклади речень із звертаннями та вставними словами? Чи є вони членами речення?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Уявити ситуацію: у вашій родині відбувається обговорення питання про українську мову як рідну і національну. Скласти й записати полілог між членами родини. Використати звертання, вставні слова та однорідні члени речення. Дібрати заголовок.

Урок № 3

ПРОСТЕ І СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПРЯМА МОВА І ДІАЛОГ

Мета: повторити, узагальнити й поглибити основні теоретичні відомості про просте і складне речення, пряму мову й діалог, сформувані цілісну систему особистих знань восьми-класників з теми; удосконалити пунктуаційні вміння щодо правильної розстановки розділових знаків у складних реченнях, у реченнях з прямою мовою та при діалозі; розвивати творчі вміння моделювати речення з прямою мовою, реконструювати складні речення в речення з прямою мовою, створювати діалогічні тексти відповідно до мовленнєвої ситуації; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до літератури.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів.

Культура мовлення і стилістика: дотримання правильної інтонації у простих і складних реченнях, у діалогах і реченнях з прямою мовою; засвоєння складних випадків слововживання.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь складати й поліпшувати висловлювання на основі використання власного досвіду.

Тип уроку: урок повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа

*Прекрасне слово, але що в ньому,
як не від серця йде воно?*

В. Мисик

III. Виконання системи завдань на основі повторення вивченого

Навчальне читання мовчки з елементами аналізу тексту

Прочитати текст. Визначити його стиль. Аргументувати своє твердження. З яких речень за будовою складається текст? Думку підтвердити прикладами.

ВИТЯЗЬ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Із глибини народного життя вийшла поезія Василя Симоненка.

Хлоп'ям зустрів Симоненко сонячний День Перемоги. Фронтові випробування минули його, але червоно-вишневі Малишкові зорі з дивною силою продовжили себе в Симоненковій поезії. І якщо Малишко для нас — сурмач покоління фронтового, то Симоненко постав сурмачем покоління молодшого. Україна для нього — мати, святиня, вона йому дала крила і снагу, глибін роздумів і художні барви.

Художня палітра його багатюща. Симоненко сміливо випробовує себе в ранніх жанрах. Поряд із творами громадянської та інтимної лірики з-під його пера виходять і дошкульні сатиричні епіграми, байки, він пише віршовані жарти й казки для дітей.

Ось таке розмаїття знайде читач у творах Василя Симоненка (О. Гончар).

- ▶ Схарактеризувати прості й складні речення. Зіставити їх. Як поєднані частини складних речень між собою?
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова. У якому значенні автор використав його? Виписати ключові слова й переказати текст.

Творче моделювання-зіставлення

- ▶ Скласти речення за поданими схемами. Порівняти їх структуру. Чим вони відрізняються? Які з них є поширеними і непоширеними, повними і неповними? Пояснити.

1. _____ _____, _____ _____ .
2. _____ _____, _____ _____ .
3. _____ _____ _____ _____ _____, _____ _____ _____ _____ .
4. _____ _____ _____ _____ ?
5. _____ _____ _____ і _____ _____ !

- ▶ Пригадати вивчене у попередніх класах про структуру речень. Скласти монологічне висловлювання.

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип мовлення. Що відбиває заголовок: тему чи основну думку висловлювання? Пояснити. Поміркувати, чому поетам важко писати гумористичні твори. Яких ще поетів-сміхотворців ви знаєте?

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

В усі часи чи не найбільшим випробовуванням для українця було вміння залишатися самим собою. Свідчення цьому — багатоважкова трагічна історія нашого народу й долі окремих його видатних представників.

Джек Лондон писав: «Гумор найважче твориться... Писати гумор можуть лише нечисленні автори». Серед цих справді нечисленних авторів, котрі «могли» писати гумор,— ім'я видатного українського поета-сміхотворця Степана Руданського. За свого життя поет майже не друкувався й помер, не здобувши визнання в мистецьких колах. Лише в народі твори Руданського дістали велику популярність, вони розповсюджувалися в списках та переказувалися усно. Слава прийшла до поета після його смерті.

«Найоригінальнішим і заразом найбільше народним явився Руданський у своїх «співомовках»,— відзначав Іван Франко. Співомовки Степана Руданського — це рухлива, жива мозаїка, майже калейдоскоп, у якому кожен окремий дрібний елемент дає уявлення про велике ціле. Водночас ці дрібні окремі елементи утворюють загальну картину великого цілого. Зі співомовок ми дізнаємося про суспільні та побутові явища й відносини, характерні для тогочасної України, про **звичаї** та ментальність різних націй... Адже саме за національною приналежністю групує Руданський дійових осіб (*З часопису*).

- ▶ Знайти в тексті речення, що відповідають поданим схемам: А: «П». «П»,— а. Записати їх і з'ясувати розділові знаки. Що зміниться, якщо поміняти місцями слова автора і пряму мову? Аргументувати відповідь.
- ▶ Зробити фонетичний розбір виділеного слова.

Дослідження-трансформація

- ▶ Прочитати прислів'я і приказки. З'ясувати їх зміст. У яких ситуаціях ви могли б почути або використати подані прислів'я і приказки?
  1. Хто **рано** встає, тому Бог дає.
  2. Так спить, як **полохливий** заєць.
  3. Нині гульки, завтра гульки, а в городі ні цибульки.
  4. Око бачить далеко, а серце — **глибоко**.
  5. Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь **гладенько**.
  6. Не помиляється той, хто нічого не робить.
  7. Пташка красна своїм пір'ям, а людина — своїм умінням.
  8. Добрим словом мур проб'єш, а лихим — і в двері не ввійдеш (*Нар. творчість*).
- ▶ Скласти й записати 4–5 речень з прямою мовою, використовуючи прислів'я і приказки. Пояснити розділові знаки. Накреслити схеми.
- ▶ До виділених слів дібрати антоніми.
- ▶ З'ясувати правопис слів **уміння**, **помиляється**. Дібрати 4–5 прикладів на визначені орфограми. Записати їх.

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати виразно уривок із поезії Дмитра Білоуса. Які форми мовлення поєднано в тексті? Пояснити власне розуміння заголовка вірша і власне ставлення до авторського задуму.

ЦАПИДИКИ

Всі пишуть, всі друкуються навколо,
А в Костя Крука твори теж не гірші.
Він до поета йде: — Скажіть, Миколо Васильовичу,
як вам мої вірші?
Поет узяв ці витвори ліричні:
— Віддаєте належне ви браваді.
Проте рядки є досить симпатичні.
Цапидики ж стоять вам на заваді.
— Це щось з теорії літератури?
— Признаюсь, не тримав її в руках.
— Це з галузі словесної культури.
Та ось воно у ваших же рядках:
«Люблять цапи дикі
свіжу капусту жувати...»
Що далі тут уже коментувати?..

(Д. Білоус)

- ▶ Проаналізувати розділові знаки при діалозі. Пригадати, як називаються висловлювання співрозмовників у діалогічному тексті.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова (у разі потреби звернутися до тлумачного словника). Скласти з ним складне речення, використовуючи сполучники *бо*, *щоб*.

Ситуативне завдання

- ▶ Уявити себе редактором дитячого журналу «Пізнайко». Вам для створення допису необхідно взяти інтерв'ю у восьмикласників про враження від переглянутого кінофільму.
- ▶ Скласти й записати діалог редактора з глядачем кінофільму на тему «Цікавий герой». Розпитати про особисте ставлення до нього, а також власну позицію щодо задуму режисера.

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати текст. Визначити стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Поміркувати, про яку поетесу йдеться в тексті. Розказати, що вам відомо про неї, її життєвий і творчий шлях.

Востаннє я бачив Лесю на літературному вечорі. Зібралось багато молоді. Лесю, що сиділа поруч з матір'ю, одразу впізнали. Леся серед нас, наша Леся... пішло по залу. Ларисо Петрівно, прочитайте нам що-небудь попросив, набравшись хоробрості, юнак у студентській формі. «Досвітні огні!» почулося з усіх кінців залу.

І ось Леся на невеликій естраді. Молодь довго аплодує своїй улюбленій поетесі. Вона піднімає руку, немов хоче погасити цей шквал щирого захоплення і пошани. Настає тиша. Напружена тиша. І серед неї наростають слова, вони, мов снігова хуртовина, заповнили зал і всіх, хто був у ньому, підхопили і понесли туди, де «досвітні огні» вже горять...

Кожне слово полум'яної поетеси, кожен жест її горів і кликав до борні, і тепер перед нами стояла вже не слаба змучена постать, а всевладний титан Вставай, хто живий, в кого думка повсталала!..

І знову буря оплесків (За О. Лисенком).

- ▶ Виписати речення з прямою мовою, розставивши розділові знаки. Пояснити їх уживання.

IV. Підбиття підсумків

V. Домашнє завдання

1. Виписати з будь-якого підручника 6–7 речень з прямою мовою різної структури. Усно пояснити розділові знаки.
2. Скласти діалог на тему «Який літературний жанр найкращий?».

Урок № 4

УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння учнів визначати тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати типологічний, композиційний і змістовий аналіз художнього тексту розповідного характеру з елементами опису місцевості, сприймати текст, розуміти його зміст, стисло відтворювати, використовуючи мовні засоби, характерні висловлюванням художнього стилю.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою й завданнями уроку

III. Колективна робота з текстами

Дослідження-характеристика

- ▶ Прочитати тексти мовчки. Поміркувати, що в них є спільного, чим вони схожі? З'ясувати стильову належність текстів. Визна-

чити тему й основну думку. Довести своє твердження, навівши приклади з текстів. За допомогою чого авторам удалося досягти мети висловлювання?

Текст 1

Над містом котився важкий, тисячоголосий гомін. Він народжувався десь там, по темних вузьких завулках, на запилюжених дорогах за міськими ворітьми. Короткі перемовки, сонні вітання, скрип коліс, брязкіт металу, старече покашлювання сотнями маленьких струмінців плинули, вбирали в себе інші й врешті вихлюпували на гору. Часто, з похлипом калатав рибний дзвін, тугі м'ячі ударів або злітали в гору й падали на плоскі покрівлі будинків, або скочувались униз, тут їх чавили, утоптували в ще холодний **брук** сотні черевиків вершників і рабів, різьбярів і виноробів, **софістів** і гончарів, **архонтів** і селян.

Агора* клекотіла, й вирувала, й дихала одними велетенськими грудьми. Агора вбирала всіх. Агора — це життя, а ще й провість на врожай, чутки про війну, мудра бесіда філософа, придбана корисна річ і корисні знайомства. Ось і рибний ряд. Риба з моря — не тільки користь, улюблена їжа, а й утіха для ока, й кожного разу диво, і якась несподіванка (*За Ю. Мушкетиком*).

Текст 2

Хоч убога-убога наша хатина, та в цей вечір вона покращала, побагатшала. Її бідність скрасили вишиті рушники і кетяги калини, запашне сіно на покуті й святвечірній стіл. На ньому зараз лежать три хлібини, грудка солі, височіє **стос** гречаних млинців і стоять з різними пісними стравами ті святошні мальовані полумиски, що бажають добрим людям і здоров'я, і щастя, і червоного цвіту.

От батько поглянув у засніжену далечінь і тричі покликав Мороза: «Морозе, Морозе, іди до нас кутю їсти!» Але й після цього ні на вулиці, ні на городах не обізвалися кроки дідугана. Він, мабуть, забарився на якійсь лісовій чи степовій дорозі.

Потім тато навстіж відчиняє наші скрипливі ворота. Може, приб'ється яка добра людина з дороги, то й погріє душу теплою стравою. І тільки після цього ми йдемо вечеряти.

Тепер за столом я й не писну, прислухаючись до мови-сподівання батьків. Оті великі надії на хліб новий, на рік золотий, на щастя у дворі сходяться в нашій хатині (*За М. Стельмахом*).

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів (у разі потреби звернутися до тлумачного словника).

Матеріал для вчителя. (*Брук* — дорога або вулиця (мостова), вимощена камінням; *софіст* — представник давньогрецьких філософів

* Агора — народні збори, а також майдан, де вони відбувалися.

V–IV ст. до н.е., у центрі уваги яких було мистецтво красномовства; *архонти* — у стародавній Греції вищі службові особи, які обиралися на певний строк; *стос* — велика кількість чого-небудь, складена один на один; кучугура.

- ▶ Підготуватися до стислого переказу текстів, попередньо з'ясувавши стилістичні особливості висловлювань художнього стилю.

Гра «Хто краще?»

- ▶ Прослухати перекази однокласників і визначити найкращий. Указати на недоліки й шляхи їх усунення.

IV. Сприймання тексту на слух

- ▶ Прослухати текст. Визначити тип мовлення. Довести належність тексту до художнього стилю. Дібрати заголовок.

Ми йшли стежкою мовчки в густих лозах. Діди йшли попереду з сітками і хропачами дуже повільно, ніби на звичайну нічну рибну ловлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків,— одним словом, увесь німецький феєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

— Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше? — звернувся до Платона Троянда.

Платон не одповів.

— Слушайте, діду, ви не можете іти трохи швидше?— стримуючи дрижаки, спитав Троянда ще раз.

— Ні, не можу,— одповів Платон. — Чого ви отакий швидкий стали, хто вас знає? Старий я вже швидко ходити. Одходив уже своє.

— Скажіть, а де ж річка? Далеко річка?

— А ось і річка.

Дійсно, лоза зразу кінчалась, а ми вийшли на чистий піщаний висип. Перед нами була тиха широка Десна. За річкою крутий берег, а далі, праворуч, другий висип і лози. За лозами темні ліси, а над річкою і над лісами вечірнє небо, якого я ніколи таким ще не бачив.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, унизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими головами, було написано шаленими крученими криваво-червоними і жовтими мазками. Величні німі зловісні блискавиці горобиної ночі палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар. І все це одбивалося у воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що ріки немає, а міжхмарний темний

простір, і ми, розгублені в ньому, малесенькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. Природа була ніби в змові з подіями і попереджала нас своїми грізними знаками.

Риба боялася такої ночі і шугала по висипах на мілині. Десь за нами і ліворуч попід хмарою носилися ракети, мов змії. Було видно. Світило жовтуватим відблиском жовтої корони хмар. Гриміли гармати. Ми стояли нерухомі. Було щось надзвичайне, урочисте і грізне. Усі примовкли і розгубилися, немов перед якоюсь виключною подією.

— Ну, сідайте, повезем. Чого стали? — сказав дід Платон. Він стояв уже біля човна з веслом. — Повезем уже, а там, що бог дасть. Не вміли шануватися, так уже повезем, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїн! — загримав дід на когось із нас.

Ми розсілися у човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думку.

— У тебе готово, Савко?

— Можна.

— А хмар наперло... Ач, що робиться! Страшний суд, чи що, починається? — Дід Платон подивився на небо і плюнув у долоню. Потім він узяв весло і сильним рухом одштовхнувся од берега.

Савка з онуком гребонули опачинами.

Човен був великий і старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою і покарбований часом.

Я сидів у човні близько коло діда Платона. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діда, що піднімався наді мною на фоні урочистого неба (О. Довженко, 460 сл.).

Робота над змістом і структурою тексту

- Визначити, про що розповідається в тексті. З'ясувати його тему й основну думку. Назвати стилістичні особливості висловлювання.
- Яка картина постала у вашій уяві після прочитання тексту? Чи доводилося вам коли-небудь перебувати у подібній ситуації та обставинах?
- Виділити структурні частини прослуханого. Назвати ключові слова і словосполучення, що розкривають його тему.
- Як автору вдалося описати місцевість?
- Поміркувати, яку роль у тексті відіграє діалог.
- Поділити текст на смислові частини і визначити мікротеми.
- Самостійно скласти складний план.

Мовностилістичний аналіз тексту

- Назвати власні назви і пояснити їх правопис.
- З'ясувати лексичне значення слів *хрпачі*, *дрижаки*, *опачини*, *вінець*.

- Дібрати синоніми до слів *кормчий, нагромадження, велетенський, шалений*.
- Назвати художні засоби, використані письменником для розкриття теми, основної думки тексту та опису місцевості.
- Визначити типи мовлення, поєднані в тексті. Довести свою думку.

Повторне прослуховування тексту

- ▶ Учні ще раз усвідомлюють зміст прослуханого, уточнюють для себе художні засоби, за допомогою яких автор передає опис місцевості, запам'ятовують послідовність викладення думок тексту художнього стилю.

Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості

- ▶ Восьмикласники стисло переказують художній текст за самостійно складеним планом.

V. Узагальнення зробленого на уроці

VI. Домашнє завдання

1. Написати стислий переказ тексту, опрацьованого на уроці.
2. Пригадати ситуацію, коли ви були на відпочинку, у подорожі, на екскурсії, та вас вразила побачена місцевість. Скласти й записати план майбутнього тексту й підготувати висловлювання з елементами опису місцевості в усній формі.

Урок № 5

ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння восьмикласників визначати тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення почутого або прочитаного висловлювання; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати типологічний, композиційний і змістовий аналіз художнього тексту розповідного характеру з елементами опису місцевості, сприймати текст, розуміти його зміст, стисло відтворювати на письмі, використовуючи мовні засоби, властиві висловлюванням художнього стилю.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Колективна робота з текстом

Перше прослуховування тексту

- ▶ Школярі знайомляться з цілісним висловлюванням. Визначають тему й основну думку, а також авторський задум.

Заходила ніч.

Німіє степ і тьмариться.

Поспішаючи, кудись ховаються останні шуми й гуки довгої літньої днини. Не погасло ще на заході, як кров, червоне зарево, а вже над ним у темряві далекого неба зажеврила, немов жарина в попелі, вечірня зоря. А місяць, що перше висів серед ясного неба сірою, малопомітною плямою, під темним крилом ночі зразу ожив і засвітився білим чарівним огнем.

Ринуло з неба ціле море тихого світла, усе на землі потопляючи. Над степом промайнув легенькою тінню незрячий сон.

Ніч зайшла.

Маленькою хмаринкою темніє над глибоким яром закинутий у степу хуторець.

Синіють у промінні хатки. У яр потяглися довгі тіні.

Тихо в хуторі, мов у скам'янілому царстві із давньої казки.

Серпи, коси, вози, збруя — усе мертво лежить коло хат, немов ті цяцьки, що перед сном порозкидали малі діти. По дворах манячать стіжки свіжої пашні, мало не поруч з хатами тягнуться ниви з блискучою стернею.

На нивах, як те військо побите, темніють не зношені снопи, стелються довгими рядами не загребені покоси і, збившись стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клапті недокошеної пшениці.

А над усім густо стелеться дух свіжого степового сіна.

Розкошами, красою віє над степом...

У яру тихо й сумно. Світить над ним місяць. Уздовж його розтягнулися довгою стрічкою кучеряві верби. З-під верб одірвались і попливли проти місяця понад зрошеною травою марища — тіні. Запирскало щось... Воли. За волами виринула й стала в яру волохата постать.

На голові в неї наверхене жмутом якийсь ганчір'я, довга свита підперезана білою ганчіркою, на ногах великі мужичі чоботи, а в руках — батіг. З купи ганчірок визирає мармурове дівоче личко з дуже

великими пречудними очима. Дівчина притулилася плечем до стовбура й закинула голову проти місяця. Очі в неї склепилися, руки опустились, як у сонної. Стоїть і осміхається.

Затремтіло зразу сонне повітря, і зграї срібних звуків, плутаючись і виграваючи, полетіли яром і далеко кругом заснували степ.

Потім із моря звуків вирізалися дзвінки, мов із срібла викувані, слова пісні:

Яром, яром, пшениченька ланом,
Горою овес.
Не по правді, молодий козаче,
Зо мною живеш...

Слова всі до одного оддалися голосною луною: ні одне не сховалося. Дівчина замовкла і схилила голову. Стало знов тихо. Тільки десь далеко, тремтячи в повітрі, завмирили останні одголоси пісні.

Верби стоять непорушно. Крізь їх віти де-не-де визирають далекі зорі.

Дівчина звела великі очі й довго вдивлялася ними в сріблясту дальчність. Здіймала руки, щось шепотіла сама собі, кивала гірко головою.

Знову зворухнулося повітря, і срібні звуки розбудили степ.

Дівчина заплющила очі, марить і співає.

І ввижається бідній дівчині в старих лахміттях, що не наймичка вона, не сирота... Вона дочка багатого батька. У неї шовком шиті сорочки, дорогі килими, дукачі срібні... Та не милі їй вони, бо не хоче її любити козак молодий. А той козак — такий хлопець, яких уже немає тепер: він у пишному вбранні, що сяє, як сонце. Під ним грає кінь вороний, а в того коня горять на ногах золоті підкови, срібні виблискують стремена. Сидить козак на коні перед нею, хороший і вільний, як вітер степовий, а вона стоїть перед ним засмучена та стиха докоряє йому, що не по правді він з нею живе...

Тужить, розливається голос дівчини, і лунає-розлягається по сонному степу живе оповідання про дівчину та зрадливого козака (С. Васильченко, 518 сл.).

Робота за змістом і структурою тексту

- Довести належність висловлювання до художнього стилю, наводячи приклади з тексту.
- Якою ви уявили дівчину, про яку йдеться у тексті? Описати її.
- Якою ви уявили місцевість, описану письменником? За допомогою яких художніх засобів йому вдалося це зробити? Навести приклади з тексту.
- Які типи мовлення поєднано у висловлюванні?

- На які частини можна поділити текст?
- Зробити тематичні виписки і самостійно скласти складний план.

Мовностилістичний аналіз тексту

- Дібрати означення, що використовуються в описі місцевості.
- Записати порівняння і з'ясувати їх роль в описі місцевості.
- Пояснити лексичне значення слів *жевріти, яр, хутір, стерня, марища, дукачі* (за тлумачним словником або контекстом).
- Виписати слова з подвоєнням і подовженням літер і прокоментувати їх правопис.

Повторне прослуховування тексту

IV. Підготовка чорнового варіанта переказу, його редагування з використанням пам'ятки

Як написати стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі

1. Прочитати або прослухати текст, який необхідно переказати стисло.
2. Визначити тему й основну думку висловлювання.
3. Вдуматися в тему, запроповану для стислого переказу.
4. Виділити з тексту основну інформацію.
5. Продумати композицію переказу, тип мовлення.
6. Зробити тематичні виписки.
7. Самостійно скласти план переказу.
8. Виписати художні засоби, що допомагають авторові описати місцевість.
9. Дібрати слова та речення для зв'язку частин тексту.

V. Написання стислого переказу розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі

VI. Домашнє завдання

Завершити розпочату на уроці роботу щодо письмового оформлення переказу.

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ Й РЕЧЕННЯ

Урок № 6

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. БУДОВА Й ВИДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ЗА СПОСОБОМ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО СЛОВА

Мета: поглибити знання восьмикласників про словосполучення, його будову; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити прості й складні словосполучення, розрізняти лексичні й фразеологічні словосполучення; навчити аналізувати їх за способом вираження головного слова; удосконалити вміння порівнювати словосполучення зі словом, словоформою, реченням; формувати навички аналітико-синтетичного характеру на основі синтаксичного розбору словосполучень; розвивати творчі вміння побудови словосполучень з різними видами зв'язку; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до історичного минулого української держави, а також виробляти почуття національного патріотизму.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Грамматика: спостереження за використанням вивчених частин мови в ролі головного і залежного слова.

Культура мовлення і стилістика: практичне засвоєння словосполучень, у яких допускаються помилки у формі залежного слова; синоніміка словосполучень різної будови.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь стисло формулювати теми й мікротеми усних і письмових висловлювань у формі словосполучень.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова і внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми «Словосполучення й речення».
2. Уведення школярів у спроектоване поняттєво-термінологічне поле (знайомство з основними поняттями й термінами теми): учитель акцентує увагу восьмикласників на визначенні основних понять і пропонує учням самостійно дати визначення тим поняттям, з якими вони знайомі з уроків української мови в попередніх класах.

III. Генералізація знань восьмикласників (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Спостереження над мовним матеріалом

- Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовки у формі словосполучення. Переказати текст, висловивши власне ставлення до описаних у тексті подій.

Кінець XIX століття. Київ. Провінційний «южнорусській город». Жодного напису українською мовою. Жодної української книжки чи газети.

Лише подекуди якась бабуся чи дідусь вимовлять що-небудь співучою народною говіркою. А на запитання українською можна почути у відповідь хіба що зневажливе: «Чево ізволіте? Не понимаю».

Ця прикра картина відображає всього лише зовнішній вияв дії сумнозвісних царських указів про заборону української мови.

Справжні наслідки всезагального русифікаторського наступу на українську культуру, духовність були значно глибші й руйнівніші.

Шкіл українських не було, вищих навчальних закладів також. Українською розмовляли здебільшого в селах. Хто був заможніший, віддавав своїх дітей у науку до міст. Там молоді українці швидко переходили на російську мову, а свою рідну забували і навіть цурались її, соромились як ознаки «низького» походження.

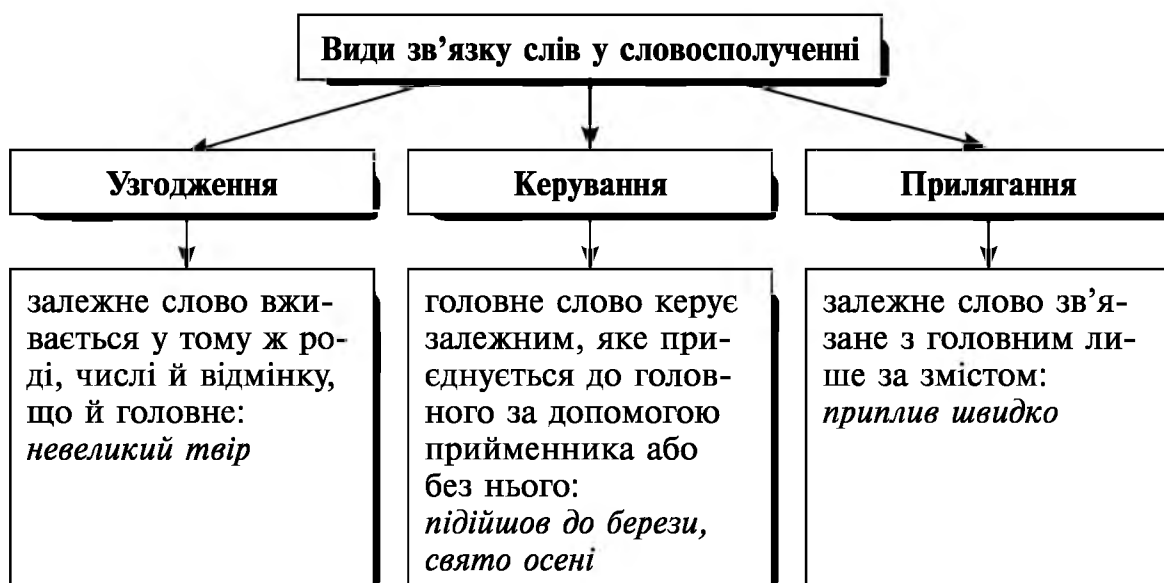
У Києві на той час згуртувалася невеличка громада українських інтелігентів — письменників, композиторів, художників, які вболівали за рідну культуру. Та далеко не в усіх навіть інтелігентських українських родинах усупереч російській державній і шкільній політиці велося українське виховання (*О. Таланчук*).

- Назвати з тексту приклади словосполучень. Які сполучення слів не є словосполученнями? Аргументувати своє твердження.
- Записати 5–6 словосполучень. Виділити головне і залежне слова. Якими частинами мови вони виступають? У тексті підкреслити їх як члени речення.

- ▶ Здійснити пошукову роботу: підготувати повідомлення про одного із громади українських інтелігентів, про яких згадується в останньому абзаці тексту (це може бути інформація про родини композитора Миколи Лисенка, поета Михайла Старицького, філологів Христини Вовчихи, Вовка-Карачевського, Косачів та інших).

IV. Вивчення нового матеріалу

- ▶ Розглянути схему. Що нового ви дізналися про зв'язок слів у словосполученні? Зробити висновок, що таке узгодження, керування, прилягання. Порівняти свої твердження з теоретичним матеріалом, поданим у підручнику.

- ▶ Розглянути таблицю і скласти зв'язне висловлювання про види словосполучень за способом вираження головного слова.

Вид словосполучення	Спосіб вираження головного слова	Приклади
Іменникове	іменник	чудова хустка
Прикметникове	прикметник	червоний від хвилювання
Числівникове	числівник	два зошити
Займенникове	займенник	дещо незрозуміле
Дієслівне	дієслово	ходить на гурток
Прислівникове	прислівник	далеко в лісі

- ▶ Навести власні приклади кожного виду словосполучення (щоб вони стосувалися історії України).

Коментар учителя. Словосполучення — це поєднання двох або більше повнозначних слів, що виражають єдину назву предмета, поняття, уявлення і виступають однією поширеною назвою: *дитячі усмішки, доля поета, говорити голосно.*

Словосполучення складається з **головного і залежного слів**. Вони, як і слова, виступають складовою частиною речення. Словосполученню не властива інтонаційна закінченість.

За будовою словосполучення бувають **прості** (складаються з двох повнозначних слів: *невеликий твір, написав швидко*) і **складні** (утворені з трьох і більше повнозначних слів: *дуже пізно прийшов, цікава фотографія в альбомі*). Слова у словосполученні мають **змістовий зв'язок** (ставиться запитання від головного слова до залежного: *йти як? повільно*) і **граматичний** (здійснюється за допомогою залежного слова або закінчення та прийменника: *листя дерев, стояти серед однокласників*).

У словосполученні між головним і залежним словами розрізняють три види підрядного зв'язку: **узгодження, керування, прилягання**.

1. **Узгодження** — це такий спосіб зв'язку, при якому залежне слово ставиться в тих же формах, що і головне: *зоряне небо, сміливий хлопчик*.
2. **Керування** — спосіб зв'язку, при якому залежне слово ставиться в тому відмінку, якого вимагає головне слово: *виконаний школярами, куточок лісу*. При зміні головного слова залежне не змінюється: *збираю листя, збирають листя, збираємо листя, збирає листя*. Керування може бути іменниковим, прикметниковим, займенниковим, дієслівним, прислівниковим.
3. **Прилягання** — такий спосіб зв'язку, при якому залежне слово, маючи незмінну форму, поєднується з головним лише за змістом. Залежними словами при цьому виступають прислівники, дієприслівники, неозначена форма дієслова: *бажання говорити, упоратися несподівано, вирішують ідучи*.

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру

Навчальне аудіювання з елементами аналізу

- Прослухати текст. З якого твору взято цей уривок? Визначити стиль і тему тексту.

Діялося се в тридцятих роках минулого століття. Українське **поспільство**, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широким просторів. Він ішов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливалися кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора,

підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, опоетизованої, може, в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалася гаряча уява... (За М. Коцюбинським).

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова (у разі потреби скористатися тлумачним словником). Як ви розумієте вислів «свіжі традиції волі»?
- ▶ Виписати з тексту по 3–4 словосполучення з різними видами зв'язку. Замінити подані словосполучення на словосполучення іншого виду зв'язку. Що зміниться при цьому?

Гра «Хто швидше?»

- ▶ Визначити види зв'язку слів у словосполученнях кожного рядка. Аргументувати свій вибір.
1. Читання вголос, кава по-угорськи, шапка набакир, сьогодні **вдень**, зовсім поруч.
  2. Щоденна **праця**, непохитна мужність, рідний погляд, молодіжний фестиваль, єдина мета, кожен день.
  3. Славити Батьківщину, пісня про **щастя**, потрібний людям, **радісно** дітям, готуватися до зустрічі.
- ▶ Дібрати антоніми до виділених слів і скласти з ними словосполучення.

Лінгвістичне дослідження з творчим завданням

- ▶ Списати словосполучення. Визначити вид зв'язку слів у них. Аргументувати свій вибір.

Сіяти зерно, місто Херсон, зібрати зошити, сильний духом, пошепки говорити, українська література, занадто відповідально, відверта розмова, поспішаючи до школи, заходиш у метро, **наша історія**.

- ▶ Скласти речення з виділеним словосполученням. Зробити морфологічний розбір іменника.
- ▶ З-поміж поданих визначити словосполучення, які можна перебудувати так, щоб слова між собою поєднувалися лише за змістом.

Розподільний диктант з обґрунтуванням

- ▶ Записати словосполучення у два стовпчики: у перший — прості, у другий — складні. Визначити зв'язок між словами у словосполученнях (за змістом чи за змістом і граматичний). Довести правильність виконання завдання.

Народне свято, стеблина рослини, козацька важка доля, готовий виконувати, дуже несподівані зміни, приїхати вчасно, перехопити цікаву ідею, низький на зріст, український до мозку кісток, дуже пізно зійшло, висока дівчина з валізою, нова сукня, доплисти швидко, продуктивно працювати.

- ▶ Дібрати п'ять означень до виділеного слова. Скласти з ними речення.

Творче конструювання

- ▶ З поданими словами утворити словосполучення, використовуючи вид зв'язку слів керування.

Директор, школа; атестація, історія; говорити, подруга; здібний, математика; запрошувати, однокласник; вітайте, Олена Вадимівна; наполягати, змагання; сильніший, команда; відповідай, Вероніка.

- ▶ Скласти 3–4 речення з утвореними словосполученнями (усно).
- ▶ Зробити синтаксичний розбір 3–4 словосполучень. Скористатись алгоритмом.

АЛГОРИТМ синтаксичного розбору словосполучення

VI. Систематизація й узагальнення вивченого

Утворити 7–8 словосполучень за власне створеними схемами. Усно зробити їх синтаксичний розбір.

Зразок: прикметник + іменник (веселий ранок).

VII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VIII. Домашнє завдання

1. Скласти монологічне висловлювання-розповідь у науковому стилі на тему «Будова й види словосполучень за способом вираження головного слова».
2. Підготувати запитання для однокласника з вивченої на уроці теми. Увести їх у самостійно складений діалог.

Урок № 7

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ.

ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В КІНЦІ РЕЧЕННЯ

Мета: повторити й узагальнити поняття про види речень за метою висловлювання, про окличні речення; розвивати організаційно-контрольні вміння організувати спеціальні спостереження над мовним матеріалом; розвивати загальнопізнавальні вміння розрізняти види речень за метою висловлювання та окличні речення, правильно їх інтонувати, розставляти розділові знаки в кінці речень; розвивати творчі вміння побудови речень, різних за метою висловлювання, й окличних речень відповідно до комунікативного завдання та на основі схем-моделей; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до народних звичаїв і традицій.

Правопис: розділові знаки в кінці речення (повторення).

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: інтонація спонукальних і окличних речень, що передає різні емоційні відтінки значення.

Текст (риторичний аспект): риторичні запитання, виклад думок за допомогою запитань і відповідей.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань восьмикласників

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Переказати текст, дотримуючись авторських інтонаційних особливостей та використовуючи різні за метою висловлювання речення.

ВЕЛИКДЕНЬ

Чи є щось гарніше на світі за великодній світанок? З діда-прадіда цілюща й незрадлива сила вступає в кожного, хто зустрине його. Дзвони над селом не дзвонять — а виспівують на весь світ велику радість: Христос воскрес! Село не спить — воно ж бо чекало цієї радості й іде назустріч їй до церкви. З уст в уста передається щаслива звістка: «Христос воскрес! — Воістину воскрес!» І чує земля цю християнську радість та й тішиться у весняному розвої разом з людьми.

Яка це добра і світла година, коли село йде на Великдень до церкви! А церква і довкола церкви — мов великий живий квітник. Люди прийшли посвятили паски. Село стоїть у всій одвічній красі, душевній просвітленості. Рід коло роду, як з давніх-давен часів — усе тут, на одному місці.

Ми — християни! Один у нас Бог, і однією, неподільною любов'ю славимо Його, бо він благословляє нас на взаємну християнську любов і милосердя, одна Україна в нас, яка нині воскресає, і для якої на світі живемо, бо ми — її діти (*Я. Гоян*).

- ▶ Як можна схарактеризувати вашу місцевість на великоднє свято. Поділитися враженнями та особистими спостереженнями.
- ▶ Пригадати із вивченого матеріалу на уроках української мови, які бувають речення за метою висловлювання. Які розділові знаки ставляться наприкінці таких речень? Навести приклади з тексту.
- ▶ Поміркувати, які особливості мають окличні й спонукальні речення. Свої припущення зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

Коментар учителя. За метою висловлювання речення бувають розповідні, питальні й спонукальні.

У розповідних реченнях щось повідомляється, розповідається. У кінці таких речень ставиться крапка: *Питання мови — це питання майстерності (О. Кундзіч).*

Питальні речення спонукають співрозмовника до участі в розмові. У кінці речення ставиться знак питання: *Прекрасне слово, але що в ньому, як не від серця йде воно? (В. Мисик)*

Спонукальні речення містять наказ, пораду, прохання, спонукування до дії тощо. У кінці речення ставиться крапка або знак оклику (залежно від інтонації): *Сталева каска, очі карі,— такою, пісне, будь моя (В. Сосюра).*

Якщо розповідні, питальні й спонукальні речення вимовляються з сильним емоційним почуттям, підвищеною напруженою інтонацією, то вони стають **окличними**. У кінці таких речень ставиться знак оклику: *Які ясні Вітчизни небокраї і осінь ця у ароматі трав! (В. Сосюра).*

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Дослідження-характеристика

- ▶ Прочитати, правильно інтонуючи речення. Схарактеризувати їх за метою висловлювання. Визначити окличні речення. Яка їх роль у висловлюваннях? Аргументувати свій вибір.

1. Звичайна вода **перетворилася** в чарівні сніжинки! (*І. Цюпа*).
 2. А **навколо** далі, а навколо спокій... Скільки того щастя на землі моїй!.. (*В. Сосюра*). 3. Як хороше, як весело на білім світі жити! (*Л. Глібов*). 4. Пахне хлібом земля, що дала мені сонце і крила (*Д. Павличко*). 5. Яким дивом іскрилися **берези**! (*І. Цюпа*). 6. Я хочу правді бути вічним другом і ворогом одвічним злу (*В. Симоненко*). 7. Хіба є хто на землі крилатіший за людину? (*О. Гончар*).

- ▶ Записати речення. Підкреслити головні й другорядні члени.
- ▶ У виділених словах з'ясувати орфограми.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Прочитати. Визначити види речень за метою висловлювання. Записати, розставляючи розділові знаки замість крапок у кінці речень.

1. Учітесь, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь... (*Т. Шевченко*). 2. Як любо йти коханою землею і рідний вітер пити без кінця... (*В. Сосюра*). 3. Веснянійте, далі сині, наливайтесь сонцем, дні... (*В. Сосюра*). 4. Як світ новий з старого збудувати... Як навчить байдужих почувати... (*Леся Українка*). 5. Рідна наша, наша мати, з чим, священна, порівняти широчінь твою ясну.. (*М. Нагнибіда*). 6. Як

надолужити години прогаяні... (О. Підсуха). 7. Треба слову ніжності додати, щоб уміло друзів пригортати... (М. Сингаївський).

- ▶ Схарактеризувати речення, розкриваючи їх зміст і авторський задум.

Дослідження-реконструювання

- ▶ Прочитати. Визначити стиль і тип мовлення. Перебудувати висловлювання так, щоб у ньому були різні за метою висловлювання речення (зберігаючи суть і зміст їх).

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Тиждень перед Трійцею (перший тиждень червня) називається «зеленим», або клечальним. Клечання — це гілля та молоді деревця, зрубані для оздоби двору й хати. Напередодні дня святої Трійці, у суботу ранком, до схід сонця, дівчата й молодиці йдуть до левади або в поля нарвати запашного зілля, тобто чебрецю, полину, любистку. Увечері цього ж дня квітчають свої хати зеленим гіллям дерев, а саме: клену, липи, ясеня та осики.

Стародавні слов'яни, наші предки, молилися деревам. Особливо дуплявим, поклонялися березам, липам, дубам. Під захистом предків вічних лісів вони виконували свої обряди, зокрема приносили жертви, запалювали вогні на честь богів.

Вінки як оздоба — це теж залишок звичаїв стародавнього світу. Із Греції і Риму прийшов звичай увінчувати дубовими вінками заслужених людей, як-от: переможців на олімпійських іграх, тих, що досягли великих успіхів у мистецтві чи в науці. Вінки в українських народних обрядах є символом великої пошани, молодості, у тому числі символом чистої, незаплямованої краси. Крім цього, за народною уявою, вінок із живих квітів — це оберіг від злої напасти (За О. Воропаєм).

- ▶ Реконструйований текст записати. Чи змінився емоційний настрій його?
- ▶ Зробити синтаксичний розбір трьох речень (на вибір). Накреслити їх схеми.

Творча робота

- ▶ Подані розповідні речення реконструювати на питальні і спонукальні, доповнюючи їх другорядними членами речення.

1. Учні подякували за увагу. 2. Восьмикласники готуються до тематичного оцінювання. 3. Усі були задоволені Євробаченням і пишались своєю країною. 4. Хлопці принесли найбільше макулатури. 5. Дівчата змагаються в навчанні. 6. Протягом уроків історії ми спостерігали за розвитком української держави. 7. Чорноморське

узбережжя — одне з кращих в Україні. 8. Ви записалися для придбання путівки в табір.

Робота в парах

- ▶ Скласти діалог з товаришем по парті на тему «Звичаї в моїй родині». З'ясувати, яке ставлення членів родини до народних свят, яких традицій дотримуються, які звичаї пам'ятають із попередніх поколінь тощо.
- ▶ У репліках використати різні за метою висловлювання речення.
- ▶ Розіграти діалоги й визначити найкращий і найзмістовніший (врахувати емоційний настрій співрозмовників та культуру спілкування).

V. Систематизація й узагальнення знань

Скласти зв'язне висловлювання на тему «Види речень за метою висловлювання та їх роль у висловлюваннях».

VI. Домашнє завдання

Виписати з творів художньої літератури по три різні за метою висловлювання речення.

Урок № 8

УСНИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ (ВУЛИЦІ, СЕЛА, МІСТА) НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту з елементами опису місцевості, сприймати письмовий текст, розуміти його, усно створювати власні твори-описи місцевості в художньому стилі на основі особистих спостережень і вражень.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Колективна робота з текстом

- ▶ Прослухати висловлювання. Довести, що воно належить до художнього стилю. Дібрати заголовок.

Ужгород! Федір любив це місто над Ужем з його вузенькими вулицями, крамницями, готелями, ресторанами.

Він зайшов до модної майстерні, де шили жержетову сукню, у крамниці зробив різні дрібні покупки... Але йому конче треба було відвідати ще єпископську резиденцію.

Резиденція височіла на одній з трьох гір, на яких стоїть Ужгород. Праворуч, на ще вищій горі, видно було древній замок, ліворуч, за базаром, випиналися дахи жупанату. Річку, що перетинала місто, вулиці й сади над нею вже оповивали сині присмерки, але на горах ще було видно.

Федір сковзався на згористій вулиці, бо недавно випав дощ, каміння було мокре. Вулиця піднімалася вгору дуже круто, і він кілька разів зупинявся і стояв, віддихуючись.

Зовсім близько був Ужгородський замок, відгороджений від міста високим муром з глибоким ровом перед ним. Колись над ним був підйомний міст, про що свідчили гнізда для цепів у мурах. За муром височіли будівлі замку з гострими дахами.

«Отак само,— думав, віддихуючись, Федір,— підіймався колись цією вулицею й прапрадід мій Роман».

Єпископська резиденція займала чималу садибу на шпилі гори. Ця держава єпископа також відгороджена була від міста муром. Просто на вулицю виходив собор, що починався порталом з чотирма сірими колонами і двома височеними дзвіницями. Далі за дзвіницями тягнувся, як величезний корабель, сам собор (*С. Скляренко*).

- ▶ Визначити мікротеми тексту, скласти план.
- ▶ Назвати об'єкти, що входять до опису місцевості. Які художні засоби використав письменник при цьому?

IV. Формування практичних умінь опису місцевості

- ▶ Прочитати зразок тексту-опису місцевості. Проаналізувати структуру твору (з яких частин він складається, чи наявні в тексті зачин і кінцівка). Дослідити, які типи мовлення поєднано у висловлюванні.

У НАПРЯМКУ СЕРЦЯ

Наш рідний Львів — це казка, утілена в камінь чарівною силою майстрів-казкарів з усього світу протягом понад семи століть. Після кількох годинної прогулянки вулицями Львова починаєш відчувати себе мислителем загальнолюдського значення. Сюди приїжджають не просто

подивитися, а й духовно наснажитися. У ту мить, коли довговічне каміння нашіптує про нетлінні цінності, кров по жилах струменить так лагідно, як вода лісового струмочка.

Площа Ринок вибудована ще в XIV столітті німецькими ремісниками характерним їм способом містобудування, і тому така схожа, скажімо, на центральні майдани Мюнхена, Вроцлава чи Кракова, де посередині стоїть головна муніципальна будівля, завершена вежею, а годинник ударами дзвону відбиває перебіг часу.

Опинившись неподалік ратуші, вежа якої увінчує не тільки площу Ринок, а й увесь Львів, відчуваєш величезну концентрацію людської енергії, накопичуваної тут століттями. Відлічивши вгору 408 сходинок ратушної вежі, можна відчути себе 65-метровим велетнем й охопити Львів кількома поглядами. Зору відкривається простора й багата панорама.

Повноправними господарями на Ринку від початку XIX століття є Діана, Нептун, Адоніс та Амфітрита, котрі в античному світі керували долями людей і явищами природи. У Львові цих богів поставили наглядати за декоративними фонтанами. Тепер вони, вродливі й граціозні, є втіленням античної краси.

З майже побожним трепетом завжди хочеш зробити «коло пошани» на Ринку, де тебе радо вітає «галерея» палаців: палац Бандіnellі, Чорна кам'яниця, палац Корнякта, архієпископський палац, палац Любомирських, Венеційська кам'яниця тощо.

Кожен здатен знайти у Львові свою вулицю, чи навіть кілька, де, хоч на мить, може відчути себе вічним. Кожен може відчути, як це місто робить людину сильнішою і пробуджує в ній найкраще (*Ю. Николішин*).

- ▶ Що виражає заголовок? Чому автор, на вашу думку, не використав у заголовку назву основного об'єкта, що описувався,— площа Ринок?
- ▶ Які мовні засоби тексту передають особисті враження автора? Чи може так описати місцевість людина, не закохана в неї?

V. Робота над складанням усного твору-опису

- ▶ Уявити себе екскурсоводом, що проводить екскурсію цікавими місцями вашого міста (селища, села). Підготувати розповідь, увівши в неї опис місцевості відповідно до запропонованої ситуації спілкування.
- ▶ Увиразнюючи опис місцевості й передаючи особисті враження, використати у власному творі художні засоби: а) епітети; б) метафори; в) порівняння.

VI. Підведення підсумків уроку**VII. Домашнє завдання**

На основі власних спостережень скласти усний твір-опис на тему «Історичний центр мого міста (селища)», висловивши своє ставлення до описуваної місцевості.

Урок № 9**ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ
(ВУЛИЦІ, СЕЛА, МІСТА) НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ
СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту з елементами опису місцевості, сприймати письмовий текст, розуміти його, письмово створювати власні твори-описи місцевості в художньому стилі на основі особистих спостережень і вражень.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників
з темою, метою й завданнями уроку****III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять****Бесіда за запитаннями**

- Назвати основні види опису. З якою метою їх можна використувати?
- Яку структуру має текст-опис місцевості?
- У яких стилях мовлення використовується опис місцевості? Навести приклади.

Вибіркова робота

- Прочитати заголовки висловлювань. З'ясувати, які з них належать текстам-описам місцевості. Виписати їх.

1. Побачення з рідним краєм. 2. Перлина архітектури. 3. Довженків сад. 4. Задунайська Січ. 5. Гірка та солона дорога. 6. Історичний Чернігів. 7. Волинський край. 8. Гірський пейзаж. 9. У морі. 10. Шедевр із цементу. 11. Монастир на схилі гори. 12. Українська ніч. 13. Спогад з дитинства. 14. Рідна сторона. 15. Звичайне диво.

IV. Колективна робота з текстом-зразком

Творче спостереження з елементами аналізу

Прочитати текст. Визначити стиль і тип мовлення. На що вказує заголовок: на тему чи основну думку? Звернути увагу на особливості опису місцевості.

ВУЛИЦЯ МОГО ДИТИНСТВА

У кожної людини є найдорожчі місця в житті. Для мене — це вулиця, на якій я виросла. Зараз живу далеко звідти, але завжди пам'ятаю про неї і повертаюся туди.

Це маленька затишна зелена вулиця носить назву «Соборна». Духмяні грона білих акацій, п'янкий аромат жовтих лип, пухнастий цвіт струнких тополь, чарівні листя кленів — такою запам'яталася моя вулиця.

Наш колишній триповерховий будинок стоїть у затишному місці. У маленькому зеленому дворі багато яскравих квітів.

Запам'ятався мені на нашій вулиці і старовинний білий будинок із колись розкішним, а тепер, на жаль, занедбаним садом. Де-не-де збереглися маленькі одноповерхові будиночки в квітучих деревах і густих кущах.

Нещодавно ми з мамою ходили нашою вулицею. Початок її веде від Дніпра, від нашої улюбленої набережної з красивим пам'ятником — гордим вітрильником. У кінці вулиця знов повертає до річки через відому алею Слави.

Яка краса на Соборній восени! Деревя стоять у багряному, жовтому листі, яке потихеньку спадає додолу. Йдеш по ньому, наче по прекрасному м'якому килимі. З Дніпра доноситься свіже повітря. Відчуваєш незвичайний спокій і повне злиття з природою. Такий мій рідний куточок у Херсоні — вулиця Соборна.

Здається мені, мов у казці,
Життя тут щасливо іде.
І знову всім серцем бажаю
Вернутись в дитинство своє.

(А. Ярмиш)

- ▶ Назвати художні засоби, використані в описі місцевості.
- ▶ Визначити ставлення автора до описаної місцевості.

Робота з пам'яткою

- ▶ Розглянути пам'ятку «Як працювати над твором-описом місцевості в художньому стилі». Запам'ятати особливості побудови висловлювань, що містять опис місцевості.

ПАМ'ЯТКА**Як працювати над твором-описом місцевості в художньому стилі**

1. Вдало дібрати фактичний матеріал (виділіть об'єкти, що складають основу опису місцевості) і підготувати план майбутнього твору.
2. Дібрати яскравий заголовок, що виражав би основну думку висловлювання.
3. Дотримуватися вимог художнього стилю (доречно використовувати художні засоби — епітети, метафори, порівняння — задля увиразнення мовлення).
4. Використовувати слова і словосполучення на позначення місця розташування об'єктів опису місцевості, як-от: *прямо перед нами, неподалік, поруч, у центрі, у далині, трохи далі* та ін.
5. Передати власне ставлення до місцевості, що описується (захоплення, замилювання, здивування тощо).

V. Складання твору-опису місцевості

- ▶ Підготувати розповідь про вулицю вашого дитинства, увівши в текст твору опис місцевості. Скористатися пам'яткою.

План твору-опису вулиці

1. Назва вулиці та короткі відомості про її виникнення.
3. Рельєф і забудова вулиці:
  - 1) розміри та структура;
  - 2) рослинність та зовнішній стан;
  - 3) цікаві будинки та заклади, що розташовані на ній;
  - 4) власний будинок.
4. Особисте ставлення до рідної вулиці.

VI. Підведення підсумків уроку**VII. Домашнє завдання**

Чи доводилося вам бути в Карпатах, на південному узбережжі Чорного моря в Криму, на території Херсонеса? Поділитися своїми враженнями від побаченого під час подорожі з однокласниками. Покласти це в основу власного твору-опису місцевості, яка вразила вас. Дібрати яскравий заголовок, дотримуватися вимог художнього стилю.

Урок № 10**РЕЧЕННЯ ДВОСКЛАДНІ Й ОДНОСКЛАДНІ, ПРОСТІ І СКЛАДНІ**

Мета: поглибити знання восьмикласників про будову речення, його граматичну основу; дати поняття односкладних і двоскладних речень та навчити їх розрізняти й порівнювати; формувати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль простих і складних речень у текстах; удосконалювати пунктуаційні вміння щодо правильної розстановки розділових знаків у складних реченнях; розвивати творчі вміння моделювати двоскладні й односкладні, прості й складні речення відповідно до мети й обставин спілкування; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти поглибленню знань восьмикласників про історію своєї країни та її видатних діячів.

Правопис: розділові знаки в кінці речення (повторення).

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь викладати думки за допомогою запитань і відповідей.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****III. Актуалізація опорних знань учнів****Колективна робота з текстом (з елементами аналізу)**

- Прочитати текст. Пригадати з уроків історії про вчинки Івана Мазепи, що стали важливою сторінкою в історії України. Сформулювати тему й основну думку тексту.

ІВАН МАЗЕПА

Іван Мазепа — один із найславніших гетьманів України.

Він народився 20 березня 1632 року в Мазепинцях на Київщині. Походив із старовинного українського роду Мазеп. Батько Мазепи, Степан, був розумний та освічений чоловік і свого сина, Івана, виховав освіченою людиною.

Спершу вчився Іван удома і, маючи дванадцять літ, складав вірші латинською мовою. Згодом учився в Полоцьку у вищій школі й уже в 16 років пішов на Січ учитися військового ремесла. Служив при

козацьким війську за Хмельницького. За хоробрість і розум полюбили його всі козаки, а гетьман Хмельницький радив його батькові послати Івана ще продовжувати навчання за кордоном.

Згодом козаки вибрали гетьманом Івана Мазепу. По-перше, Мазепа був тоді найбільш освічений між старшиною, а по-друге, усі знали, що хоча він і з царем живе в приязні, але над усе любить Україну, то й буде їй вірно служити.

І не помилився Іван Мазепа, ставши гетьманом, почав щиро думати над тим, щоб визволити Україну з-під залежності всіх сусідів.

Іван Мазепа старався впорядкувати край і піднести його освіту. Побудував багато шкіл і церков власним коштом. Для Київської академії було збудовано новий величавий будинок на три поверхи. Такої школи і в Московщині в ті часи не було.

Мазепа прагнув того, щоб Україна була вільною державою! (За А. Лотоцьким).

- ▶ Використовуючи подане висловлювання і власні знання, розгорнути зміст останнього речення.
- ▶ Усно схарактеризувати речення в тексті за наявністю головних і другорядних членів.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір виділеного речення.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Розглянути схему й поміркувати над реченням як основною синтаксичною одиницею, його роль, ознаки, види та структуру (див. с. 46).

Коментар учителя. Речення як синтаксична одиниця складається з однієї, двох і більше граматичних основ. За характером граматичних основ речення бувають **двоскладні й односкладні**.

Двоскладні речення мають підмет і присудок: *До тебе завше я душею лину* (З. Кучерява). **Односкладні** речення мають лише один головний член речення у формі підмета або присудка: *І закружляю, мов полова, у круговерті світовій* (В. Базилевський).

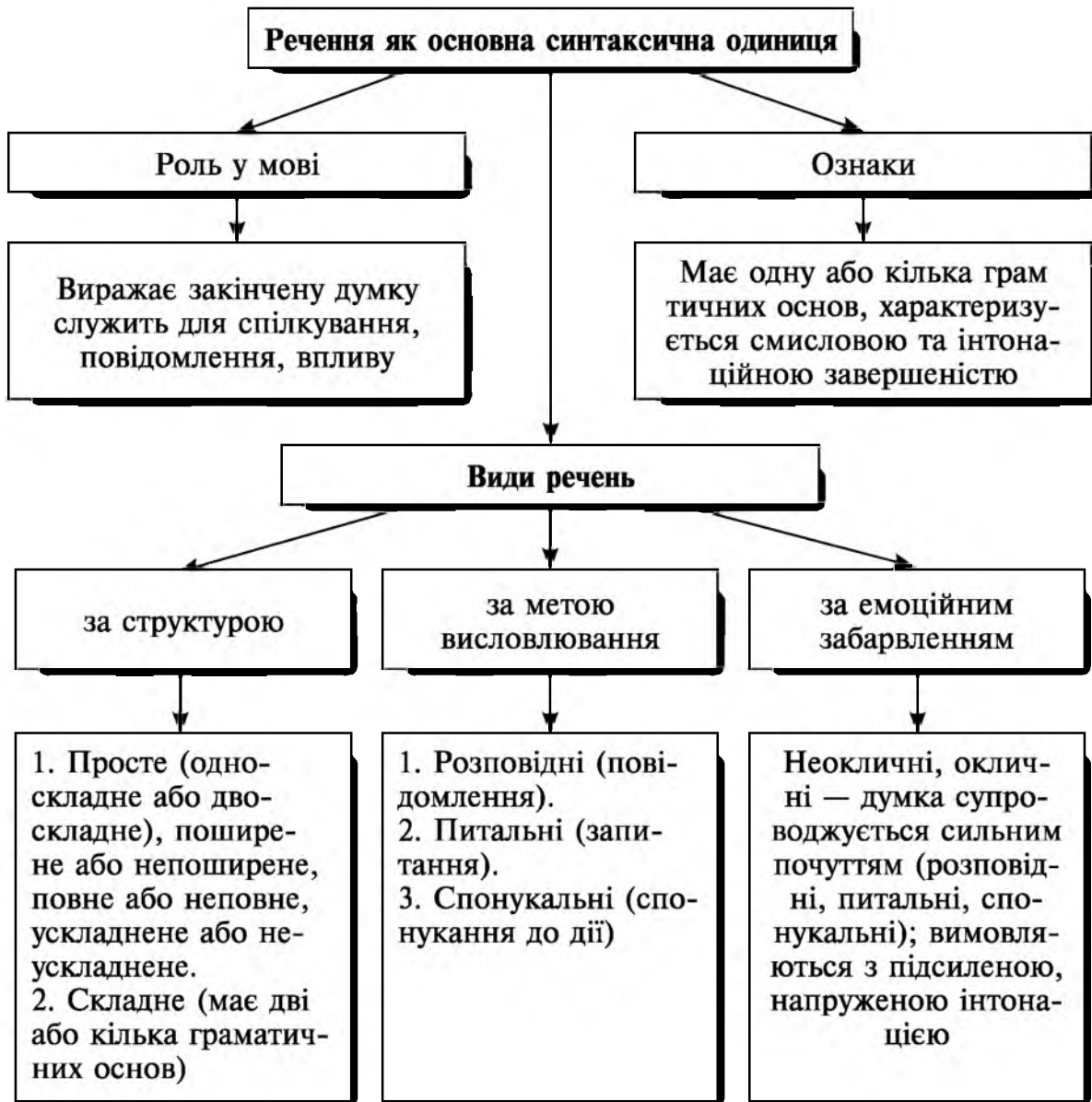
За структурою речення поділяються на **прості й складні**. **Прості** речення мають одну граматичну основу: *Люблю я пісню солов'їну* (А. Загрудний). **Складні** речення мають дві або більше граматичних основ, що становлять одне смислове і граматичне ціле: *Українська мова мене не тільки вабить як письменника, вона дивує й захоплює* (В. Шевчук).

Речення, що складається лише з головних членів, називається **непоширеним**: *Є шлях. Я тривожуся* (М. Братан).

Речення, у якому є другорядні члени, називається **поширеним**: *Українська мова живе в прекрасних піснях твого народу* (В. Сухомлинський).

Речення бувають **повними і неповними**. **Повні** — це такі речення, у яких наявні всі члени речення: *По садах пустинних їде гордовито*

осінь жовтокоса на баскiм коні (В. Сосюра). Неповні — це такі речення, у яких пропущений будь-який член речення, що можна виявити з контексту: *Ранні пташки росу п'ють, а пізні — сльози ллють (Нар. творчість)*. У реченні *Сльози ллють* пропущено підмет *пташки*.

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення мовленнєвих і пунктуаційних умінь з теми

Пунктуаційний практикум

- Прослухати. Довести, що це текст. Сформулювати його тему. Виділити мікротеми й записати їх у формі словосполучень. Як ви розумієте зміст останнього речення? Списати текст, розставляючи розділові знаки в кінці речень.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОРОЖЦІВ

Кожний спитає тепер: які ж люди були, оті запорожці, про котрих доводиться стільки слухати та читати. Чи це справді були бандити, безсердечні вбивці, свавільники Переконаний, що це неправда Стоваришення, котре має свої звичаї, закони і твердо їх додержується, не може бути **анархічним** Коли б кожний жив так, як йому завгодно, то такому жодного закону не треба

Були в запорожців свої хиби, та вони не лише шкодили їм самим найбільше, а й навпаки приносили користь їхнім сусідам, і це довело запорожців до загибелі.

Узагалі беручи, запорожець легкодушний, загонистий, не постійний Не дивився на дальшу мету, а цікавився лише нинішнім днем Запорожця легко було перемовити і на свій бік перетягти

На таку характеристику дає нам історія багато прикладів Навіть такий великий чоловік як Петро Конашевич-Сагайдачний давав себе часто піддурити обіцянками і заманити Дав себе заманити на московську війну

Найкращу характеристику запорожця змалював Гоголь у своїй історичній повісті «Тарас Бульба» Хоч, може, Бульби й не було на світі, але характеристика дуже влучна Запорожець веселої вдачі, любить погуляти Запорожець жив усе життя, від немовляти, у вічній небезпеці Побратимство — то святий обов'язок двох козаків Такому народові треба було доброї голови і сильної руки, і то на довгий час (*А. Чайковський*).

- ▶ Назвати речення прості й складі. Довести правильність свого вибору.
- ▶ Пригадати з уроків зарубіжної літератури повість «Тарас Бульба» і усно описати головного героя.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова (*анархія* — стан суспільства, у якому відсутні організована влада, закони, немає певних обов'язкових норм поведінки, безладдя, хаос). Скласти з ним два речення: просте і складне.

Лінгвістичне дослідження з творчим завданням

- ▶ Прочитати. Поділити текст на речення. Довести, що перед вами текст. Сформулювати тему й мікротеми поданого висловлювання. Записати, розставляючи розділові знаки.

Основою докорінного перелому в українській літературі стала творчість Т. Шевченка переважний інтерес до етнічно-побутових рис українського народу ідеалістичні поривання романтиків до козацького минулого замінюються зверненням послідовників великого поета до корінних антагонізмів кріпосницького суспільства **поглиблюється розуміння народності, незрівнянно багатшими стають засоби типізації**

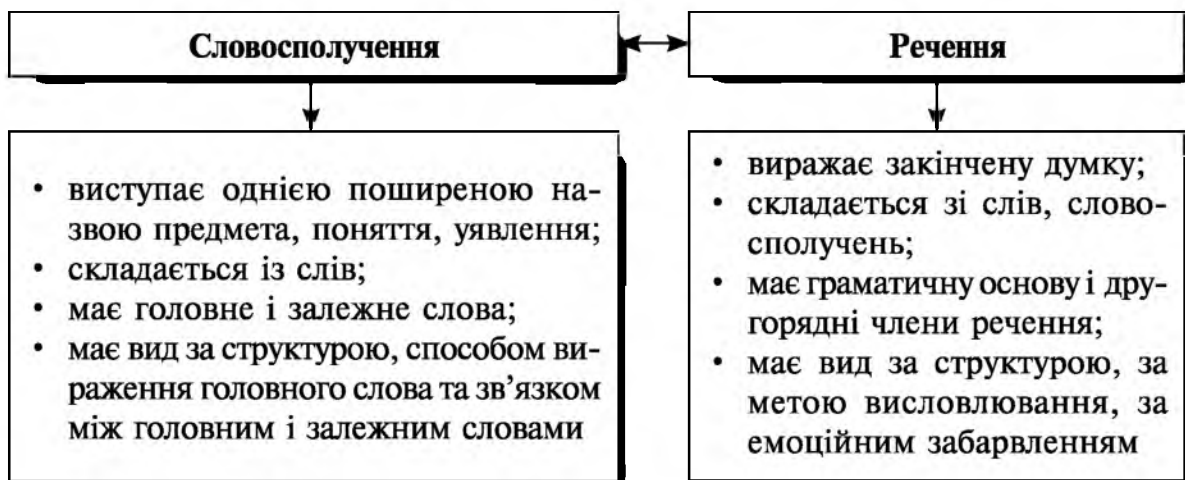
дійсності, діапазон літературної мови все виразнішою постає залежність характеру і поведінки персонажів від системи суспільних відносин у творах Марка Вовчка виявляється непримиренний конфлікт між поміщиками й пригнобленим селянством виникають типи народних протестантів про трагічну долю буковинських селян і жовніврів розповідає талановитий прозаїк Ю. Федькович в його творчості реалізм поєднується з досить сильним романтичним струменем, що своєрідно забарвлює твори реалістичного плану (За Н. Крутіковою).

- ▶ З'ясувати зміст виділеного вислову.
- ▶ Знайти односкладні й двоскладні речення. Підкреслити в кожному реченні граматичну основу. Назвати неповні речення.
- ▶ Пригадати, хто з письменників змальовує історію нашої держави. Доповнити текст власною інформацією про тернистий життєвий шлях українського народу, описаний у творах митців художнього слова.

Матеріал для вчителя. Антагонізм — супротивність, непримиренна суперечність (неприятність, ворожість).

Дослідження-зіставлення

Розглянути схему і скласти зв'язну розповідь про те, чим речення відрізняється від словосполучення.

Творче завдання

- ▶ Прочитати прислів'я. Пояснити зміст кожного. Списати. Підкреслити головні члени.

1. Лежачого не б'ють. 2. Весною сій — восени збереш. 3. Вік жи-ви — вік учись. 4. Як дбаємо, так і маємо. 5. З вогнем не жартуй. 6. Друга пізнають у біді. 7. Коли маєм — не шануем, а змінивши, пла-чем. 8. Хто не ризикує, той хати не збудує (*Нар. творчість*).

- ▶ Усно доповнити народні вислови так, щоб змінилася структура речень.

Розвиток комунікативних умінь

- ▶ Скласти діалог, використовуючи подані прислів'я. Дати йому заголовок у формі словосполучення. У репліки ввести фразеологізми з довідки і використати речення: а) різні за метою висловлювання; б) двоскладні й односкладні; в) прості й складні; г) повні й неповні; д) поширені й непоширені.
- ▶ Розіграти діалог. Записати 3–4 репліки, пояснити розділові знаки і зробити їх синтаксичний розбір.

Довідка: ум на розум заходить; з якої радості?; душа перевертається; де вже ноги не носили; за тридев'ять земель; брати за чисту монету.

Дослідження-трансформація

- ▶ Перетворити складні речення у прості. Записати їх. Підкреслити граматичні основи.

1. І люди йшли під гору ту стрімку, і знову всім незміряні краси відкрилися в маленькому струмку (*Л. Забашта*). 2. Змалку його обступали білі стіни, на яких висіли вишиті маминими руками рушники (*І. Цюпа*). 3. Помінялось місцем моє серце з сонцем, бо весна навколо, вітер і блакить (*Р. Братунь*). 4. Молодь уся була на полі, бо якраз настали жнива (*Леся Українка*). 5. Сонце незабаром зайшло зовсім, однак небо ще жевріло згасаючим багрянцем (*А. Шиян*). 6. Ясно ще осіннє сонце сяє, та холодом осіннім уже в повітрі потягає (*І. Франко*).

- ▶ Назвати слова з орфограмою «Ненаголошені *e, u*» і пояснити їх написання.

VI. Систематизація й узагальнення знань**Подумати і дати відповіді на запитання**

1. Чи можна у процесі висловлювання обмежитися лише односкладними (або двоскладними) реченнями?
2. Яку роль у мовленні відіграють односкладні й двоскладні речення?
3. Яку роль у мовленні відіграють прості й складні речення?

VII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VIII. Домашнє завдання

Здійснити пошукову роботу в мережі Інтернет або в бібліотеці та підготувати повідомлення про відому постать, яка бере безпосередню участь у творенні історії сьогодення. Використати різні за структурою і метою висловлювання речення.

Урок № 11**ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС**

Мета: дати восьмикласникам поняття про прямий і зворотний порядок слів у реченні, навчати дотримуватися логічного наголосу при інтонуванні речень; розвивати організаційно-контрольні вміння виконувати спеціальні спостереження над мовним матеріалом; формувати загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати різні за метою висловлювання речення відповідно до комунікативного завдання; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до надбань попередніх поколінь і почуття відповідальності за сучасні досягнення людства.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: логічний наголос і порядок слів як засіб підвищення точності й виразності мовлення; зворотний порядок слів як засіб виразності мовлення.

Міжпредметні зв'язки: інверсія в художньому творі (література).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності****III. Актуалізація опорних знань**

Творче спостереження на основі тексту з елементами аналізу

- Прочитати текст мовчки. Про які часи в історії України йде мова? Дібрати заголовок. Порівняти його із заголовками, дібраними вашими однокласниками, найбільш вдалий записати.

І знову йдемо... Біль утрат, і дух степів полиневий, і дніпрову блакить, і рожеві, як юність, світання — усе забрали з собою і все несемо на схід...

Чи пам'ятаєш ти вислів *сильний духом*? Тоді ми трохи по-книжньому уявляли собі таких людей, а за цей час скільки я бачив їх живими, бачу поруч себе і зараз. На танки ворожі вони кидалися з горючими пляшками за Дніпром. Грудьми ставали на оборону споруд Дніпрогесу, тримали рубежі, які, здавалося, нічим уже втримати не можна. Але

чи не найбільше оця сила духу людського відкривається мені ось тут, коли ми, одрізані від своїх, у далекім оточенні, ідемо в степах під нічийним небом, не підвладні нікому, крім самих себе. Наче поза часом йдемо, не знаючи, що робиться на наших фронтах. Мета наша десь у тумані, за мороком ночі, але ми готові, здається, хоч усе життя іти, аби досягти її. Мало в нас зброї, але найміцніша гартована зброя — у нас самих, у нашій волі, у наших серцях (За О. Гончаром).

- ▶ Переказати текст, доповнюючи власними міркуваннями про людей, сильних духом. Якими вони мають бути? Чи притаманна вам або вашим однокласникам ця риса? Дотримуватися логіки й послідовності викладу думок.
- ▶ Визначити тип мовлення і стильову належність тексту. Аргументувати свою думку.
- ▶ Прочитати вголос другий абзац, дотримуючись правильної інтонації і виділяючи логічним наголосом потрібні слова. Прочитати ще раз, змінюючи логічний наголос. На що це впливає? Зробити висновок про роль зворотного порядку слів (інверсії) у художніх творах.
- ▶ Визначити граматичну основу в кожному реченні. Звернути увагу на послідовність розташування головних членів речення.

Гра «Хто більше?»

- ▶ Дібрати якомога більше синонімів до слова *критерії*.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Коментар учителя. Під час спілкування велике значення має **порядок слів** у реченні та **логічний наголос**.

Порядок слів у реченні буває **прямим** і **зворотним**. При прямому порядку слів підмет завжди стоїть перед присудком: *Стежина до маминої хати петляє через город* (В. Скуратівський). Зворотний порядок слів протилежний прямому. Його часто використовують у художньому стилі для надання мові більшої урочистості, виразності: *Тут, на прадавніх берегах Славути, До вічності приторкується мить* (Б. Олійник).

Розташування слів у прямому або зворотному порядку свідчить, що в українській мові словопорядок вільний. Він допомагає визначити синтаксичну роль того чи іншого члена речення. Зміна порядку слів надає реченню нового відтінку значення: *Відповідали грунтовно на уроці математики школярі; Школярі відповідали на уроці математики грунтовно.*

Велике значення для увиразнення висловлювання має **логічний (смісловий) наголос**. Інтонаційна виразність може підкреслити, посилити задум автора. Щоб підсилити смислову роль слова, його інтонаційно виділяють при вимові речення: *Старшокласники гарно*

попрацювали на пришкольній ділянці; Старшокласники гарно попрацювали на пришкольній ділянці; Старшокласники гарно попрацювали на пришкольній ділянці.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. З'ясувати тип і стиль мовлення. Визначити, що виражає заголовок. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання.

ПІД ДАЛЕКИМИ СОСНАМИ

Кілька разів поспіль одержую листи від **невідомої** мені людини. Листи не розраховані на відповідь: на жодному з них зворотної адреси нема. По штемпелях на конвертах можна лише приблизно догадатися, що йдуть вони десь із країв шевченківських.

Пише жінка. Розповідає про будні свої, про те, чим була заклопотана, що подумала сьогодні, що вразило її. Деколи — про книжку, щойно прочитану, іншим разом про щось почуте по радіо, нав'яне піснею співака... Часом поділиться вона настроєм, на когось поремствує або в усіх подробицях розповість, як збирала в лісі хмизиння на паливо та соснові шишки, а вони сирі, тільки сичать у печі, горіти не хочуть. В іншому листі буде цілий епос про брата, про його черговий візит — я цього брата вже добре собі уявляю (*О. Гончар*).

- ▶ Записати останнє речення. Зробити його синтаксичний розбір. Визначити порядок слів у реченні (у разі потреби скористатися теоретичним матеріалом підручника). На які слова падає логічний наголос? Прочитати речення з наголосом на іншому слові. Що зміниться? Зробити висновок про порядок слів у реченнях.

Дослідження-трансформація

- ▶ Прочитати речення, дотримуючись правильної інтонації та логічного наголосу. Визначити порядок слів (прямий чи зворотний).

1. Сонце вже показалось і пекло камінь (*М. Коцюбинський*). 2. Над містом, над заводом, над усім Донбасом пролунали гудки (*В. Собко*). 3. Вечірнє небо, гори, ліси, бриніли, як грандіозна чутлива **мембрана** (*О. Гончар*). 4. Шумів лагідний прибій і обполіскував гальку піщаного берега (*М. Трублаїні*). 5. А в печері ані золота, ані срібла, ані каміння дорогого (*Марко Вовчок*). 6. У темряві густій, тяжкій і рівній **прокинувся** я (*М. Рильський*). 7. У **гарячий** ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє (*І. Нечуй-Левицький*).

- ▶ Змінити порядок слів у реченнях на протилежний. З'ясувати, чи впливає порядок слів на синтаксичну структуру речення та його вид.
- ▶ Зробити морфологічний розбір виділених слів.

Дослідження-редагування

- ▶ Зредагувати висловлювання, змінюючи порядок слів так, щоб кожне речення стало логічно завершеним за змістом.

А по там другий траси бік — що? Хліба й хліба, все пшениці, овес, буйне, кожне повне життєвої стебло соковите, зеленої снаги. Ступиш крок — і зеленого з-поміж зірочка синя раптом!

— Що синіє то?

— Волошка.

— Гарна яка!

Для дивина супутниці це, відкриття, нашої дівча в, та й для захваті нас, дорослих, радість також це. Ще є на волошка Україні!

І є жайвір у небі. Он десь тюрлюкає там угорі він, розливається стодзвонно, небо чутний на все, а сам — невидимий. Шукаючи птаха, блакить дивимось у, цікаво нам, хто перший побачить: де він ж? Розтанув у сяйві, зору він не нічиєму дається, а висить далі інший десь там, за ним ще якийсь видзвонює у високості самій, ще завзятіше невидимих грає-виграє дзвіночках на своїх ...

Таке тут небо.

А низом перепілка десь із подає хлібів голос. Для голос нашої супутниці перепілчин і диво із зовсім див, дівча польову вперше пустунку чує (За О. Гончаром).

- ▶ Записати зредагований текст. Позначити слова, на які падає логічний наголос. Звірити текст з оригіналом.

Оригінал тексту

А по другий бік траси — що там? Хліба й хліба, пшениці, овес, усе буйне, соковите, кожне стебло повне життєвої зеленої снаги. Ступиш крок — і з-поміж зеленого раптом зірочка синя!

— Що то синіє?

— Волошка.

— Гарна яка!

Для нашої супутниці це дивина, відкриття, дівча в захваті, та й для нас, дорослих, це також радість. Ще є на Україні волошка!

І жайвір у небі є. Он він десь там угорі тюрлюкає, розливається стодзвонно, чутний на все небо, а сам — невидимий. Шукаючи птаха, дивимось у блакить, цікаво нам, хто перший побачить: де ж він? Розтанув у сяйві, нічиєму зору він не дається, а далі десь там інший висить, за ним ще якийсь у самій високості видзвонює, ще завзятіше грає-виграє на своїх невидимих дзвіночках...

Таке тут небо.

А низом десь із хлібів перепілка подає голос. Для нашої супутниці голос перепілчин і зовсім диво із див, дівча вперше чує польову пустунку (О. Гончар).

V. Систематизація й узагальнення знань

Дати відповіді на запитання:

1. Яке значення в реченні має порядок слів?
2. Визначити порядок слів у поданих реченнях: *Сонце гріє, вітер віє з поля на долину (Т. Шевченко); Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (Леся Українка).*
3. Прочитати речення, змінюючи логічний наголос: *Вони летіли через море, несучи на крилах весну, атакували останній опір зими (Ю. Яновський).*
4. З якою метою використовуються речення із зворотним зв'язком?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Уявити ситуацію, що ви готуетесь до круглого столу «Видатні історичні постаті України». Вам необхідно зібрати матеріал про таких людей. Написати твір-мініатюру про 1–2 особистості, які зробили важливий крок до світлого майбутнього нашої держави. Використати речення, різні за метою висловлювання і за будовою, а також із прямим і зворотним порядком слів. Визначити логічний наголос у реченнях.

Урок № 12

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1 (ДИКТАНТ).

КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Мета: оцінити рівень орфографічної та пунктуаційної грамотності восьмикласників: правильно писати слова на вивчені орфографічні правила та слова, визначені для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; виявити орфографічні й пунктуаційні помилки, на ліквідацію яких слід звернути особливу увагу; перевірити якість оформлення роботи (охайність, акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень); здійснити перевірку здатності учнів сприймати незнайомий текст художнього

стилю, розуміти його, запам'ятовувати фактичний зміст, тему й основну думку тощо.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й аудіювання. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки рівня розуміння почутого тексту художнього стилю.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту

- ▶ Школярі під час першого слухання тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

ВЕРЕС І БДЖОЛИ

Йду спокійно до лісу. Цвітіння чудового вересу вчувається в прекрасному ароматі повітря, у легкому подиху леготу, у веселкових барвах неба. Верес! На піщаних ґрунтах, де зовсім не цвіте ніяка квітка... Там владарює верес? Від його фіолетового цвітіння не сховатися ніде: ні в затінку дерева, ні на узліссі, ні в гущавині. Його маленькі привабливі ліхтарики мов просвердлюють тобі душу, входять у ество, у свідомість. Перед очима гейзери цвіту, фонтани холоднувато-гарячого багаття, каскади райдужного сяйва.

Дикі бджоли добросовісно пораються на віддалених ділянках, у глибинах, у пущах і нетрищах, запасаючись нектаром на зимівлю, а свійські літунки господарюють на околицях, беруть взяток похапцем, поспішають... Незабаром знову задощить, затуманить, загрозуює, натрусить листя, приб'є цвіт. І тоді вже верес буде бляклий, сірий, нудний. Ні взятку з нього, ні вигляду! (За А. Камінчуком, 123 сл.).

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного

V. Відповіді на запитання, що виникли у школярів під час написання контрольного диктанту

VI. Проведення контрольного аудіювання тексту художнього стилю

Сприймання на слух учнями незнайомого тексту від початку до кінця

Стара, але дебела ще хата, рублена з доброго дерева, з різьбленим ганком і такими ж наличниками коло вікон, крита гонтом, стоїть на схилі сопки і дивиться всіма чотирма вікнами на річечку, що тече вниз, і далі — на сине бескеття Сіхоте-Аліня.

Праворуч — дебела комора з омшаником, повітка для коней, корівник, стіжок сіна, обгороджений латами, ще якісь будівлі. Ліворуч — город, теж обгороджений в одну лату, ще й глечик стирчить на ближнім стовпці. В городі картопля і соняшники, а просто над самою річечкою — якась комірчина: то лазня «по-чорному».

Оце і вся господа. І вона одна тут на великому просторі. До найближчого селища, що зветься Капитонівка і складається з кількох таких хат, понад 50 кілометрів. Григорій це вже знав, і це його тішило: небезпека від людей була тут найменша. А ці люди, що в них він жив, охороняли його.

Удома тепер були він, мати й Наталка. А батько з Грицьком як поїхали, то ось уже два тижні їздять.

Як сподівалася мати, вони мали прийти ще вчора, а як учора не було, — то, значить, сьогодні. Чекаючи їх, Григорій нікуди не ходив уже, а сидів з самого ранку на призьбі і виглядав. І хвилювався. Так, хвилювався — як то вони поставляться до нього? Може, уже не так, як перше, коли він був хворий? Знічев'я бавився з ведмежам, спостерігав навколишній світ.

От зараз його увагою заволодів праник, підкиданий засмаглою дівочою рукою там, над річкою; він то підлітав, то падав — ляпотів по кладці завзято та лунко. І бігли луни нетрями, ударялись об бескеття й озивалися — ляпотіли на кілька голосів... І виходило — ніби перепел бив десь у пшеницях на зорі. Чудно.

То Наталка прала на річці. Запнута «кулинкою», орудувала на сонці над водою, як вправний спортсмен на вранішній руханці. Воркотіла якоїсь пісні, полоскала білизну у воді і прибивала праником до кладки. Періщила з усієї сили.

Дивна вона, ця дівчина Наталка. Григорій чомусь тепер навіть боявся її, боявся при зустрічах дивитися їй в обличчя. Вона ніби сердилася, коли він на неї «витріщав очі». Не знав тепер, як до неї приступитись, як з нею поводитись. І почувався, як хлоп'як. Смішно, але ж так. Сказати б, недоторкана панна? Ні! Дурна? Ні! Горда? Ні-

ні! Вона навіть не розуміла, яка вона чарівна, безперечно, не розуміла. А от така, як ота рослина дивна, що ти її торкнеш рукою, а вона аж повернеться і напустить тонісіньких колючок у руку. І це дівчина-звіроловка, переможниця страхіть усяких! Уперше йому було на віку таке, щоб на його мову дівчина заломлювала брови. Так, як та дика коза, що боїться, щоб її не впіймали, і не дається навіть підступити. А може, у неї така відраза до нього?

Тож найліпше зовсім не звертати уваги. Нехай собі пере, їй-бо, ото вона періщить праником так люто, бо думає, що б'є по чиїхось, може, й по його, нескромних очах, на неї «витріщених». Нехай собі пере. І нехай підпадьомкає праник. Чи то, може, не праник підпадьомкає, а то в його серце щось тьохкає, на тую дикунку дивлячись? Засміявшись з цієї химерної думки, Григорій силоміць відвертає увагу від праника, затисненого в гнучкій дівочій руці. Ген за річкою на галявину вийшли табунцем дикі кози. Так, дикі кози. П'ятірко їх. Стали, збилися докупи і, піднісши високо голови, слухають: де воно і що воно ляпотить? Потім зірвалися з місця і пішли вистрибом, черідкою по високих травах, мелькаючи білими плямами на крижах. Зникли в лісі. Так, ніби їх і не було.

— Ти б пішов погуляв де, сину, а то спочив би ліг. Не бійсь, нудьгуєш?

Це мати. Вона вже вдесьте, либонь, виходить на ганок глянути туди, за річку, за зелене море галявини, куди простяглася стежка,— чи не їдуть? Вона порається біля печі і так виходить з підкасаними рукавами.

Заслонившись рукою від сонця, мати аж перехиляється через лонку і вже турбується. «Довго щось. Чи не трапилось чого?»

— Наталко-о!..

— Чого-о? — озвалася дівчина в тон.

— А йди-но сюди.

— Кажіть, я й так чую... Ось доперу..

— Як ти думаєш, що з нашими? — Дівчина протягла, кепкуючи:

— Ну-у... А що з нашими? Ідуть десь.

— Бозна... Таке ж тепер настало. Господи прости!

— Ідуть, їдуть, мамо! — це Наталка весело, жартівливо, упевнено, ще й трішки кепкуючи з матері. — А не їдуть, то пішки йдуть, а коні за поводи ведуть, от і припізнилися...

І сміялася безжурно. І почала лупити по тім сміху праником. Мати й собі засміялася.

— От ти така, бач!.. Сказано — нове насіння. Ще й кепкує з дурної матері... Тільки й розради моєї, синку,— мати зійшла з ганку і сіла поруч Григорія на призьбі. Либонь, уже скінчила поратися по господі і тепер має час. Поправивши очіпок, поклала натруджені руки

на коліна і втопила очі в море з'єлені на долині, що її звать «паддю», туди, де втекла стежечка (За І. Багряним, 756 сл.).

Виконання завдань тестового характеру

1. Яке основне призначення тексту?
  - А Активний вплив на слухача і спонукання до творчої діяльності.
  - Б Формування моральних якостей та естетичних смаків слухача.
  - В Загальний розвиток особистості.
  - Г Регулювання ділових і життєво-важливих питань.
2. Який із заголовків найбільше відповідає змістові тексту?
  - А Нове насіння.
  - Б Переможниця страхіть.
  - В Дівчина Наталка.
  - Г Господа на великому просторі.
3. Що виховує в читача поданий текст?
  - А Оптимістичне світобачення й патріотичні почуття.
  - Б Культуру спілкування мовної особистості.
  - В Любов до ближнього й повагу до старших.
  - Г Бути непередбаченими й загадковими.
4. У якому стилі збудовані хата й подвір'я?
  - А Українському.
  - Б Сибірському.
  - В Східному.
  - Г Місцевому далекосхідному.
5. Яка відстань до найближчого селища?
  - А 5 км.
  - Б 15 км.
  - В 50 км.
  - Г 200 км.
6. З якої причини хвилювався Григорій?
  - А Не знав, як привернути до себе увагу дівчини.
  - Б Переживав, чи не вважають його рятівники злочинцем.
  - В Думає, як поставляться до нього батько з Грицьком.
  - Г Чи не знайдуть його переслідувачі.
7. З чим порівнював Григорій Наталку?
  - А З гордою смерекою і чистим струмком.
  - Б З ніжною та колючою трояндою.
  - В З дивною рослиною й дикою козою.
  - Г З колючим терном та гордою павою.

8. Чим займалася Наталка?
- А Ловила диких тигрів.
  - Б Домашнім господарством.
  - В Пряла, шила й вишивала.
  - Г Доглядала за городом і садом.
9. Обрати правильний варіант лексичного значення слова *праник* (у даному контексті).
- А М'яч.
  - Б Дерев'яний пристрій (брусок із зарубками) для прання білизни.
  - В Праска (пристрій для прасування).
  - Г Прядка (пристрій для прядіння).
10. Описати героя цього тексту. Спрогнозувати, як розвиватимуться його стосунки з Наталкою.

Ключ

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильні відповіді	Б	Г	А	А	В	А	В	Б	Б	
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3

VII. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VIII. Домашнє завдання

Скласти узагальнювальну таблицю за матеріалами вивченого розділу «Словосполучення й речення».

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Урок № 13

ПІДМЕТ, СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ

Мета: поглибити знання учнів про підмет як головний член речення; сформувати вміння виділяти підмети в двоскладному реченні, визначати способи їх вираження; удосконалити вміння конструювати речення з різними за способом вираження підметами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу поглибити світогляд восьмикласників щодо загальнолюдських цінностей.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, крилатих висловів тощо з різними способами вираження в них підметів.

Культура мовлення і стилістика: синонімія різних способів вираження підметів.

Текст (риторичний аспект): відтворення деформованого висловлювання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Уведення їх у поняттєво-термінологічне поле

Просте речення є основною одиницею, що призначена для передавання відносно закінченої інформації. Крім цього, воно є одиницею, що формує складне речення, а також будь-який текст. Саме в простому реченні виявляються його компоненти — головні й другорядні члени речення.

IV. Актуалізація мотиваційних резервів восьмикласників

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити його стильову належність. Дібрати заголовок. Виписати слова або сполучення слів, що становлять граматичну основу речення.

Україна. Багато вчених по-різному пояснюють цю назву, але більшість із них заперечують, що вона походить від слова «окраїна».

Слово «Україна» в літописі згадується ще в XII ст., але, імовірно, існувало воно набагато раніше. Найпереконливіше, на нашу думку, пояснює назву нашого краю О. Братко-Кутинський. Він доводить, що слово-назва «україна» утворилося зі слова «украяти», тобто «виділити», «відірвати», «відокремити» (вкраяти хліба). І досі вживається слово «кравець», «краяти», — «краяти сукню», «викроїти годинку» і т. д.

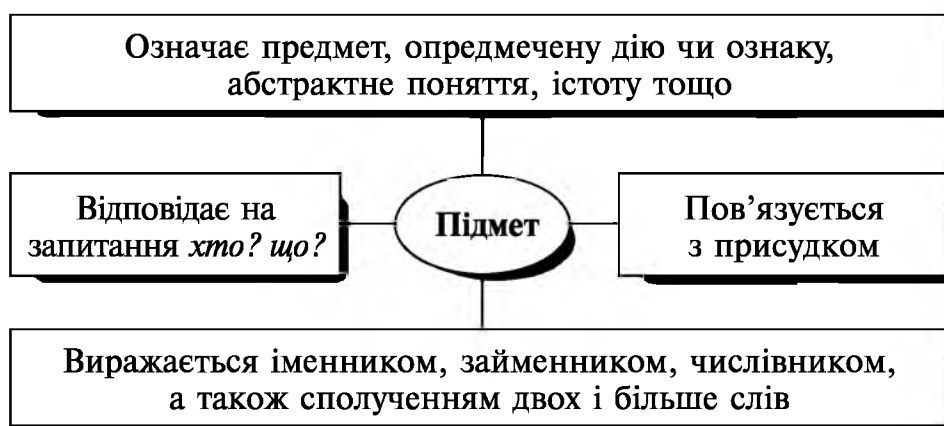
Вкраяний хліб зветься окрайкою. Украяна — тобто відокремлена від решти, виділена з-поміж інших земля буде зватися Україною (Вкраїною) (М. Адаменко).

- ▶ Пригадати з уроків української мови в 5 класі, що вам відомо про головні члени речення.
- ▶ Звернути увагу на способи вираження підмета в тексті.
- ▶ Які ще теорії походження назви нашої країни вам відомі?

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з опорною схемою

- ▶ Розглянути схему. Запам'ятати, що означає підмет, на які запитання відповідає, з яким членом речення пов'язується та чим виражається.

- ▶ Яка інформація про підмет є для вас новою?
- ▶ Сформулювати повне визначення підмета.

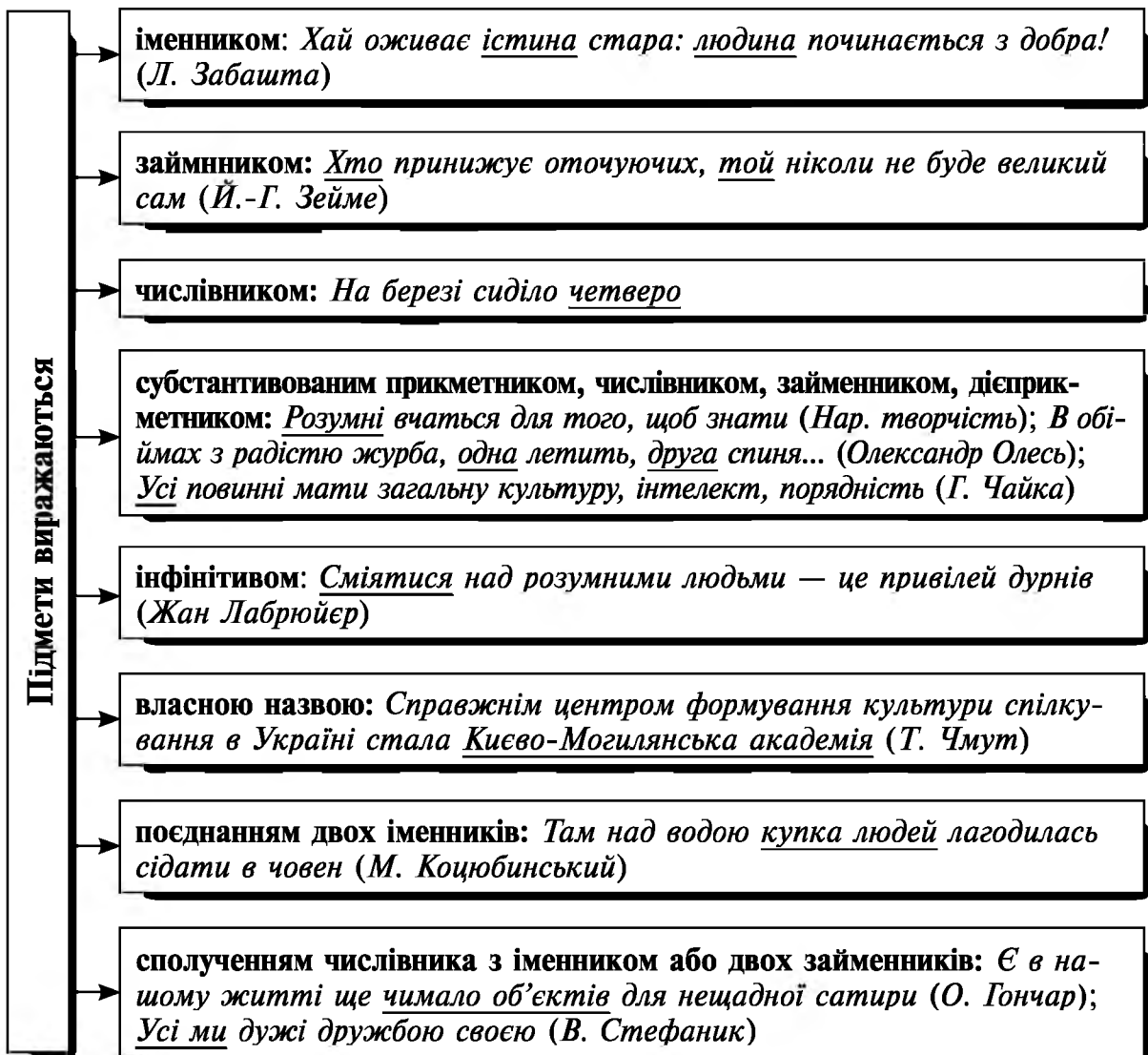
Дослідження-характеристика

- ▶ Прочитати вислови вголос. Визначити їх тематику. Які з них можна вважати повчальними? Довести це.

1. Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду! (П. Чубинський). 2. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине (Т. Шевченко). 3. Держава не твориться в будучині, держава будується нині (О. Стефанович). 4. Жити — вітчизні служити (Нар. творчість). 5. Кожний має свій звичай (Нар. творчість). 6. Учений іде, а неук слідом спотикається (Нар. творчість). 7. Грамотний — видющий і на все тямущий (Нар. творчість). 8. Вітальне «Доброго ранку!» первинно пов'язане з побажальною формою (С. Богдан). 9. Вітати означає звертатися до кого-небудь під час зустрічі з привітом, виявляючи доброзичливість (С. Богдан). 10. Для кожної стандартної етикетної ситуації існує впорядкована сукупність знаків (Я. Радевич-Винницький).

- Списати, виділяючи головні члени речення. З'ясувати, чим виражені підмети. Зробити висновок про способи їх вираження, використовуючи матеріал схеми.

Способи вираження підмета

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Дослідження-трансформація на основі тексту

- ▶ Прочитати мовчки текст. Дібрати до нього заголовки. Усно визначити синтаксичну роль виділених слів. Трансформувати подані речення за зразком так, щоб ці слова виступали в ролі підмета. Визначити спосіб вираження підметів.

Зразок. Дотримання узвичаєних норм поведінки у спілкуванні людей називається комунікативним етикетом. — Комунікативний етикет — це дотримання узвичаєних норм поведінки у спілкуванні людей.

Для сприйняття людини, оцінки її внутрішнього стану важливого значення надають її **манері** говоріння.

Терміном артикуляція називають творення звуків органами мовленнєвого апарату. На відміну від звуків тварин, людське **мовлення** можна розчленувати, тобто виокремити кожен звук. Першорядна вимога до артикуляції — її чіткість, виразність. Якнайвиразніше треба артикулювати звуки, виступаючи перед аудиторією.

Для виразності використовують окремий **термін** — дикція. Цим словом називають також манеру вимовляння звуків. Це як почерк, що у двох людей може бути однаково чітким, розбірливим, але відрізнятися манерою написання літер (*За Я. Радевичем-Винницьким*).

- ▶ Пояснити лексичне значення і походження слів *артикуляція* і *дикція* (*артикуляція* — лат. *articulatio* — «розчленування»; *дикція* — лат. *dictio* — «вимова»).

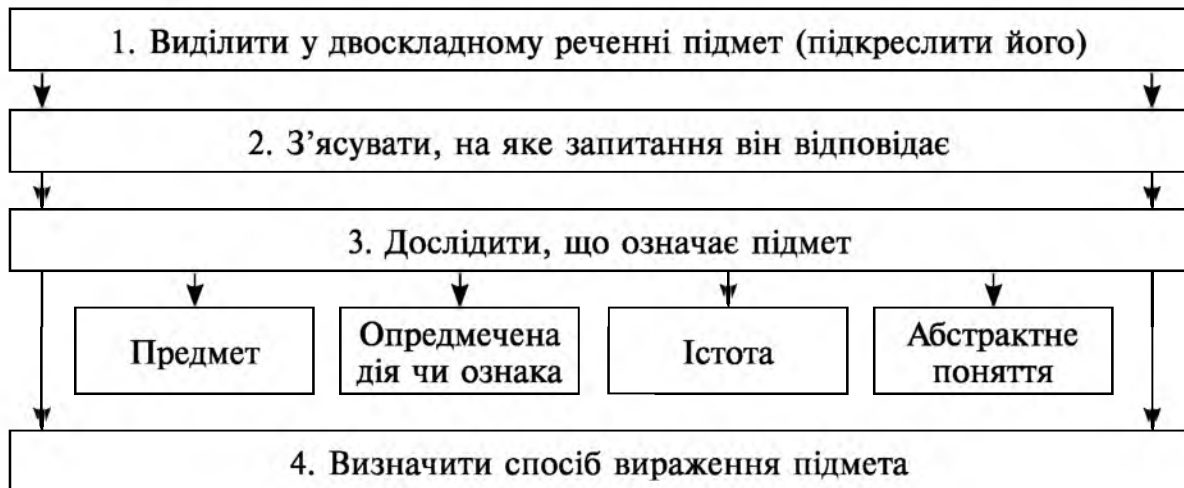
Відтворення деформованого висловлювання

- ▶ Визначити межі речень. Списати, розставляючи пропущені розділові знаки. З'ясувати, яким членом речення виступають виділені слова. Дати характеристику підмета, скориставшись схемою.

Вітаючись чи знайомлячись, старший подає руку молодшому, жінка — чоловікові, начальник — підлеглому, викладач — студентові не потиснути руку у відповідь вважається образливим рукостискання має бути не міцним, але й не в'ялим, щирим і дружнім привітання у формі рукостискання є надзвичайно промовистим проте слід володіти навичками тлумачення мови рукостискання бо від рукостискання і знання його тонкощів залежить результат бесіди відомо, що люди владні, агресивні звичайно практикують домінувальне рукостискання — руку подають долонею вниз пасивні пристосуванці, що часто змінюють свою думку в ході розмови, застосовують підлегле рукостискання — руку простягають долонею вгору друзі, як правило, застосовують рівнозначний потиск руки, коли долоні чітко спрямовані в сторони (*За С. Богдан*).

- ▶ Зробити висновок, чи завжди підмет виражається іменником.
- ▶ Виписати приклади словосполучень з різними видами підрядного зв'язку (узгодженням, керуванням, приляганням). Виділити головне і залежне слова.

АЛГОРИТМ характеристики підмета

Творче конструювання (робота в парах)

- ▶ Увести подані словосполучення в речення так, щоб виділені слова виступали в ролі підмета. З'ясувати, чи можна вважати побудовані речення граматичними синонімами.

Зразок. Уміти спілкуватися високо цінується в усьому світі. — Уміння спілкуватися високо цінується в усьому світі.

Відчувати співрозмовника — відчуття співрозмовника; сприймати виступ — сприйняття виступу.

- ▶ Визначити спосіб вираження підметів у побудованих реченнях. Зробити синтаксичний розбір одного з речень.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити уривок із вірша В. Самійленка «Патріоти», уставляючи необхідні за змістом підмети. За потреби скористатися підручником «Українська література». З'ясувати, чим виражені підмети.

ПАТРІОТИ

... укупі стояли,
А ... дививсь оддалі,
Як ... гаряче розмовляли
Про долю своєї землі.
... у широкій промові
Народні права боронив;
... докази всі наукові
По пунктах як слід розложив.

А ... про теє доводив,
Як дійде ... своїх прав,
І в поступі інших народів
Він місце йому показав.
Так ... вели язиками
Роботу для краю свого,
Гукали й махали руками,
Де річ вимагала того.

- ▶ Скласти речення зі словами *один, другий, третій* так, щоб вони виконували роль означення.
- ▶ Що виражає заголовок вірша? Яку людину, на вашу думку, можна назвати патріотом? Чи вважаєте ви себе патріотом своєї країни?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Дібрати з текстів художньої літератури 3–4 приклади речень, у яких підмети були б виражені сполученням кількох повнозначних слів (числівника та іменника, займенника та іменника, фразеологізмом).
2. Як ви розумієте твердження Антуана де Сент-Екзюпері, що «спілкування — це розкіш»? Скласти й записати діалог дискусійного характеру (10–12 реплік) з однокласником на тему «У чому полягає цінність спілкування?» У репліках діалогу виділити граматичні основи. Пояснити, чим виражені головні члени речення.

Урок № 14

ПРОСТИЙ ПРИСУДОК

Мета: поглибити знання учнів про присудок як головний член речення, способи його вираження; сформувати вміння виділяти присудки в двоскладному реченні, визначати способи їх вираження; удосконалити вміння конструювати речення з різними за способом вираження присудками; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвести учнів до осмислення мовного етикету як культурного обличчя нації.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів і крилатих висловів з різними способами вираження в них простих присудків.

Культура мовлення і стилістика: синонімія різних способів вираження простих присудків.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Мовний етикет — культурне обличчя нації.
Нар. мудрість*

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів

Бесіда за запитаннями

1. Яке речення називається двоскладним? Навести приклади.
2. Яку функцію в реченні виконують головні члени?
3. Який головний член речення називається присудком? Як він пов'язується з підметом?

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Робота з опорною схемою

Розглянути схему. З'ясувати, що вам відомо про присудок як головний член речення, а яка інформація є новою.

- Дати повне визначення присудку, скориставшись схемою.

Творче спостереження з елементами аналізу

- Прочитати текст. Яке речення в ньому є ключовим? Дібрати заголовки. Підготувати усний переказ висловлювання.

Етикет українців вироблявся, витончувався впродовж тисячоліть. Окремі вислови етноетикету сягають ще дохристиянського періоду і пов'язані з язичеською обрядністю, звичаями, усталеними у слов'ян. Наприклад, жінка, перепрошуючи за вимовлене в хаті недобре слово, говорила: «шануючи сонечко святе, і піч, і стіл», а чоловік, утримуючись від лайки, промовляв: «сказав би, та піч у хаті». Це пов'язано з давніми слов'янськими культами сонця, печі, стола. Замінивши відкрите вогнище, якому в давнину поклонялися як опікунові дому, очищаючій та живильній силі, піч стала уособленням сімейного добробуту й охоронцем родинних таємниць. Люди вірили: якщо шанувати піч, вона дасть силу, достаток, здоров'я (С. Богдан).

- ▶ Визначити головні члени речення. Звернути увагу на присудки. Розподілити їх на прості та складені.
- ▶ З'ясувати, яка відмінність етикету й етноетикету.

Дослідження-відновлення

- ▶ Записати речення, ставлячи дієслова у відповідній формі способу і часу. Підкреслити присудки.

1. Слово «етикет» (примандрувати) у нашу мову з французької через посередництво російської і польської. 2. Дотримуючись правил мовного етикету, ми передусім (засвідчувати) свою вихованість, шану й уважність до співрозмовника. 3. Частина формул мовного етикету поступово (архаїзуватися). 4. Мовний етикет (не обмежуватися) тільки розмовно-побутовим стилем. 5. Особливості мовного етикету (простежуватися) у виборі певних виразів і їх поєднанні. 6. Поряд із функціональними стилями (виділятися) також стилі експресивні. 7. Навіть до одного і того ж адресата залежно від стилю ми (звертатися) по-різному. 8. Суттєво (впливати) на вибір етикетного виразу тональність спілкування. 9. (Змінюватися) етикетна формула і залежно від статі співрозмовника (*За С. Богдан*).

- ▶ Зробити висновок про вираження простого присудка. Свої спостереження зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

Дослідження-аналіз

- ▶ Виразно прочитати уривки з поетичних творів. Звернути увагу на виділені присудки. З'ясувати, до простих чи складених вони належать.

1. Білі акації **будуть цвісти** в місячні ночі жагучі; промінь морями залле золотий річку, і верби, і кручі... (*В. Сосюра*). 2. **Будуть** тебе **кликать** у сади зелені хлопців чорночубих диво-наречені (*В. Симоненко*). 3. Усі, хто про безсмертя мріє, **хай схиляться** до споришу (*М. Руденко*). 4. **Буду згадувать** серця пожари, як на гору до неї я йшов (*В. Сосюра*). 5. І **нехай пливе** за роком рік, **буду**, мамо горда і вродлива, з тебе **дивуватися** повік (*В. Симоненко*). 6. **Хай мовчать** Америки й Росії, коли я з тобою говорю! (*В. Симоненко*). 7. **Будуть** крани водою **шуміти**. **Будуть** клумби широкі **цвісти** (*Г. Чубач*).

Коментар учителя. Присудок, виражений дієсловом складеної форми майбутнього часу, належить до простих. Наприклад: **Будуть** солодко **віять** минулим білі яблуні в нашім саду (*В. Сосюра*). Порівняйте: Солодко **віятимуть** минулим білі яблуні в нашім саду.

- ▶ Прочитати 1, 2, 4, 5, 7 речення, змінюючи складену форму майбутнього часу дієслів на складну.
- ▶ Зробити висновок про спосіб морфологічного вираження простого присудка, скориставшись матеріалом таблиці.

Способи вираження простого присудка

Простий присудок виражається		
формами дієслів дійсного способу в теперішньому, минулому і майбутньому часі	формами дієслів наказового та умовного способів	фразеологізмом
<i>Біля сухого дерева й сире горить. Ложка дьогтю зіпсує бочку меду (Нар. творчість)</i>	<i>Нехай цвітуть про тебе світи... (В. Сосюра). Поїхав би я в гості, та люди не кличуть (Нар. творчість)</i>	<i>Весна вступила у свої права.</i>

Творче конструювання (робота в парах)

Установити відповідність між фразеологізмами й синонімічними до них дієсловами. За зразком скласти пари речень так, щоб у ролі простих присудків уживалися: а) фразеологізми; б) синонімічні до них дієслова. Підкреслити головні члени речення.

Зразок. Він поставив на кінець усе. — Він ризиковав усім.

1 Припасти оком.	А Посміхатися.
2 Робити вигляд.	Б Завмирати.
3 Скалити зуби.	В Задивитися.
4 Скребти голову.	Г Мовчати.
5 Вростати в землю.	Д Набридати.
6 Валяти дурня.	Е Прикидатися.
7 Набрати води в рот.	Ж Байдикувати.

Вибіркова робота на основі тексту

- Прочитати. Визначити тип мовлення. Дібрати заголовок, що виражав би основну думку. Виписати прості присудки. Указати на спосіб їх вираження.

Я пригадую, з яким особливим нетерпінням чекав, коли прилетять лелеки до нашого села. І була якась особлива радість зустрічі із цими птахами: вони всідалися на старій клуні і, закинувши голову до неба, розсипалися клекотом. Разом із ними приходила весна, земля прокидалася й виповнювалася знову безліччю істот: жаби кумкали, жайворонки вимірювали піснями височінь неба, бджоли стрімко проносилися над головою, а джмелі особливо довірливо щось проказували до розцвіченої синенької кропивки. Який багатий світ! Спориш зворушливо зеленів дрібнесенькими листочками, червонясті язички кінського щавлю ловили тепле проміння, а на оболоні, залитій водою, походжали на певній відстані один від одного, поважно переставляючи ноги, лелеки (За П. Мовчаном).

- ▶ Дослідити, чи всі присудки в тексті належать до простих. Навести приклади складених присудків.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Записати 5–6 народних висловів про роль людини в суспільстві. Виділити граматичні основи, схарактеризувати підмети і присудки.

Урок № 15

УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В НАУКОВОМУ СТИЛІ

Мета: засвоїти особливості опису пам'яток історії та культури в науковому стилі, сформувати вміння й навички виділяти опис пам'ятки історії чи культури в тексті та відтворювати його відповідно до стильових вимог тексту, добираючи необхідні мовні засоби, удосконалити вміння усно логічно будувати власне висловлювання, вибираючи потрібний матеріал зі сприйнятого тексту.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Робота з текстом (підготовча робота до усного вибіркового переказу)

Читання мовчки тексту (сприймання висловлювання в цілому)

- ▶ Прочитати мовчи текст. Визначити тип і стиль мовлення. Довести, що висловлювання належить до наукового стилю.

Давнє місто Львів ділилося на кілька кварталів, які замешкували різні нації, народи. Цілий Ринок і західну частину міста займали римо-католики. Спочатку це були майже самі німці. У списках населення міста з початку XV ст. знаходимо німецькі родини: Гебель, Шрам, Геммель, Енгельбрехт, Фальмар, Штеренфред, Айзенгітель, Геллер, Брайтзух та інші. В XVI ст. вони почали польщитися й змішалися з поляками.

Найдавнішим римо-католицьким костелом у Львові є катедр, основи якої мав закласти ще король Казимир близько 1370 р. Костел будувався довго, 138 років. Первісна будова була готична. У 1765 р. перебудував катедр тодішній архієпископ Сераковський у стилі пізнього бароко і рококо. З того часу є і вежа заввишки 64 м з гарним бароковим шоломом; при реставрації знищено багато давніх вівтарів та інших пам'яток.

При костелі є вісім каплиць: 1. Милосердного Христа; 2. Ченстоховської Богородиці; 3. Христа на хресті; 4. Св. Йосифа; 5. Св. Казимира; 6. Св. Сакраменту; 7. Богородиці; 8. Камп'янів, значного львівського міщанського роду,— будови у благороднім ренесансі. У всіх каплицях багато надгробків, епітафій, образів, різьб та інших цінних творів мистецтва. Окремо стоїть, з 1617 р., каплиця Боїмів, другого визначного міщанського роду, з багатою орнаментикою, але артистично менше вдатна, ніж каплиця Камп'янів.

У 1629 р. в катедрі перший раз відправляли богослужіння єпископи-уніяти, між ними славний Мелетій Смотрицький — автор Граматики слов'янської мови, і митрополит Рутський. Проповідь мав королівський проповідник Бембус.

На мурі катедр завішено пам'яткові кулі з облог Львова: 1672 р. — турків із Петром Дорошенком і 1919 р. — Української Галицької Армії.

При катедрі був цвинтар, обведений довкола муром. Навпроти теперішньої захристії була брама для переїзду повозів, що звалася королівською; піші йшли на катедральний цвинтар по кількох східцях; також дві хвіртки були від сторони площі Св. Духа і проти головного входу.

Північно-східний ріг старого міста займає монастир домініканів із костелом. Заснований у XIV ст., теперішній костел, побудований 1748 р. у стилі рококо, належить до найгарніших пам'яток цього стилю на наших землях. Костел має план грецького хреста, покритий могутньою банею. У бічних каплицях багато надгробків та епітафій, один пам'ятник руки Торвальдсена. Найстаршою пам'яткою костелу є так звана Богородиця св. Яцка — це мала алебастрова статуя, яку місіонер-домініканець Яцко Одровонж мав принести з Києва до Галича, а потім вона дісталася до Львова.

У монастирі домініканів 1559 р. перебувала княгиня Гальшка Острозька, з якою підступом одружився воєвода Лука з Гурки. Мати княжни не хотіла віддати доньки воєводі, а вибрала їй мужа в особі князя Симеона Слуцького. Князь, перебраний на старця, дістався по-тайно до монастиря і тут узяв шлюб з княжною. Але воєвода не зрікся жінки й уладив облогу монастиря; врешті перетято мур, якими

ішла вода до домініканів, і монастир мусив здатися. Княжну Гальшку перевезено на Високий Замок.

З історичних пам'яток однією з найстаріших вважається ікона Богородиці у великому вівтарі, що за традицією була власністю грецьких цісарів, потім перейшла до Володимира Великого, далі до князя Льва, врешті опинилася в руках домініканів (*І. Крип'якевич, 462 сл.*).

Аналіз структури тексту

1. Дібрати заголовок. Визначити, що він означає: тему чи основну думку.
2. Виділити в тексті частини, що належать до різних типів мовлення (розповіді й опису).
3. Поділити висловлювання на частини. Скласти план.
4. Назвати історичні об'єкти, описані в тексті. Схарактеризувати, з яких частин вони складаються, яке функціональне призначення мають (або мали).

Мовностилістичний аналіз висловлювання

Лексико-стилістична робота

1. Схарактеризувати лексику тексту: виписати наукові терміни й поняття. З'ясувати, якої наукової галузі вони стосуються. За допомогою тлумачного словника пояснити значення незрозумілих понять.
2. Виписати з тексту власні й загальні назви, потрібні для переказу (назви споруд, їх частин, імена святих, єпископів та ін.). Прочитати, правильно їх вимовляючи.
3. Дібрати синоніми до слова *храм* (*святиня, церква*), *вежа* (*башта*).

Лексико-орфоепічна робота

- ▶ Записати слова й сполучення слів, розставити в них наголос. Звернути зі словником.

Квартал, катедра, заввишки, шолом, орнаментика, повіз, пам'ятка — пам'яток, статуя.

Матеріал для вчителя: кварта́л, кате́дра, завви́шки, шоло́м, орнаме́нтика, по́віз, па́м'ятка — па́м'ято́к, ста́туя.

Повторне читання тексту (робота за варіантами)

- ▶ Читаючи, учні уточнюють, чи правильно вони запам'ятали послідовність опису пам'ятки архітектури, мовностилістичні особливості тощо.

Варіант 1. Звернути увагу на опис у тексті катедри.

Варіант 2. Звернути увагу на опис у тексті монастиря домініканів.

IV. Усний вибірковий переказ наукового тексту відповідно до комунікативного завдання

V. Домашнє завдання

1. Оформити письмовий вибірковий переказ тексту, опрацьованого на уроці, докладно зупинившись на описі катедри чи монастиря домініканів.
2. Дослідити, чим відрізняється стиль бароко від рококо в архітектурі. Скласти порівняльну таблицю.

Урок № 16

ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: розвивати в учнів мовленнєво-комунікативні вміння переказувати текст розповідного характеру, що містить опис пам'ятки історії; удосконалити культуру писемного мовлення; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу; сприяти збагаченню словника учнів; засобами художнього слова виховувати любов і повагу до культурної спадщини свого народу.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Робота з текстом (підготовча робота до письмового вибіркового переказу)

Перше прослуховування тексту (сприймання висловлювання в цілому)

АРОМАТ ЛЬВОВА

Після кількогодинної прогулянки вулицями Львова починаєш відчувати себе мислителем загальнолюдського значення. Сюди приїжджають не просто подивитися, а духовно наснажитися. Не один колишній львів'янин, нині мешканець Києва, а чи Москви, чи Нью-Йорка, сподівається знову наситити своє серце флюїдами Львова, відчутти соловку відповідність свого внутрішнього ритму з пульсом буття. У ту мить, коли довговічне каміння нашіптує про нетлінні цінності світо-

будови, коли історію прочитуєш навіть дотиком руки,— кров по жилах струменить так лагідно, як вода лісового струмочка.

Різноманітні вежі, шпилі, куполи, колони є ніби вулканічним виверженням духовної магми людства, яка так буйно прорвалася назовні з невидимих глибин у цьому місті, що зветься Львовом, і застигла в дивовижних архітектурних формах. Тут сповнюєшся відчуттям, що життя не минає даремно.

Невеликий архітектурний комплекс Вірменського катедрального собору є питомим фрагментом Львова, без якого той не був би самим собою. Мікросвітові собору притаманна аура, у якій народжуються емоції, здатні народжуватися тільки тут.

Заснований 1356 р., він став і культовим осередком численної вірменської громади й одним із культурних центрів львівського поспільства. Щоразу, крокуючи Вірменською вулицею, радо відчуваєш, як силует вежі храму, спроектованої Петром Красовським із Лугано, лагідно проникає в твою свідомість. Відгороджене ґратками подвір'я Вірменського собору викликає непереможне бажання потрапити під його склепіння, бо здається, що, ступивши за цей поріг, опиняєшся в іншому вимірі простору і часу. І ось ти стоїш між сивокамінними колонами аркадних ніш, та ще за непроникною стіною дошкульного львівського дощу, без якого такі хвилини немислимі: саме дощ створює ледь помітне водяне екранне полотно, на якому пробігають живі картини минулого. І це казково! А якщо спроби споглядання візій виявилися марними, то можна згадати яскраву сцену з відомого кінофільму за участю Михайла Боярського «Д'артаньян і три мушкетери», у якій відбувається дуель гасконця з Атосом, Портосом і Арамисом. Місцем зйомки її й стало це подвір'я. Тут же — надгробки з епітафіями 600-річної давності, з яких удається зрозуміти хіба те, що й могили не вічні.

Вулиця Вірменська — одна з не багатьох, яка передає львівську старовину найчіткіше, так би мовити, стійко утримує її аромат. Лаконічна й виразна форма ренесансного порталу житлового будинку № 20 чи не найкраще засвідчує собою XVI ст., яке на Вірменській «випинається» з багатьох кутків і ніяк не поступиться наступним століттям. Навіть Хронос, котрий є символом швидкоплинності часу, фігурою котрого оздоблений фасад однієї з найцікавіших кам'яниць Львова — ампірний будинок «Пори року», ніяк не може зарадити такому повільному рухові століть на цій вулиці. Навіть зодіакальний фриз, яким оздоблено цю ж кам'яницю, своїми дванадцятьма сузірними знаками втричі швидше лічить перебіг року, однак історична зміна віків усе одно ледь торкається вулиці Вірменської. Приваблюють рельєфи роботи Гартмана Вітвера на сусідній кам'яниці № 21, на яких прадавні міфологічні мотиви, напевно, також покликані символізувати

людський поступ через народження нових поколінь. Покоління, яким хоч і накреслено передавати одне одному естафету конкретної миті — «тепер і тут», а все ж таки судилося колись оволодіти часом завдяки подоланню простору... (Ю. Николишин, 461 сл.).

Аналіз структури тексту

1. Визначити, що виражає заголовок: тему чи основну думку.
2. З'ясувати тип і стиль мовлення тексту.
3. Які типи мовлення наявні в тексті?
4. На які частини можна поділити висловлювання? Виділити мікротеми. Проаналізувати, як вони взаємопов'язані. Скласти план, вивисавши ключові речення з кожної частини тексту.

Бесіда за змістом тексту

1. Коли був збудований Вірменський катедральний собор?
2. Ким був спроектований цей собор?
3. Які емоції переповнюють автора під час перебування на подвір'ї Вірменського катедрального собору?
4. Які будинки, крім собору, знаходяться на вулиці Вірменській?
5. У якому архітектурному стилі збудовано ці будинки?

Мовностилістичний аналіз висловлювання

Лексико-стилістична робота

1. Дібрати контекстуальні синоніми до Вірменського катедрального собору, використані в тексті (питомий фрагмент Львова, культовий осередок вірменської громади, культурний центр львівського поспільства).
2. Пояснення лексичного значення слів:
  - Флюїди* — за містичним уявленнями спіритів — «психічний струм», що його висилає людина.
  - Аура* — гіпотетичне поле, яке створюється живим організмом; біополе.
  - Поспільство* — народні маси, простий люд.
  - Склепіння* — опукле перекриття або покриття, що з'єднує стіни, підпори будівель, споруд, мостів.
  - Аркада* — ряд арок, що спираються на стовпи або колони; галерея з арок.
  - Візія* — привид, мара.
  - Портал* — архітектурно оформлений вхід до монументального будинку.
  - Фриз* — середня горизонтальна частина антаблемента, що міститься між архітравом і карнизом.
  - Ампір* — стиль пізнього класицизму в західноєвропейській архітектурі та прикладному мистецтві.

Лексико-орфографічна робота

- ▶ Записати власні й загальні назви, ужиті в тексті. Пояснити їх правопис.

Вулицями Львова, Нью-Йорк, архітектурний комплекс Вірменського кафедрального собору, вірменська громада, львівське поспільство, Вірменська вулиця, Петро Красовський, подвір'я Вірменського собору, кінофільм за участю Михайла Боярського «Д'артаньян і три мушкетери», Хронос, ампірний будинок «Пори року», роботи Гартмана Вівера.

- ▶ Записати опорні слова і сполучення слів під диктовку вчителя. Запам'ятати й пояснити їх правопис.

Кількагодинна прогулянка, загальнолюдське значення, львів'янин, флюїдами Львова, буття, довговічне каміння, нетлінні цінності світобудови, сповнюєшся відчуттям, невеликий архітектурний комплекс, мікросвіт, щоразу, силует вежі храму, непереможне бажання, сивокамінні колони, аркадні ніші, екранне полотно, споглядання, ренесансний портал, швидкоплинність, зодіакальний фриз, дванадцятьма сузірними знаками, втричі швидше, рельєф.

- ▶ Подані іменники поставити у формі родового відмінка однини. Пояснити правопис закінчень.

Київ, Львів, ритм, струмочок, собор, комплекс, мікросвіт, осередок, храм, поріг, простір, час, дощ, кінофільм, аромат, портал, будинок, рух, поступ.

Повторне прослуховування тексту

- ▶ Звернути увагу на опис архітектурного комплексу Вірменського кафедрального собору в тексті.

IV. Підготовка чорнового варіанта вибіркового переказу, редагування його

Написати вибіркового переказ прослуханого тексту, докладно описуючи архітектурний комплекс Вірменського кафедрального собору.

V. Написання вибіркового переказу тексту розповідного характеру з елементами опису пам'ятки історії та культури**VI. Домашнє завдання**

1. Завершити роботу над оформленням остаточного варіанта переказу, розпочату на уроці.
2. Скласти усний твір-опис пам'ятки архітектури вашої місцевості, яка залишила про себе пам'ять і стала національною святинєю.

Урок № 17**СКЛАДЕНИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК**

Мета: поглибити знання учнів про присудок як один з головних членів речення, його види; сформувати вміння відрізняти складений дієслівний присудок від простого дієслівного; удосконалити навички знаходити й аналізувати складені дієслівні присудки в мовленні; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в учнів найкращі моральні якості, зокрема ввічливе ставлення до оточуючих.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильне вживання форм присудка при підметі; єдність видо-часових форм дієслів-присудків як засіб зв'язку речень у тексті.

Текст (риторичний аспект): відновлення деформованого висловлювання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

Культуру поведінки, культуру спілкування людина не отримує в спадок — її треба навчитися.

Я. Радевич-Винницький

III. Актуалізація опорних знань учнів**Пошуково-вибіркова робота**

- ▶ Прочитати текст. Визначити, яку проблему порушує автор. З'ясувати стильову належність висловлювання.

Лексикою і фраземікою у мовленні «керує» мовець. Він може свідомо вживати одні слова і не вживати інших, може не користуватися стійкими зворотами тощо. Граматика ж «керує» мовцем. Стародавні римляни говорили, що граматиці підкоряються навіть імператори. У граматиці вибір значно вужчий, ніж у лексиці, і мовець, уживши слово в тій чи іншій формі, мусить припасовувати до неї всі інші слова. Наприклад, звертаючись до людини, можна сказати: *добродію* або *ж пане, товаришу, чоловіче, дядьку* тощо, проте це слово неодмінно

має бути у кличному відмінку, а залежні від нього слова — узгоджені з ним у спільних граматичних категоріях: роді, числі, відмінку: *Шановний добродію!*, а не *Шановна добродію!* чи *Шановним добродію!* (За Я. Радевичем-Винницьким).

- ▶ Виділити в реченнях граматичні основи, виписати їх. З'ясувати, у яких реченнях уживається простий присудок, а в яких — складений.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Колективне опрацювання опорної схеми

Розглянути схему. З'ясувати, яку будову має складений дієслівний присудок, чим він відрізняється від простого дієслівного.

Складений дієслівний присудок

Творча трансформація

- ▶ Замінити прості присудки складеними дієслівними. Дослідити, з яких частин складаються ці присудки. Трансформовані речення записати, виділити в них присудки.

1. Першим вітає молодший старшого. 2. Чоловік вітає жінку (однак руку першою подає жінка). 3. Підлеглий вітає керівника (однак руку подає керівник). 4. Перша фраза вітання належить тому, хто заходить (до оселі, у приміщення), незалежно від віку, посади. 5. Незалежно від статі, віку й посади першим вітається той, хто обганяє знайомого чи проходить повз нього. 6. Зайшовши в установу, організацію, до театру, в ресторан і т. ін., увічлива людина вітається передусім з обслугою (із секретаркою, гардеробницею, швейцаром тощо) (За С. Богдан).

- ▶ Якого відтінку значення вносить допоміжне дієслово складеного дієслівного присудка в речення?
- ▶ Які способи привітання ви можете назвати ще? Записати, використовуючи складені дієслівні присудки.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити текст: визначити межі речень і розставити потрібні розділові знаки. Виділити головні члени. Дослідити, чи всі складені присудки належать до складених дієслівних.

Успіх тварин у боротьбі за існування залежить від їхньої здатності знаходити корм, сховище й партнерів не останню роль відіграють тут і розміри тіла ні комахи, ні колібри, найменша пташка у світі, не змогли б житися солодким квітковим нектаром, якби були хоч трохи більшими у процесі еволюції в деяких тварин з'явилися ознаки, що різко відрізняють їх від найближчих родичів новозеландський птах ківі не може літати, можливо, тому, що на островах, де він живе, колись було дуже мало хижаків, від яких його рятували швидкі ноги у процесі еволюції види нелітаючих птахів з'явилися і на інших островах коли на віддаленому острові в Індійському океані, де жив додо, з'явилися люди, вони почали полювати на нього тому ще в XVII столітті цього птаха було повністю винищено (*З великої шкільної енциклопедії*).

- ▶ Указати на спосіб вираження складених дієслівних присудків.

Творче моделювання

- ▶ Змоделювати речення, уставляючи потрібні за змістом інфінітиви з довідки. Виділити присудки, визначити їх вид.

1. Мовний етикет повинен повністю ... з конкретною ситуацією. 2. Невідповідність виразів етикету може ... комічну ситуацію. 3. Жестикулюючи, мовці повинні ... також рівні жестикуляції. 4. Етикетна атрибутика щоразу повинна ... із специфікою етикетної ситуації. 5. Кілька синонімічних одиниць можуть ... засобом передачі одного і того ж смислу. 6. Кожен мовець не створює щоразу нову формулу, а може ... однією із можливих для взаєморозуміння. 7. Прийшовши вперше на відвідини новонародженого, гість повинен ... своєрідний «антикомплімент» (*За С. Богдан*).

Довідка: узгоджуватися, співвідноситися, слугувати, врахувати, скористатись, спричинити, виголосити.

- ▶ Дослідити, у яких реченнях відсутні другорядні члени групи підмета.

Творче конструювання

- ▶ Скласти прості поширені речення так, щоб подані сполучення слів виступали в ролі складених дієслівних присудків.

Хочу сказати, намагався зауважити, почав використовувати, можуть виконувати, повинні уникати.

V. Узагальнення й систематизація вивченого

Лінгвістична гра «Третє зайве»

- Прочитати речення. Виділити в них присудки. Знайти «зайве» речення. Свій вибір обґрунтувати.

Варіант 1

1. Чимало українських етикетних виразів можуть використовуватись у різних комунікативних ситуаціях. 2. За століття мовний етикет українських обрядів значно змінився. 3. Деякі з етикетних виразів одночасно можуть виконувати кілька функцій.

Варіант 2

1. Йдучи з гостини, дорослі кажуть: «Дякуємо за гостину». 2. Вітаючись, жінка навряд чи зможе вимовити «Здоров, парубоче!» 3. Різні етикетні слова і вирази часто функціонують не ізольовано.

Варіант 3

1. Відуни завжди вміють складати слова в магичні формули. 2. Вираз «Доброго здоров'я!» може поєднуватися й з дієсловами *бажаю*, *зичу*. 3. Окрім загальнономовних, традиційних для всієї нації вітальних виразів, українці використовують також регіональні (*С. Богдан*).

- Схарактеризувати присудки поданих речень, скориставшись схемою.

АЛГОРИТМ характеристики присудка

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Увести інфінітиви *виконувати, звертатися, писати, вимовляти* в самостійно складені речення так, щоб вони виконували функцію частини складеного дієслівного присудка.
2. Скласти прості речення зі словом *вітатися* так, щоб воно виконувало різні синтаксичні функції: а) підмета; б) означення; в) частини складеного дієслівного присудка.

Урок № 18

СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК

Мета: поглибити знання учнів про присудок як один із головних членів речення, його види; сформувати вміння відрізняти складений іменний присудок від простого і складеного дієслівного; удосконалити навички знаходити й аналізувати складені іменні присудки в мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу привернути увагу восьмикласників до славетних імен української культури.

Правопис: тире між підметом і присудком.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових висловів і фразеологізмів.

Культура мовлення і стилістика: правильне вживання форм присудка при підметі; єдність видо-часових форм дієслів-присудків як засіб зв'язку речень у тексті.

Текст (риторичний аспект): відновлення деформованого висловлювання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Розвиток пошукової пізнавальної активності восьмикласників

Вибірково-розподільна робота

- Прочитати виразно вголос текст. Визначити тему й основну думку. Виписати складені іменні присудки. З'ясувати, чим вони виражені.

УКРАЇНСЬКИЙ ДИРИГЕНТ

Серед призабутих імен і постатей славетного українського диригента, композитора та етнографа Олександра Антоновича Кошиця.

Праця майстра на музичному терені стала для України міжнародною візитівкою. Триумфальні виступи Української республіканської капели під орудою О. Кошиця у країнах Європи, Північної та Південної Америки зробили більше, ніж офіційна дипломатія. З допомогою української пісні світ дізнався про такий народ і державу, як Україна.

Як відомо, О. Кошиць був високоосвіченою, ерудованою людиною, блискучим знавцем та інтерпретатором духовної музики. Постійна хормейстерська практична діяльність виявила його неабиякий композиторський талант. Найбільшу популярність здобули чудові обробки українських народних пісень. На початку минулого століття українська пісня піднялася до небачених висот саме завдяки таланту М. Леонтовича, К. Стеценка та О. Кошиця. Обробки українських народних пісень «На вулиці скрипка грає», «Вийди, Грицю, на вулицю», «Ой ходить сон» та низка інших є окрасою репертуару будь-якого хору.

Колеги-хормейстери, музичні критики підкреслювали, як блискуче володів Кошиць технікою хорового звучання. Прекрасно обізнаний з особливостями і можливостями людського голосу, він майстерно застосовував їх у своїх обробках українських пісень. Сучасники відзначали, що хор під орудою О. Кошиця звучав ніби оркестр людських голосів. До речі, про це зізнавався і сам Олександр Антонович (З журналу).

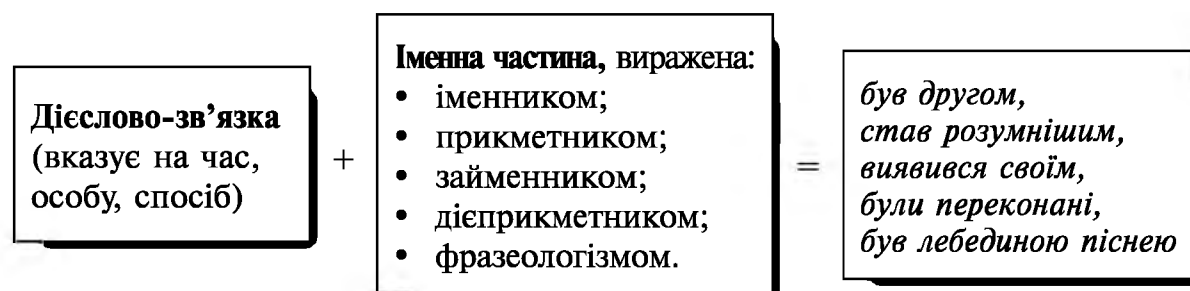
- ▶ До виділених слів дібрати синоніми.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Дослідження-характеристика на основі опрацювання опорної схеми

- ▶ Розглянувши схему, проаналізувати складені іменні присудки з опрацьованого тексту: з чого вони складаються, чим виражені іменні частини.

Складений іменний присудок

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити речення: вставити з довідки потрібні за змістом присудки. Довести, що відновлені присудки є складеними. З'ясувати їх вид.

Пересопницьке Євангеліє — визначна ... староукраїнської мови XVI століття. Ця книга — ... рідкісних ... , створених до появи в Україні друкарської техніки. Читання книжок у всі часи ... з особливим психологічним настроєм.

Особливо високим художнім ... виконання в Пересопницькому Євангелії ... чотири мініатюри із зображенням апостолів Матвія, Марка, Луки й Івана. Мініатюри Євангелія ... своєрідним ... між декоруванням із зображеннями людей і фантастичних звірів і рослинними орнаментами, що представляють усю природу Землі. (За О. Харченком).

Довідка: було пов'язане, пам'ятка, є неначе переходом, одне з видань, відзначаються рівнем.

Коментар учителя. Часто трапляються складені іменні присудки з нульовою зв'язкою *бути* у формі теперішнього часу. Наприклад: Творчість Вольфганга Моцарта дивовижно багатогранна й багата (О. Залуцький). Ця дієслівна частка з'являється, якщо речення виражає дію, що вже відбулася, або ту, що відбуватиметься: Творчість Вольфганга Моцарта була дивовижно багатогранною й багатою. У реченнях зі складеним іменним присудком при нульовій зв'язці між підметом і присудком, як правило, ставиться тире. Наприклад: Пересопницьке Євангеліє — визначна пам'ятка староукраїнської мови XVI століття.

Моделювання синтаксичних конструкцій

Змоделювати речення-визначення певних знаків-символів української етнокультури, установивши відповідність між правим і лівим стовпчиками. Виділити присудки, визначити їх вид.

1. Реп'ях символізує ...	символ дівочої краси і молодості.
2. Символом сварки...	вважається дереза.
3. Ружа — це ...	дівочу ніжність і честь.
4. Горобина має ...	причепливу, настирливу людину.
5. Васильки символізують...	великі лікувальні властивості.

Творче конструювання

- ▶ Скласти речення, у яких би одне з дієслів уживалося як допоміжне у складеному дієслівному присудку, а друге — як зв'язка у складеному іменному. З'ясувати спосіб вираження присудків.

Зразок. Не змогти, не мати. 1. Хвороба не змогла забрати геніальність Врубеля. 2. Художник без визнання публіки не має права на існування (М. Врубель).

1. Хотіти, бути. 2. Могти, вважатися. 3. Починати, виявитися.
4. Прагнути, називатися.

- ▶ Схарактеризувати порядок слів у складених реченнях. Виділити слова, на які падає логічний наголос.

Відтворення деформованого висловлювання

- ▶ Відновити текст, уставляючи потрібні за змістом іменні частини складеного присудка з довідки. Схарактеризувати присудки за схемою (див. урок № 17).

У мистецтві є постаті з величезною силою впливу, і ця сила сягає далеко в часі. ... для нас є Есхіл, Поліклет, Фідій, Мікеланджело, Рафаель, Гете, Моцарт. Їхня творчість — як живе ... , як хронологічні ... , велике ... для вдячних нащадків.

Видатний російський художник-реаліст М.Врубель належить ... цієї геніальної ... митців. Майстер монументального розпису, театральнорекордаційного і прикладного живопису, скульптор і графік, він став справжнім ... , піднявся на рівень кращих європейських зразків, залишившись при цьому вірним класичному мистецтву — реалізму.

Дивну ... несуть образи творів художника: Царівна-лебідь, Пан, Богатир, багатоликий Демон, вражаючи своєю внутрішньою силою, напругою, яскравістю і незбагненою таємничістю. Сила уяви від його картин настільки ... , що і сам митець постає ... дуже могутньою, імпульсивною, пристрасною (*Т. Кормакова*).

Довідка: віхи, новатором, «вічними супутниками», джерело, енергетику, надбання, велика, до когорти, людиною.

- ▶ Указати на спосіб вираження іменної частини відновлених присудків.

V. Узагальнення й систематизація вивченого

Диктант-тест

- ▶ Установити відповідність між реченнями і способами вираження в них іменної частини складеного присудка.

А Романтична окриленість музики Віталія Кирейка стала напрочуд близькою поетиці української драматургії (<i>М. Загайкевич</i>).	1 Іменник.
Б Тут кожний камінь — мій, і кожний подих — мій (<i>Л. Первомайський</i>).	2 Прикметник.
В Уперше в живопис Врубель увів різноманітні матеріали: скло, гіпс, наклейки з паперу (<i>Т. Кормакова</i>).	3 Займенник.
Г Ледар був дуже ласий на чужі ковбаси.	4 Дієприкметник.
Д Врубель був зачарований кольором, його грою, переливами (<i>Т. Кормакова</i>).	5 Фразеологізм.

Лінгвістична гра «Третє зайве»

- Проаналізувати речення. Знайти в кожній групі речень «зайве» за видом присудка. Свій вибір обґрунтувати.

I. 1. Дерева в садках починають жовтіти (*В. Гаман*). 2. Село стало лунким (*В. Гаман*). 3. Звук літаків із неба був гучним і страхітливим (*В. Гаман*).

II. 1. Своєрідною візитівкою, окрасою та символом Києва став каштан (*В. Грабовський*). 2. Каштани уквітчували Київ завжди (*В. Грабовський*). 3. Батьківщиною славнозвісного символу Києва є Балканський півострів (*В. Грабовський*).

III. 1. Не перестає дивувати світ поліський серпанок (*О. Ірванець*). 2. Усюди буде супроводжувати вас дух старовини, історії, віри й народної мудрості (*О. Ірванець*). 3. Усюди будуть зустрічати вас щирі, відкриті люди (*О. Ірванець*).

VI. Підсумок уроку**VII. Домашнє завдання**

Чи згодні ви з думкою, що за кожним славетним українським іменем — сторінка нашої історії, культури, зрештою, духовного надбання? Оформити свої міркування у вигляді твору-роздуму на тему «Славетні імена України». Визначити присудки, назвати їх вид і спосіб вираження.

Урок № 19**ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ**

Мета: поглибити знання учнів про вживання тире між підметом і присудком, розвивати вміння й навички правильно ставити розділові знаки, обґрунтовувати їх уживання за допомогою вивчених правил, шляхом тренувальних вправ удосконалювати культуру власного мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу познайомити восьмикласників з явищем, добре знаним в усіх цивілізованих країнах, — меценатством.

Правопис: тире між підметом і присудком.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів зі складеними іменними присудками.

Культура мовлення і стилістика: правильне вживання форм присудка при підметі; єдність видо-часових форм дієслів-присудків як засіб зв'язку речень у тексті.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

Історія нашого меценатства — то, мабуть, одна з найцікавіших сторінок українського минулого.

М. Слабошпицький

III. Актуалізація мотиваційних резервів восьмикласників

Робота з текстом

- Прочитати текст. З'ясувати стиль і тип мовлення. Усно переказати прочитане.

ЩО ТАКЕ БЛАГОДІЙНІСТЬ?

Очевидно, навіть не лише кожному киянині, а й кожному українцеві звично чути назву «Оболонь»... Вона звучить для нас так само звично, як, скажімо, Печерськ або Поділ, хоча вік її, звичайно ж, значно молодший. Але «Оболонь» — це частина біографії кількох поколінь без будь-якого перебільшення. Для одних фірма «Оболонь» звучить у назві столичної футбольної команди. Для других — як чиста вода для пиття, яку вподобали мільйони городян. Для третіх «Оболонь» — це маленьке свято з назвою «Живчик». Для четвертих популярна назва — це синонім добрих справ, меценатства і спонсорства національних мистецьких фестивалів і конкурсів, фінансова підтримка видань сотень українських книг...

«Оболонь» — один із найавторитетніших меценатів та благодійників України. Цю репутацію фірма здобула вже тоді, коли багатьох великих сьогодні компаній або ще не існувало, або ж вони тільки формувалися.

Так, «Оболонь» бере активну участь в освітніх та культурно-мистецьких проектах, зокрема підтримує проведення масштабних усеукраїнських заходів: День Незалежності України, День молоді, День Києва, «Таврійські ігри» та ін.; підтримує українську книгу (за останні дванадцять років «Оболонь» допомогла видати близько півтори сотні підручників, посібників, довідників, збірників, каталогів, науково-пізнавальної, історичної і дитячої літератури); допомагає малозабезпеченим громадянам, багатодітним сім'ям та благодійним організаціям; сприяє розвитку спорту («Оболонь» володіє власною футбольною командою, підтримує розвиток дитячого футболу, під назвою «Оболонь» виступають дві волейбольні команди, ралійна команда; компанія

є спонсором національної Федерації шахів та головним спонсором національної молодіжної збірної команди з футболу); відроджує духовність, історико-культурну спадщину країни (за підтримки «Оболоні» відроджуються такі духовні центри, як Видубицький монастир і церква Святого Миколи в Києві, Святотроїцький кафедральний собор у Луцьку та ін.). Серед основних напрямків благодійної діяльності — підтримка українських церков (За М. Слабошпицьким).

- ▶ Дати письмову відповідь на запитання, сформульоване в заголовку висловлювання, використовуючи текст. Виділити граматичні основи. Указати на вид присудків.

Благодійність — це...
— це...
— це...

- ▶ Дібрати синоніми до слова *меценат* (благодійник, філантроп).
- ▶ Пояснити правопис слів *компанія* і *кампанія*. З'ясувати їх значення. (*Кампанія* — сукупність заходів для здійснення в певний період якого-небудь важливого громадсько-політичного або господарчого завдання. *Компанія* — те саме, що товариство).

IV. Розвиток неперервної пошукової діяльності учнів у процесі практичної роботи

Творче моделювання

- ▶ Сформулювати визначення понять, використовуючи подані шаблони. При нагоді скористатися тлумачним словником. Пояснити наявність або відсутність тире.

1. Благородство — це... Благородством називається... 2. Толерантність — це... Толерантністю називають... 3. Тактовністю є... Тактовність — це... 4. Гуманністю вважається... Гуманність — це...

- ▶ Підкреслити присудки. Визначити їх вид та спосіб вираження.

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати крилаті вислови. Виписати лише ті, у яких між підметом і присудком ставиться тире. Пояснити пунктограму «Тире між підметом і присудком».

1. Україна дорога й близька моему серцю (А. Чехов). 2. Я твій, я твій, коханий, рідний краю, в щасливий час і в лютий час біди (В. Сосюра). 3. У пісні і в труді я частка Батьківщини (В. Сосюра). 4. У дні погоди і негоди ти весь одна незламна рать (М. Рильський). 5. Україна це будови. Це полів стобарвні шати (М. Рильський). 7. Україно! Ти моя молитва (В. Симоненко). 8. Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була (П. Тичина). 9. Україна розкішний вінок із ру-

ти та барвінку. Україна країна смутку і краси (С. Васильченко). 10. Ми це народу одвічне лоно, ми океанна вселюдська сім'я (В. Симоненко). 12. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу це його мова (Панас Мирний). 13. Мова втілення думки (М. Рильський). 14. Мова мамина свята (М. Адаменко). 15. Народ без мови це обмова, народ без мови не народ (П. Перебийніс).

► Визначити вид присудків та спосіб їх вираження.

Колективне опрацювання теоретичного матеріалу таблиці

Тире між підметом і присудком

Тире ставиться	Тире не ставиться
<p>1. Якщо підмет і присудок виражені іменниками у формі називного відмінка: <u>Малі дітки</u> — <u>ясні зірки</u>, <u>світять і радують у темну ніч</u> (Нар. творчість).</p> <p>2. Якщо підмет і присудок виражені інфінітивами: <u>Спати</u> — <u>не воювати</u> (Нар. творчість).</p> <p>3. Якщо перед присудком, вираженим іменником у формі називного відмінка, стоять слова <i>це, то, ось, значить</i>: <u>Пам'ятаймо: що держава — це ми</u> (О. Глушко). <u>Автор «Літопису Самовидця» — то людина глибоких патріотичних почувань</u> (М. Слабошпицький)</p>	<p>1. Якщо підмет виражений особовим займенником: <u>Ти друг, ти вірність</u> (М. Рильський).</p> <p>2. Якщо присудок має порівняльне значення і вживається зі сполучниками <i>як, ніби, наче, немов, начебто</i> та ін.: <u>Діти як квіти: полий, то роститимуть</u> (Нар. творчість).</p> <p>3. Якщо перед присудком, вираженим іменником, уживається заперечна частка <i>не</i>: <u>Серце не камінь</u>.</p> <p>4. Якщо присудок виражений прикметником чи дієприкметником: <u>Почуття великі і глибокі</u>. <i>Примітка.</i> Якщо є необхідність стилістично виділити присудок, то перед ним ставиться тире. Наприклад: <u>Хмари в небі — мов сива шаль</u> (В. Симоненко). <u>Я — українець</u>.</p>

Дослідження-трансформація

► Перебудувати речення так, щоб між підметом і присудком уживалося тире. Порівняти спосіб вираження присудків у реченнях.

1. Часом написання історичних творів Андріана Кащенка є період відродження України. 2. Людина для письменника є носієм певної суми індивідуально-національних рис. 3. Хмельницький, Сірко, Богун виступають у творах А. Кащенка не лише своєрідним повтором галереї поетизованих народнопісенних образів, а й яскравими особистостями. 4. Б. Хмельницький у творах А. Кащенка виступає яскравим втіленням української національної вдачі. 5. Іван Богун є одним із найромантичніших постатей у нашій літературі (Г. Корицька).

- ▶ Чи можна вважати трансформовані речення граматичними синонімами?

Вибірково-розподільний диктант

- ▶ У поданих заголовках до різних висловлювань виділити граматичні основи. Дослідити, у яких із них між підметом і присудком ставиться тире, а в яких — ні. Заповнити таблицю.

Тире між підметом і присудком	
ставиться	не ставиться

1. Соя, риба, виноград ось здоров'я заряд. 2. Піст торжество духу. 3. Нещасні випадки як тенденція. 4. День як бонус. 5. Дезінтеграція не панацея. 6. Моя адреса місто щастя. 7. Призи як втіха. 8. Продюсер і співачка не пара. 9. Поезія це не драма. 10. Корова життя основи. 11. Путівка як джекпот. 12. Талон це сила! 13. Макет лише початок справи. 14. Танець це кохання. 15. Другий зайвий? (З газ. «Україна молода»).

Лінгвостилістичний аналіз висловлювання

- ▶ Виразно прочитати вірш, додержуючись відповідної інтонації. Обґрунтувати доцільність уживання тире між підметом і присудком.

МОЄ ДОЗВІЛЛЯ

Я — сонце...
Сонце світить на добрих і злих.
Я — лелека...
Де лелека водиться, там щастя родиться.
Я — слово...
Слово до слова зложиться мова.
Я — калина...
Без верби і калини нема України.
(А. Степаненко)

- ▶ Які знаки-символи української етнокультури використано автором у поезії? Пояснити їх значення.

Пунктуаційний практикум (взаємоперевірка)

- ▶ Списати текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкреслити головні члени речення.

Гумор це еліксир молодості. Кажуть, що почуття гумору визначає здоров'я нації — і фізичне, і душевне. Це так. Але разом із тим сміх чудовий засіб комунікації. Люди сміються всі: сміються дід і дитина, козак і гречкосій, космонавт і садівник, батько і мати, дівчина і хлопець, німець і японець, бог і чорт, віруючий та атеїст — усі представ-

ники людської породи. Усмішка здорової людини найкращий вияв інтелекту космосу. Хороший сміх сам по собі, посмішка над кимось, коли сміються не першими, а останніми. Але найкращий сміх це самоіронія, коли людина ніби дивиться на себе збоку й насміхається над своїми власними недоліками або оптимістично аналізує недоліки середовища й обставин, що визначають її долю (За М. Никончуком).

- ▶ Назвати складені іменні присудки. Указати на спосіб вираження іменної частини.
- ▶ Пояснити наявність чи відсутність тире в реченнях зі складеними іменними присудками.

V. Підсумок уроку

Бліцопитування

1. Чому підмет і присудок називають головними членами речення?
2. Яку роль відіграють головні члени в реченні?
3. Навести приклади складених іменних присудків, у яких іменна частина виражена різними частинами мови.
4. Назвати основні правила вживання тире між підметом і присудком. Навести приклади речень, у яких між підметом і присудком тире не вживається.
5. Довести, що поєднання слів *широкий степ* належить до словосполучення, а *Степ широкий* — до речення.

V. Домашнє завдання

1. Записати 5–6 народних висловів, у яких між підметом і присудком ставиться тире. Пояснити пунктограму.
2. Узагальнити теоретичний матеріал про підмет і присудок — головні члени речення. Підготуватися до тематичної контрольної роботи у формі тестових завдань закритої і відкритої форми.

Урок № 20

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2

(ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ). ВИВЧАЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень учнів з теми «Головні члени двоскладного речення»; перевірити знання й уміння щодо ролі підмета і присудка в мовленні; з'ясувати можливі недоліки в знаннях учнів з метою усунення їх; ознайомити восьмикласників з вивчальним різновидом читання текстів мовчки, розвивати вміння

читати мовчки висловлювання, глибоко проникаючи в його зміст й максимально повно охоплюючи нову інформацію.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання завдань тестового характеру закритої й відкритої форми

Варіант 1

1. Позначити рядок, у якому підмет виражений прикметником у значенні іменника.
  - А Хто не знає грабельок звичайних з родини геранієвих? (*А. Давидов*).
  - Б Темна ніч сповила спорожніле місто (*В. Мірошніченко*).
  - В Величезними просторами родючих земель в Україні володіли польські магнати Потоцькі (*Л. Іванов*).
  - Г Вороний не вагається, скаче прямо на Всеволода (*Д. Міщенко*).
2. Позначити рядок, у якому зазначено речення зі складеним дієслівним присудком.
  - А Стежка вузенька (*І. Сенченко*).
  - Б Цілий каскад водоспадів можна побачити на річках Пістинці, Яремчі (*А. Денисенко*).
  - В Високе синє небо в лісі здавалося ще дальшим і недоступнішим (*Є. Гуцало*).
  - Г Наша історія — це історія віковичної боротьби українського народу за своє місце під сонцем (*М. Горинь*).
3. Позначити рядок, у якому зазначено речення зі складеним іменним присудком.
  - А Рід князів Острозьких був відомий з давніх-давен (*О. Іваненко*).
  - Б Стежечка вив'юнилася до велетенського кряжистого дуба на чистій галяві (*Є. Гуцало*).

- В Уже стояла пополудня пора (Є. Гуцало).
Г По синіх водах небес плив місяць (Є. Гуцало).

4. Позначити рядки, у яких між підметом і присудком тире не вживається.

- А Мова кожного народу явище давнє (Г. Нудьга).
Б Доля української мови сумна й героїчна водночас (Г. Нудьга).
В Національна мова це здобуток культури, духовної діяльності певного народу (Г. Нудьга).
Г Мова основа культури нації, найбільший її скарб (Г. Нудьга).
Д Рушники і плаhti мов щемливий спогад дитинства (І. Цюпа).

5. Установити відповідність між реченнями і способами вираження в них підметів.

А Увійшло двоє (Н. Рибак).	1 Іменник.
Б Ще за життя Івана Сірка про нього ходили легенди (О. Апанович).	2 Займенник.
В Багато грабіжників зазіхало на багатство і могутність Києва (Г. Ткаченко).	3 Числівник.
Г У Херсонесі вчені відкрили частину підводного античного міста (А. Денисенко).	4 Сполучення числівника з іменником.
Д Ніхто не сміє підійти до дубів-ветеранів з пилою чи сокирою (А. Адамович).	5 Власна назва.
Е Чумацький Шлях — вірний орієнтир наших пращурів (М. Славинська).	6 Дієприкметник у значенні іменника.

6. Установити відповідність між реченнями і видами присудків, ужитих у цих реченнях.

А У народі Київ завжди був символом непохитності, непереможності і вічної слави (Г. Ткаченко).	1 Простий присудок.
Б Чебреці не хвилюються від вітру і не сохнуть від сонця (І. Сенченко).	2 Складений дієслівний присудок.
В Без застосування одиниць виміру часу люди не змогли б існувати (З кн. «Я пізнаю світ»).	3 Складений іменний присудок.
Г Великдень — день особливий (Л. Орел).	
Д Як багато може розповісти Дніпро про нас і про себе, про народ (С. Гречанюк).	
Е У Михайлівці живуть люди стримані (І. Сенченко).	

7. Установити відповідність між реченнями і способами вираження іменної частини складених присудків, ужитих у цих реченнях.

А Ще років сорок тому неодмінним атрибутом українського сільського весілля була скриня (<i>Л. Орел</i>). Б У багатьох місцевостях відомий був весільний обряд «пересуви» і «викупу» скрині (<i>Л. Орел</i>). В Хліб завше був трудним (<i>В. Скуратівський</i>). Г Першим космонавтом незалежної України став Леонід Каденюк (<i>3 кн. «Я пізнаю світ»</i>). Д Київ — колыска нашої свободи і державності (<i>Г. Ткаченко</i>). Е Михайлівські вулиці сірі, піщані (<i>І. Сенченко</i>).	1 Іменник у формі називного відмінка. 2 Іменник у формі орудного відмінка. 3 Прикметник у формі називного відмінка. 4 Прикметник у формі орудного відмінка.

- 8.** Записати текст. Підкреслити головні члени речення (підмети і присудки).

Острозька академія була першою спробою організувати вищу школу в Україні. Передовсім князь бажав надрукувати Біблію церковнослов'янською мовою. Це була величезна і складна справа. Він розіслав по всіх усядах шукати тексти Біблії.

Друкування Біблії — це була знаменна подія в усьому слов'янському світі, це був величезний труд. Над Біблією працювали найвидатніші уми в Україні. Біблія ще довгі часи була неперевершеним мистецьким твором завдяки своїм шрифтам, верстці, друкові, великій кількості заставок і різних художніх прикрас (*О. Іваненко*).

- 9.** Скласти два речення так, щоб у першому підмет був виражений назвою художнього твору, у другому — присудок був виражений фразеологізмом.

Варіант 2

- 1.** Позначити рядок, у якому підмет виражений діеприкметником у значенні іменника.
- А** Усі ми виносимо з країни дитинства романтичні спогади (*В. Скуратівський*).
- Б** Більшість людей пише листи майже автоматично (*Є. Чак*).
- В** Старенька розповідала мені про зведення церкви у селі (*М. Красуцький*).
- Г** З приємністю згадується дитинство (*В. Скуратівський*).
- 2.** Позначити рядок, у якому зазначено речення зі складеним дієслівним присудком.

- А Воля пахла настроєм лугових трав і молодого сіна (*В. Дрозд*).
- Б Я прагнув забратися на самісіньку вершину сосни (*Ю. Збанацький*).
- В За городом тихою срібною гладінню розлився ставок (*М. Кра-суцький*).
- Г Блискавки розривали тьму на шмаття (*В. Рубан*).
3. Позначити рядки, у яких зазначено речення зі складеним іменним присудком.
- А Я сидів на ганку з важкою душею... (*О. Кониський*).
- Б Гришка почав пригадувати (*Б. Антоненко-Давидович*).
- В За Дніпром плив довгий журавлиний ключ (*Ю. Мушкетик*).
- Г За горами почався болотистий ліс (*В. Рубан*).
4. Позначити рядки, у яких між підметом і присудком уживається тире.
- А Життя це пізнання світу (*П. Загребельний*).
- Б Серед інших дітей малий Мирон несміливий і непроторний (*І. Франко*).
- В Добре слово безцінна сила (*Є. Чак*).
- Г Рідна пісня наче срібний струмочок (*Ю. Мушкетик*).
- Д Конвалія отруйна (*М. Приходько*).
5. Установити відповідність між реченнями і способами вираження в них підметів.
А Одного разу Олеся з Михайликом лагодились у ліс по ягоди (<i>Б. Грінченко</i>).	1 Займенник.
Б Ніщо так легко не зводить, зближаючи і еднаючи нас, як дорога (<i>Б. Харчук</i>).	2 Сполучення двох іменників.
В Двадцять століття створило купу забобонів, нічим серйозно не обґрунтованих.	3 Сполучення числівника з іменником.
Г Одного літнього дня стояло перед картиною троє людей (<i>Т. Бордуляк</i>).	4 Прикметник у значенні іменника.
Д Кошовий оглянувся на сизо-рожевий пружок на сході, глянув на небо, підвівся (<i>Ю. Мушкетик</i>).	
Е Сильний уміє захищати, уміє любити.	
6. Установити відповідність між реченнями і видами присудків, ужитих у цих реченнях.

А На іржання білого коня коротким клекотом обізався лелека (<i>В. Дрозд</i>). Б Орда хотіла накрити чорними крилами Україну (<i>Б. Харчук</i>). В Почувся шерхіт босих хлоп'ячих ніг (<i>В. Дрозд</i>). Г День був літній, спекотний (<i>М. Красуцький</i>). Д Ліс зробився страшенно густий (<i>Б. Грінченко</i>). Е Перемагаючи біль, Гришка почав мацати коло себе (<i>Б. Антоненко-Давидович</i>).	1 Простий присудок. 2 Складений дієслівний присудок. 3 Складений іменний присудок.
- 7.** Установити відповідність між реченнями і способами вираження іменної частини складених присудків, ужитих у цих реченнях.
А Моє дитинство не було безжурним (<i>Р. Іванчук</i>). Б Ім'я Григорія Сковороди давно стало символом мудрості на українській землі (<i>В. Шевчук</i>). В Осінь того року випала дощова (<i>Гр. Тютюнник</i>). Г Сусідство впродовж багатьох сторіч відіграло вагому суспільну функцію повсякденного життя серед людей (<i>В. Скуратівський</i>). Д Квітки і листя конвалії мають лікувальні властивості (<i>М. Приходько</i>). Е 20–50-ті роки ХХ століття — це епоха нечуваного в нових часах геноциду.	1 Іменник у формі називного відмінка. 2 Іменник у формі знахідного відмінка. 3 Іменник у формі орудного відмінка. 4 Прикметник у формі називного відмінка. 5 Прикметник у формі орудного відмінка.

- 8.** Записати текст. Підкреслити головні члени речення (підмети і присудки).

Київ — одне з найкрасивіших міст Європи. Здається, найвитонченіша його краса — Софіївський собор, храм на честь Божої Мудрості. Наші далекі прадіди називали його «Диво велике». Якщо ми порівняємо його з сучасними висотними будовами, собор зовсім не високий. Проте його бані, увінчані золотими хрестами, сягають неба. Минають століття, змінюється життя, та незмінна невмируща краса Софії Київської (*М. Коцюбинський*).

9. Скласти два речення так, щоб у першому підмет був виражений складною власною назвою, у другому — присудок був виражений фразеологізмом.

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми							Завдання відкритої форми	
	з вибором однієї правильної відповіді			з вибором кількох відповідей	на встановлення відповідності				
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Варіант 1	Г	Б	А	Б, Д	А-3, Б-1, В-4, Г-6, Д-2, Е-5	А-3, Б-1, В-2, Г-3, Д-2, Е-1	А-2, Б-3, В-4, Г-2, Д-1, Е-3		
Варіант 2	В	Б	Г	А, В	А-2, Б-1, В-3, Г-3, Д-4, Е-4	А-1, Б-2, В-1, Г-3, Д-3, Е-2	А-6, Б-4, В-5, Г-3, Д-3, Е-1		
Кількість балів	1	1	1	2	6	6	6	4	6

33–32 балів	12 б.	19–17 балів	6 б.
31–30 балів	11 б.	16–14 балів	5 б.
29–28 балів	10 б.	13–10 балів	4 б.
27–26 балів	9 б.	9–7 балів	3 б.
25–23 балів	8 б.	6–3 балів	2 б.
22–20 балів	7 б.	2–1 бал	1 б.

V. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VI. Вивчальне читання мовчки

Коментар учителя. Уміння читати — необхідне й важливе для сучасної людини, оскільки сприяє розвитку не лише навчальних умінь, а й задоволенню культурно-естетичних потреб.

Процес читання складається з одночасного сприймання й осмислення інформації, від якості сприймання якої залежить характер і рівень розуміння висловлювання.

Як правило, інформацію можна опрацювати різними видами читання: ознайомлювальним, вивчальним, вибіркоким, читанням-скануванням тощо. Найефективнішим вважається **вивчальне читання мовч-**

ки, у процесі якого глибоко аналізується зміст висловлювання, з'ясовуються особливості його композиції, причиново-наслідкові зв'язки, виражально-зображувальні засоби, дається оцінка прочитаному.

Читання мовчки висловлювання

- ▶ Ознайомитись із пам'яткою. Прочитати мовчки текст, скориставшись вивчальним різновидом читання. З'ясувати швидкість читання за 1 хв.

МОВА І МИСТЕЦТВО

Мова є основою всіх словесних мистецтв як усних, так і писемних. Без людської мови не було б ні усної словесності, ні поезії, ні прози. Усі словесні мистецтва є динамічними мистецтвами, бо вони виявляються в часі. А що власне ми називаємо мистецтвом? Можна сказати так: мистецтво — це творча діяльність людей, спрямована на створення естетичних цінностей. У цьому визначенні цінностями називається все те, що для людей має не матеріальну, а духовну вартість, що задовольняє як їхні почуття, так і їхній розум.

Якщо розрізняти динамічні та статичні мистецтва, то до перших можна залічити, крім словесного мистецтва, ще музику і балет (мистецтво танців). Статичними можна назвати живопис у всіх його різновидах (художню графіку, орнаменталістику — мистецтво створення орнаментів — візерунків, так званий абстрактний живопис тощо), скульптуру (гліптику — різьблення, пластику — ліплення), архітектуру.

Поділ мистецтв на образотворчі та необразотворчі нас не задовольняє, бо по суті всі мистецтва є образотворчими, тільки одні створюють зорові (оптичні), а інші — слухові (акустичні) образи.

Музика буває вокальною (спів) та інструментальною. У вокальній музиці можуть сполучатися словесне й музичне мистецтва (романси, опера). Сполученням музики з хореографією є балет («орхестика»), а досить складною формою сполучення мистецтв є театр, театральні вистави.

У давньогрецьких театральних виставах сполучалися словесність (декламація), музика (вокал) і танці.

Лише ті мистецтва, у яких мала значення людська мова, могли давати «повну» інформацію, тобто інформацію про все, що має бути в компетенції людей. Як мова є системою словесних знаків, так і музика є системою членоподільних, тобто таких, що відрізняються один від одного, звуків. Музика діє на психіку людей, отже передає передусім естетичну інформацію, яка згодом у свідомості людей може «перекладатися» і на логічну інформацію залежно від того, хто сприймає виконання музичного твору. Однакові для музики і для мови особливості звуків (як коливання пружного середовища — пові-

тря) використовуються в цих сферах людської діяльності по-різному. Тут ідеться про висоту, тривалість та силу звуків.

Таким чином, музику можна вивчати з семіотичного погляду. Це вивчення почалося лише недавно і має бути перспективним. У давній Греції лірична поезія була безпосередньо пов'язана з музикою. З нею пов'язувалася певною мірою і епічна поезія, твори якої-рапсоди декламували під акомпанемент струнних музичних інструментів. Від назви цих рапсодів походить назва окремих частин таких великих творів, як «Іліада» та «Одіссея» — рапсодії (А. Білецький).

- ▶ З'ясувати, що виражає заголовок: тему чи основну думку.
- ▶ Визначити основну і другорядну інформацію в прочитаному тексті.
- ▶ Скласти план висловлювання. Усно переказати, максимально повно передаючи зміст прочитаного.

ПАМ'ЯТКА

Вивчальне читання мовчки текстів різних стилів

Читаючи мовчки текст:

- 1) глибоко проникайте в його зміст;
- 2) максимально повно охоплюйте нову інформацію;
- 3) розумійте взаємозв'язок явищ, фактів, подій, описаних у тексті;
- 4) з'ясовуйте особливості композиції тексту;
- 5) визначайте основну і другорядну інформацію;
- 6) запам'ятовуйте причиново-наслідкові зв'язки між явищами;
- 7) ставтесь до прочитаного творчо і критично.

VII. Домашнє завдання

Скласти повідомлення в науковому стилі на тему «Головні члени речення».

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Урок № 21

ОЗНАЧЕННЯ УЗГОДЖЕНЕ Й НЕУЗГОДЖЕНЕ

Мета: поглибити знання учнів про означення як другорядний член речення; сформувати поняття про узгоджене й неузгоджене означення; розвивати вміння визначати вид означень у реченнях, трансформувати узгоджені означення в неузгоджені та навпаки, удосконалити навички доречно використовувати означення як в усному, так і в писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти формуванню патріотичного ставлення до рідної землі.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, крилатих висловів, до складу яких входять означення.

Культура мовлення і стилістика: синонімія узгоджених і неузгоджених означень; стилістична роль означень у художньому мовленні.

Текст (риторичний аспект): використання означень у художніх творах; художнє означення-епітет у висловлюванні.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів

Робота з текстом (вибіркова робота)

Виразно прочитати вголос уривок із вірша Миколи Руденка. З'ясувати, що виражає заголовок: тему чи основну думку. Знайти означення, виписати їх разом зі словами, яких вони стосуються.

Я НЕ ГІСТЬ НА ЗЕМЛІ

Я іду по землі. Я один, сам на сам із вітрами,
З шумом сосен, з весною, з таємною мовою птиць.

Я минаю тополі, що встали над шляхом, як брами,
 І виходжу на луг, і лягаю в траву горілиць.
 Довго буду дивитись, як хмарка на обрії тале,
 Наче пух лебединий, що промінь останній вбира.
 Ген блукають за соснами сивобороді тумани,
 А над яром гойдається тихо береза стара.
 Земле, стукай у груди! Заходь в моє серце сміливо.
 Я не гість на тобі... Я — господар віднині й навік.
 Хай шумують вітри, змиють голову зоряні зливи,
 Хай закрутить у піні мене гомінливий потік.
 Хай світанки постелять на плесах зелене латаття,
 Хай метелики в'юються, збивають ромашковий пил,
 Хай горять в чагарях прибережних рибальські багаття,
 Хай тріпочуть над водами білі полотна вітрил.
 Я не гість на землі... Я іду як господар землею.
 Все, що я обминаю, що я зустрічаю,— моє:
 Ці рожеві сади, ці приишклі на водах лілеї,
 Цей струмок лісовий, що на сонці вогнем виграє.

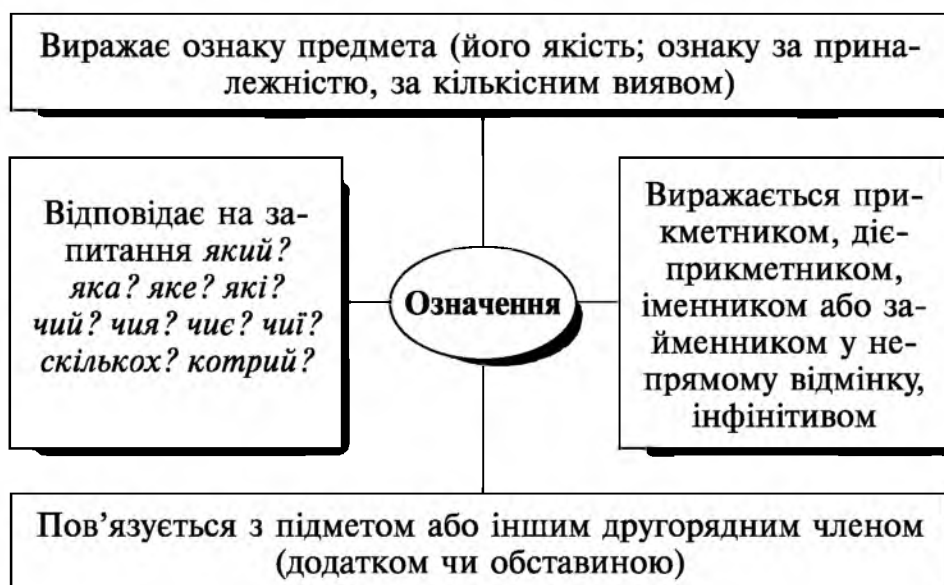
(М. Руденко)

- До виділених слів дібрати слова-синоніми (*таємний* — потаємний, секретний, прихований, таємничий; *гомінливий* — гомінкий, шумний, шумливий).

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи

Коллективне опрацювання схеми

- Пригадати з уроків української мови в 5 класі, що називається означенням, на які запитання відповідає, чим виражається. Свої висновки зіставити з матеріалом схеми.

Дослідження-моделювання

- ▶ Змоделювати прислів'я і приказки, дібравши їх продовження з другого стовпчика. Записати вислови, ставлячи означення у відповідній граматичній формі.

1. (Мудрий) ніхто не родився,...	...чоловіка (мудрий).
2. За (один) вченого дають...	...приємно й слухати.
3. Борода не робить...	...а бійся (дурний) приятеля.
4. (Розумний) річ...	...а навчився.
5. (Мудрий) голові досить...	...два слова.
6. Не бійся (розумний) ворога,...	...десять (невчений).

- ▶ Визначити спосіб морфологічного вираження вжитих у висловах означень. З'ясувати, до яких слів вони належать.
- ▶ Визначити тематику народних висловів. Працюючи в парах, дібрати самостійно 2—3 прислів'я або приказки. Підкреслити означення.

Творче конструювання з елементами зіставлення

- ▶ З поданими словосполученнями скласти речення так, щоб прикметники виконували роль: а) означення; б) іменної частини складеного присудка. Виділити граматичну основу речень.

Зразок. В українські степи приходила рання весна. — В українських степах весна була ранньою.

Вузька стежка, широкий Дніпро, холодний дощ, невеселий день, безвітряний вечір.

- ▶ Навести приклади речень, у яких у ролі означень виступали б дієприкметники.

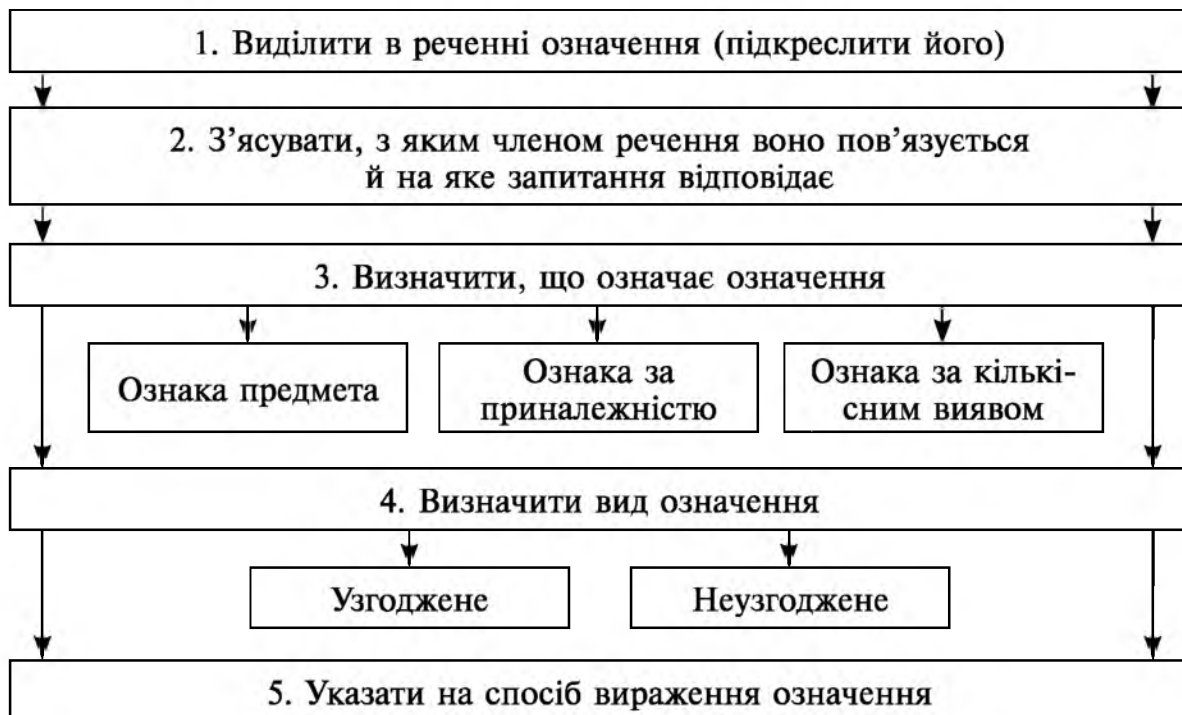
Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити поетичні рядки, уставляючи з дужок потрібні за змістом означення. Відновлені рядки записати у віршовій формі.

1. Не шуми про минуле, тополе, за вікном у (ранковій, ранішній, ранній) імлі (*В. Сосюра*). 2. У саду і жоржини, і рожі, і бажань (несподіваний, раптовий, випадковий) рій (*В. Сосюра*). 3. В полях (вечорових, вечірніх, повечірніх) гречка зацвіла, прибралась в роси, в акварельні тони (*А. Малишко*). 4. Берези (дорогі, милі, кохані), білокорі чекають райдугу (мою, свою, твою) (*А. Малишко*). 5. (Підкорений, приворожений, зачарований) світ за вікном проступає з нічного туману (*М. Руденко*). 6. Вночі пройняв мене (неспокійний, тривожний, схвильований) клич — крик журавлів над (батьківською, своєю, отчою) землею (*І. Гнатюк*). 7. Україно, п'ю (твої, свої, наші) зіниці, голубі й тривожні, ніби рань (*В. Симоненко*). 8. Земле рідна! Мозок мій світліє, і душа (лагіднішою, ласкавішою, ніжнішою) стає (*В. Симоненко*).

- ▶ Виділити означення. Схарактеризувати їх, скориставшись схемою.

СХЕМА
характеристики означення

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Уважно прочитати мовчки текст. Визначити його стильову належність. Підготувати усний переказ.

РАЙ ЗЕМНИЙ

Червоний мак, сині волошки, рожеві левкої, айстри фіалкові, білі, темно-рожеві — такий різнобарвний килим розстелився перед домом і блищав, усміхався назустріч небу, назустріч сонцю.

Учорашньої зливи вже мов не було. Сонце висушило блискуючі сльозинки, які ще ранком котилися по пелюстках і по листячку, по різнобарвних **голівках квіток**, по зелених гілках вишняку і яблунь. Червоніють-блищать умиті рясним дощем яблука, синіють сливки, піднімають жадібно до сонця свої пишні голівки айстри. Зелена травиця здається зовсім свіжою, де-не-де тільки порозкидано жовті плями серед її зеленого килиму. **Блакить неба** злилась із зеленню **в очах Петра**, **блиск сонця** засліпив йому очі. Зворушливо закликали до себе розчинені змережаними завісами віконечка будинку. І здалося йому, що все навкруги радісно заспівало, засяяло (За Н. Романович-Ткаченко).

- ▶ Виписати означення зі словами, яких вони стосуються. Виділити головне і залежне слова. Указати на вид словосполучення за способом вираження головного слова. З'ясувати, чим виражені означення.

- ▶ Визначити означення у виділених сполученнях слів. Указати на спосіб їх вираження.

Коментар учителя. Деякі означення можуть виражатися іменниками у формі непрямих відмінків: *Шлях мандрівок Івана Айвазовського часто пролягав через Україну (Ю. Белічек)*; рідше — інфінітивами: *У Європі існував звичай ходити купальської ночі босоніж по гарячому вугіллю (В. Завадська)* та словосполученнями: *Поруч матері стояла дівчинка років шести (А. Шиян)*. Такі означення називаються неузгодженими і їх, як правило, можна перетворювати в узгоджені означення, виражені прикметниками. При цьому зміст висловлювання не змінюється. Наприклад: *На вершинах гір нависли димні хмари. — На гірських вершинах нависли димні хмари (О. Гончар)*. Ці синтаксичні конструкції вважаються граматичними синонімами.

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати речення. Виписати з них словосполучення, до складу яких входять неузгоджені означення. Визначити спосіб їх морфологічного вираження.

1. Узори з ружами укладалися за законами рослинного орнаменту, що означало безперервний сонячний рух з вічним оновленням (*Т. Островська*). 2. Останнім часом уже частіше можна побачити людей в українських сорочках (*М. Чорна*). 3. Словник сучасної української мови містить майже десять відсотків іншомовних слів (*І. Вихованець*). 4. Переважна більшість слів іншомовного походження є термінами (*І. Вихованець*). 5. Веселка — це шлях до неба, величезний міст, по якому сходять на землю янголи (*В. Завадська*). 6. Веселка — це знак угоди між Богом і людьми (*В. Завадська*). 7. Буває, що люди володіють цвітом папороті (*Я. Музиченко*). 8. Великі дуби в три обіймища переплуталися з кленами й липами (*З. Тулуб*). 9. Коні підійшли до урвища над Дніпром (*З. Тулуб*).

- ▶ Пояснити вживання тире в реченнях.

Дослідження-трансформація

- ▶ У поданих реченнях за зразком замінити неузгоджені означення узгодженими. Дослідити, чи зміниться зміст речень після трансформації.

Зразок. Моральні цінності людства дійшли до нас в афоризмах, прислів'ях і приказках, образних висловах (*О. Ханкевич*).— Моральні людські цінності дійшли до нас в афоризмах, прислів'ях і приказках, образних висловах.

1. Українська вишивка — це своєрідний літопис життя (*Т. Островська*). 2. Майстри села змальовували квіти, ягоди й плоди такими, якими бачили їх у природі (*Д. Степовик*). 3. У вишиванці закодовано

потужний дух народу (М. Чорна). 4. Поруділа, припала до землі трава лісу (В. Гей). 5. Заворожений красою, мовби вбираю в себе всі чари природи (В. Гей). 6. На тлі наливої свинцевою сірістю хмари відбився тьмянний диск сонця (В. Гей). 7. Листки каштана та його суцвіття прикрашають відповідальні зібрання, символізуючи потенційні можливості української столиці в поезії, музиці, малярстві (В. Грабовський).

Творче конструювання

- ▶ Скласти речення, у яких подані слова і словосполучення виступали б означеннями. Схарактеризувати означення за схемою.

Батька, середнього росту, з карими очима, писати, у лінію, зі скла, дівчини, зі Львова, для малювання.

- ▶ Із побудованих речень виписати складні словосполучення. Визначити головне слово. Указати на вид словосполучення за способом вираження головного слова.

V. Узагальнення й систематизація вивченого

Подумати й дати відповіді на запитання:

1. Які члени речення називаються другорядними?
2. Який другорядний член речення називається означенням?
3. На які види поділяються означення за способом вираження? Відповідь проілюструвати власними прикладами.
4. Поміркувати, чи всі означення узгоджуються з означуваним словом у роді, числі й відмінку. Довести це на прикладах.
5. Яку стилістичну роль відіграють означення в художньому мовленні?

VI. Домашнє завдання

Скласти твір-роздум у художньому стилі на тему «А в серці тільки ти, єдиний мій, коханий рідний краю!», використовуючи узгоджені й неузгоджені означення.

Урок № 22

ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ.

НАПИСАННЯ НЕПОШИРЕНИХ ПРИКЛАДОК ЧЕРЕЗ ДЕФІС. ПРИКЛАДКИ, ЩО БЕРУТЬСЯ В ЛАПКИ

Мета: сформувати в учнів поняття про прикладку як різновид означення, його функцію в реченні; розвивати правописні вміння написання прикладок з означуваними словами окремо, через дефіс та в лапках; за допомогою

мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу формувати сталий інтерес до мистецтва як вагомого духовного надбання народу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: стилістична роль прикладок у художньому й публіцистичному мовленні.

Текст (риторичний аспект): використання прикладок у мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити його стильову і жанрову належність. Схарактеризувати виділені слова (на які запитання відповідають, що означають, до яких слів належать).

Переглядаючи творчий доробок майстрів народної творчості, живописців та графіків Житомирського Полісся, часто є нагода зустріти символ-знак тризуб у декоративних, графічних або живописних композиціях. Принаймні, згадаймо вже добре відомий у мистецьких колах декоративний твір «**Князь Володимир**» Олексія Макаренка, заслуженого майстра народної творчості України та першого лауреата премії імені Івана Огієнка, із так званого іконостасу «**Реквієм. Україна**», або у його подальших розписах-портретах «**Іван Мазепа**», «**Митрополит Іларіон**», «**Свіча**», «**Євангеліст**».

Творчий зір житомирського різьбяр **Михайла Соломченка** також занотовує сонцедайну сутність трисуття, доцільніше сказати, тризуба-трояна в жіночому образі настінної декоративної тарелі «**Берегиня**» і в десятках авторських стрічкових горизонтальних орнаментів для художньої різьби по дереву (*А. Шевчук*).

- ▶ Пригадати основні правила вживання великої літери в іменниках.

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати вголос уривки хроніки літературно-мистецького життя Волині. Виписати прикладки з означуваними словами. Указати на значення прикладок, підкреслити їх.

Уривок 1

Волиняни взяли участь у XII Національному форумі книговидавців України, що традиційно відбувається у місті Львові. Цього разу форум зібрав 577 підприємців та книговидавничих організацій. Було організовано виставку-продаж книг видавництв «Терен», «Твердиня», «Вежа».

Уривок 2

«Лесина казка» — таку назву має виставка творчих робіт родини Бойків, на якій представлено 30 художніх композицій — фігурки ляльок-персонажів драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», виконаних матір'ю Ганною Бойко-Дергай; світлини волинських краєвидів виконані її чоловіком Сергієм Бойком, а малюнки — їх восьмирічним сином Андрієм. Виставка присвячена 135-річчю з дня народження Лесі Українки (3 альманаху «Світязь»).

IV. Виконання системи практичних завдань на вдосконалення правописних умінь і навичок

Самостійне опрацювання таблиці

Правопис непоширених прикладок

Дефіс ставиться	Дефіс не ставиться
1. Якщо у ролі прикладки виступає родова назва: <i>звіробій-трава, Ахун-гора, Донець-ріка</i> .	1. Якщо прикладкою виступає родова назва: <i>місто Херсон, ріка Дніпро, трава звіробій</i> .
2. Якщо означуване слово і прикладка є загальними назвами: <i>дівчина-красуня, жінка-легенда, герой-рятівник</i> .	2. Якщо іменник, що має означальне значення і вжитий у ролі прикладки, стоїть перед означуваним словом: <i>красуня дівчина, богатир хлопець</i>
3. Якщо означуване слово і прикладка можуть мінятися місцями: <i>художник-пейзажист і пейзажист-художник</i> .	
4. Якщо прикладка входить до складу терміна: <i>льон-довгунець, заєць-русак</i>	

Дослідження-відновлення деформованого висловлювання

- Дослідити, чи становлять подані речення зв'язне висловлювання. Розташувати їх так, щоб утворився текст. Записати його, правильно оформлюючи прикладки. Пояснити їх правопис.

1. Воно було присвячене черговій річниці створення Лесею Українкою безсмертної драми/феєрії. 2. У святі взяли участь письменники з Києва, Рівного, Острога, Тернополя, Вінниці. 3. На Ковельщині вже вшосте відбулося поетичне свято Лісова пісня. 4. Наступного дня свято перемістилося в урочище Нечімне, де під зелене склепіння лісу

зійшлися дорослі і малі мешканці з навколишніх сіл, представники товариства Просвіта, члени Союзу українок, учителі/словесники, працівники культури, учні та випускники шкіл. 5. Вони відвідали музей/садибу Лесі Українки в Колодяжному, виступили на вечорі/зустрічі з творчою інтелігенцією, яка відбулась у центральній районній бібліотеці у Ковелі (За Н. Горик).

- ▶ Назвати прикладки з тексту, які в лапки не беруться. Пояснити чому.
- ▶ Пояснити вживання великої літери в іменниках.

Вибірково-розподільний диктант

- ▶ Згрупувати сполучення слів відповідно до правил правопису. Заповнити таблицю.

Прикладки, що пишуться через дефіс	Прикладки, що пишуться окремо

Брати/слов'яни, трава/звіробій, грип/убивця, людина/змієборець, поет/романтик, місто/Берислав, очі/волошки, конструктор/Корольов, дослідники/археологи, знак/символ, споруда/символ, книга/реліквія, фізик/Пулуй, замок/фортеця, генерал/губернатор, інтелігент/земляк, пісні/балади, українець/учений, професіонал/музикант, Острів/Мурашиний, Франко/школяр, хатинка/маяк, річка/Сквира, будинок/мурашник.

- ▶ По одному прикладу з кожної колонки таблиці ввести в самостійно складені речення. Підкреслити прикладки.

Творче моделювання

- ▶ До поданих означуваних слів дібрати прикладки, які б: а) писалися через дефіс; б) уживалися в лапках або окремо.

Зразок. Художник-декоратор, художник Михайло Врубель; картина-вітраж, картина «Демон».

Світлина, довідник, твір, симфонія, вірш, салон, конкурс, фестиваль.

- ▶ Навести власні приклади означуваних слів, з якими прикладки можуть писатися через дефіс і в лапках.

Творче конструювання (робота в парах)

Скласти й записати речення так, щоб подані слова і словосполучення виступали: а) прикладками; б) іншими членами реченнями.

Зразок. На березі річки Дніпро, поблизу Канева, відбувся концерт народних аматорських колективів. Зі сторінок літературного альманаху «Дніпро» можна познайомитися з сучасними українськими письменниками. Дніпро — найбільша водна артерія України.

Шляхами Кобзаря, Славутич, червона калина, берегиня.

- ▶ Визначити синтаксичну роль означуваних слів при прикладках.

V. Систематизація й узагальнення вивченого

Подумати й дати відповіді на запитання:

1. Чому прикладку вважають різновидом означення? Сформулювати визначення прикладки.
2. Що означає прикладка, на які питання відповідає? Відповідь проілюструвати власними прикладами.
3. За яких умов прикладка з означуваним словом пишеться через дефіс? Навести приклади.
4. Коли прикладка з означуваними словами пишеться окремо?
5. Назвати випадки, коли прикладки беруться в лапки.

VI. Домашнє завдання

Виписати з підручника української літератури по 5 речень з:

- 1) непоширеними прикладками, що пишуться через дефіс;
- 2) прикладками, що беруться в лапки. Пояснити правопис прикладок.

Урок № 23**ДОДАТОК ЯК ДРУГОРЯДНИЙ ЧЛЕН РЕЧЕННЯ**

Мета: поглибити знання учнів про додаток як другорядний член речення; сформулювати поняття про прямий і непрямий додаток; розвивати вміння визначати вид додатків у реченнях, розрізняти додаток і неузгоджене означення, удосконалити навички доречно використовувати додатки у власному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу поглибити знання восьмикласників про видатних діячів рідного народу та їхніми досягненнями.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, до складу яких входять прямі й непрямі додатки.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку**

III. Актуалізація опорних знань учнів

Вибіркова робота на основі тексту

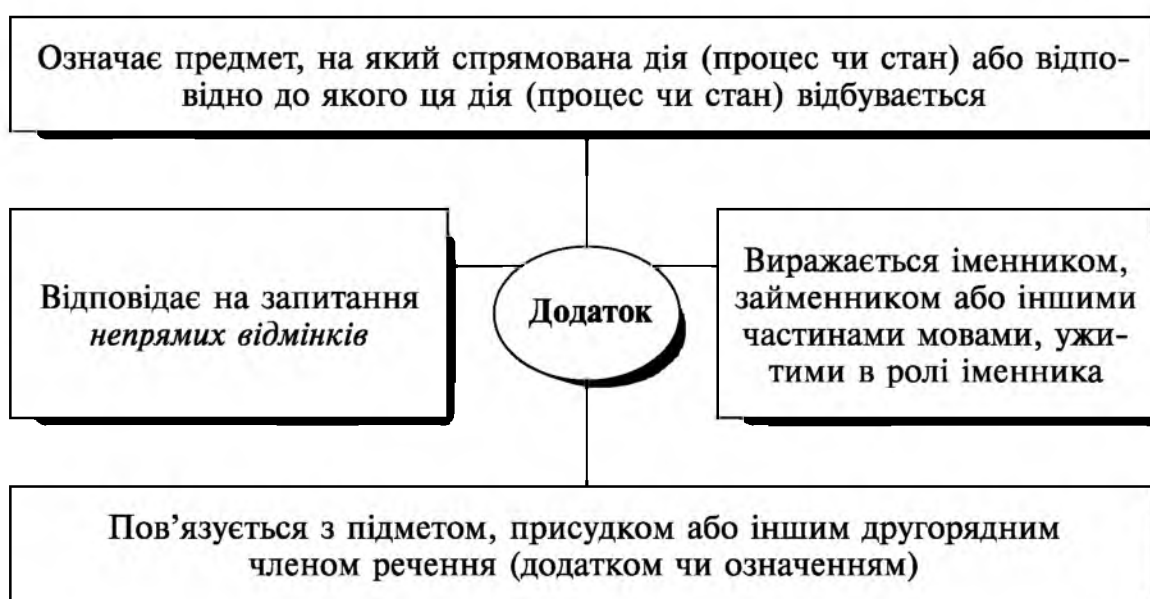
- ▶ Прочитати вголос текст. Визначити його стильову належність. Назвати основні ознаки тексту. Підготувати усний переказ.

Незаперечним є твердження, що Шевченко — основоположник нової української літератури й нової української літературної мови. Творцем нової української літературної мови його вважають тому, що достойно завершив складний і тривалий процес виформування української мови на живій народній основі, який розпочали Іван Котляревський, Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, і відкрив нові невичерпні можливості для її розвитку і вдосконалення, чим успішно скористалися Панас Мирний, Леся Українка, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Коцюбинський, Михайло Старицький, Іван Франко, Борис Грінченко, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Гнат Хоткевич, Степан Васильченко. Кобзар обробив, відшліфував фонетично милозвучне, синтаксично гнучке, лексично багате українське слово і підніс його до найвищої висоти — досконалої загальноукраїнської літературної мови (*М. Степаненко*).

- ▶ Виписати словосполучення, у яких залежне слово відповідає на запитання непрямих відмінків. Визначити синтаксичну роль додатків.

Опрацювання опорної схеми

- ▶ Розглянути схему. З'ясувати, що вам уже відомо про додаток, а що є новим.

- ▶ Сформулювати повне визначення додатка.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати мовчки текст. Дібрати до нього заголовки. Визначити межі речень. Записати, розставляючи пропущені розділові знаки.

Своєму формуванню як людини й науковця Микола Костомаров був зобов'язаний Харківському університетові саме тут на початку XIX століття відбувалося становлення всіх тих галузей знань, які згодом будуть об'єднані під загальною назвою українознавства молодому студентові особливо близькими видалися погляди літераторів-романтиків, які у своїх творах оспівували ліричні почуття, шляхетні вчинки історичних персонажів і героїчне минуле українського народу Костомаров починав свій творчий шлях з поезії, однак після завершення навчання він опинився на службі в драгунському полку втім, його досвід літератора-романтика не минув марно головним об'єктом своїх історичних студій Костомаров уважав життя і побут простого народу, його вплив на вчинки видатних особистостей та історичні події (За О. Сокиркою).

- ▶ Знайти додатки. З'ясувати, яких членів речення вони, як правило, стосуються.

Вибірково-розподільна робота

- ▶ З'ясувати, у яких словосполученнях у ролі залежних слів виступають іменники у формі: а) знахідного відмінка; б) інших непрямих відмінків. Заповнити таблицю.

Прямі додатки (виражені іменниками у формі знахідного відмінка)	Непрямі додатки (виражені іменниками у формі непрямих відмінків, окрім знахідного)

Запалити вогонь, сюжет твору, зображено квіти, архітектура палацу, зберегти риси архітектури, поєднання звуків, символ життя, будівництво парку, елемент пейзажу, зведено будинок, зображення рослинності, динаміка життя, талант художника, ухвалити рішення, причина явища, освітлений сьйвом, сучасники художника, здобувати освіту, прообраз героїні.

- ▶ Назвати вид словосполучення за способом вираження головного слова. По одному прикладу кожної групи ввести в самостійно складені речення.
- ▶ Яке словосполучення є «зайвим»? Пояснити.

Творче моделювання

- ▶ Із поданими словами скласти пари словосполучень так, щоб у ролі залежного слова виступали додатки, виражені іменниками у формі різних непрямих відмінків.

Зразок. Зробити ескіз (додаток, виражений іменником у формі зн. в.).
для людей (додаток, виражений іменником у формі д. в.).

Говорити, зберігати, записувати, уявити, вимовляти, усвідомлювати, описати, видати.

- ▶ Одну пару словосполучень увести в самостійно складені речення.
- ▶ Визначити вид додатків у складених словосполученнях.

Дослідження-моделювання

- ▶ Змоделювати прислів'я і приказки, дібравши їх продовження з другого стовпчика. Записати вислови. Виділити в них додатки, визначити спосіб їх вираження.

1. Щастя розум одбирає,...	...той щастя не має.
2. Хто горя не бачив,...	...а нещастя повертає.
3. Хто доброго чоловіка минає,...	...й вельможного, й неможного.
4. Добре тому жить,...	...чия доля не спить.
5. Доля карає...	...той і щастя не зазнає.
6. Долі й конем...	...не власкаєш.
7. Долі скаргами...	...не об'їдеш.

- ▶ У поданих висловах назвати слова-антоніми.

Вибіркова робота на основі тексту з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Що нового ви дізналися з нього? Визначити тему й основну думку. Скласти план.

Спілкуючись між собою, люди разом порають землю, будують державу, її економіку, створюють свою історію, духовні цінності, розвивають культуру. Спілкування як процес і продукт життєдіяльності людей має багате минуле, а як результат наукових досліджень — коротку історію. Багато цінного й цікавого про етику й етикет, культуру спілкування та поведінки знаходимо в пам'ятках історії і літератури, зокрема в українських джерелах.

Одним із перших описав спілкування на території нинішньої України ще у Vст. до н.е. Геродот. Він розповідав, як наші пращури спілкувалися при світлі вогнища, «казали казку», «баяли байку».

Цікаві свідчення того, як у далекі часи жили люди, як вони захищали свою землю, як розвивали ремесла і, звичайно, як спілкувалися, дає Велесова книга — збірка поліських пам'яток V—IXст. Люди вміли спілкуватися, бо правила п'ятнадцять століть через віче, де будь-хто міг слово сказати — і то було благом. Узагалі слово для лю-

дей було вагомою частиною життя, через нього вони доходили згоди й розв'язували свої життєві проблеми (Г. Чайка).

- ▶ Виписати сполучення слів, до складу яких входять додатки. Схарактеризувати додатки, скориставшись схемою.
- ▶ Дослідити, у яких відмінках додатки можуть виражатися іменниками чи займенниками з прийменниками. Навести власні приклади.

СХЕМА характеристики додатка

Творче конструювання

- ▶ Скласти речення так, щоб слова *знання, розум, щастя, добро* виступали в ролі різних членів речення: а) підмета; б) іменної частини складеного присудка; в) додатка.
- ▶ Схарактеризувати головні члени у складених реченнях.
- ▶ З'ясувати граматичні ознаки додатків (рід, число, відмінок).

V. Систематизація й узагальнення вивченого

Подумати й дати відповіді на запитання:

1. Який другорядний член речення називається додатком?
2. Якими частинами мови найчастіше виражається додаток? Навести приклади.
3. До яких членів речення, як правило, приєднується додаток? Відповідь проілюструвати власними прикладами.
4. Як відрізнити, на вашу думку, додатки від означень, виражених іменниками?

VI. Домашнє завдання

Використавши відновлені прислів'я і приказки, опрацьовані на уроці, скласти твір на тему «Хто доброго чоловіка минає, той щастя не має».

Урок № 24**УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
ЗА КАРТИНОЮ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ**

Мета: ознайомити восьмикласників з вимогами до написання твору-опису за картиною в публіцистичному стилі; закріпити знання про опис як тип мовлення, його особливості та структуру; удосконалити вміння учнів усно складати твір-опис за картиною, користуючись відповідною термінологією та художніми засобами; прививати почуття любові до культурної спадщини своєї країни.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників
з темою, метою й завданнями уроку****III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять з теми****Бесіда за запитаннями**

1. Яку роль відіграють описи пам'яток історії та культури в художніх творах? Чи доводилося вам читати твори, у яких описувалися пам'ятки історії?
2. У якому стилі, крім художнього, можна зустріти опис пам'ятки історії та культури?
3. Чи можете пригадати полотна відомих вам художників, на яких зображено пам'ятки історії та культури?

IV. Робота за репродукцією картини художника**О. Волненка «Софія Київська»****Розповідь про художника (повідомлення учня)**

Волненко Олександр Анатолійович народився 23 березня 1941 року в м. Харкові в сім'ї художника. Українець. Батько — Волненко Анатолій Никонович — заслужений діяч мистецтв України. Мати — Бондаренко-Коломойцева Тетяна Іванівна. Під час війни батько був на фронті. З 1946 по 1948 рік Олександр Анатолійович проживав разом із батьком у Москві, де був зарахований до першого класу середньої школи. У 1949 році разом із батьком переїхав жити до Києва. До 1954 року вчився в Київській школі № 54. У 1955 році поступив до Республіканської художньої школи ім. Т. Г. Шевченка, яку закін-

чив у 1959 році, а потім продовжив навчання в Київському державному художньому інституті на факультеті живопису.

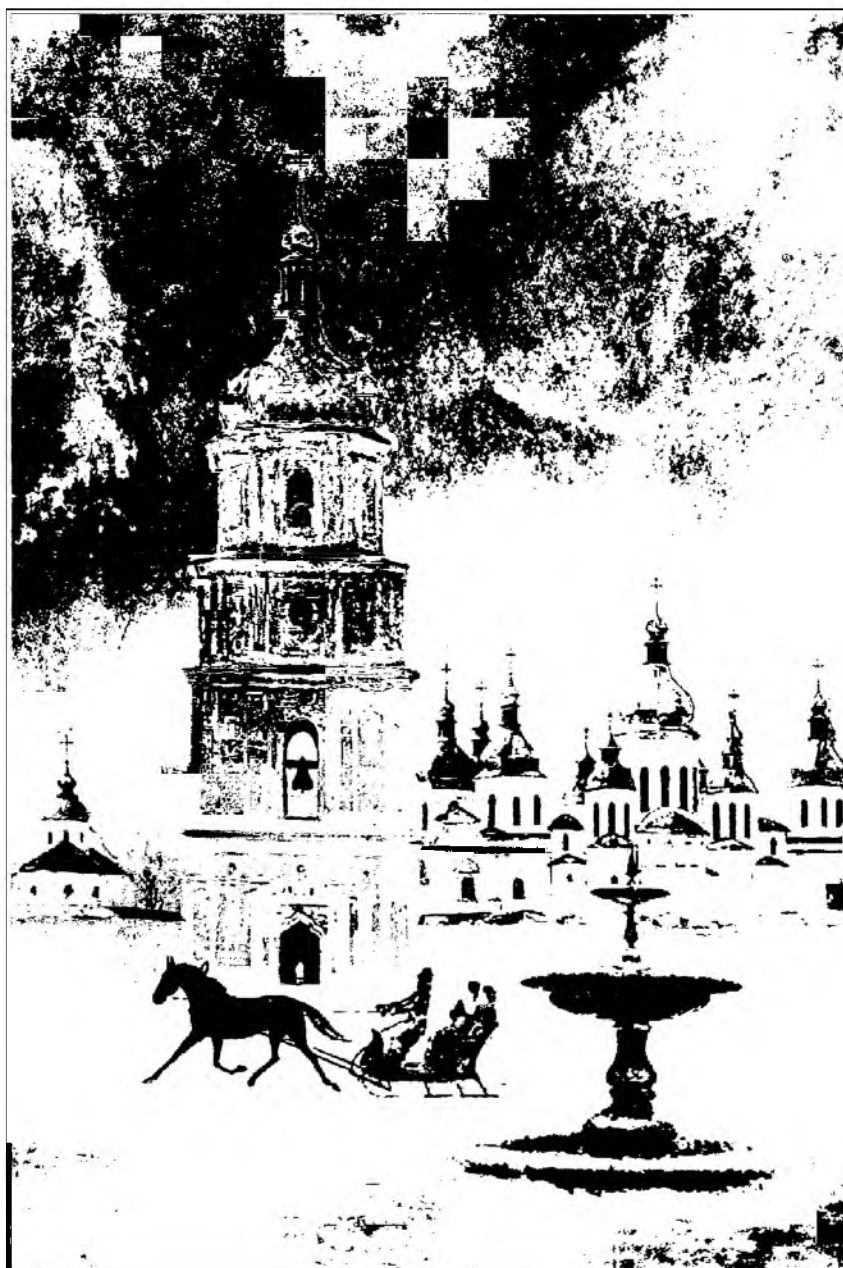
У серпні 1962 року Олександр Анатолійович був у Німецькій Демократичній Республіці з групою студентів на практиці, де виконав цілу серію робіт у техніці олійного живопису, акварелі, сепії, чорнила, туші.

У 1965 році він закінчив інститут, захистивши на відмінно дипломну роботу на тему «Тарасові шляхи», яка потім експонувалася на виставці дипломних творів.

У середині 1965 року після закінчення художнього інституту був направлений на роботу до Київського державного театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка.

1968 році брав участь у виставці художників театру та кіно, де експонувалося п'ять ескізів до театральної постановки Г. Жуковського «Туманність Андромеди». У травні 1969 року працював художником-постановником у Київському державному академічному театрі опери та балету. В 1969 році був в Угорщині у місті Сегеді, де за його ескізами було виконано сценічне оформлення балету «Бахчисарайський фонтан».

У 1972 році за ескізами Волненка О.А. були виконані нові костюми до опери Гу-

О. Волненко «Софія Київська» (олія, 1994р.)

лака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм». З 1972 по 1975 рік працював викладачем у Республіканській художній школі ім. Т. Г. Шевченка. У 1975 році був запрошений на педагогічну роботу до Київського державного художнього інституту, де працював до 1979 року.

Член Національної спілки художників з 1979 року.

Осмислення картини «Софія Київська»

Загальне осмислення зображеного на картині

- ▶ Колективне опрацювання робочих матеріалів (робота з таблицею).

Заснування собору	Засновником храму був великий київський князь Ярослав Мудрий. Закладено собор у 1037 році на честь перемоги над печенігами
Етимологія (походження) назви собору	Назва собору походить від грецького слова «софія» — <i>мудрість</i>
Загальна характеристика собору	Софія Київська завдовжки — 29,5 метрів, завширшки — 29,3 м, а разом із галереями — відповідно 41,7 та 54,6 м, площа собору становить близько 600 кв. м, а загальна площа — 2310 кв. м. Висота від підлоги собору до zenіту центрального купола — 29 м. Хори також мають значну площу — 260 кв. м
Складові комплексу собору	Національний заповідник «Софія Київська» є комплексом давньої архітектури, до складу якого входять монастирські споруди: дзвіниця, митрополичий дім, трапезна, братський корпус, бурса, консисторія, Південна вежа, брама Заборовського, зведені у XVIII–XIX ст. та огорожені міцним муром

- ▶ Бесіда за запитаннями.

1. Що вам відомо про пам'ятку історії та культури, зображену на картині? Де вона знаходиться?
2. Коли і ким цей собор був споруджений? У якому стилі побудовано пам'ятку?
3. Яка історія Софійського собору?

Творче опрацювання картини

1. У яку історичну епоху зображено Софію Київську? Свою думку обґрунтувати.
2. У яку пору року зображено Софію Київську? Яку кольорову гаму використав художник у своїй картині?
3. За допомогою яких деталей досягається велич і цілісність цієї пам'ятки?
4. Описати фасад Софійського собору, його бані, укриті листовим свинцем, оформлення центрального входу.

5. Що найбільше привертає вашу увагу в описі собору? Які почуття й настрої викликає у вас пам'ятка?

Лексико-фразеологічна робота

- Пояснити лексичне значення слів *фасад*, *портал*, *фронтон*, *баня*, *вежа*, *пілястр*.

Фасад — зовнішній, лицьовий бік будівлі, що звичайно виходить на вулицю. *Портал* — архітектурно оформлений вхід до монументального будинку. *Фронтон* — верхня частина фасаду будинку, портика, колонади, що являє собою трикутну площину, обмежену з боків дво-схилим дахом, обрамлену біля основи карнизом. *Баня* — опуклий дах, що має форму півкулі; купол. *Вежа* — вузька споруда, що заввишки значно більша, ніж завширшки; будується окремо або як складова частина фортеці, палацу та ін. *Пілястр* — плоский, схожий на коло-ну виступ на поверхні стіни чи стовпа.

V. Складання твору-опису за картиною в публіцистичному стилі (усно)

За поданим початком скласти усний твір-опис Софії Київської за картиною Олександра Волненка в публіцистичному стилі, додержуючись відповідної термінології.

Дивне відчуття охоплює мене, коли дивлюся на картину Олександра Волненка «Софія Київська». Десь залишається гомінливе сьогодні, віки розступаються, і постає далеке минуле...

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти письмовий твір-опис пам'ятки культури в публіцистичному стилі за картиною Олександра Волненка «Софія Київська».

Урок № 25

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати аналіз художнього тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури, створювати власні

твори-описи пам'ятки історії та культури в художньому стилі на основі власних спостережень і вражень.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять з теми

Бесіда за запитаннями

1. Які типи мовлення, як правило, поєднуються в текстах художнього стилю?
2. Чим відрізняється художній опис від публіцистичного? Художній опис від наукового?
3. Які художні засоби й деталі допомагають авторові передати власні враження від зображеного?
4. Чи доводилося вам описувати сучасні будівлі, історичні споруди? Яким стилем мовлення ви послуговувалися?

IV. Робота з текстами (підготовча робота до складання твору-опису пам'ятки історії та культури)

- Прочитати висловлювання. Визначити їх стильову належність. Що спільного в їх змісті? Зіставити, як описують собор письменники.

Текст 1

Собор стояв посеред снігів у холодній білій самотині. Возносився рожево під саме небо, і низькі хмари черкали об найвищу баню, заплутувалися безпорадно поміж бань нижчих, умить зупинялись у своєму бігові, і тоді видавалося, ніби починає летіти понад землею сам собор, і суцільна його дивна рожевість заступалася жовтістю від кованого золота, яким покрито було бані, й увесь собор зненацька засвічувався, мов щільник, повний меду, і в найпохмуріших душах ставало ясніше від того видовища (*З роману П. Загребельного «Диво»*).

Текст 2

Біля св. Софії. Як тут тихо, як одразу входиш у світ високого,— сама молиться душа... Могутні тучі каштанів безшелесно стоять на варті золотих верхів... Боже, яке щастя, що цей шедевр у нас є, що він нас єднає!

Софія — душа Києва, душа України. Ніде так, як тут, не почуваш силу творчого генія, могутній поетичний дух нашого народу.

Витвір справді бого-натхненний, як казали колись... І може, вища сила відвела в останню мить чорну руку руйнівника (*Зі щоденника О. Гончара*).

Текст 3

Мовчить собор. Не видно облупленості, іржі на банях, ніч скрадає на ньому всі травми часу... він стоїть, думає свою одвічну думу. Про що вона? Усе тут проходило перед ним, як перед свідком і перед суддею. Ще, здається, недавно рипіли гарби повз нього зі снопами, клекотіла революція на цьому майдані соборному, дзвони калатали на сполох, кликали на сходки, на пожежі, то радісно, то тривожно будили передмістя... Поглядом болю і туги дивилися на нього розширені очі дівчат-полонянок, коли їх тисячами гнали мимо собору в Німеччину. Ридання чув, і крики надії, і залізні туркоти війни, і її, ще страшнішу тишу... (*З роману О. Гончара «Собор»*).

- ▶ Які художні засоби використано в текстах? Чи передають вони авторські враження й емоції?
- ▶ Які образні вислови добирають письменники до собору?

V. Самостійне складання письмового твору-опису за власними спостереженнями в художньому стилі

- ▶ Скласти в художньому стилі твір-опис пам'ятки історії та культури одного з історичних міст України, який ви відвідали з екскурсією (наприклад, театру, собору або іншої історичної будівлі). Використати поданий початок.

У спілкуванні з гарними містами, як і з людьми, прагнемо збагатитися їхнім внутрішнім змістом, пізнати їх особливість, смаки. Можливо, міста приховують вишуканість своїх смаків у пам'ятках історії та культури...

- ▶ У тексті твору дати відповіді на питання: *Які почуття й настрої викликає у вас пам'ятка? Що дивує й захоплює під час її споглядання?*
- ▶ Дібрати влучний заголовок, який виражав би основну думку твору.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Продовжити роботу, розпочату в класі, з написання твору-опису пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі.

Урок № 26**ВИДИ ОБСТАВИН. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ**

Мета: поглибити знання учнів про обставину як другорядний член речення, порівняльний зворот, його роль у текстах різної стильової належності; сформувані вміння визначати види обставин; розвинути пунктуаційні вміння виділяти порівняльні звороти комами на письмі; удосконалити навички правильно використовувати різні види обставин як в усному, так і в писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню основних цінностей людини.

Правопис: виділення порівняльних зворотів комами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: обставини часу, місця як засіб зв'язку речень у розповідних текстах; їх синоніміка.

Текст (риторичний аспект): стилістична роль порівняльних зворотів у художньому мовленні; порівняння як художній прийом.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Розвиток пошукової пізнавальної активності****Вибіркова робота на основі тексту**

- ▶ Виразно прочитати вірш. Дібрати власний заголовок. Назвати слова, що відповідають на запитання *як? де? куди? у якій мірі?* До якого члена речення належать подані слова?

* * *

На світ дивлюсь дитячими очима,
І бачу скрізь я сонце золоте,
Що відкрива чарівними ключами
Землі моєї серце молоде.
Тут все так просто, ясно і доступно
І я іду в незвідані краї.
Де всі казки шепочуть так чарівно.
Де є ліси, степи, квітки, гаї.

Тут в тебе є широкий простір літа
 І все тут можна, все тут по плечу,
 Тут незрівнянний шлях усім відкрито,
 Тут піднімаюсь і в політ лечу.
 Нехай не зникне цей політ чудовий,
 Дитинство мрією літа, як журавлі.
 По всій планеті, в Україні і Молдові,
 Там, де живуть вкраїнці на землі.

(О. Медведенко)

Коллективне опрацювання опорної схеми

- Розглянути схему. Запам'ятати, що означає обставина, на які запитання відповідає, чим виражається. Сформулювати повне визначення обставини як другорядного члена речення.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Пояснювальний диктант

- Списати. Назвати фразеологізми, визначити їх синтаксичну роль. Указати на вид обставин. Замінити фразеологічні звороти синонімічними словами з довідки.

1. Дивись, інший і не дурний, а все в нього через пень-колоду виходить (М. Стельмах). 2. Нехай упаде він безсилий на великій дорогі життя, він кричатиме проти байдужих на всіх перехрестях (П. Колесник). 3. Ти візьми їх до рук, так візьми, щоб і не тиснули (Ю. Яновський). 4. Після третіх півнів Гнат бережно відчинив хатні двері й вийшов (М. Стельмах). 5. Він на півслові обірвав пісню (М. Коцюбинський). 6. Дівчина сподобалася йому з першого погляду (О. Гончар). 7. Поема захоплює гострим сюжетом, вона читається на одному подиху.

8. Я обома руками голосую за це рішення. 9. Училася вона так собі і завжди клянчила, щоб їй підказували (О. Гончар).

Довідка: повністю, на світанку, недбало, посередньо, легко, скрізь, раптово, відразу ж, незвичайно сильно.

Види обставин за значенням

Види обставин	На які запитання відповідають	Приклади
1. Способу дії	як? яким способом?	<i>Звичаї об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю (О. Воропай)</i>
2. Міри й ступеня	наскільки? якою мірою?	<i>У хаті ще більше потемніло (Панас Мирний)</i>
3. Місця	де? куди? звідки?	<i>На скелястих берегах річки Кам'янки росло кілька десятків верб, в'язів, поодинокі липи та дикі груші (П. Позняк)</i>
4. Часу	коли? як довго? відколи? доки?	<i>Урочисте відкриття парку «Софіївка» відбулося у травні 1802 року (П. Позняк)</i>
5. Причини	чому? від чого? через що? з якої причини?	<i>Од хвилювання Тетяна не могла спокійно говорити (С. Васильченко)</i>
6. Мети	з якою метою? для чого? нащо?	<i>Сюди за щастям я забрів (В. Сосюра)</i>
7. Умови	за якої умови? у якому випадку?	<i>Невдовзі під гучні оплески в супроводі своєї дружини з'явився кремезний, літніх років чоловік (В. Скуратівський)</i>
8. Допустовості	незважаючи на що?	<i>Наперекір утискам царського двору Остап Вересай першим серед українських кобзарів вийшов на світову арену (В. Скуратівський)</i>

Творче конструювання

- Скласти речення так, щоб подані фразеологізми виступали в ролі обставин. Визначити вид обставин.

Як один день, зверху донизу, за тридев'ять земель, до останньої крихти.

Дослідження-відновлення

- Відновити прислів'я і приказки, вставивши замість крапок обставини з довідки. Дати повну характеристику обставин, скориставшись схемою.

1. Добре діло твори... 2. Доброму ... добре. 3. Добре ... пам'ятається. 4. Правда і ... не втоне. 5. Кривда людська ... вилазить. 6. ... не вмирають (*Нар. творчість*).

Довідка: довго, сміло, в морі, боком, від щастя, скрізь.

- ▶ Зробити синтаксичний розбір четвертого речення. Дати характеристику головним членам.

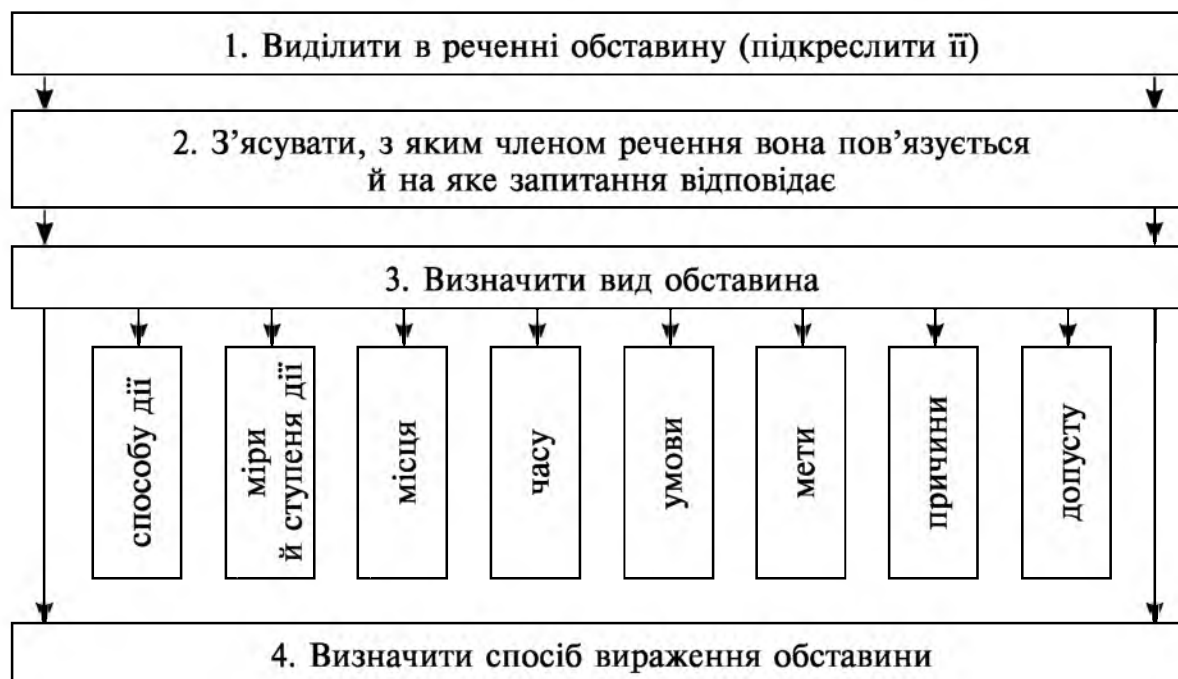
Дослідження-аналіз на основі тексту

- ▶ Прочитати. Знайти обставини й визначити їх вид. З'ясувати, до якого члена речення вони належать. Списати, замість крапок уставляючи обставини інших видів.

Разом із поетичним талантом в українського філософа й ученого Григорія Сковороди проявляються й риси **аскета**: їв він ... ввечері, уживав ... овочі та молочні страви, м'яса та риби ... не їв, спав лише чотири години на добу, вставав до схід сонця, лягав опівночі й при цьому ... завжди був веселий, бадьорий, рухливий, помірний, добродушний і поштивий... (За Д. Яворницьким).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділених слів.

СХЕМА характеристики обставини

Творче моделювання

- ▶ Поширити речення обставинами відповідно до їх виду, зазначеного в дужках. Указати на спосіб вираження обставин.

Зразок

Правила етикету
необхідно засвоювати

- глибоко і міцно (обставина способу).
- з дитинства (обставина часу).
- для підвищення культури спілкування (обставина мети).

1. Людям потрібно знати своє минуле ... (*часу; способу дії; мети*). 2. Ми захищаємо наш духовний спадок ... (*часу; способу дії; допустовості*). 3. Кожна людина вважає себе інтелігентною ... (*допусту; часу*).

- ▶ Дослідити, чи можна вважати змодельовані речення граматичними синонімами. Свою думку обґрунтувати.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Виразно прочитати вірш. Виділити обставини, визначити їх вид. Дослідити, які виділені слова виступають обставинами, а які — додатками. Свій вибір умотивувати. Указати на спосіб вираження обставин і додатків.

* * *

Сьогодні, певне, буде гарний день —
такі яскраві небеса глибинні;
(*де? за чим?*) **за гребенем**, що ледь світліє ген,
визорюють вершини ніжно-сині.

О ти, осіння стомлена печаль,—
така чистінь (*де? у кому?*) **в тобі** сьогодні сяє!
Гірчавий цвіт (*куди? у що?*) у піднебесну даль
полинний подих осені вливає.

Птахи летять (*як? на чому?*) **на голубих вітрах**,
натомлено по сині креслять крила
не креслений ніким донині шлях,
що пронизав далекі небосхили.

Природа затихає.
Гаряче звучить (*де? у кому?*) **в мені** летіння нескінченне.
Зорять (*де? у кого?*) **у мене** сотні сот очей
і сотні душ благають через мене,

щоб десь потік наспівував пісень
і гребінь той світився, як і досі,
щоб просто був сьогодні гарний день
і з нами щось прегарне відбулося.

(*В. Моруга*)

Пунктуаційний практикум

- ▶ Списати, розставляючи потрібні розділові знаки. Указати на слова, яких стосуються порівняльні звороти. Визначити їх синтаксичну роль.

1. Через історичні місця події дати як через магічні кристали висвічується нащадкам сива давнина (*О. Засенко*). 2. Знані й невідомі

давні події немов глибинні живлющі джерела напоїли наснажили героїчним духом легенди й богатирські поеми-билини (О. Засенко). 3. Сонечко грало рожевим промінням по рівній як скло пелені Дніпра (А. Кащенко). 4. Весело глянули хмарки в блакитне море як у люстро (А. Кащенко). 5. Чорнів як ноги павука мольберт у куточку (С. Склярєнко). 6. Одірветься один листочок з гілочки й попливе як човник у сухому й пахучому осінньому повітрі (С. Склярєнко). 7. Хмари піднялися вище мов пасма диму (О. Васильківський).

Лінгвістичне спостереження

- ▶ Прочитати. Дослідити, чи мають порівняльне значення виділені сполучення слів.

Плили хмарини, немов перлини...
Їх вид рожевий — уста дитини!
Набігли тіні — і... ждуть долини.
Пробігли тіні — сумні хвилини:
Плили хмарини чужі, далекі...

(П. Тичина)

- ▶ Записати, додаючи до виділених словосполучень сполучник *як*. Яким розділовим знаком ви відокремите порівняльні звороти?

Лінгвістичний експеримент

- ▶ Замість виділених слів у словосполученнях вставити фразеологізми з довідки. Скласти й записати речення. Довести, чи потрібна кома перед сполучником *як*.

Глянув **неприємно**; рости **надзвичайно швидко**; підлога **дуже чиста**; повзти **повільно**; надувся **дуже**; працювати **самовіддано**; знати **досконало**.

Довідка: як вилизана; як п'ятака дав; як свої п'ять пальців; як проклятий; як слимак; як з води; як сич.

- ▶ Виділити головні члени у складених реченнях.
- ▶ Дослідити, чи всі фразеологізми виконуватимуть роль обставини.

V. Систематизація й узагальнення вивченого

Подумати й дати відповіді на запитання:

1. Який другорядний член речення називається обставиною? Якими частинами мови виражається обставина найчастіше?
2. На які групи за значенням поділяються обставини? До кожної групи дібрати власні приклади.
3. Що називається порівняльним зворотом?
4. Назвати граматичні форми вираження порівнянь. Навести приклади.

5. Як виділяється порівняльний зворот в усному мовленні й на письмі?
6. Яку роль виконують порівняння в художньому мовленні?

VI. Домашнє завдання

Про які факти із життя Г. Сковороди вам відомо? Скористатись за потреби довідковою літературою. Висловити власне ставлення до життєвих принципів філософа. Оформити це у вигляді міні-твору, використовуючи обставини, різні за значенням.

Урок № 27

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ З ТЕМИ «ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ»

Мета: узагальнити й систематизувати знання семикласників з розділу «Другорядні члени речення», сформувані цілісну систему особистих знань учнів з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал, удосконалювати пунктуаційні вміння й навички; розвивати творчі вміння самостійно розв'язувати нові пізнавальні завдання; удосконалювати мисленнєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити й обґрунтовувати тощо; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати спостережливість, уважність, кмітливість як важливі елементи розумової діяльності людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв та приказок.

Культура мовлення і стилістика: стилістична роль означень і порівняльних зворотів у художньому мовленні.

Текст (риторичний аспект): удосконалення будови і зв'язності розповідного й описового тексту, використовуючи другорядні члени речення.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Узагальнення й систематизація теоретичних положень теми

Мовознавча вікторина

► Дати відповіді на запитання й виконати завдання.

1. На що вказує означення? Які види означень ви знаєте? Навести приклади.
2. Як називається образне означення в художньому мовленні? Яка його стилістична роль? Відповідь проілюструвати прикладами.
3. Чому, на вашу думку, прикладка є різновидом означенням? Назвати основні правила правопису прикладок.
4. Що таке додаток? Як відрізнити прямий додаток від непрямого?
5. Які види обставин вам відомі? Чим вони виражаються, на які запитання відповідають?
6. Яким членом речення виступає порівняльний зворот?
7. Які другорядні члени речення можуть належати до групи підмета і до групи присудка, а які — лише до групи присудка? Довести це на прикладах.

IV. Виконання системи завдань на узагальнення практичних умінь і навичок

Робота з текстом (робота за варіантами)

- Прочитати текст. Дібрати до нього заголовки. З'ясувати стильову належність висловлювання. Назвати граматичні основи речень. Схарактеризувати другорядні члени речення групи підмета і групи присудка (усно).

Варіант 1

За своїм змістом вітальні формули у різних етномовних спільнотах дуже відмінні, різноманітні. Проте всім вітанням властива однакова етикетна спрямованість: засвідчити увагу до людини, гречне ставлення до неї, побажати їй чогось доброго тощо.

Українська мова багата на вітальні формули. Вислови *Доброго ранку! Доброго дня! Доброго вечора!* є стилістично нейтральними. Їх у відповідну пору дня можуть уживати адресанти всіх категорій до адресатів будь-якого соціально статусу.

Стягнене *Добридень!* у літературному мовленні нині ми вживаємо рідко, а *Добридень!* майже вийшло з ужитку. Із таких стягнених в одне слово етикетних словосполучень залишилося тільки *Добраніч!* (Я. Радевич-Винницький).

Варіант 2

Усмішка — винятково важливий несловесний знак етикетного спілкування. Вона є найдієвішою зброєю, за допомогою якої

найлегше проникнути крізь панцир інших «Я». Дружня усмішка усуває настороженість або агресивність, долає всілякі перешкоди у спілкуванні з людьми. Вона створює позитивну ауру спілкування. Відкрите обличчя, прямий погляд, привітна усмішка — це прикмети людини чесної, розумної, привітної, вихованої, сильної.

В американському суспільстві вже не один десяток років поширене гасло «Усміхайтесь!» За твердженням психологів, коли людина усміхається, то, навіть якщо вона має якийсь клопіт, негаразди, зіпсований настрій, через 10–15 хвилин їй полегшає на душі (*Я. Радевич-Винницький*).

Синтаксичний розбір речень

- Прочитати текст. Довести, що висловлювання належить до художнього стилю. Яке речення за будовою є «зайвим»?

Цілими днями Улянка блукала в лісі. Її вабив таємничий Одудів яр. Любила лежати дівчинка у високій траві на галявині. Ця галявина була як райдужне око старого лісу. Лежала дівчинка на галявині, і полуденна спека пашіла млістю й духом нагрітого листа. Вона відчувала себе маленькою хазяйкою в цьому лісі! (*За О. Донченком*).

- Зробити синтаксичний розбір простих речень, користуючись алгоритмом.

Творче моделювання

- Доповнити народні вислови, дібравши їх продовження з другого стовпчика. Записати їх, розставляючи потрібні розділові знаки.

1. Рідний край...	...своя сторона.
2. Кожному мила...	...має свій звичай.
3. Кожний край...	...від меча й пропаде.
4. Жити...	...вітчизні служити.
5. Узятий меч...	...земний рай.

- Зробити синтаксичний розбір речень.

Диктант-тест

- Позначити рядки, у яких перед порівняльним зворотом уживається кома.
  - А Національне минуле служить нам ніби для перевірки того, хто ми є (*Г. Лозко*).
  - Б Спогади докучливі як нежить що тій славі принесуть нове? (*В. Симоненко*).
  - В На гіллі рясному цвіт немов сніжинки (*В. Сосюра*).
  - Г Національна гордість проявляється як щось природне для всієї нації (*Г. Лозко*).

АЛГОРИТМ
синтаксичного розбору двоскладного речення

Творче конструювання (робота в міні-групах)

- Об'єднавшись у міні-групи, поширити подані речення другорядними членами, указавши на спосіб їх морфологічного вираження. В одне з речень увести порівняльний зворот.

1-ша група: 1. Нація має звичаї. 2. Збереглося багато повір'їв.

2-га група: 1. Поставлено завдання. 2. Природа залишається загадкою.

3-тя група: 1. Людина прагнула пізнати природу. 2. Змінився ліс.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Узагальнити теоретичний матеріал про другорядні члени речення. Підготуватися до тематичної контрольної роботи у формі тестових завдань закритої і відкритої форми.
2. Написати (на вибір): а) твір-опис краєвиду в художньому стилі, використовуючи художні означення, непоширені прикладки й порівняльні звороти; б) твір-роздум у публіцистичному стилі на тему «У чому проявляється мудрість людини?», використовуючи обставини різних видів та порівняльні звороти.

Урок № 28**ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 3
(ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ). КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ
МОВЧКИ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ**

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень восьмикласників з розділу «Другорядні члени речення»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією; перевірити вміння читати мовчки, розуміти й відтворювати незнайоме за змістом висловлювання публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Мотивація навчальної діяльності**

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання завдань тестового характеру закритої й відкритої форми**Варіант 1**

1. Визначити рядок, у якому речення поширене неузгодженим означенням.
  - А У великому творчому процесі народжується мова людини (*Г. Нудьга*).
  - Б Жаль розлучатися з прозорим весняним лісом (*Є. Гуцало*).
  - В Ось уже понад п'ятнадцять століть височіє на дніпровських схилах золотoverхий Київ (*З журналу*).
  - Г З прадавніх часів небо вабило до себе допитливу людську думку (*М. Славинський*).
2. Визначити рядок, у якому в реченні виділений додаток належить до прямого.
  - А На півдні густою **порошею** курить угорі біла дорога (*М. Славинський*).
  - Б Сходять **ароматом** сади (*І. Сенченко*).
  - В А ще любила мати **вишивати** (*І. Цюпа*).

- Г Щоночі перед нами відкривається небесна книга Всесвіту (М. Славинський).
3. Визначити рядок, у якому в реченні прикладка з означуванням словом пишеться окремо.
- А На півночі Волинської області у предковічних лісах загубилися голубоокі красені/озера (В. Мірошніченко).
- Б На курси Грушевського записалися майже всі студенти/українці з усіх факультетів університету (Г. Бондаренко).
- В В Антарктиді дуже багато айсбергів/крижин (С. Косар).
- Г Піднебесні красуні/тополі і сосни напоїли молоду селянку з дитинства тугою за красою (І. Сенченко).
4. Визначити рядок, у якому в реченні порівняльний зворот не виділяється комами.
- А Десятинний храм поставав перед мандрівником як дивне видіння (М. Міщенко).
- Б У Ворохті донині збереглася й охороняється законом церква як пам'ятник народної архітектури (М. Грешиняк).
- В Позолочені хрести на Десятинній церкві світилися у голубизні неба як зорі (М. Міщенко).
- Г Рушники були червоні як жар горіли різним орнаментом, переливалися райдугами (І. Цюпа).
5. Визначити рядки, у яких у реченнях прикладки беруться в лапки.
- А Видатний український художник Олександр Мурашко народився в сім'ї майстра іконописних робіт (Є. Кротевич).
- Б На багато адрес відправляють саджанці унікальних рослин з дендропарку Софіївка (Л. Іванов).
- В Дівочі сльози лилися, лилися, поки не затопили всю галявину, утворивши озеро Синевир (Л. Іванов).
- Г У січні 1861 року на полицях книжкових магазинів Петербурга з'явився новий часопис Основа (Н. Руденко).
- Д Гігантське срібносяйне скупчення зірок Чумацький Шлях — це не наша Галактика (М. Славинський).

Прочитати текст, виконати подані після нього завдання 6–7, які передбачають вибір речення, що містить певне мовне явище. Обрати правильні відповіді (їх може бути 2 або 4).

1. Тут таки й справді було царство природи. 2. Ясно сяяло молоде-сеньке листя на гіллі. 3. Звідусюди линув щебет пташок. 4. Їхні голоси протинали повітря. 5. Вони цвіли весняною радістю (За Є. Гуцалом).

6. Позначити номери речень, у яких присутні другорядні члени групи підмета і присудка.
7. Позначити номери речень, у яких неузгоджені означення належать до підмета.
8. Установити відповідність між виділеними в реченнях обставинами та їх видами.
А У суботу ввечері молодиці й дівчата йдуть збирати чебрець (<i>І. Сенченко</i>).	1 Обставина способу дії.
Б Спали спокійно містечка і села (<i>О. Васильківський</i>).	2 Обставина міри й ступеня дії.
В За хмарами стояло сонце (<i>О. Васильківський</i>).	3 Обставина мети.
Г Дівчата-полонянки жили тут не дуже давно (<i>О. Васильківський</i>).	4 Обставина місця.
Д Під час навчання в гімназії через конфлікт з керівництвом Михайла Драгоманова мало не виключили зі складу учнів (<i>Т. Бордуляк</i>).	5 Обставина часу.
Е Весною пінгвіни повертаються на берег континенту в один і той же самий час (<i>С. Косар</i>).	6 Обставина причини.
9. Установити відповідність між виділеними в реченнях другорядними членами та видами їх.
А Кожен народ по-своєму заселяв небо (<i>М. Славинський</i>).	1 Узгоджене означення.
Б Зірки групуються в химерні фігури (<i>М. Славинський</i>).	2 Неузгоджене означення.
В Повітря пахло густим духом землі (<i>Є. Гречанюк</i>).	3 Прямий додаток.
Г Ландшафт острова дивовижний (<i>О. Вороний</i>).	4 Непрямий додаток.
Д Біля берегів море скаламучене, зеленоруде (<i>Б. Тимошенко</i>).	5 Обставина.
Е Вулкани і потоки лави виявлені міжпланетними автоматичними станціями на юпітеріанському супутнику Іс (<i>К. Сар'янов</i>).	
10. Поширити подане речення другорядними членами — додатком, означенням, обставиною. Записати, виділивши граматичну основу й підкресливши другорядні члени речення.
- Темніли ялини.

Варіант 2

1. Визначити рядок, у якому речення поширене обставиною.
  - А Свята вечеря — це спільна вечеря всього роду (*Р. Кобальчинська*).
  - Б Благовіщення пов'язане з багатьма прикметами і різними заборонами (*Р. Кобальчинська*).
  - В Розквітали проліски, первоцвіт, ряст, сон-трава (*Р. Кобальчинська*).
  - Г Від Благовіщення все починало рости (*Р. Кобальчинська*).
2. Визначити рядок, у якому в реченні вжито неузгоджене означення.
  - А Легко впізнати гарну людину на вулиці.
  - Б Обряд розговіння у кожній місцевості України інакший (*Р. Кобальчинська*).
  - В Хлопці приходили на вечорниці завжди пізніше дівчат (*Р. Кобальчинська*).
  - Г По всій Україні перша оранка була великим урочистим святом (*Р. Кобальчинська*).
3. Визначити рядок, у якому в реченні прикладка з означуванням словом пишеться через дефіс.
  - А Цікаво спостерігати, чим харчуються діти/пастухи (*О. Воронай*).
  - Б Ми майже нічого б не знали про давню давнину, аби історія не подарувала нам посланців/літописців (*М. Слабошпицький*).
  - В Символ/тризуб повертається на наші землі після проголошення Центральною Радою УНР (*М. Федотів*).
  - Г Художник/Кричевський підготував проект герба з тризубом на ньому (*М. Федотів*).
4. Визначити рядок, у якому в реченні порівняльний зворот виділяється комами.
  - А Для мене стара людина є ніби дзеркалом помилок, страждань, мудрості.
  - Б Мистецтво жити як культурне явище має духовне, моральне наповнення (*Л. Сохань*).
  - В Широкі поля заколишуться зеленим збіжжям наче море (*Т. Бордуляк*).
  - Г Життєтворчість як спосіб самопрограмування та творчого здійснення особистістю свого життя є унікальним надбанням людини як зрілої особистості (*Л. Сохань*).

5. Визначити рядки, у яких у реченнях прикладки беруться в лапки.
- А До легендарних постатей України належить і народна поетеса Маруся Чурай.
- Б Група науковців Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка підготували до друку наукове видання спадщини М. Коцюбинського (Д. Стус).
- В У дев'ять років Леся Українка написала першого вірша Надія (Л. Костенко).
- Г Померла Леся Українка в Грузії, у містечку Сурамі (Л. Костенко).
- Д У науці широко знаний манускрипт під назвою Літопис Самовидця (М. Слабошпицький).

Прочитати текст, виконати подані після нього завдання 6–7, які передбачають вибір речення, що містить певне мовне явище. Обрати правильні відповіді (їх може бути 3 або 4).

1. Навесні квітнуть яблуні. 2. Білими метелицями займаються сади. 3. Те гілля в цвіту лине перед очима в далечінь. 4. Яблуні квітнуть недовго. 5. Кілька днів стоять вони в цвіту. 6. Потім падають додолу їхні ніжні пелюстки, як пластівці першого снігу (Б. Антоненко-Давидович).

6. Позначити номери речень, у яких відсутні другорядні члени групи підмета.
7. Позначити номери речень, які поширені узгодженими означеннями.
8. Установити відповідність між виділеними в реченнях обставинами та їх видами.
А Скрутно доводиться зимою Романові (С. Васильченко).	1 Обставина способу дії.
Б Митько поволі пішов з подвір'я (М. Красуцький).	2 Обставина міри й ступеня дії.
В Населення княжої та гетьманської України широко користувалося дорогоцінним матеріалом для свого одягу (О. Воропай).	3 Обставина мети.
Г Над хатою зійшла вечірня зоря (С. Васильченко).	4 Обставина місця.
Д У голові від хвилювання пульсувала одна тільки думка (Ю. Мушкетик).	5 Обставина часу.
Е Мені так легко на душі (М. Хвильовий).	6 Обставина причини.
9. Установити відповідність між виділеними в реченнях другорядними членами та видами їх.

А Конопля була запозичена нашими предками від іранців (<i>О. Воропай</i>). Б Овеча вовна та вовняні тканини згадуються в літературних пам'ятках уже з IX століття (<i>О. Воропай</i>). В Над хатою зійшла вечірня зоря (<i>С. Васильченко</i>). Г У кінці XVIII століття населення України збідніло (<i>О. Воропай</i>). Д З давніх-давен в Україні величальним словом і магічною дією створювали образ багатства (<i>Р. Кобальчинська</i>). Е На Масницю в селах України майже кожного вечора збиралися вечорниці (<i>Р. Кобальчинська</i>).	1 Узгоджене означення. 2 Неузгоджене означення. 3 Прямий додаток. 4 Непрямий додаток. 5 Обставина.

- 10.** Поширити подане речення другорядними членами — додатком, означенням, обставиною. Записати, виділивши граматичну основу й підкресливши другорядні члени речення.
- Сонце зійшло.

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми								Завдання відкритої форми	
	з вибором однієї відповіді				з вибором кількох відповідей			на встановлення відповідності		
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Варіант 1	А	В	Г	Б	Б, Г	1, 2, 3, 6	1, 3	А-3, Б-1, В-4, Г-2, Д-6, Е-5	А-3, Б-1, В-4, Г-2, Д-5, Е-4	
Варіант 2	Г	Б	А	В	В, Д	1, 2, 4, 5	3, 3, 6	А-5, Б-1, В-3, Г-4, Д-6, Е-2	А-4, Б-1, В-5, Г-2, Д-3, Е-5	
Кількість балів	1	1	1	1	2	3	2	6	6	4

27–26 балів	12 б.	14–13 балів	6 б.
25–24 балів	11 б.	12–11 балів	5 б.
23–22 бали	10 б.	10–9 балів	4 б.
21–20 балів	9 б.	8–7 балів	3 б.
19–18 балів	8 б.	6–3 балів	2 б.
17–15 балів	7 б.	2–1 бал	1 б.

V. Проведення читання мовчки тексту публіцистичного стилю

Читання мовчки учнями незнайомого тексту від початку до кінця

СЕРЕД ХВИЛЬ АЙВАЗОВСЬКОГО

Мариніст І. Айвазовський і в ХХІ ст. захоплює сучасників, примушує задуматися над змістом буття, красою й різнобарвністю природи, її неповторністю й гармонією.

Море... Певно, немає художника, який би не намагався зобразити його. Однак лише Айвазовський цілком і повністю віддав свій величезний талант мариністичному живопису...

Художник мав винятково різнобічне обдарування, у якому поєднувались якості, необхідні для художника-мариніста. Крім поетичного складу мислення, він був обдарований прекрасною зоровою пам'яттю, яскравою уявою, абсолютно точною зоровою сприйнятливістю і твердою рукою, що встигала за стрімким летом його творчої думки. Це дозволяло йому працювати, імпровізувати з легкістю, що дивувала багатьох сучасників.

Народився Іван Костянтинович Айвазовський 17 липня 1817 р. у Феодосії. Будиночок Айвазовських стояв на околиці міста, на узвишші. З тераси, оповитої виноградною лозою, відкривалася широка панорама на плавну дугу феодосійської затоки, північно-кримські степи з древніми курганами, що вставали, як марево, на обрії.

Від природи він був наділений блискучим талантом, який швидко розвинувся завдяки щасливим обставинам і середовищу, в якому минули його дитинство і юність. Малювати Іван почав дуже рано й майже одразу — «по-дорослому». З дитинства він марив подвигами народних героїв. На схилі років писав: «Перші картини, бачені мною, коли в мені розпалювалася іскра полум'яної любові до живопису, були літографії, які зображують подвиги героїв двадцятих років, що борються з турками за звільнення Греції. Думка про цю величну країну згодом часто виникала в мене у вигляді битв на суші і на морі».

Щасливий випадок привів 16-річного Айвазовського до Петербурга, де в 1833 р. за представленими дитячими малюнками він був зарахований до Академії мистецтв у пейзажний клас професора М. Воробйова — автора перших вітчизняних марин і морських баталій. Учився Айвазовський легко, охоче і захоплено, студіюючи творчість своїх великих попередників і сучасників — Сильвестра Щедрина, Карла Брюллова, Федора Бруні.

Дарування Айвазовського розкрилося надзвичайно рано. У 1835 р. за етюд «Повітря над морем» йому була присуджена срібна медаль. А в 1837 р. на академічній виставці він показав шість картин, що одер-

жали високу оцінку громадськості й Ради Академії мистецтв. Щоправда, через молодість його спершу на два роки відіслали в Крим для самостійних робіт.

За кордон Айвазовський поїхав у 1840 р. вже сформованим майстром-мариністом. Маршрут його закордонного відрядження вражає. Особливу увагу він приділяє, звісно, Італії — Венеція, Рим, Болонья, Сорренто, Амальфі, Неаполь. У 1844 р., на два роки раніше визначеного терміну, Айвазовський повернувся в Росію. Тут йому за видатні успіхи в живописі військово-морське відомство присудило почесне звання художника Головного морського штабу з правом носіння адміралтейського мундира.

У 1848 р. Айвазовський повертається у Феодосію — назавжди.

Феодосія багато чим зобов'язана Айвазовському. Міський концертний зал, археологічний музей, порт і навіть залізниця — в усіх цих проектах художник брав найактивнішу участь. Завдяки його зусиллям у Феодосії було відкрито художню школу. А найбільшим подарунком майстра рідному місту стала Феодосійська картинна галерея, що носить тепер його ім'я.

У творчості майстра можна зустріти полотна найрізноманітнішої тематики. Чимало робіт він присвятив Україні, красі її природи, своєрідності побуту («Чумацький обоз», «Український пейзаж», «Млини на березі ріки, Україна», «Під час жнив в Україні», «Весілля в Україні»).

Та попри все, головний «натурник» Айвазовського — море. У 1898 р. Айвазовський написав марину «Серед хвиль», що стала вершиною його творчості. Художник зобразив бурхливу стихію — грозове небо й бурхливе море, укрите хвилями, що немов киплять у зіткненні одна з одною. Він відмовився від звичних у своїх картинах деталей — уламків щогл і кораблів, що гинуть, загубившись у безбережному морському просторі. Він знав багато способів, як драматизувати сюжети своїх картин, але не використав жодного з них. Майстерність твору «Серед хвиль» — плід довгої й завзятої праці всього життя художника. Незважаючи на те що після створення цієї роботи він ще два роки працював, улаштовував виставки в Москві, Лондоні й Петербурзі, цю картину він не вивозив із Феодосії і разом з іншими творами заповів рідному містові (*Т. Кормакова, 597 сл.*).

Виконання завдань тестового характеру

1. Що відображає заголовок прослуханого тексту?

- А Основну думку тексту.
- Б Тему тексту.
- В Проблематику тексту.
- Г Тему й основну думку тексту.

2. До якого стилю мовлення належить прослуханий текст?
  - А Художнього.
  - Б Розмовно-побутового.
  - В Публіцистичного.
  - Г Наукового.
3. Як звали Айвазовського?
  - А Іван Костянтинівч.
  - Б Іван Дмитрович.
  - В Костянтин Іванович.
  - Г Дмитро Іванович.
4. Де народився Айвазовський?
  - А Феодосія.
  - Б Петербург.
  - В Неаполь.
  - Г Ялта.
5. Скільки років було Айвазовському, коли він потрапив до Петербурга?
  - А 16.
  - Б 18.
  - В 20.
  - Г 22.
6. За яку картину Айвазовському було присуджено срібну медаль?
  - А «Чумацький обоз».
  - Б «Повітря над морем».
  - В «Український пейзаж».
  - Г «Серед хвиль».
7. Чим марив з дитинства Айвазовський?
  - А Морем.
  - Б Читанням класичної літератури.
  - В Подвигами народних героїв.
  - Г Творчістю великих художників.
8. Що стало найбільшим подарунком Айвазовського Феодосії?
  - А Міський концертний зал.
  - Б Феодосійська картинна галерея.
  - В Археологічний музей.
  - Г Порт і залізниця.
9. Як називається картина, що зображує морський пейзаж?
  - А Пейзаж.
  - Б Літографія.

В Марина.

Г Декор.

10. Установити відповідність між прізвищами художників та їхніми іменами.

А Щедрін.

1 Карл.

Б Брюллов.

2 Федір.

В Бруні.

3 Сильвестр.

11. Що зображено на картині Айвазовського «Серед хвиль»?

12. У чому проявлялося винятково різнобічне обдаровання Айвазовського?

Ключ.

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Правильні відповіді	Б	В	А	А	А	Б	В	Б	В	А-3, Б-1, В-2		
Кількість балів	0,5	0,5	0,5	0,5	1	1	1	1	1	1	2	2

VI. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Скласти узагальнювальну схему (таблицю) з теми «Головні і другорядні члени речення». На її основі підготувати повідомлення в науковому стилі.

ОДНОСКЛАДНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Урок № 29

ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Мета: сформувати в учнів поняття про односкладні речення, їх види; ознайомити з означено-особовим реченням, способами вираження в ньому головного члена; розвивати вміння аналізувати ці речення у висловлюваннях, моделювати й конструювати їх відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку особистості восьмикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: речення двоскладні й односкладні означено-особові як синтаксичні синоніми.

Текст (риторичний аспект): односкладні означено-особові речення як виражальний засіб у художніх творах.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Творче спостереження з елементам зіставлення

- ▶ Прочитати висловлювання. Визначити їх стильову належність. Списати, виділяючи головні члени. Дослідити, яка відмінність у синтаксичній організації речень обох висловлювань.

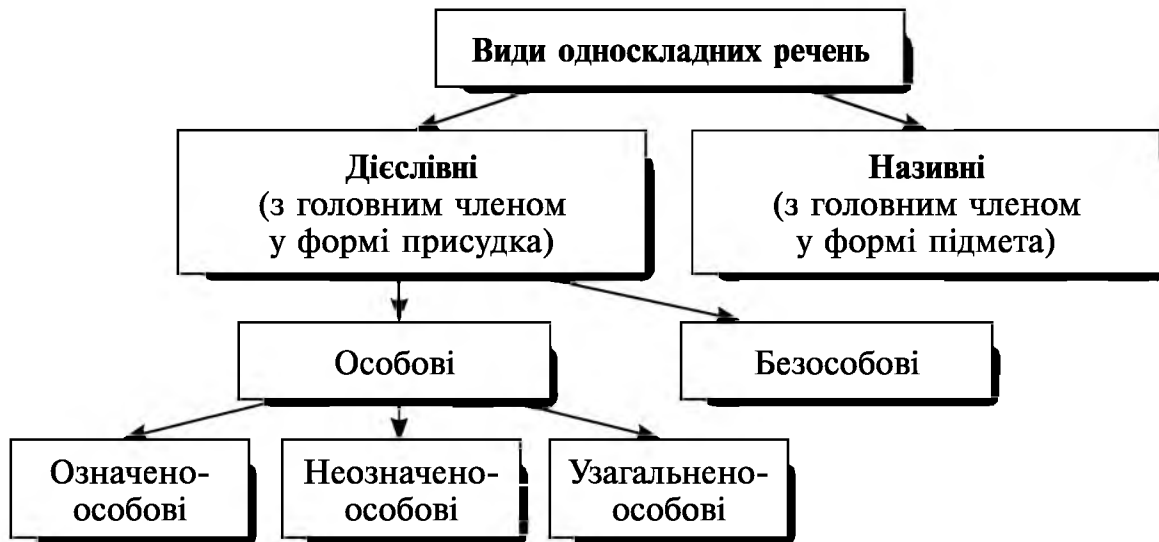
Текст 1

Я вийшов із лісу й незабаром прийшов на берег ріки, чудової могутньої ріки. Довго не можу я відвести погляд від міста, про яке чув від батьків і дідів. І ось тепер я стою перед цим містом і дивлюся на нього (*За Л. Смілянським*).

Текст 2

Уважно слухаю мудру мову осіннього листя про скороминушість життя і зовсім не поспішаю зрібати його в терпке вогнище. Зачарований жовто-зеленим світом, іду під синім-синім небом і тихо переймаюся його світлою покорою. Обережно ступаю по шерхкій гамі осінніх кольорів, наче по своїх літах... (За В. Думанським).

Колективне опрацювання опорної схеми**Вибірковий диктант**

- З-поміж поданих односкладних речень виписати лише ті, у яких головний член виражений особовим дієсловом. Визначити спосіб, час, особу й число головного члена у виписаних реченнях.

1. За селом сіють жито й овес, садять картоплю та квасолу в міжряддя (Ю. Станинцев). 2. Тихо на баштані вночі (І. Цюпа). 3. Вечоріло (М. Черничук). 4. Звідси ніби бачиш увесь світ (В. Гаман). 5. Пахтіло грибами й перегноем (З. Тулуб). 6. Передостанній календарний місяць називають сутінком року (В. Гей). 7. Вірте в Україну, любіть Україну, служіть Україні! (В. Ющенко). 8. Під човном клекотіло, кипіло, шумувало (М. Коцюбинський).

- Серед виписаних речень визначити, у яких із них дія виконується означеною особою.

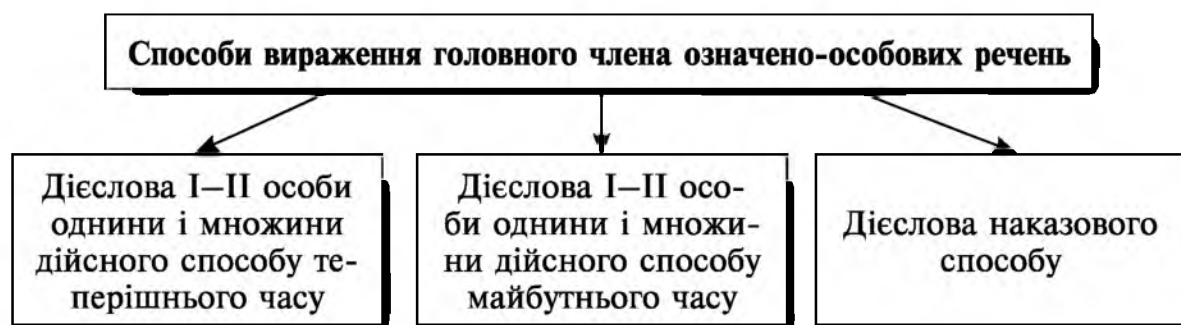
Вибіркова робота на основі тексту

- Прочитати текст. Указати на тип мовлення. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання. Виписати односкладні речення, визначити спосіб морфологічного вираження в них головного члена, скориставшись схемою.

Київ побачиш... Тут уже не задумуйся. Без ризику взагалі нікого і ніколи не побачиш.

Опісля довгих вагань зважуюсь. Почуваюсь, немов уві сні, тремчу всім сухорлявим тільцем. Тремтить і сосонка, як не озветься людським голосом: куди ж ото тебе несе, дурню. Головне — не дивитися ні вниз, ні вгору. Головне — пильнувати сучків, якими сосна була обтикана зусібч, та міцно обіймати ногами теплий сосновий стовбур.

Відігнавши геть сторонні думки та сумніви, перекидаю ногу з сосонки в сторону сосни, стаю на ледь помітний сучечок і не помітив, як приліпився до гарячого стовбура велета (За Ю. Збанацьким).

Лінгвістичний експеримент (на основі тексту з попереднього завдання)

- ▶ Трансформувати односкладні речення у двоскладні, увівши підмети, виражені особовими займенниками. Прочитати вголос трансформоване висловлювання. Зробити висновок про стилістичну функцію односкладних означено-особових речень у мовленні.

Методичний коментар. В односкладних означено-особових реченнях на першому плані перебуває не особа, а дія чи стан. Використання цих синтаксичних конструкцій у мовленні засвідчує динамічність висловлення, а також сприяє уникненню невдалого повторення тих самих членів речення, виражених займенниками.

IV. Виконання системи проблемно-пошукових завдань пізнавального характеру

Вибірково-розподільна робота (кодовий диктант)

- ▶ Прочитати односкладні означено-особові речення. Усно визначити спосіб морфологічного вираження в них головного члена. Заповнити таблицю, вписавши у відповідні колонки номери речень.

Головний член означено-особового речення виражений				
дієсловом I особи однини дійсного способу теперішнього часу	дієсловом I особи множини дійсного способу теперішнього часу	дієсловом II особи однини дійсного способу теперішнього часу	дієсловом I особи множини наказового способу	дієсловом II особи однини наказового способу

1. Стою й тихо складаю хаті присягу (*В. Думанський*). 2. Житиму в цих стінах і питиму чисту воду з криниці в цьому дворі завжди (*В. Думанський*). 3. Береш вудку й весло та йдеш до річки (*О. Васильківський*). 4. Дивлячись на край свіжої ріллі, бачу кінець літа (*О. Васильківський*). 5. Не забуваймо про народні казки, оповіді бувалого діда Івана та інших старих людей, про народні звичаї та обряди (*А. Чайковський*). 6. Думаючи про світ, думаєш про себе (*П. Загребельний*). 7. Ідемо оце до схід сонця в поле (*С. Васильченко*). 8. Завжди прислухайся до голосу поета! (*П. Федченко*).

Дослідження-моделювання

- ▶ На основі поданих речень за зразком змоделювати односкладні означено-особові речення, у яких головний член мав би різне морфологічне вираження.

Зразок. (Пригадати) перші кроки слова «мрія» (*І. Вихованець*). — Пригадую перші кроки слова «мрія». Пригадаймо перші кроки слова «мрія».

1. Свої сумніви й підозри щодо вірогідності почутого (висловити) обережно й обов'язково наодинці (*А. Коваль*). 2. Більш за все у світі (любити) музику (*О. Довженко*). 3. Спостерігаючи, як постають із руїн святині Києва, (пригадувати) слова апостола Андрія: «На цих горах возсіяє благодать Божа...» (*О. Глушко*).

Дослідження-відновлення

- ▶ Записати текст, ставлячи дієслова, що в дужках, у відповідній особовій формі так, щоб вони виражали дію оповідача.

Джерельний край мого дитинства, що біля села Заболоття Любомльського району... Жебонять, виграють, співають джерела... (Стояти) коло витоків і (чути), як ноги мої лоскоче шовковистий шепіт ручаю. У густому тумані пасуться коні. Дзвенить, зачепившись за бляшану покрівлю хати, мідне колесо місяця. Заворожений цією красою, повільно (ставати) на коліна, (спиратися) руками об землю і, нахилившись, (пити) холодну воду. Мовби (убирати) в себе всі чари природи. Ні, немає нічого смачнішого у світі, ніж смак рідного джерела! (*За В. Геєм*).

- ▶ Назвати ускладнені односкладні означено-особові речення.
- ▶ Довести, що поданий уривок висловлювання належить до художнього стилю.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити поетичні рядки з творів В. Симоненка, ставлячи у відповідній формі дієслова, що в дужках. Визначити спосіб, особу й число дієслів. Назвати вид односкладних речень.

1. Кораблі! (Шикуватись) до походу!
Мрійництво! Жаго моя! (Жити)!
В океані рідного народу
(Відкривати) духовні острови!
2. (Навчити) мене всьому!
(Навчити) мене мріять,
Кувати, і сіять,
І жати (навчити)!
3. (Йти) блукать по всесвіту широкім,
Незваним гостем (побувати) скрізь.
4. Світе мій гучний, мільйонноокій,
Пристрасний, збурунений, німий,
Нижний, і ласкавий, і жорстокий,
(Дати) мені свій простір і неспокій,
Сонцем душу жадібну (налити)!
(Гуркотіти) у долю мою, світе,
Хвилями прадавнього Дніпра.
(Не шкодувати) добра мені, людині,
Щастя (не жаліти) моїм літам.

Творче конструювання

- ▶ За поданими початком і кінцем скласти твір-мініатюру (6–7 речень) у художньому стилі, використовуючи односкладні означено-особові речення.

РІДНА СТОРОНА

Проїхавши бором, станеш підніматися на високу гору.

...

Слухаєш не наслухаєшся, як не наслухається мати своєї дитини, бо та мова солодша для неї від медової речі найрозумнішої людини (За О. Стороженком).

V. Узагальнення й систематизація вивченого на уроці

1. З'ясувати, у яких стилях мовлення односкладні означено-особові речення вживаються найчастіше.
2. Визначити, для якого стилю мовлення ці речення не є характерними.
3. Поміркувати, у яких документах офіційно-ділового мовлення вживаються односкладні означено-особові речення.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти з дієсловами *думати*, *радіти*, *пам'ятати* односкладні означено-особові речення. Визначити спосіб морфологічного вираження в них головного члена.

2. Доповнити правила Дейла Карнегі 3–4 власними у формі односкладних речень.

Основні способи привертати до себе людей

Правило 1. Будьте щиро зацікавлені іншими людьми.

Правило 2. Усміхайтесь!

Правило 3. Говоріть про інтереси іншої людини.

Урок № 30

НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання учнів про односкладні дієслівні речення; сформувати поняття про неозначено-особове речення, способи вираження в ньому головного члена; розвивати творчі вміння аналізувати, трансформувати й конструювати неозначено-особові речення, у яких головний член має різні способи морфологічного вираження; формувати вміння визначати стилістичну функцію цих синтаксичних конструкцій у текстах різних стилів мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу поглибити світогляд восьмикласників щодо національної культури українців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: речення двоскладні й односкладні неозначено-особові як синтаксичні синоніми.

Текст (риторичний аспект): використання односкладних неозначено-особових речень у текстах різної стильової належності.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів восьмикласників з теми

Творче спостереження з елементами вибіркової роботи

- Прочитати виразно текст. Визначити його тему й основну думку. Указати на стильову належність висловлювання.

Комплімент уживають здебільшого при зустрічі замість традиційного вітання, наприклад: «Які Ви чудові сьогодні!», «Ви чарівні сьогодні, як завжди!» однак компліменти можуть звучати і після слів вітань або під час розмови.

Існують своєрідні правила вживання компліментів. Їх дотримуються з метою уникнення можливих непорозумінь.

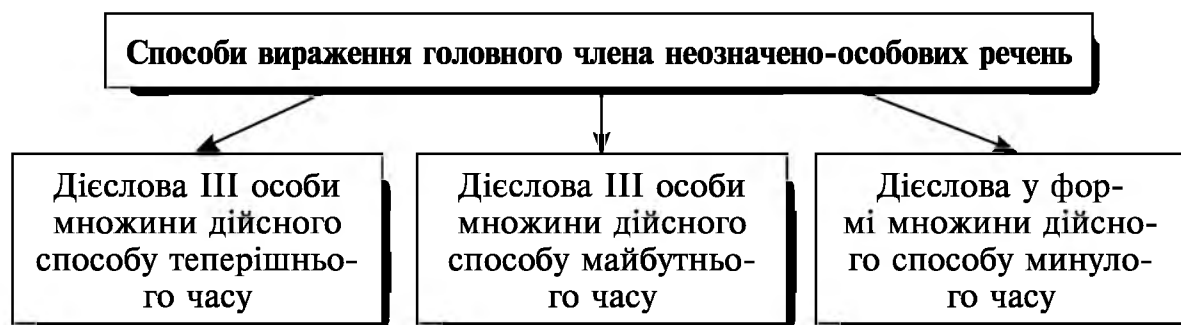
По-перше, не кажіть людині того, що їй не приємне або зовсім не властиве. По-друге, комплімент не повинен бути багатозначним. По-третє, уникайте незрозумілих слів, якщо вам заздалегідь не відомо, знає їх ваш співрозмовник чи ні. І насамкінець, комплімент повинен бути щирим.

Будьте винахідливими і вмійте виявити власну думку, позицію, оцінку, кажучи комплімент. Удалим компліментом завжди спонукають до зворотної люб'язності (*С. Богдан*).

- ▶ Знайти односкладні речення. Виписати їх. Дослідити способи морфологічного вираження в них головного члена.
- ▶ Назвати односкладні речення, у яких головний член виражений дієсловом у формі III особи множини.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Коллективне опрацювання опорної схеми

Дослідження-характеристика

- ▶ Skorиставшись схемою, указати на спосіб морфологічного вираження головного члена в неозначено-особових реченнях.

1. Автором мініатюр з Пересопницького Євангелія вважають переписувача книги Михайла (*О. Харченко*). 2. Здавна розповідають про загадкові підземні ходи Ужгородського замку (*В. Зубач*). 3. У XIII столітті княгиню Ольгу оголосили святою (*М. Надточій*). 4. По-різному оповідають про місце народження та походження княгині Ольги (*М. Надточій*). 5. Хіба що серцем тільки пізнаватимуть бездонну глибоку печаль і коломийкове грайливе роздолля Черемошу (*І. Пільгук*). 6. Спершу згадували про місяць, про зорі, про сонце (*С. Васильченко*).

7. Поговорили й про те, й про інше, і про голод, і про війну (*М. Кра-суцький*). 8. Мало хіба кого б'ють на земній кулі?! (*П. Федченко*). 9. Нас запримітили! (*П. Федченко*).

- ▶ Визначити вид восьмого речення за метою висловлювання й емоційним забарвленням.

V. Виконання системи пізнавальних завдань творчого характеру

Дослідження-зіставлення

- ▶ Прочитати речення. Визначити, у яких із них виділені слова виступають у ролі присудка двоскладного речення, а в яких — у ролі головного члена односкладного неозначено-особового речення.

1. Зворушливо **закликали** до себе розчинені змереженими завісами віконечка будиночку (*Н. Романович-Ткаченко*). 2. Під вогнище ми **видовбали** в піску яму (*О. Васильківський*). 3. На вогонь **дивилися** нескінченно й щоразу **бачили** в ньому щось нове (*О. Васильківський*). 4. **Дрімують** степи, лани й гаї дрімотою мирною (*Д. Гуменна*). 5. Важкі краплі роси **падали** зрідка й тихо в траву (*Ю. Смолич*). 6. На весілля **випікали** коровай і благословляли ним подружжя (*Р. Мовчан*). 7. Сукупність норм і правил, покликаних регулювати зовнішні форми поведінки людини, **називають** етикетом (*А. Коваль*).

Дубль-диктант

- ▶ Прочитати визначення відомих вам лінгвістичних понять. Пояснити вживання в них тире.

1. Логічний наголос — це виділення найважливішого слова (словосполучення) в повідомленні. 2. Окличне речення — розповідне, питальне, спонукальне речення, вимовлене з підсиленою, напруженою інтонацією. 3. Абзац — відступ у початковому рядку тексту; відносно закінчена і пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного відступу до іншого. 4. Текст — об'єднаний за змістом і граматично писемний чи усний зв'язний і цілісний мовленнєвий відрізок. 5. Словосполучення — поєднання двох і більше повнозначних слів, пов'язаних за змістом або за змістом і граматично.

- ▶ По пам'яті дати визначення понять у формі односкладних неозначено-особових речень. З'ясувати, чи можна вважати трансформовані речення граматичними синонімами.

Дослідження-трансформація

- ▶ Утворити односкладні неозначено-особові речення, трансформували подані синтаксичні конструкції. Указати на спосіб вираження головного члена.

Зразок. До хліба українці віддавна ставилися з особливим пошанівком (П. Мовчан). — До хліба в Україні віддавна ставилися з особливим пошанівком.

1. Упродовж віків **Несторів літопис** був прикладом єднання, патріотизму й поваги до інших народів (Д. Степовик). 2. Розвиток ракетної галузі та космічної техніки й початок космічної ери в історії людства світ пов'язує насамперед з ім'ям академіка Сергія Корольова (В. Горбунов). 3. До етикету належать **поведінка, форми звертання й привітання, манери й одяг** (А. Коваль).

- ▶ Визначити, яку синтаксичну функцію виконують виділені слова у трансформованих реченнях.

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати заголовки до висловлювань. Дослідити їх синтаксичну організацію. Записати їх до відповідних колонок таблиці. Свій вибір обґрунтувати.

Означено-особові речення	Неозначено-особові речення	Двоскладні речення

1. Як одягалися в давнину. 2. На чийх раменах стоїмо? 3. Вона підкорила Європу. 4. За що цінують дуб. 5. Про що розповідають кольори? 6. Бережімо багатства природи. 7. Чого не знайдеш в Україні? 8. Падають зірки. 9. Як виникають озера. 10. Коли копають картоплі. 11. В Україні досліджують атом. 12. Топчу, топчу ряс.

- ▶ Визначити спосіб морфологічного вираження головних членів однокладних і двоскладних речень.

Лінгвостилістичний аналіз висловлювання

- ▶ Прочитати мовчки текст. Визначити його тему й основну думку. Дібрати заголовок. З'ясувати стильову належність висловлювання. Дослідити його синтаксичну організацію.

Художнє оздоблення полотна — давня традиція українського народу. Вишивання набуло особливого поширення серед простого люду. У середньовіччі майже в кожній родині захоплювалися мистецтвом вишивки. Нею обрамлювали практично всі господарсько-побутові вироби: сорочки, скатертини, рушники тощо.

Довголітній досвід наших пращурів одпрактикував значну кількість рецептів отримання найтонших нюансів кольорових відтінків. Традиційно виготовляли барвники з багатьох компонентів живої природи: кори дерев, листя, коріння, плодів та квітів. Для кожного окремого випадку були свої строки збирання й заготівлі сировини, суворий режим дозування, чітка технологія заварювання тощо.

Практично з кожної бадилки можна було отримати барвник. З дикої груші, наприклад, виготовляли кілька фарб: з кори — коричневу, з листя — жовту, з кисличок рецептували жовтавий. Для темно-синіх барвників використовували цвіт сону, а для зеленої — чорної ружі та рясту. Цими настоями фарбували нитки й тонку тканину (За В. Скуратівським).

- ▶ Зробити висновок, яку стилістичну функцію виконують односкладні неозначено-особові речення в мовленні.

Методичний коментар. Неозначено-особові речення стилістично виразні. Ними користуються в усіх стилях мовлення — розмовному, художньому, науковому, публіцистичному, офіційно-діловому. Виразність конструкцій досягається тим, що в них наголошується дія. Використовуються вони в такій ситуації мовлення, коли в центрі уваги потрібно поставити дію, процес її виконання, а не виконавців. Вони мисляться неозначено, чітко не визначаються. Множинна дієслівна форма головного члена (III особа множини теперішнього, майбутнього чи минулого часу) вказує, що дія стосується багатьох осіб.

Стилістична роль неозначено-особових речень виразно простежується в контексті, де вони можуть виступати як самостійні прості речення і як складові частини складного.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

З дієсловами *висаджувати, визначати, називати* скласти пари речень: а) двоскладні; б) односкладні неозначено-особові. Схарактеризувати в них головні члени.

Урок № 31

УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання учнів про односкладні дієслівні речення; сформулювати поняття про узагальнено-особове речення, способи вираження в ньому головного члена; розвивати вміння аналізувати узагальнено-особові речення, відрізняти їх від означено-особових і неозначено-особових; формувати вміння визначати стилістичну функцію цих синтаксичних конструкцій у текстах різних стилів мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвести учнів до осмислення краси й багатства українського слова.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів у формі односкладних узагальнено-особових речень.

Текст (риторичний аспект): використання односкладних узагальнено-особових речень у текстах художнього й публіцистичного стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Сприймання й усвідомлення теоретичного матеріалу з теми у процесі практичної роботи****Розподільний диктант**

Прочитати народні вислови. Дослідити їхню синтаксичну організацію. Розподілити й записати до відповідної колонки таблиці.

Двоскладні речення	Односкладні речення

1. Балаканням роботи не почнеш і не закінчиш. 2. Без діла слабіє сила. 3. Брехню слухають, а брехунів б'ють. 4. Бреше — і не заїкається. 5. Будинки зводять не язиком, а сокирою. 6. Усяка порада добра тільки до часу. 7. Губами говори, а руками роби. 8. Держи язик за зубами. 9. Добра порада цінніша злата. 10. Довго роздумуй, та не довго роби. 11. До чужого рота не приставиш ворота. 12. Дурний язик — голові не приятель. 13. Людина славна не словами, а ділами. 14. Людям язиків не зав'яжеш. (*Нар. творчість*).

- ▶ З'ясувати, на яку особу — означену чи узагальнену — указує головний член односкладних речень.

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати афоризми Григорія Сковороди. Виділити головний член, указати на спосіб його морфологічного вираження.

1. Бери вершину і матимеш середину. 2. Більше думай і тоді вирішуй. 3. Визначай смак не по шкарлупі, а по ядру. 4. З видимого пізнавай невидиме. 5. Не за обличчя судить, а за серце. 6. Пізнаєш істину — відійде тоді у кров твою сонце. 7. На новий путівець шукай нові ноги. 8. Не називай солодким те, що породжує гіркоту (*Г. Сковорода*).

- ▶ Які вислови називають афоризмами? Навести приклади крилатих висловів відомих вам письменників, громадських чи політичних діячів. Чи всі афоризми оформлюються у формі односкладних речень?

Дослідження-зіставлення

- ▶ Зіставити пари речень. Визначити в них головний член, схарактеризувати його (указати на спосіб, час, особу, число). Дослідити, у яких реченнях головний член указує на визначену особу, у яких — на невизначену, а в яких — на узагальнену.

1. Чим довше дивишся на зорі, тим більше набираєш певності (Є. Гуцало)	Не намучишся — не научишся (Нар. творчість)
2. Оглядаєтесь по боках, намагаєтесь запримітити щось (Є. Гуцало)	Шукайте і знайдете (Р. Декарт)
3. Пісенним символом українців віддавна вважають соловейка (О. Потапенко)	На те коня кують, щоб не спотикався (Нар. творчість)
4. Прочитай уважно теоретичний матеріал підручника	Роби для інших, учись для себе (Нар. творчість)
5. Дослідіть стилістичну функцію односкладних речень у мовленні	Як парость виноградної лози, Плекайте мову (М. Рильський)

- ▶ Якщо головний член узагальнено-особових речень виражається тими самими морфологічними ознаками, що і в означено-особових і неозначено-особових, то що виступає основним засобом розрізнення цих синтаксичних конструкцій?

Творче моделювання

- ▶ Змоделювати народні вислови, дібравши їхнє продовження з другого стовпчика.

1. Довго спатимеш —	...не відженеш і бичем.
2. До роботи не силуйте,	...то не буде й скуки.
3. Звабиш калачем —	...вертаєшся до хліба.
4. З'ївши калач,	...а до їди — таки бийте.
5. Їсть за вола,	...та й у спину — рогачем.
6. Лежачи на боці,	...а робить за комара.
7. Нагодують калачем,	...не встигнеш і до самої ночі.
8. На печі	...щастя шукає.
9. Не сиди, склавши руки,	...з боргами вставатимеш.

- ▶ Визначити спосіб морфологічного вираження головного члена. Зробити висновок, якими формами дієслова може виражатися головний член узагальнено-особових речень.

Дослідження-моделювання

- ▶ Змоделювати перші дві строфи вірша В. Сосюри. Довести, що в поезії вжито односкладні узагальнено-особові речення.

(Любити) Україну, як сонце, (любити), як вітер, і трави, і води...

В годину щасливу і в радості мить, (любити) у годину негоди.

(Любити) Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну (*В. Сосюра*).

- ▶ Визначити, чим ускладнені односкладні речення.

IV. Узагальнення й систематизація вивченого на уроці**Лінгвістична гра «Третє зайве»**

- ▶ У кожній групі речень визначити «зайву» синтаксичну конструкцію. Свій вибір обґрунтувати.

- I
1. Люби свій край. Всю душу солов'їну і серця жар віддай йому в піснях (*В. Сосюра*).
  2. Люблю України коханої небо, що буде, люблю, й що було (*В. Сосюра*).
  3. За всіх скажу, за всіх переболію (*П. Тичина*)
- II
1. Собори душ своїх бережіть, друзі (*О. Гончар*).
  2. Поспішайте робити добро! (*О. Довженко*).
  3. Людина починається з добра! (*Л. Забашта*)
- III
1. Учитесь, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь! (*Т. Шевченко*).
  2. Отак сидиш і думаєш... (*Остан Вишня*).
  3. Вік живи — вік учись (*Нар. творчість*)

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

Виписати з «Кобзаря» Шевченка 4–5 узагальнено-особових речень. Виділити в них головний член.

Урок № 32**УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ
ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ (НА ОСНОВІ
ПРОСЛУХАНИХ РАДІО- І ТЕЛЕПЕРЕДАЧ)**

Мета: засвоїти особливості стислого переказу тексту публіцистичного стилю на основі переглянутої телепередачі або прослуханої радіопередачі, сформувані вміння й навички виділяти в теле- або радіопередачі головне та відтворювати його відповідно до стилевих вимог тексту, добираючи необхідний

мовний матеріал, удосконалити вміння усно логічно будувати власне висловлювання, стисло передаючи основну інформацію переглянутої (або прослуханої) передачі.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять з теми

Ігрове завдання «Хто швидше»

- ▶ За поданими характеристиками назвати передачі каналу «1+1».
- 1. До неї приходять з проблемою, часто — з бідною. А вона допомагає. І морально, і реально. Можливо, саме тому творчій групі програми не бракує справжніх драматичних, іноді трагічних, а іноді трагікомічних життєвих історій, розказаних безпосередніми учасниками або свідками — відверто, щиро, чесно та сміливо.
- 2. Кінокласика, кіноновини, кіносенсації. Супроводжують глядача в подорожах цієї передачі Юрій Макаров, Ольга Сумська та Анатолій Ярема, яких глядачі давно знають і люблять. Програма знайомить глядачів із безсмертною класикою, з новинками світового кіно і просто цікавими фільмами.
- 3. У кожній країні існує подібне телешоу про найбільші катастрофи нашого часу. Вони мають шалений успіх у глядачів. Тепер аналогічна програма є і в Україні. Та якщо західні колеги беруть за основу якусь одну катастрофу і розглядають її з усіх боків, то в зону уваги ведучого Ігоря Посипайка потрапляють усі події, що фігурують у жанрі катастроф.
- 4. Це телешоу є унікальним проектом на світовому рівні! Адже казка, якою здається життя зірок, стає загальнодоступною дійсністю. Ми пропонуємо кожному з вас, хто впевнений у своїх силах і можливостях, прожити незабутній день життям зірки! А у разі перемоги в «зіркових» змаганнях нашого проекту — перетворити цей день на подальше життя!
- 5. Телевізійна дуель — це формат для сильних. Жодних компромісів. Ніяких договірних боїв. Програма перетворюється на знайомий з передвиборними теледебатами, але новий для авторського шоу Анни Безулик, формат телевізійного двобою.

Ключ: 1 — «Без табу». 2 — «Імперія кіно». 3 — «Катастрофи». 4 — «Шанс». 5 — «Я так думаю».

Заповнення таблиці (робота в групах)

Об'єднавшись у групи, заповнити таблицю відомими вам радіо- і телепередачами.

Типи передач	Радіопередачі	Телепередачі
Інформаційні		
Науково-пізнавальні		
Навчальні		
Художньо-публіцистичні		
Розважальні		

- ▶ Які телепередачі (радіопередачі) ви дивитися (слухаєте) найчастіше і з великим задоволенням? Чому?

IV. Підготовча робота до усного стислого переказу телепередачі

- ▶ Вибрати одну з телепередач для усного переказу.

Бесіда за змістом передачі

1. Якій проблемі присвячено телепрограму: соціальній, морально-етичній, патріотичній, політичній та ін.?
2. Назвати автора й ведучого програми. На якому каналі транслюється ця телепередача?
3. Хто був учасником передачі? Що покладено в її основу?
4. Скласти план майбутнього переказу переглянутої телепередачі.
5. Дібрати заголовок до тексту переказу.

V. Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю (на основі переглянутої телепередачі)

- ▶ Переказати стисло одну з переглянутих телепередач каналу «1+1», використавши поданий початок.

Сьогодні «Студія 1+1» — один із провідних виробників телевізійної продукції в Україні — пропонує нам, телеглядачам, широкий спектр якісних і цікавих програм на всі смаки та вподобання. Життєві історії, інтелектуальні змагання, політичні двобої та навіть виступи зірок у цирку — усе це та багато іншого пропонує своїм шанувальникам у новому сезоні телеканал «1+1». У призначений час на нас чекають уже знайомі програми та їхні незмінні ведучі.

VII. Підсумок уроку**VIII. Домашнє завдання**

Письмово оформити опрацьований на уроці стислий переказ тексту в публіцистичному стилі.

Урок № 33

БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання учнів про односкладні дієслівні речення; сформувати поняття про безособове речення, способи вираження в ньому головного члена; розвивати творчі вміння аналізувати, трансформувати й конструювати безособові речення, у яких головний член має різні способи морфологічного вираження, формувати вміння визначати стилістичну функцію цих синтаксичних конструкцій у текстах різних стилів мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати вміння бачити прекрасне у природі й житті людей.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: речення двоскладні й односкладні безособові як синтаксичні синоніми.

Текст (риторичний аспект): безособові речення як виражальний засіб у художніх творах.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Творче спостереження з елементами аналізу

- Прочитати текст. Визначити його стильову й типологічну будову. Знайти односкладні речення, у яких дія або стан мислиться незалежно від діяча.

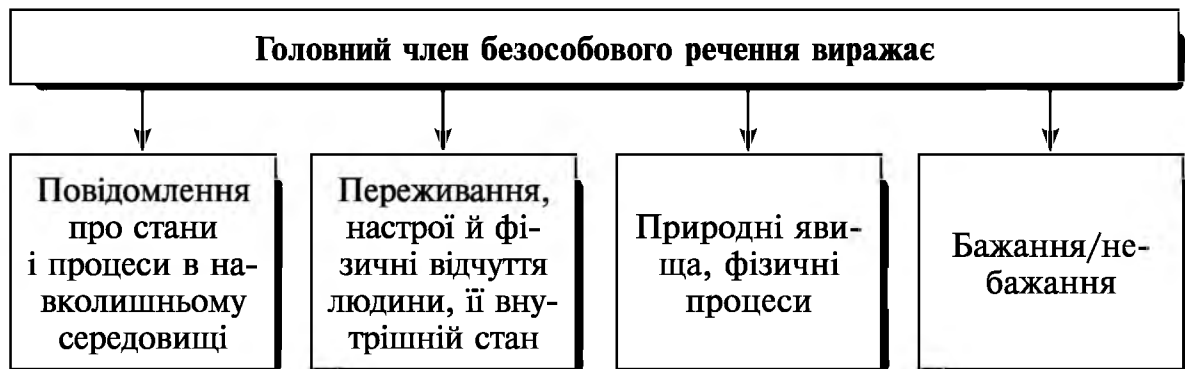
Надворі тихо, аж мертво. Місяць високо піднявся на небо. Золота, широка та довга смуга все ворушилася. Мені здавалося, що з того золотого плеса от-от виринуть якісь фантастичні привиддя або зеленоокі русалки. З чорного боку неначе вискочила здорова рання зірка й застрягла в небі над чорною смугою в імлі. Уже починало зоріти. Зірка ніби потягла за собою з бору рожевий тонесенький та прозорий серпанок. Вона замиготіла ніби сріблом та діамантами. Повний місяць висів серед неба й лив жовтий золотистий світ. З правого берега гори наближалися до Дніпра. Їх було видно виразно, як удень. Було видно вузькі долини з садками, з білими хатами.

Тихо на горах. Мертво в балках та долинах. Ніде ні звука! Не чути навіть найменшого шелесту. Як гарно! То була дивна, пишна ніч... (За І. Нечуєм-Левицьким).

- ▶ Зробити висновок про стилістичну роль безособових речень у мовленні.

Методичний коментар. Вельми доречні безособові речення в художніх описах природи та переживань людини, коли вона залишається віч-на-віч із природою. За допомогою таких речень відтворюється напружений душевний стан персонажа чи автора.

Робота з теоретичним матеріалом (опрацювання опорної схеми)

Дослідження-характеристика

- ▶ Записати безособові речення. Виділити в них головний член. Визначити, що вони виражають.

1. У малиннику тихо (*М. Коцюбинський*). 2. Так сумно стало на душі (*М. Коцюбинський*). 3. Усіх покарано цією зимою (*М. Коцюбинський*). 4. Зробилося так легко, так радісно (*М. Коцюбинський*). 5. Петрові перехопило дух (*Б. Грінченко*). 6. Унизу вищало, гуло, скреготало гальмами (*К. Мотрич*). 7. І дня не минуло (*В. Сухомлинський*). 8. Не хочеться спускатись униз. Хочеться ще далі, на той бік, у снігову вершину гори (*В. Винниченко*). 9. Як хороше тут! (*П. Наніїв*). 10. Йому захотілося створити щось неповторне, казкове, не бачене у світі диво (*П. Наніїв*).

Кодовий диктант

- ▶ Прочитати безособові речення. Знайти в них головний член. Цифрами позначити спосіб його морфологічного вираження:

- 1 — безособове дієслово;
- 2 — особове дієслово в безособовому значенні;
- 3 — прислівник (слово категорії стану);
- 4 — безособова форма на *-но*, *-то*;
- 5 — інфінітив.

1. Мені щемко, так щемко на душі (*О. Гученко*). 2. Не можна звикнути до неволі (*О. Іваненко*). 3. Треба було поспішати (*О. Іваненко*).

4. Чернетку, звісно, зроблено раніше (*М. Шудря*).
5. У такі дні особливо мріялося про Україну (*М. Шудря*).
6. І тоді хочеться жити, працювати, творити... (*М. Шудря*).
7. Офорт «Зі свічкою» виконано у стилі Рембрандта (*М. Шудря*).
8. За хвилину було складено царський указ (*С. Плачинда*).
9. Чого йому так приємно? (*І. Сенченко*).
10. Світ було пройдено (*І. Сенченко*).
11. Пахло водяними лілеями (*Б. Харчук*).
12. Йому стало байдуже (*І. Сенченко*).
13. Перший раз отак свиснуло (*А. Дімаров*).
14. Не ненавидіти місто, а здобути (*В. Підмогильний*).
15. Від бруківки потягувало холодком (*Б. Харчук*).
16. У вухах якось дзвенить.
17. Нам пощастило (*Б. Грінченко*).

IV. Виконання системи практичних завдань проблемно-пошукового характеру

Дослідження-зіставлення

- ▶ Дослідити, у яких реченнях виділені дієслова виконують роль присудка, а в яких — роль головного члена безособового речення.
1. Тут, на околиці селища, під шатром старезних ясенів, **нутрувало** колись джерело (*В. Гей*). У мальовничому урочищі Карпівці, що поблизу Умані, **буяло** зеленню (*П. Наніїв*).
  2. **Пахне** м'ятою і свіжо спеченим хлібом (*С. Плачинда*). **Біліє** проти сонця стіна самотньої хатинки (*В. Винниченко*).
  3. Польова доріжка **сіріє** поміж стернями (*О. Гончар*). Знадвору у відкриті кватирку **тягне** паленою щетиною (*К. Лубенець*).
  4. У долині **вечоріло** (*Б. Харчук*). Густо і темно **хмарувало** купами нескитне верхів'я (*Б. Харчук*).
- ▶ З'ясувати, у яких безособових реченнях головний член виражений безособовим дієсловом, а в яких — особовим дієсловом у значенні безособового.

Творче конструювання

- ▶ З поданими особовими дієсловами скласти пари речень: а) двоскладне; б) односкладне безособове. Підкреслити граматичні основи.
Пахне, затихло, шумить.

Лінгвістичний експеримент

- ▶ Утворити за зразком безособові речення, трансформували подані синтаксичні конструкції. Указати на спосіб вираження головного члена.

Зразок. Трипільці відтворили досконалий тип української печі (*В. Таїк*). — Трипільцями відтворено досконалий тип української печі.

1. Володимира Вернадського назвали громадянином Усесвіту.
2. Своїми відкриттями В. Вернадський істотно збагатив сучасну науку.

3. В. Вернадський створив комісію з вивчення природних сил України і наукову школу з біогеохімії. 4. У найтяжчі для України роки (жовтень 1917 — березень 1921) В. Вернадський зробив дуже багато (С. Ковальчук).

- ▶ Дослідити, чи змінюється зміст речень при їх трансформації.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити безособові речення, уживаючи слова, що в дужках, у відповідній формі. Указати на значення, що виражає головний член у цих реченнях.

1. (Порушити) всі звичаї (П. Загребельний). 2. Мені (ставати) моторошно (Ю. Збанацький). 3. Од того поблажливо-зверхнього дотику його бридливо (пересмикнути) і (підняти) (В. Дрозд). 4. Темно-зеленим хвилям (не бути) кінця-краю (В. Дрозд). 5. (Повести) мене на стежку у чорнобривцях (М. Красуцький). 6. (Знудити) (М. Красуцький). 7. Холодом (війнути) (Б. Антоненко-Давидович).

- ▶ Проаналізувати відновлені безособові речення. Дослідити, яке речення є «зайвим». Свій вибір обґрунтувати.

V. Узагальнення й систематизація вивченого на уроці

Лінгвостилістичний аналіз висловлювання з елементами вибіркової роботи

- ▶ Прочитати текст. Довести, що він належить до роздуму. Що виражає заголовок: тему чи основну думку? Яку функцію виконують у ньому односкладні речення?

ВИСОКИЙ ОДПОЧИНОК ДЛЯ ДУШІ

Далі летимо. Тихо в повітрі. Дніпро далеко внизу в'ється тоненькою примхливою мережею. Часом я бачу майже все його дно. Милуюся ним. Знову пливуть чередою міста і села піді мною. Легка хмарність. Усе в ніжній пастелі.

Я щасливий. Мені так радісно дивитися на землю, на ріку, на весь мій світ. Сього польоту я ніколи не забуду. Десь пробивається сонце й освітлює землю зелену. Заблищали хати назустріч його промінню, і світ унизу ще більше засяяв. А зелень озима! Якими килимами прослалася навколо сіл! Набираємо висоту. Праворуч міст унизу. Кременчук чи Черкаси? Ідемо вгору... Ось знову освітилася земля піді мною. Ще зроду не бачили такої краси.

Он Канів і Тарасова гора... Тоне земля в білих хмарах. Світлішає. Ми за хмарами. Весело. Велично. Почуття космічного і гордість за людину оповили мене. Линемо в сонячній світлі. Мені трошечки жаль землі. Уже не почуваю під собою ні Київщини, ані Полтавщини. Спокій! Ясність... Високий одпочинок для душі (О. Довженко).

- Виписати односкладні речення спочатку особові (означено-особові й неозначено-особові), потім — безособові. Схарактеризувати спосіб морфологічного вираження головного члена в них.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Дібрати заголовки до висловлювань у формі односкладних дієслівних речень. Заповнити таблицю 4–5 власними прикладами на кожен вид речень. Визначити спосіб вираження головного члена в них.

Означено-особові речення	Неозначено-особові речення	Узагальнено-особові речення	Безособові речення
Тримайся! ...	Бережімо багатства планети! ...	Коли вмикають розум? ...	Затишно й хороше вдома. ...

2. Написати твір-мініатюру на тему «Наодинці з природою», використовуючи безособові речення.

Урок № 34

НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

Мета: сформувати поняття в учнів про односкладні називні речення, способи вираження в них головного члена; розвивати вміння аналізувати ці речення у висловлюваннях різної стильової належності, моделювати й конструювати називні речення як зачин або оклик у текстах художнього й публіцистичного стилів відповідно до комунікативного завдання; спираючись на мовленнєво-комунікативний дидактичний матеріал, розширювати науковий світогляд восьмикласників, формувати навички доречного вживання називних речень як риторичної фігури в текстах різних типів, стилів та жанрів мовлення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання в описах називних речень для позначення часу й місця.

Текст (риторичний аспект): односкладні називні речення як риторична фігура зачину або оклику у висловлюваннях різної стильової належності.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності восьмикласників****Дослідження-характеристика**

- ▶ У поданих висловлюваннях виділити називні речення. Підкреслити в них головний член. Указати на спосіб його морфологічного вираження.
- 1. Тарас Шевченко... Михайло Щепкін... Айра Олдрідж... Великі сини XIX століття доби кріпаччини: українець, росіянин, американець. І кожен із них мав на собі ганебне тавро раба (*М. Шудря*).
- 2. Це наша трагедія. Давня, споконвічна наша трагедія: сподіватися, буцім хтось прийде і збудує нам державу. Чи не тому так часто верховоди спиралися на чужоземні сили (*Є. Куртяк*).
- 3. І наші селища, і городища, і замки, і монастир... Усе то каже, що рід великий заселяв цю землю, хоча тепер він здрібнів, заїла неволя, панщина, упокорення (*У. Самчук*).
- 4. Святий вечір. Численна Довженкова родина всаджується за святковий стіл (*С. Плачинда*).
- 5. Мати. Мама. Матуся. Скільки спогадів і тепла таїть це магічне слово, бо називає людину, яка завжди для нас найближча, найдобріша, найкраща, наймиліша (*М. Гром'як*).
- 6. Згадки про Україну. Про Дніпро, видно, йому дуже болять. Він знов і знов вертається до цієї теми (*Г. Костюк*).
- ▶ Дослідити, чим поширені номінативні речення. Довести, чи можуть ці конструкції поширюватися обставинами. Пояснити це на прикладах.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Записати пари речень. Зіставити їх. Виділити в них граматичні основи. Дослідити, які речення двоскладні, а які — односкладні. Як впливає порядок слів у реченні на його структуру?

1. Темна ніч.	Ніч темна.
2. Пізня осінь.	Осінь пізня.
3. Широкий степ.	Степ широкий.

Методичний коментар. На визначення типу синтаксичної конструкції — двоскладне речення чи односкладне називне — впливає порядок слів. Так, прикметник, що стоїть перед означуваним іменником, вико-

нує синтаксичну функцію узгодженого означення, а прикметник, що стоїть після іменника, виконує роль іменної частини складеного присудка. Відповідно речення *Темна ніч* — поширене односкладне називне (*ніч* — головний член односкладного називного речення, а *темна* — узгоджене означення), а речення *Ніч темна* — двоскладне непоширене (*ніч* — підмет, а *темна* — іменна частина складеного присудка).

- ▶ Скласти 3–4 пари речень так, щоб одні були двоскладними, інші — односкладними. Підкреслити в них головні й другорядні члени.

Визначення мовностилістичних засобів образності й виразності називних речень

- ▶ Прочитати. Визначити, яку функцію виконують називні речення в поданих текстах.

1. Славутич, Борисфен, Данапріс... Багато було імен у ріки, голубий пруг якої тягнеться на дві тисячі двісті вісімдесят п'ять кілометрів, що майже дорівнює відстані від Києва до Парижа, а площа її розгалуженого басейну не набагато менша, ніж територія самої Франції (*О. Ємченко*).
2. Москва, Київ, Париж... Саме в Парижі знамениті картини Катерини Білокур побачив Пабло Пікассо (*Р. Скорульська*).
3. Благодійність. Ця людська риса належить до найбільших виявів гуманності. Це не просто прагнення тих, у кого багато грошей, поділитися з тими, у кого їх зовсім немає, причому практично без утрат для себе. Це особливий стан душі, що часто близький до самопожертви (*З газети*).

Методичний коментар. Основна функція називних речень у поданих висловлюваннях — увести читача у світ авторських роздумів, увиразнення зображуваної картини.

Трансформація синтаксичних одиниць відповідно до ситуації спілкування

- ▶ Трансформувати синтаксичні конструкції за зразком, використавши називні речення як зачин. Дослідити, текстам яких стилів мовлення властива ця риторична фігура.

Зразок: Багато дорога може розповісти допитливому серцю, навіяти і радість, і журу, воскресити в пам'яті давні перекази, бувальщини і легенди. — Дорога... Багато вона може розповісти допитливому серцю, навіяти і радість, і журу, воскресити в пам'яті давні перекази, бувальщини і легенди (*І. Цюпа*).

1. Начебто на золотавому липовому меду настояні, материні очі дивляться весь час за тобою (*Є. Гуцало*).
2. Спробуємо розглянути

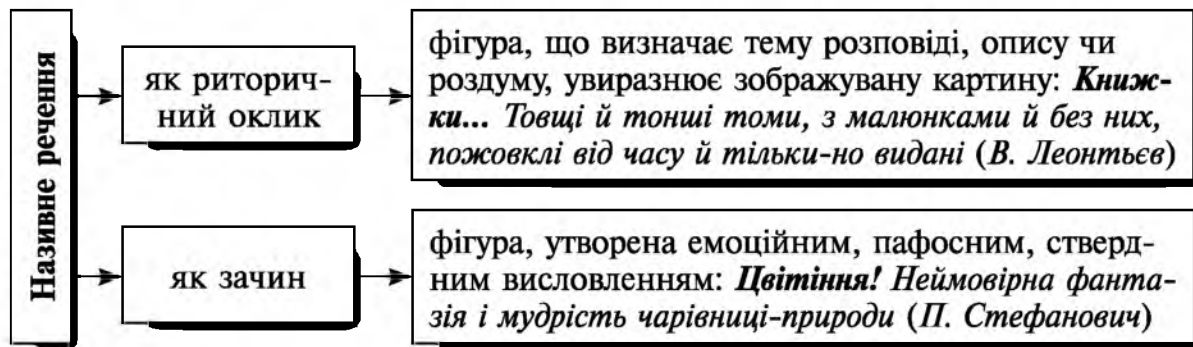
деякі чинники таємниці творчості, які так чи інакше впливали на творчу працю Лесі Українки, могли прискорювати чи уповільнювати лет її фантазії (В. Святовець). 3. Ім'я Сержа Лифара — артиста балету світової величини — протягом десятиліть було забуто в Україні (Л. Семанка). 4. Скільки колискових пісень створив народний геній! (В. Скуратівський).

Пошуково-вибіркова робота

- Прочитати поетичні уривки. На основі самостійно опрацьованої схеми дослідити, яку стилістичну функцію виконують називні речення в поданих уривках: а) риторичний оклик; б) зачин.

1. Терпкий холодний жах... Вітри мої кохані...
Я мрію розіп'яв на золотій стерні.
(В. Сосюра)
2. Весна, весна! Яка блакить,
який кругом прозор!
Садками ходить брунькоцвіт,
а в небі — злотозор.
(П. Тичина)
3. О мова вкраїнська!.. Хто любить її,
Той любить мою Україну.
(В. Сосюра)
4. Тіні...
Падають
тіні...
Золото лине з дерев.
(В. Сосюра)
5. О земле рідна! Знаєш ти
Свій шлях у бурі, у негоді!
(М. Рильський)
6. Солов'їні далі, далі солов'їні...
Знов весна розквітла на моїй Вкраїні.
(В. Сосюра)
7. Учитель мій! Як ми тебе любили,
як слухали тебе в полоні юних мрій!
(В. Сосюра)
8. Україно, моя сторона,
краю мій і сподівань, і мрій!
Вже давно одгриміла війна
на твоїй стороні золотій.
(В. Сосюра)

Стилістична функція односкладних називних речень у мовленні

- Які поетичні уривки є «зайвими»? Свій вибір обґрунтувати.

Дослідження-відновлення

- Відновити поетичні уривки: вставити на місці крапок називні речення з довідки. Виразно прочитати відновлені уривки.

1. На майдані пил спадає. Замовкає річ. Вечір. ... (П. Тичина).
2. ... Я в своїм селі. Аж сам не вірю, що вернувся знову (І. Качуровський).
3. ...! І все довкола власний має голос (І. Качуровський).
- 4.... Дзвенить до тебе він, очеретини нап'ялись — як струни (І. Качуровський).
5. ... В тишині росте гудіння бджіл різноголосе (І. Качуровський).
6. ...Зелено. Горіхи тужавіють на виду (В. Гетьман).
7. ...Хмариться. Горіхи вітер трусить на ходу (В. Гетьман).

Довідка: літо; рік сорок другий; ніч; осінь; це очерет; які різноманітні голоси; розквітлі білі липи.

- Визначити, у яких поетичних уривках ужито безособові речення. Указати на їх значення.

IV. Підсумок уроку**V. Домашнє завдання**

Виписати з художньої літератури 5–6 односкладних називних речень. Визначити спосіб вираження в них головного члена.

Урок № 35

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЧАСТИНИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Мета: поглибити знання учнів про односкладні речення як частини складних речень; розвивати вміння аналізувати складні речення, до складу яких входять умовно односкладні речення, моделювати й конструювати складні

речення з різними частинами; структурувати вивчений матеріал шляхом здійснення морфологічного розбору односкладних речень; спираючись на мовленнєво-комунікативний дидактичний матеріал, розширювати науковий світогляд восьмикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Текст (риторичний аспект): односкладні речення як частини складного речення у висловлюваннях різної стильової належності.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Виконання системи проблемно-пошукових завдань пізнавального характеру

Графічний диктант

- ▶ Проаналізувати будову складних речень: усно виділити граматичні основи. Поруч із номером складного речення записати його схему-модель (1+1; 1+2, 2+1, 2+2), де 1 — умовно односкладне речення, 2 — умовно двоскладне речення.

1. Чернеча гора в Каневі, де поховано Тараса Шевченка, є нашою найбільшою національною святинєю (*В. Смілянський*). 2. Небагатьом відомо, що канівської святині могло б і не бути (*В. Смілянський*). 3. Верболози ще зелені, і кора їхня не гирчить повітря осіннім віддихом (*О. Васильківський*). 4. Щоб не заснути, він почав співати (*О. Васильківський*). 5. Йшли далі через ліс, і краса його набирала все нової сили (*Є. Гуцало*). 6. Далеко линули слова «Заповіту», і кінця-краю не було цим людським потокам (*О. Іваненко*). 7. Жаль розлучатися з прозорим весняним лісом, він весело саяв у лагідному сонячному промінні (*Є. Гуцало*). 8. Не хотілося спускатися з кручі, праглося вбирати живий мальовничий простір (*Є. Гуцало*). 9. Ми знаємо: води так багато на нашій планеті (*І. Падалко*). 10. Відберіть у народу мову, і він ніколи більше вже не створить її (*К. Ушинський*). 11. У степу не було стежок, і колії доріг вели зі сходу по Придніпров'я (*А. Малишко*).

Ключ

1	2+1	4	1+2	7	1+2	10	1+2
2	1+1	5	1+2	8	1+1	11	1+2
3	2+2	6	2+1	9	2+1		

- Визначити вид односкладних речень, що входять до складу складних. Указати на спосіб морфологічного вираження в них головного члена.

Дослідження-моделювання (робота в парах)

- Об'єднавшись у пари, змоделювати складні речення, поєднавши їх частини з правого й лівого стовпчиків. Визначити, які частини складних речень є умовно односкладними реченнями. Указати на їх вид.

<ol style="list-style-type: none"> 1. Городи садили часом і на клечальні свята, 2. У затінку дрімучого пралісу знаходиться зручне ложе, 3. У часи середньовіччя вважалося, 4. На сади приходьте дивитися при місяці, 5. Іноді він бачив усе так різно, 6. Оглянься — 	<p>...коли він стоїть на небосхилі (І. Сенченко).</p> <p>...прожиті твої дні летять слідом за тобою (Є. Гуцало).</p> <p>...але картоплі в такі роки виростили швидко (Ф. Рогов).</p> <p>...що в центрі світобудови міститься людина (Із кн. «Я пізнаю світ»).</p> <p>...що аж моторошно ставало (О. Васильківський).</p> <p>...звідки можна послухати сольний концерт одного з відомих карпатських водоспадів (З календаря).</p>
--	--

- Назвати номери речень, що відповідають поданим схемам-моделям: а) 1+2; б) 2+1 (де 1 — умовно односкладне речення, 2 — умовно двоскладне речення).

Ключ: а) схемі-моделі 1+2 відповідають 1, 3, 4 і 6 речення; б) схемі-моделі 2+1 відповідають 2 і 5 речення.

Лінгвістична гра «Третє зайве» (робота за варіантами)

Дослідити, у яких синтаксичних конструкціях виділені неозначено-особові речення виконують роль частин складного речення, а в яких — роль вставних речень. Знайти третє «зайве».

Варіант 1

1. Змалку нас привчають, як звертатися до мами, тата, дідуся, бабусі, сестри, брата (С. Богдан). 2. Тактовність, кажуть у народі, починається з уміння знайти правильну лінію поведінки з кожною людиною, залежно від її душевного стану (А. Коваль). 3. Здавна вважали, що треба бути дуже обережними (С. Богдан).

Варіант 2

1. Донедавна вважали, що слово «товариш» як звертання використовується для вираження взаємоповаги переважно в робітничому

середовищі (С. Богдан). 2. У давнину вірили, що все живе має свій дух (С. Богдан). 3. Як розповідають, до Кирилівки Тарас Григорович Шевченко прибув у жнива, у липні місяці, до брата Йосипа (Д. Чуб).

- ▶ Визначити, у яких складних реченнях умовно односкладними реченнями виражені обидві частини.

Творче конструювання

За поданими початками скласти складні речення так, щоб друга частина була: а) умовно двоскладним реченням; б) умовно односкладним реченням. Виділити граматичні основи.

Зразок

Лежу на городі, де пахне в'ялою травою, квітами.
а навколо немає ні душі.
і сонце світить високо.

1. Починає дніти...
2. Уявляється мені степ...
3. Тихо в лісі...

IV. Структурування теоретичного матеріалу з теми шляхом виконання синтаксичного розбору односкладних речень

Пошуково-вибіркова робота на основі тексту

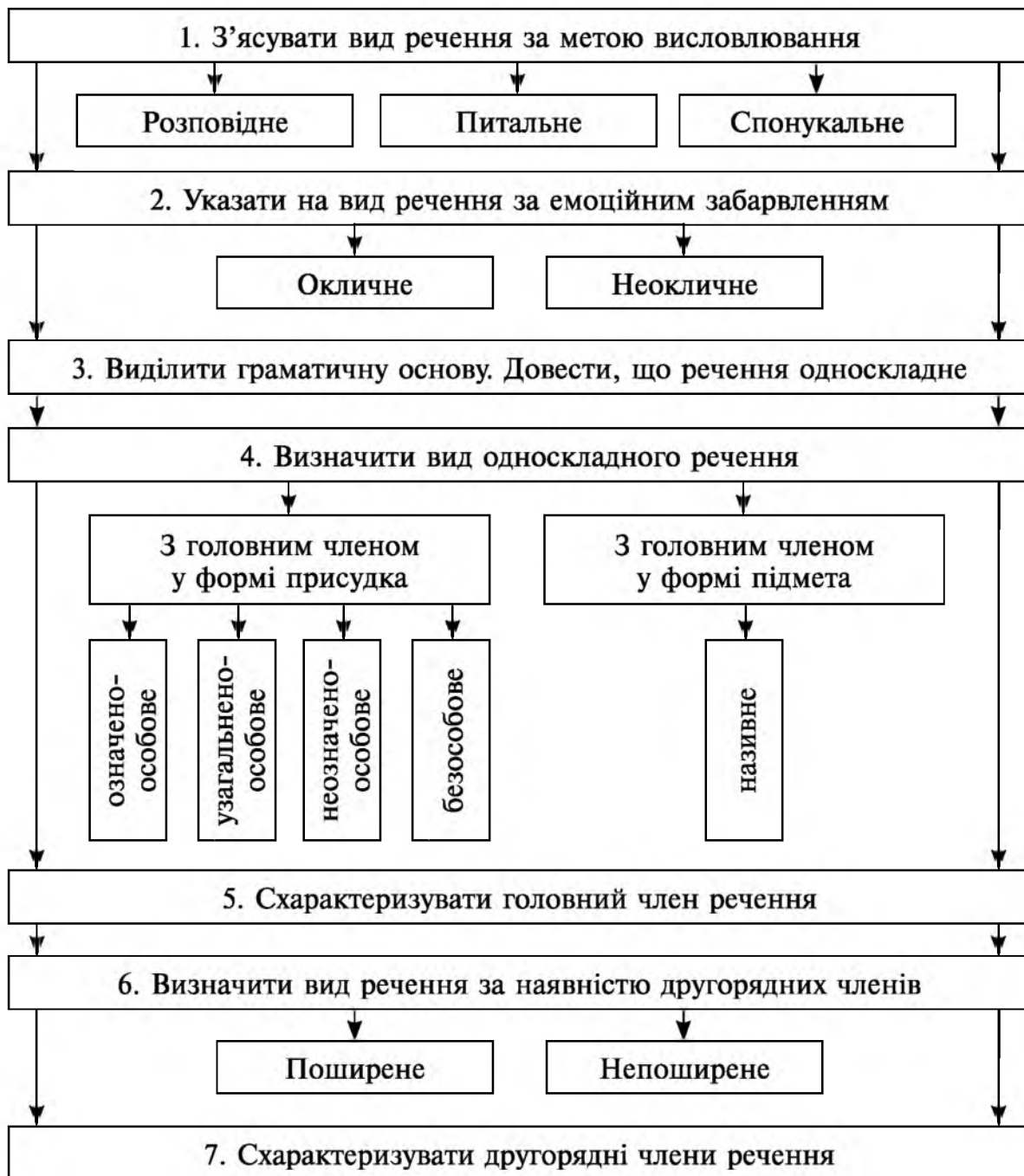
Прочитати мовчки текст. Визначити його стильову належність. Дістати заголовок. Виписати односкладні речення (у тому числі й ті, що входять до складу складних речень). Зробити їх синтаксичний розбір, скориставшись алгоритмом.

Методичний коментар. Важливо, щоб учні у процесі характеристики односкладних речень зрозуміли, що граматична основа односкладного речення складається не з підмета і не з присудка, а з головного члена односкладного речення. Цей головний член може бути виражений формою присудка або формою підмета.

Уявіть себе малим, дуже малим чоловіком. Уявіть собі, що вас, того маленького чоловіка, поставили на широкій рівній оболоні, на якій зрідка стоять порослі травою старі мурашники. Оболонь укрита травою, що вам сягає до пояса. Між травою квіти аж хапають за очі своїми кольорами. А гляньте довкола себе... Ніде краю не видно. Обрій неба, наче вижолоблена півкуля, кругом вас далеко спочиває на землі. Ніде ні лісу, ні гори. Лише мурашники видно. А поїдете десять миль у який-небудь бік — те саме й те саме... Ні краю, ні берега.

Степ... Український степ зі своїми високими могилами. Це самотні дороговкази для людей, які туди заблукають (За А. Чайковським).

**АЛГОРИТМ
синтаксичного розбору односкладного речення**

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Скласти узагальнювальну схему (таблицю) з теми «Односкладні речення», на матеріалі якої підготувати повідомлення в науковому стилі, наводячи власні приклади.
2. Виписати з повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною» по одному прикладу кожного виду односкладних речень. Зробити їх синтаксичний розбір.

Урок № 36**УСНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ НА ТЕМУ ПРО МОВУ,
ЩО ВИМАГАЄ ЗІСТАВЛЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ
МАТЕРІАЛУ, В НАУКОВОМУ СТИЛІ**

Мета: поглибити знання восьмикласників про особливості побудови усного повідомлення на тему про мову в науковому стилі, про підвиди наукового стилю: власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний; сформувані вміння й навички самостійно складати повідомлення на лінгвістичну тему, що вимагає зіставлення й узагальнення, застосовуючи різні мислительні операції, зокрема аналіз мовних понять, явищ, законів, систематизація теоретичного матеріалу; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу поглибити знання учнів з теорії мови, граматичної стилістики, культури усного й писемного мовлення.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****III. Підготовка восьмикласників до моделювання повідомлень про мову в науковому стилі****Робота з текстом з елементами узагальнення**

- Прочитати текст. Дібрати до нього заголовки. Довести, що висловлювання належить до наукового стилю.

Своєрідність структури односкладних речень, більша чи менша пов'язаність їх з тією або іншою сферою мовлення забезпечують їм важливе місце в системі стилістичних засобів синтаксису.

Для означено-особових речень характерне перенесення акценту з виконавця дії на дію. Вони вживаються в розмовному мовленні, у художніх текстах, часом і публіцистиці. Відомі такі речення й науковому стилеві, зокрема навчальному та популярному різновидам. Наприклад: *Побудувавши зображення кожної точки фігури, дістанемо зображення самої фігури. Наведемо деякі властивості зображення фігури на площині, які впливають з описаної її побудови.*

Неозначено-особові речення характерні тим, що виконавець дії не називається з якихось причин, невідомий або не становить інтересу.

Поширені такі конструкції в розмовному мовленні та в художньому стилі, рідше в публіцистиці (особливо в заголовках) та в наукових текстах.

Узагальнено-особові речення містять узагальнені судження, уживаються переважно в розмовному мовленні, у народній творчості (здебільшого в прислів'ях та приказках). Узагальнений характер цих речень дає підстави застосовувати їх паралельно з інфінітивними конструкціями у висловах на позначення неможливості заради чогось. Наприклад: *Нічого тут уже не вдієш. — То що вдіяти за таких обставин?*

Синтаксична структура безособових речень зумовлює широке поле застосування їх, а пов'язаність із певними стилями та ступінь емоційної забарвленості залежать від лексичного наповнення. Спільним у всіх сферах мовлення є те, що в безособових реченнях наголошується на результаті дії, на незалежності певного стану, у якому перебуває людина, від її волі, на об'єктивності природних процесів. Офіційно-діловий та науковий стилі використовують речення з дієсловами в безособовій формі та з конструкціями на *-но*, *-то*. У таких текстах ідеться про наслідки якихось заходів чи подій у момент мовлення. Широко вживані безособові конструкції і у фольклорі: *Наорано, насіяно, та нікому жати*. Вельми доречні безособові конструкції в описах природи та переживань людини, коли вона залишається віч-на-віч із природою. За допомогою таких речень відтворюється напружений душевний стан персонажа чи автора (За О. Пономаревим).

- ▶ Зіставити стилістичну функцію означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових та безособових речень. Зробити висновок про роль односкладних дієслівних речень у мовленні, узагальнивши матеріал, поданий в опрацьованому тексті.

Робота з текстами на основі зіставлення їх

- ▶ Прочитати уважно тексти. Зіставити теоретичний матеріал і розкрити спільні й відмінні ознаки односкладних і неповних речень.

Текст 1

Односкладними називаються речення, які мають один головний член і не потребують поповнення структури другим головним членом. Такий головний член не тільки називає якийсь предмет, дію, явище навколишньої дійсності, а й виражає відношення до дійсності, набираючи певної граматичної форми і відповідної інтонації. Другого головного члена у таких реченнях або не може бути взагалі, або

формально його можна встановити, але його відсутність не створює враження неповноти речення, а є їх структурною особливістю.

Залежно від способу морфологічного вираження головного члена односкладні речення поділяються на дієслівні та іменні. До дієслівних односкладних належать: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні; до іменних односкладних речень — називні.

Односкладні речення можуть бути поширеними й непоширеними залежно від того, пояснюється головний член другорядними членами речення чи ні (*За М. Плющ*).

Текст 2

Неповним називається речення, у якому пропущено один або кілька членів (головних чи другорядних), які зрозумілі з контексту або ситуації.

Неповнота граматичної структури таких речень не заважає їм бути засобом спілкування, оскільки пропуск тих чи інших членів не порушує їх смислової завершеності.

Неповні речення за своєю структурою поділяються на такі ж типи, як і повні: пропуск окремих членів речення може бути як у поширених речень, так і в непоширених, двоскладних і односкладних.

Неповні речення поділяються на контекстуальні та ситуативні. Контекстуальними називаються неповні речення з пропущеними членами, які вже згадувались у контексті: або у найближчих реченнях, або в цьому ж реченні (якщо воно складне). Ситуативними називаються неповні речення, у яких пропущені члени зрозумілі з ситуації (*За М. Плющ*).

- ▶ На основі опрацьованих текстів узагальнити матеріал у вигляді таблиці. Підготувати усне повідомлення в науковому стилі на тему «Спільні й відмінні ознаки односкладних і неповних речень».
- ▶ Дослідити, чому речення *Спізнююся* є односкладним повним, а речення *Спізнився* — двоскладним неповним. Зробити висновок у формі міні-повідомлення в науковому стилі про вплив дієслівної форми на структурний тип речення.

Моделювання повідомлення на основі тексту-зразка

- ▶ Прослухати інформацію про особливості побудови Словника наголосів (Головащук С.І. Словник наголосів: Понад 20 000 слів. — К.: Наук. думка, 2003. — 320 с.). Поміркувати, яку функцію виконують у словниках такі передмови.

Дотримання норм наголошування й вимови є одним з неабияких показників культури усного мовлення. Як відомо, в українській

літературній мові є чимало випадків, де мовці зазнають труднощів у доборі правильного наголошування слів,— зокрема, й у зв'язку з тим, що акцентологічні норми часто-густо порушуються під впливом інших близькоспоріднених мов.

У цьому словникові вибірково подано слова сучасної української літературної мови, у наголошенні яких найімовірніше трапляються ті або інші утруднення. Здебільшого це:

1. Слова, у яких мовцями найчастіше припускаються акцентологічні помилки: *вiпадо́к, катало́г, кварта́л, обiця́нка, пере́пустка, украiнський*.
2. Слова з подвійним наголошенням. У таких словах наводяться обидва наголоси. Хоча словник пропонує для вжитку насамперед перший варіант наголошення, це аж ніяк не означає, що другий уживати не рекомендується. Часто навіть навпаки — є сигналом, що, крім указанного першим, існує ще й інший варіант: *весня́ний і весня́ний, вітчизня́ний і вітчизня́ний*.
3. Слова й словосполучення, наголошення яких пов'язане з їхньою семантикою: *а́тлас і атла́с, відо́мість і відо́мість, хара́ктерний і характе́рний*.
4. Дієслова, у яких за допомогою наголосу розрізняються доконаний і недоконаний вид (*вiводи́ти і виводи́ти, закли́кати і заклика́ти*).
5. Слова з рухомим наголосом. Якщо в закінченні того або іншого непрямого відмінка іменника відзначено перехід наголосу, то це є свідченням того, що в усіх подальших відмінках цей перехід зберігається: *багаж, -у, ор. -ем і т. под.*
6. Слова української мови, наголошення яких відрізняється від наголошення їхніх прямих лексичних відповідників у російській мові: *верете́но (рос. веретенó), олень (олéнь)*.

У цьому словнику враховано й деякі інші випадки, де мовці можуть сумніватися в правильності вибору наголошення слова чи його додаткової граматичної форми, зокрема, якщо аналогічні лексичні утворення мають відмінні наголоси: *чорно́зем (але глинозе́м), безпереста́нку (але безперéстану) (С. Головащук)*.

- ▶ Підготувати повідомлення в науковому стилі про особливості побудови (на вибір):
  - а) Орфографічного словника української мови;
  - б) Тлумачного словника української мови;
  - в) Словника синонімів української мови;
  - г) Словника іншомовних слів;
  - д) Фразеологічного словника української мови та ін.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Порівняти числівникові форми називання часу. Чим вони різняться?

Десята година тридцять хвилин		Пів на одинадцятую
Восьма година двадцять п'ять хвилин		Двадцять п'ять хвилин на дев'яту
Шоста година сорок п'ять хвилин		За п'ятнадцять сьома (або п'ятнадцять до сьомої)

Розказати про особливості вживання числівників на позначення завершеної години в офіційно-діловій сфері та художньому і розмовному мовленні.

Рекомендована література для опрацювання:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Уклад. Я.Б. Тимошенко. — К.: Либідь, 1991. — С. 149–150.
2. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: Навч. посібник. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — С. 112–113.
3. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 179–181.

Урок № 37

ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ.

ТИРЕ В НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ

Мета: поглибити знання учнів про повні й неповні речення, сформувані вміння й навички виділяти неповні речення з-поміж повних речень, розвивати вміння користуватися цими видами синтаксичних одиниць в усному й писемному мовленні, удосконалити навички вживання тире в неповних реченнях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати культуру мовлення восьмикласників.

Правопис: тире в неповних реченнях.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: речення двоскладні й односкладні як синтаксичні синоніми; додержання інтонації неповних речень.

Текст (риторичний аспект): неповні речення як частини складного речення у висловлюваннях різної стильової належності.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Виконання системи проблемно-пошукових завдань пізнавального характеру****Творче спостереження з елементами аналізу**

- Прочитати висловлювання. Схарактеризувати речення за повнотою висловленої думки. Назвати неповні речення.

Я виріс на Дніпрі. Який це чарівний край! Яка течія, які береги, яка природа навколо! Гляньте ось на ці краєвиди. Але це не те, що навколо мого Канева, біля Дніпра, що залишилося в моїй пам'яті. Недавно я бачив чудовий український фільм. Тут, у Каннах, на фестивалі. І раптом — Дніпро, його розлога течія... Я почув навіть знайомий мені плюскіт води об берег (*Г. Костюк*).

- З'ясувати, у якому неповному реченні пропущені члени визначаються з попереднього контексту, а в якому — пропущений член устанавлюється зі змісту самого неповного речення.

Творче спостереження з елементами зіставлення

- Прочитати два уривки висловлювань. Дослідити, як впливає зміна дієслівної форми на вид речення за повнотою вираження думки. Визначити, у якому уривку вжито двоскладні неповні речення, а в якому — односкладні повні.

Іду до умовленого місця зустрічі на березі Дніпра зі своїм запеклим ворогом. Залишаю мереживо слідів на припалій росою стежці. Зволожена нічною прохолодою, пахла травами наддніпрянська земля.

П'ю всією душею чарівну гармонію світанку, як чисту джерельну воду.

Ось і призначене місце...

Ішов до умовленого місця зустрічі на березі Дніпра зі своїм запеклим ворогом. Залишав мереживо слідів на припалій росою стежці. Зволожена нічною прохолодою, пахла травами наддніпрянська земля.

Пив усією душею чарівну гармонію світанку, як чисту джерельну воду.

Ось і призначене місце...
(*І. Пільгук*).

- З'ясувати, який член (головний чи другорядний) пропущений у неповних реченнях.

Творче моделювання

- ▶ Змоделювати висловлювання так, щоб зміст неповного речення визначався з попереднього контексту. Записати змодельовані висловлювання, поєднавши за змістом речення правого й лівого стовпчиків.

1 Любили учні математика Дмитра Івановича Добичина.	А Про Дніпро, видно, йому дуже болить (<i>Г. Костюк</i>).
2 За дубом стояло теля.	Б Згодом і зовсім пропала (<i>І. Багряний</i>).
3 Згадки про Україну.	В Відбилося, мабуть, заблу- дило (<i>М. Вінграновський</i>).
4 Високо наді мною стоїть Мисливиця.	Г Подорослішав, виріс (<i>С. Плачинда</i>).
5 Сашко стоїть стрункий і міцний.	Д Ніколи не лає учнів, не на- сміхається (<i>С. Плачинда</i>).
6 Стежка помалу зійшла на- нівець.	Е Дивиться згори вниз (<i>М. Дяченко</i>).

- ▶ Визначити, яку синтаксичну функцію виконують виділені слова.

Дослідження-характеристика

- ▶ У поданих висловлюваннях виділити неповні речення. Чи зрозумілий зміст цих речень без відновлення пропущеного члена?

1. Через степ видніється смуга — то пролягав тут колись шлях до моря. На ній і трава інша (*І. Пільгук*). 2. Перші уроки поезії — мамині. Найбільший слід на душі — од маминої колискової «Ой, люлі-люлі, моя дитино» (*В. Стус*). 3. У нашій крові — орієнтація на когось. Але ще жоден народ, який орієнтувався на чужу силу, не виборов своєї незалежності (*Є. Куртяк*). 4. У дворі — повний погром. Двері у хлівах де розчинені, а де виламані. Посеред двору — залишки багаття (*К. Лубенець*). 5. Подвір'я аж сяяло чистотою, і острівці квітів цвіли по ньому там і там. Посеред двору — стара верба, а під нею — колодязь із дерев'яним на два схили дашком (*М. Красуцький*).

Методичний коментар. Такі речення за змістом (семантикою) є повними, а за структурою — неповними.

IV. Виконання завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь і навичок з теми**Грамаітична трансформація**

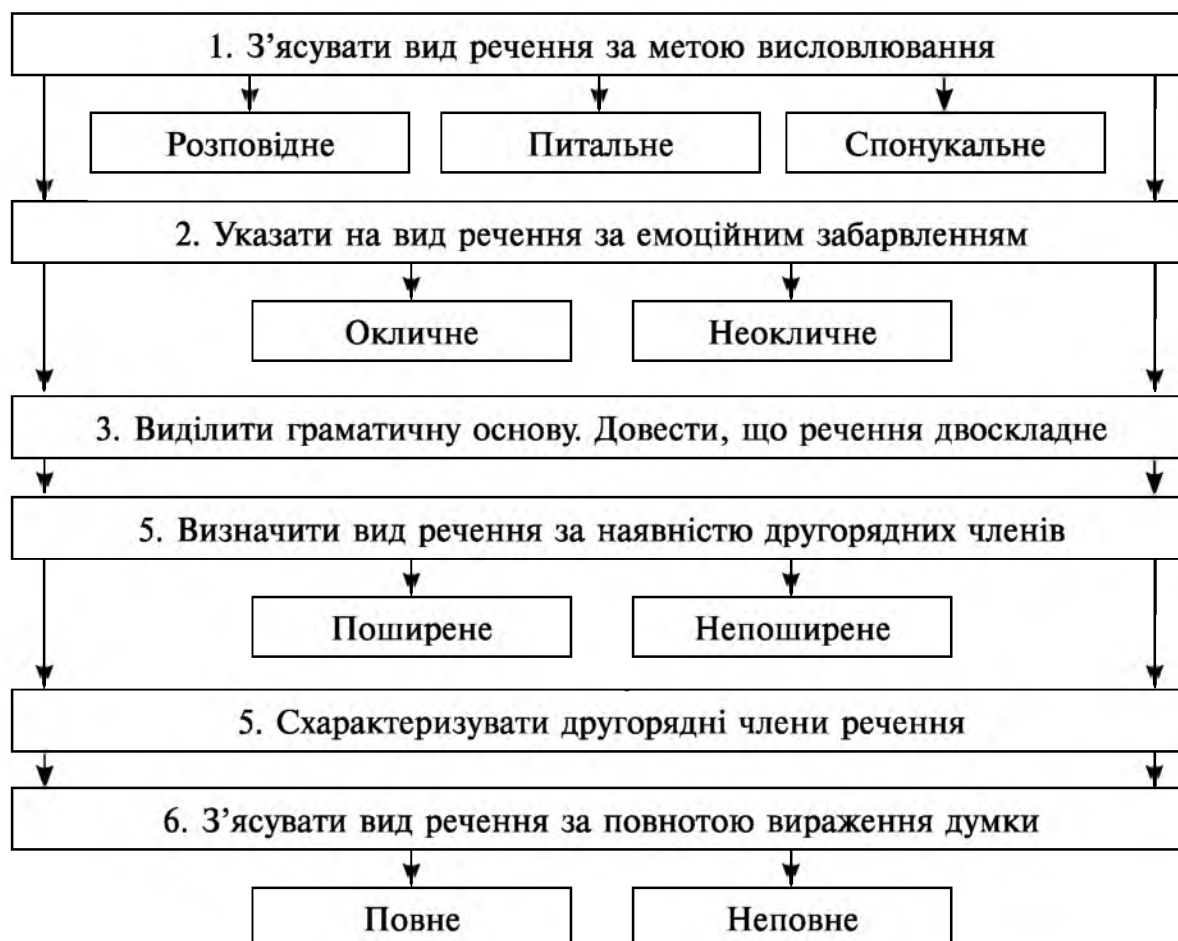
- ▶ Подані повні речення трансформувати в неповні, вилучивши з них дієслова-присудки. Записати, ставлячи на місці пропуску присудка тире.

1. Праворуч видніється очерет, ліворуч видніються тополі, сосни, яблука, черешні (*І. Сенченко*). 2. Обабіч гірської річки Брустурни розташовані гуцульські оселі (*М. Грешняк*). 3. Над горами світить платинове, сліпуче сонце (*В. Винниченко*). 4. Довкола знаходиться повно мулу й ломаччя (*В. Гей*).

Матеріал для вчителя. 1. Праворуч — очерет, ліворуч — тополі, сосни, яблука, черешні (*І. Сенченко*). 2. Обабіч гірської річки Брустурни — гуцульські оселі (*М. Грешняк*). 3. Над горами — платинове, сліпуче сонце (*В. Винниченко*). 4. Довкола — повно мулу й ломаччя (*В. Гей*).

- ▶ Чи потрібний попередній контекст, для того щоб зрозуміти зміст відновлених неповних речень?
- ▶ Зробити синтаксичний розбір третього речення, скориставшись алгоритмом.

АЛГОРИТМ синтаксичного розбору неповного речення

Вибірково-розподільна робота

- ▶ Прочитати речення. Визначити в них функцію тире. Вписати номери речень у відповідну колонку таблиці.

Тире між підметом і присудком	Тире на місці пропущеного члена речення

1. До сьогодні перших українських книг дійшло небагато, а точніше — зовсім мало. 2. У центрі композиції — три пари істот з головами орлів і тулубами левів, далі з двох боків — лев і левиця (*М. Русяєва*). 3. Маріїнський палац у Києві — пам'ятка історії, містобудування й архітектури (*О. Ламонова*). 4. Парк «Софіївка» — це поєднання штучних водоспадів, гірських вершин, каналів, ставків із фонтанами, павільйонів, скульптур і мармурових статуй античних богів і богинь, філософів і поетів (*О. Седак*). 5. Марія Приймаченко — майстер українського декоративного мистецтва (*М. Шинкарук*). 6. З трьох боків фортецю захищає сухий канал, вирубаний у скелях, а з північно-східного — прірва (*В. Зубач*). 7. Здавна Крим — місце масового паломництва (*К. Гудзик*). 8. Навкруги — темні стіни лісу (*К. Гудзик*). 9. «Повість минулих літ» — першооснова вивчення історії нашого народу (*Д. Степовик*). 10. Освіту Сергій Параджанов здобував спочатку в Тбілісі, а потім — у Москві (*С. Цалик*). 11. Найважливіша риса етикету — уміння володіти собою (*А. Коваль*).

- ▶ Сформулювати правила вживання тире між підметом і присудком у повному реченні й уживання тире в неповному реченні.

Пунктуаційний практикум

- ▶ Записати народні вислови, розставляючи потрібні розділові знаки. Яку роль виконує тире в неповному реченні?

1. Від троянди пахощі, від людини праця. 2. Усяк розумний по своєму: один спершу, а другий потім. 3. День хвалять увечері, вечір уранці. 4. Жито сіють у воду, а пшеницю в пору. 5. Людина вмивається вранці, кішка увечері. 6. Місяць потрібний уночі, а розум постійно. 7. Молоде дерево гнеться, а старе ламається. 8. Не вчи орла літати, а рибу плавати. 9. Незваному гостю місце за дверима. 10. Нема вовка без лісу, а села без лихого чоловіка. 11. Не ясла до коней ходять, а коні до ясел. 12. Поле має очі, а ліс вуха. 13. Спочатку дерево у корінь росте, а потім у крону (*Нар. творчість*).

- ▶ З'ясувати, до складу яких складних речень входять умовно односкладні речення. Визначити їх вид.

«Ти — редактор»

- ▶ Записати речення, уникаючи невдалого повтору слів. Пояснити вживання тире у зредагованих реченнях.

1. До воріт сходились і бокові вулиці: на захід сходилися до Львівської площі, на схід сходилися до майдану Незалежності (*Я. Боров-*

ський). 2. У тутешньому парку росте понад дванадцять тисяч різноманітних дерев, у степу ростуть сотні видів рідкісних рослин (С. Гречанюк). 3. Праворуч був Дніпро, ліворуч був Дон (О. Сезоненко). 4. Одні люди, як відомо, захоплюються іконами, інші захоплюються картинами (І. Цюпа). 5. Велика квітка на опущеному стеблі дуже красива, її пелюстки зовні білі, а зісподу її пелюстки блакитнуваті (А. Давидов). 6. На півночі Волинської області у предковічних лісах загубилися голубоокі красені-озера. Серед них загубилося озеро Світязь (В. Мірошниченко). 7. Старший різко відштовхнувся палицями, менший відштовхнувся за ним (М. Новиков). 8. Почувся лише якийсь тріск, потім почулося шипіння (М. Новиков).

- ▶ Виразно прочитати зредаговані речення. Яка інтонація властива неповним реченням на місці пропущеного члена?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Записати 5–6 народних висловів, у яких уживається тире на місці пропущеного члена. Усно розкрити зміст одного з висловів.
2. Скласти й записати діалог (10–12 реплік) на побутову тему, використовуючи неповні речення.

Урок № 38

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 4 (ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ)

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень восьмикласників з теми «Односкладні й неповні речення»; перевірити знання й уміння, необхідні для доречного використання односкладних і неповних речень у мовленні; удосконалити навички розпізнавати мовні явища, встановлювати відповідність між ними, групувати, доповнювати тощо.

Форма проведення тематичної контрольної роботи: виконання тестових завдань закритої й відкритої форми.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми.

IV. Виконання тестових завдань закритої й відкритої форми за варіантами

Варіант 1

1. Позначити рядок, у якому в реченні головний член указує на дію, що виконується невизначеною особою.
  - А Звернімося до пізніших років (*В. Дрозд*).
  - Б Силою не хвались — краще трудись (*Нар. творчість*).
  - В Тепер спомином повертаюся до тополі (*Є. Гуцало*).
  - Г Мені бажали здоров'я, успіхів, гарних учнів — не без деякого лукавства (*Л. Ковальова*).
  - Д Як було гарно відчувати себе маленькою хазяйкою в цьому лісі! (*О. Донченко*).
2. Позначити рядок, у якому в безособовому реченні головний член виражений інфінітивом.
  - А Наймолодшому із нас було чотирнадцять.
  - Б По-справжньому можна пізнати і зрозуміти письменника, лише побувавши на його батьківщині, у місцях, пов'язаних із його життям і творчістю (*П. Параскевич*).
  - В Без Богдана Хмельницького, Петра Сагайдачного, Івана Мазепи, Пилипа Орлика не було б нашого народу (*Н. Бібік*).
  - Г Нема коли самій побути, присісти, у вікно подивитися (*Л. Таран*).
  - Д Читаючи листи-сповіді Катерини Білокур, диву дивуєшся її силі волі, одержимості (*М. Кагарлицький*).
3. Позначити рядок з неповним реченням.
  - А Степова безмежна голубінь (*І. Пільгук*).
  - Б Сперечалися довго (*З. Тулуб*).
  - В Так і сталося (*Ю. Хорунжий*).
  - Г Не дійшовши до казарми, зупинився на белебні (*І. Пільгук*).
4. Позначити рядок зі складним реченням, до складу якого входить умовно неповне речення.
  - А Хвилина, і гримнули постріли (*І. Пільгук*).
  - Б Думав: праця — зовнішня сила (*І. Сенченко*).
  - В З історії відомо, що козаки часто давали один одному прізвиська «навпаки» (*А. Полетавкін*).
  - Г Не випадково вважають, що Реріх створив власний світ, свою планету.

5. Визначити неповне речення, у якому випущено головний член.
- А Красиве для Реріха добре, а добре — красиве.
  - Б У мисливця дим густий, та живіт — пустий (*Нар. творчість*).
  - В Тесля завжди без воріт, а швець — без чобіт (*Нар. творчість*).
  - Г Головне — завжди почувався українцем, пропагував культуру свого народу (*О. Балабко*).
6. Визначити рядок зі складним реченням, яке вимагає редагування (розділові знаки випущено).
- А Людина створила культуру, а культура людину (*В. Русанівський*).
  - Б Око бачить далеко, а розум бачить ще далі (*Нар. творчість*).
  - В У вухах сережки блищать, на руках золоті персні (*Панас Мирний*).
  - Г Морози пішли на південь, Сірки на північ (*І. Багряний*).
7. Позначити рядки, у яких зазначено безособові речення.
- А Мадонн зображували багато художників епохи Відродження (*О. Журавель*).
  - Б Скільки можна виготовити з верб плетених виробів? (*В. Скуратівський*).
  - В Щоб давати, треба отримувати (*Л. Ковальова*).
  - Г У класі ніби посвітлішало (*Н. Ниров*).
  - Д В енциклопедичному словнику читаю про Джарилгач — безводний, безлісий, піщаний острів (*Д. Кулиняк*).
8. Позначити рядки, у яких містяться узагальнено-особові речення.
- А Вербником обсаджували дороги й городи, греблі й ставки, піщані пагорби і береги річок, левади чи видолинки (*В. Сухомлинський*).
  - Б Коли будували Змієві вали? (*М. Федоренко*).
  - В Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий (*Нар. творчість*).
  - Г Від добра добра не шукають (*Нар. творчість*).
  - Д Будь високий, як верба, а багатий, як земля (*Нар. творчість*).
9. Позначити рядки, у яких уживається тире в неповних реченнях (на місці пропущеного члена).
- А Вишивка — це своєрідний літопис життя (*Т. Островська*).
  - Б Вірші, звичайно, не писалися, оскільки на плечах — погони (*В. Стус*).
  - В Друга дочка Ярослава Мудрого — королева Франції Анна (*С. Кримський*).
  - Г У християнстві дуб — символ гордості й пихатості (*О. Потапенко*).

- Д Жовтий колір означає невірність, розлуку, а в поєднанні з червоним — нагороду й повагу (*В. Куйбіда*).
10. Позначити рядок, у якому міститься «зайве» односкладне речення. Свій вибір письмово обґрунтувати.
- А Було по-осінньому безлюдно й тихо (*Д. Кулиняк*).
- Б Послухаймо!
- В Важка вчительська праця! (*Л. Ковальова*).
- Г Традиційну вербу не використовували для палива (*В. Сухомлинський*).
- Д Катрі мимоволі стає сумно (*Є. Гуцало*).
11. Установити відповідність між односкладними реченнями та їх видами.
А Не взявшись за сокиру, хату не збудуєш (<i>Нар. творчість</i>).	1 Означено-особове.
Б Про успішний виступ Остапа Вересая довідалися і в царському дворі (<i>В. Скуратівський</i>).	2 Неозначено-особове.
В Хлюпіт хвиль, рівне дихання моря (<i>Д. Кулиняк</i>).	3 Узагальнено-особове.
Г Уже незброєним оком стало видно зграї птахів (<i>Д. Кулиняк</i>).	4 Безособове.
Д Скажемо відверто хоч би сьогодні про наші помилки й безвідповідальність (<i>В. Дрозд</i>).	5 Називне.
Е Розумну річ приємно й слухати (<i>Нар. творчість</i>).	
12. Установити відповідність між безособовими реченнями та способами морфологічного вираження в них головних членів.
А Тут, у цій затишній, з великими люстрами кімнаті, уже віє казковою старовиною (<i>М. Танкіна</i>).	1 Безособове дієслово.
Б Про вербу, скромну нашу вербу, написано чимало (<i>В. Скуратівський</i>).	2 Особове дієслово в безособовому значенні.
В Чому лося немає зараз? (<i>Є. Гуцало</i>).	3 Дієслівна форма на <i>-но, -то</i> .
Г Дихалось свіжістю і простором (<i>М. Олійник</i>).	4 Слово <i>немає</i> .
Д Радісно на придеснянських луках (<i>Ю. Збанацький</i>).	5 Прислівник з інфінітивом.
Е Погожого літнього дня можна годинами слухати пісні морського прибою (<i>О. Муранов</i>).	6 Прислівник.

13. Установити відповідність між називними реченнями та значенням головного члена в ньому.

А Весна 1942 року.	1 Певна ситуація, подія, явище.
Б А ось і її шлях у велике мистецтво.	2 Вказівка на предмет.
В Безодня безхмарного неба (Д. Кулиняк).	3 Оцінка особи, предмета, явища.
Г «Заповіт» Шевченка.	4 Стан природи, оточення, середовища.
Д Що за вечір!	5 Існування предметів, речей, осіб.
Е Сучасна молодь...	

Прочитати мовчки текст. Виконати подані після нього завдання.

Вивчай інші мови. Це дасть змогу не тільки оволодіти ключами до скарбниць духовності інших народів, але й об'єктивно оцінити свою мову, її сильні та слабкі сторони. Нашому поколінню випало складне й відповідальне завдання — відродження української мови, державності, нації. За нас цього ніхто не зробить. Це наш історичний обов'язок, виправдання нашого перебування на цьому світі. Діймо! (І. Огієнко).

14. Виписати односкладні речення. Визначити в них головні члени.

15. Зробити синтаксичний розбір вписаних односкладних речень за схемою:

- вид речення за метою висловлювання, емоційним забарвленням;
- вид речення за будовою (просте чи складне);
- вид речення за характером граматичної основи (двоскладне чи односкладне), вид односкладного речення;
- спосіб морфологічного вираження головного члена односкладного речення;
- вид речення за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення та ускладнювальних компонентів;
- вид речення за повнотою висловлення думки.

Варіант 2

1. Позначити рядок, у якому в реченні головний член указує на дію конкретної особи.

- А Про унікальний острів Хортиця складено чимало легенд.
- Б Не вчи орла літати, а соловейка співати (*Нар. творчість*).
- В Свого часу перед нашим народом було поставлено глобальне завдання (*В. Кандиба*).

- Г Калиновим цвітом чи ягодами оздоблювали вільце молодії
(*В. Сухомлинський*).
- Д На все це дивишся, усе це вбираєш у себе, сповнюєшся висо-
кістю простору (*Є. Гуцало*).
2. Позначити рядок, у якому міститься узагальнено-особове ре-
чення.
- А У будівництві осель послугоувалися сосною, дубом, вільхою
чи осикою (*В. Сухомлинський*).
- Б Відшукайте на карті острів Пасхи.
- В Тут галасувати не можна (*М. Стельмах*).
- Г Долі скаргами не власкаєш (*Нар. творчість*).
- Д Від напасті не пропасти (*Нар. творчість*).
3. Позначити рядок з неповним реченням.
- А Почув нові сили й нову охоту в серці (*Б. Лепкий*).
- Б Підемо й поборемося, браття! (*Б. Лепкий*).
- В Поспішаємо на побачення до Каменяра (*О. Гученко*).
- Г Прийшли (*С. Плачинда*).
4. Позначити рядок зі складним реченням, до складу якого входить
умовно неповне речення.
- А Проходили століття, і обжили таборища скіфів завойовували
племена сарматів (*І. Пільгук*).
- Б Довго не міг заснути: усе стояв в уяві полонений січовий стрі-
лець (*Б. Антоненко-Давидович*).
- В Бачу те, що іншим не до тями (*О. Гученко*).
- Г Ви, мабуть, здивуєтеся, дізнавшись, що картопля — заморський
продукт (*І. Вихованець*).
5. Визначити неповне речення, у якому випущено другорядний
член.
- А У степу і трава інша (*І. Пільгук*).
- Б Спочатку майбутній композитор навчався в гімназії, згодом
— в училищі.
- В Праця чоловіка годує, а лінь — марнує (*Нар. творчість*).
- Г У серці Тараса невсипуща туга (*О. Іваненко*).
6. Визначити рядок зі складним реченням, яке вимагає редагування
(розділові знаки випущено).
- А Лагідні слова роблять приятелів, а наклепи ворогів (*Нар. твор-
чість*).
- Б Спочатку бачимо пологі округлі пагорби, а ще нижче бачимо
гори (*К. Гудзик*).

- В Бджола жалить жалом, а людина словом (*Нар. творчість*).
- Г Один розум добре, два краще (*Нар. творчість*).
7. Позначити рядки, у яких зазначено безособові речення.
- А Присідаю навпочіпки й тихенько придивляюся (*М. Стельмах*).
- Б Треба пізнати самого себе.
- В Поміркуйте самі (*О. Муранов*).
- Г Катрю аж морозцем обшпарювало (*Є. Гуцало*).
- Д Звідси крадькома стежу за повіткою (*Є. Гуцало*).
8. Позначити рядки, у яких в безособовому реченні головний член виражений інфінітивом.
- А Їм є про що розповісти (*Ю. Сушко*).
- Б Дослідження Змієвих валів продовжено (*М. Федоренко*).
- В У степу не було стежок (*А. Малишко*).
- Г Як відрізнити природженого фізика від лірика? (*М. Сапожников*).
- Д Завдяки символам можна одним словом чи якимось знаком сказати дуже багато (*Н. Бібік*).
9. Позначити рядки, у яких уживається тире в неповних реченнях (на місці пропущеного члена).
- А У тривожну пору іспитів на кожному кроці чуємо побажання успіху, а частіше — жартівливе «ні пуху ні пера» (*І. Вихованець*).
- Б Вишивка — одне з найдавніших українських мистецтв (*О. Гасюк*).
- В Творчість Георгія Нарбута — яскрава сторінка в українському мистецтві.
- Г І завжди — крах ілюзій (*Є. Куртяк*).
- Д Найвеличніший симфонічний твір Леонтовича — народно-фантастична опера «На русалчин великдень».
10. Позначити рядок, у якому міститься «зайве» односкладне речення. Свій вибір письмово обґрунтувати.
- А Буває й інакше (*А. Адамович*).
- Б Не уявити собі простори Таврії без курганів! (*Ю. Сушко*).
- В Вітчизна.
- Г Тропічні острови.
- Д Скільки пісень співалося-переспівалося в житті кожного (*Ю. Збанацький*).
11. Установити відповідність між односкладними реченнями та їх видами.

А Йому було по-справжньому добре (Є. Гуцало). Б Калиновий лист, калинова сопілка, калинова колиска (В. Сухомлинський). В Колись калину цінували в Україні особливо (В. Сухомлинський). Г За рідний край і життя віддай (Нар. творчість). Д Пригадую свого діда Мусія Юру — високого, кремезного, з довжелезною бородою (Ю. Ягнич). Е Вітру в полі шукати (Нар. творчість).	1 Означено-особове. 2 Неозначено-особове. 3 Узагальнено-особове. 4 Безособове. 5 Називне.
- 12.** Установити відповідність між безособовими реченнями та способами морфологічного вираження в них головних членів.
А Досліджено батальний живопис академіка Миколи Самокиша (С. Музиченко). Б Пахне грибами (М. Стельмах). В Погожого літнього дня можна довго милуватися лісовими пейзажами (О. Муранов). Г Надворі тихо, як у хаті (І. Нечуй-Левицький). Д У нього на душі немає радості й задоволення. Е І світає і не світає (П. Тичина).	1 Безособове дієслово. 2 Особове дієслово в безособовому значенні. 3 Дієслівна форма на -но, -то. 4 Слово немає. 5 Прислівник з інфінітивом. 6 Прислівник.
- 13.** Установити відповідність між називними реченнями та значенням головного члена в ньому.
А Світанок. Б Ось і табір відпочинку. В Погідний зимовий ранок. Г Яка багата, загадкова душа в тополі! (Є. Гуцало). Д Велика Вітчизняна війна. Е Мова.	1 Певна ситуація, подія, явище. 2 Вказівка на предмет. 3 Оцінка особи, предмета, явища. 4 Стан природи, оточення, середовища. 5 Існування предметів, речей, осіб.

Прочитати мовчки текст. Виконати подані після нього завдання.

Лагідну людину називали не інакше, як добродій. Про давність і важливість цих категорій свідчить те, що в сучасній літературній мові лише з коренем «добр» налічується понад 50 слів (доброчинний, доброчесний, добропорядний тощо). І нині ми, прощаючись увечері, кажемо: «На добраніч!». Дітей виховуємо на основі справедливості (*В. Ковальчук*).

14. Виписати односкладні речення. Визначити в них головні члени.

15. Зробити синтаксичний розбір виписаних односкладних речень за схемою:

- вид речення за метою висловлювання, емоційним забарвленням;
- вид речення за будовою (просте чи складне);
- вид речення за характером граматичної основи (двоскладне чи односкладне), вид односкладного речення;
- спосіб морфологічного вираження головного члена односкладного речення;
- вид речення за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення та ускладнювальних компонентів;
- вид речення за повнотою висловлення думки.

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми													Завдання відкритої форми	
	з вибором однієї відповіді						з вибором кількох відповідей			на визначення зайвого компонента	на встановлення відповідності				
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Варіант 1	Г	Г	Г	Б	Г	Б	В, Г	В, Д	Б, Д	В	А-3, Б-2, В-5, Г-4, Д-1, Е-4	А-2, Б-3, В-4, Г-1, Д-6, Е-5	А-1, Б-2, В-4, Г-5, Д-3, Е-5		
Варіант 2	Д	Г	А	Б	В	Б	Б, Г	А, Г	А, Г	В	А-4, Б-5, В-2, Г-3, Д-1, Е-4	А-3, Б-2, В-5, Г-6, Д-4, Е-1	А-4, Б-2, В-4, Г-3, Д-1, Е-5		
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	6	6	6	2	4

38–37 балів	12 б.	24–21 балів	6 б.
36–35 балів	11 б.	20–16 балів	5 б.
34–33 бали	10 б.	15–12 балів	4 б.
32–31 бал	9 б.	11–8 балів	3 б.
30–28 балів	8 б.	7–4 балів	2 б.
27–25 балів	7 б.	3–1 бал	1 б.

**V. Організований збір зошитів
для тематичних контрольних робіт**

VI. Домашнє завдання

Підготувати письмове повідомлення в науковому стилі на тему «Односкладні й неповні речення, їх роль у мовленні».

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Урок № 39

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ ІЗ СПОЛУЧНИКОВИМ, БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ І ЗМІШАНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Мета: поглибити знання восьмикласників про однорідні члени речення; сформувані загальнопізнавальні вміння знаходити однорідні члени речення та визначати їх вид, аналізувати зв'язок між ними (сполучниковий, безсполучниковий чи змішаний), а також смислові відношення, правильно розставляти розділові знаки та інтонувати речення з однорідними членами; розвивати творчі вміння складати речення з однорідними членами та використовувати їх в усному та писемному мовленні, навчити моделювати схеми речень з однорідними членами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку особистості восьмикласників засобами краси природних надбань.

Правопис: кома між однорідними членами речення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з однорідними членами з використанням сполучників; дотримання правильної інтонації в реченнях з однорідними членами з різними видами зв'язку.

Текст (риторичний аспект): використання однорідних членів речення в текстах художнього стилю.

Міжпредметні зв'язки: однорідні члени речення як засіб художньої виразності (література).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

1. Психологічна настанова й внутрішня мотивація щодо вивчення розділу «Речення з однорідними членами». Ознайомлення учнів із ходом навчальної діяльності.

2. Уведення школярів у спроектоване поняттєво-термінологічне поле: учитель пропонує восьмикласникам звернути увагу на основні поняття теми (запис або таблиця на дошці).

Однорідні члени речення:
поширені й непоширені; зв'язок:
сполучниковий, безсполучниковий, змішаний

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа

*Перлами, росю, сонцем,
далиною вмиваються поля...*
В. Сосюра

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок восьмикласників

Робота з текстом (спостереження над реченнями з однорідними членами у зв'язному висловлюванні)

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок у вигляді словосполучення. Визначити основну думку тексту і тип мовлення. Аргументувати свою відповідь. Поміркувати, що мав на меті автор, змальовуючи цю картину. Доповнити текст власними спогадами про красу осінньої природи.

Під **осінніми** високими зорями затихають оселі, і тепер стає чутнішою мова роси, напівроздязгнених дерев і вчорнілих задуманих соняшників, що вже не тягнуться ні до сонця, ні до зірок.

Мене все життя **ваблять і хвилюють** зорі — їхня довершена і завжди нова краса, і таємнича мінливість, і дивовижні розповіді про них. Та й перші спогади мого дитинства **починаються** з зірок.

І тепер, проживши **піввіку**, я згадую далеке вечірнє стависько, потемнілі в жалобі трави, що завтра стануть снігом, **велетенські** шоломи копиць, **останній** срібний дзвін коси і перший скрип деркача, і соняшник вогнища під **косарським** таганком, і **пофоркування** невидимих коней, що зайшли в туман, і тонкий посвист дрібних чирят, що **струшують** зі своїх **крилець** росу, і дитячий схлип річки, у яку на все літо повходили м'ята, павині вічка, дикі півники, та й не **журяться**, а цвітуть собі (За М. Стельмахом).

- ▶ Знайти однорідні члени і визначити, за допомогою яких сполучників вони поєднуються. Пояснити розділові знаки в реченнях з однорідними членами.
- ▶ З'ясувати орфограми у виділених словах. Навести власні приклади.

- ▶ Скориставшись тлумачним словником, визначити лексичне значення слів *копиці, деркач, таганок, чирята*.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Проблемне вивчення навчального матеріалу на основі одержаних у попередніх класах знань

- ▶ Пригадати відоме вам про однорідні члени речення. Розглянути таблицю і дати відповіді на запитання:
  1. Що називається однорідними членами речення?
  2. Які члени речення можуть бути однорідними?
  3. Які ознаки мають однорідні члени речення?
  4. На які запитання відповідають однорідні члени речення?
  5. Визначити вид однорідних членів речення із тексту попереднього завдання й назвати їх ознаки.

Однорідні члени речення

	Головні	Другорядні
Види однорідних членів речення за їх синтаксичною функцією	підмети присудки	додатки означення обставини
Ознаки однорідних членів речення	1. Виступають одним членом речення. 2. Зв'язані з одним членом речення	1. Виступають одним членом речення. 2. Відповідають на одне запитання. 3. Залежать від одного головного члена в реченні

- ▶ Скласти висловлювання в науковому стилі про однорідні члени речення.

Коментар учителя. Вимовляються однорідні члени речення з відповідною інтонацією: а) переліку: *Лелеки щовесни прилітали, виводили діток, знову відлітали (В. Земляк)*; б) протиставлення: *Тужлива пісня зринає з сопілки, та не розважа сумного серця... (М. Коцюбинський)*. Однорідні члени речення бувають: а) поширеними (мають при собі залежні слова): *Починалося нове життя з новими стосунками, з новими інтересами (О. Гончар)*; б) непоширеними: *Старезний, густий, предковічний ліс на Волині (Леся Українка)*.

Лінгвістичне дослідження на основі аналізу тексту

- ▶ Прочитати текст мовчки. Записати по пам'яті ключові слова і словосполучення та переказати текст. Дати відповідь на запитання, сформульоване автором у заголовку до тексту і в останньому реченні.

ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО ПІДСНІЖНИКИ?

Уже почали з'являтися перші підсніжники — провісники початку весни. А що ми про них знаємо? Виявляється, підсніжники — дуже давні квіти. Їм понад 300 мільйонів років! Вони росли ще тоді, коли на землі жили динозаври.

Підсніжники з'явилися дуже давно, тож про їх виникнення складено багато легенд.

Так, **слов'янська** легенда стверджує, що одного разу баба Зима зі своїми супутниками Морозом і Вітром вирішили не пускати на землю Весну. Але сміливий **Підсніжник** випростався, розправив пелюстки й попросив захисту в Сонця. Сонце помітило квіточку й відкрило дорогу Весні.

Є й така стародавня легенда, у якій йдеться про те, що Бог вигнав з раю Адама та Єву, йшов сніг, і Єва змерзла. Їй на втіху кілька сніжинок перетворилися на ніжні білі підсніжники. Єва зраділа і зрозуміла, що незабаром потепліє. Відтоді підсніжник вважають провісником тепла.

Цікаво, що ж допомогло підсніжникам вистояти з давніх пір і до сьогодні та як удалося пристосуватися до **навколишнього** середовища? (За Т. Видайко).

- ▶ Назвати речення з однорідними членами. Якою частиною мови вони виражені? До якого слова в реченні відносяться? З'ясувати зв'язок між однорідними членами речення. Визначити їх синтаксичну роль.
- ▶ Зробити фонетичний розбір виділених слів. Увести їх у речення з однорідними членами.

Коллективна робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю й розказати про відношення між однорідними членами речення, що поєднуються за допомогою сполучників сурядності.

Відношення між однорідними членами речення	Сполучники	З якою метою використовуються	Приклади
єднальні	<i>і (й), та (у значенні і), ані, і—і, ні—ні, ані—ані</i>	смилова спорідненість, посилення заперечення, властивість підсилювальних часток	Тільки на хмарі, на небо виллю і жаль, і жагу (<i>В. Сосюра</i>)
протиставні	<i>а, але, та, однак, зате, проте, тільки</i>	виражають протиставлення	Довкола вже не тільки торішне пріле листя, а й зелена трава (<i>Ю. Смолич</i>)

Відношення між однорідними членами речення	Сполучники	З якою метою використовуються	Приклади
розділові	<i>або, чи, або—або, чи—чи, то—то, не то—не то, чи то—чи то</i>	вказують на непевність або можливість одного з двох явищ	Чи то садок, чи то город, чи то поле (<i>Панас Мирний</i>)

Коментар учителя. Між однорідними членами речення може бути зв'язок: 1) безсполучниковий: *Галя швидко вдяглася, вийшла до вітальні* (Ю. Збанацький); 2) змішаний (перелічувальна інтонація і сурядний сполучник): *Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня, вечірню в попелі жаринку, шляхетну інохідь коня* (Л. Костенко); 3) сполучниковий: *Радість і чудо найбільше для людини — її рука* (П. Загребельний).

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Конструктивне завдання (реконструювання речень з метою поширення їх однорідними членами)

- Прочитати виразно вірш. Назвати художні засоби, використані поетесою в поданому тексті. Поміркувати, з якою метою письменниця їх використала. Аргументувати свою думку рядками з вірша.

Гроза пройшла. Зітхнули трави.

Квітки головки підняли,
І сонце тепле і ласкаве
Спилило погляд на землі.

Здаля розвіялись тумани,
Знов ясно, пахощі, тепло.
Спинилась кров, замовкли рани.
Прибите серце ожило.

Літає радість, щастя світе,
Дзвенять пташки в садах рясних.
Сміються знову трави, квіти,
А сльози ще тремтять на них.

(*Олександр Олесь*)

- Розширити виділені речення поезії однорідними членами. Записати їх. Визначити спосіб поєднання однорідних членів у них.
- Зробити синтаксичний розбір 2–3 речень. Схарактеризувати однорідні члени речення.

Відновлення речень з однорідними членами

- ▶ Прочитати речення. Записати їх, розставляючи й пояснюючи розділові знаки.

1. Був погожий золотистий жовтневий ранок (Ю. Збанацький).
 2. Весна **квітчає** буйні коси і вируша в далеку путь (Л. Дмитерко).
 3. Я з дитинства люблю теплі лагідні вересневі дні (І. Цюпа). 4. Тепла липнева ніч пролітає садками посадками скиртами в полях (О. Гончар). 5. Холодні осінні тумани **клубочаться** вгорі та спускають на землю розкішні мокрі коси (М. Коцюбинський). 6. На високих жовтогарячих **шпилястих** тополях іскрилося осіннє сонце (Я. Баш). 7. Осінній терпкий вітерець бавиться різноколірними **кружальцями** вибагливо встеляє ними асфальт доріжок (Б. Волинець). 8. З північного заходу повільно напливала широким півколом низька кучерява хмара (В. Бабляк).

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів і дібрати до них синоніми.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити себе журналістом: ви берете інтерв'ю у відомої постаті нашої держави про її відпочинок у вільний час. Запитати, у яку пору року найбільше подобається відпочивати, чому саме, яке значення має для цієї людини оточуюча природа під час відпочинку тощо. У висловлюванні використати поширені й непоширені однорідні члени речення, поєднані між собою різними видами зв'язку. Визначити їх синтаксичну роль.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Які члени речення називаються однорідними?
2. Яку синтаксичну функцію в реченні можуть виконувати однорідні члени?
3. З якою інтонацією вимовляються однорідні члени речення?
4. Навести приклади речень з поширеними однорідними членами.
5. Навести приклади речень з непоширеними однорідними членами.
6. Розказати про зв'язки між однорідними членами речення.
7. Які смислові відношення встановлюються між однорідними членами речення, якщо вони поєднуються сполучниками сурядності? Навести приклади.

VIII. Підсумок уроку

- ▶ Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

ІХ. Домашнє завдання

1. Скласти й записати розповідь про речення з однорідними членами. Проілюструвати теоретичний матеріал прикладами, дібраними з творів художньої літератури.
2. Виписати з підручника будь-якої дисципліни по два речення з однорідними членами, з'єднаними єднальними, протиставними і розділовими сполучниками.

Урок № 40**РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА РЯДАМИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ**

Мета: ознайомити учнів з поняттям про речення з кількома рядами однорідних членів, сформулювати в них загальнопізнавальні вміння й навички знаходити однорідні члени, різні ряди однорідних членів в одному реченні, правильно розставляти розділові знаки та інтонувати речення з кількома рядами однорідних членів речення; розвивати творчі вміння складати речення з кількома рядами однорідних членів та використовувати їх у процесі складання усних і писемних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття прекрасного й розуміння творів мистецтва.

Правопис: кома між однорідними членами речення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з кількома рядами однорідних членів та дотримання відповідної інтонації.

Текст (риторичний аспект): використання речень з кількома рядами однорідних членів у текстах художнього стилю.

Міжпредметні зв'язки: речення з кількома рядами однорідних членів як засіб художньої виразності (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку**

III. Розвиток неперервної пізнавальної активності учнів

Експрес-опитування

1. Які члени речення називаються однорідними?
2. Які члени речення можуть бути однорідними?
3. Чим можуть бути виражені однорідні члени речення?
4. Навести приклад речення з поширеними й непоширеними однорідними членами.
5. Розказати про вживання сполучників при однорідних членах речення.

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Дібрати заголовок у вигляді словосполучення. Поміркувати, чому автор називає творчість Катерини Білокур «дивом із див». Як ви це розумієте?

На виставці картин усесвітньо відомої народної художниці Катерини Білокур ще на порозі залу вас огортає відчуття якоїсь надзвичайної сонячності й особливої поетичності, які струмують із полотен, мовби до вас озивається барвами вся краса України, непередавана у словах.

Неповторна творчість Катерини Білокур — диво із див. У народу, у простих людей брала вона теми своїх картин, черпала натхнення для праці, знаходила барви і деталі. Художниця малювала переважно квіти рідного краю, але виразила в них душу народу, відплативши людям добром за добро. Полотна Катерини Білокур — магичні за своєю силою, душевною зосередженістю і сонячною гамою барв і почуттів (П. Гуріненко).

- ▶ Виписати однорідні члени речення і на їх основі усно відтворити текст.
- ▶ Пояснити правопис слів *натхнення*, *почуття*. Дібрати власні приклади на подану орфограму і скласти з ними речення з однорідними членами.

IV. Виконання системи практичних завдань

Дослідження-відновлення

- ▶ Списати, уставляючи замість крапок пропущені літери. Визначити ряди однорідних членів речення.

1. Радіють молодій обнові б..рези, клени, явори (Л. Дмитерко).
 2. І цвіт, і грім, і дощ, і град — я серцем спраглим все приємлю, та зб..режу від граду сад і захищу від грому землю (Л. Дмитерко).
 3. Приємно тягати копиці по стогу й ходити навколо стогів по насі..ні (О. Довженко).
 4. Високий, чистий дзвін пер..двіщав мені радість і втіху —

косовицю (О. Довженко). 5. І барвінком, і рутою, і рястом квітчає в..сна землю, мов дівчину в з..леному гаї... (Т. Шевченко). 6. І голову йому змила, і ноги умила, і в сорочці тонкій білій за стіл посадила, годувала, напувала, положила спати у кімнаті і **тихенько** вийшла з бат..ком з хати (Т. Шевченко).

- ▶ З'ясувати спосіб творення виділених слів.
- ▶ Визначити, поширеними чи непоширеними є однорідні члени речення. Довести правильність своєї думки.

Запам'ятати! У реченні може бути кілька рядів однорідних членів:
Світло хвилями летить з неба, сповняє повітря, несито пожира тіні на землі, заганя їх під дерева, кущі, у гущину (М. Коцюбинський).

Лінгвістичне дослідження з творчим завданням

- ▶ Прочитати. Схарактеризувати речення з однорідними членами. Записати речення з кількома рядами однорідних членів.
1. Не згинуть думи вікові, ні наша мова кришталева (Д. Павличко).
  2. Вона йшла... але здавалося мені, що ніжний пролісок в снігу зоріє, встає з-під нього і радіє промінню, сонцю і весні (Олександр Олесь).
  3. Уже й місяць підбився височенько, вийшов з-за дерев у ярку та й став посеред неба, викрадаючи на світло дівочі намиста, сережки, скляні приколки (Г. Тютюнник).
  4. Часом буває на чужині мені присняться гори сині, ліси зелені, ниви срібні, і люди щирі, непохлібні, прихильні серцем і свої — присняться іноді мені (Б. Лепкий).

- ▶ Накреслити схеми речень. З'ясувати роль однорідних членів.

Гра «Хто швидше?»

Скласти речення з кількома рядами однорідних членів.

1. ○, ○, ○ ...та ○ та, ○ та, ○.
2. ○, ○, ○ ... ○, ○, ○.
3. ○ і ○, ○ і ○... ○, ○.
4. ○, ○, ○ ... ○, ○ і ○.
5. ○ і ○, і ○ ... у ○, у ○, у ○.

Самостійна робота за варіантами

Варіант 1

- ▶ Знайти речення з однорідними додатками. Перебудувати його в речення з кількома рядами однорідних членів.

1. Ледве встала Катерина, поклонилаь, вийшла мовчки з хати (Т. Шевченко). 2. У тій пісні чулися гудки заводів і рев машин, і шепоти пшениці (П. Тичина). 3. Я у думках забирався в горах або нахилив до себе співучі маківки, або вибирав огірки (М. Стельмах). 4. Моя мати перша у світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінній горб і калину (М. Стельмах).

Варіант 2

Знайти речення з однорідними обставинами. Побудувати його у речення з кількома рядами однорідних членів.

1. Вились і танули серед дерев сизі димки над бараками (Ю. Збанацький). 2. Шосейний шлях пролягав полями через ліски і зарослі, бори і непролазні хащі (Ю. Збанацький). 3. А в печері ані золота, ані срібла, ані каміння дорогого (Марко Вовчок). 4. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара, або пролітала пташина, або ширяв над річкою шуліка, зірким оком вишукуючи здобич (А. Шиян).

V. Підбиття підсумків уроку

Учні аналізують свої досягнення у процесі роботи, з'ясовують практичне значення опрацьованого матеріалу для власного життєвого досвіду. Учитель характеризує проведену навчально-пізнавальну діяльність восьмикласників.

VI. Домашнє завдання

1. Виписати з творів художньої літератури 5–6 речень з кількома рядами однорідних членів. Визначити вид однорідних членів.
2. Побудувати висловлювання у формі роздуму на тему «Чи можуть митці художнього слова обійтися без однорідних членів речення?»
3. Уявіть, що ви потрапили на виставку картин Катерини Білокур і зупинили свій погляд, на вашу думку, на найкращому творі мистецтва. Знайдіть привабливу картину художниці й опишіть її, використовуючи однорідні члени речення. Проаналізувати їх.

Урок № 41

ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Мета: ознайомити учнів з поняттям про однорідні й неоднорідні означення, сформувані загальнопізнавальні вміння знаходити однорідні й неоднорідні означення, з'ясувати їх роль у реченні; правильно розставляти розділові знаки та інтонувати речення з однорідними й неоднорідними означеннями; розвивати творчі вміння складати

речення з однорідними й неоднорідними означеннями та використовувати їх в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи.

Правопис: кома між однорідними означеннями.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з однорідними й неоднорідними означеннями та дотримання інтонації.

Текст (риторичний аспект): використання однорідних і неоднорідних означень у текстах художнього стилю.

Міжпредметні зв'язки: однорідні й неоднорідні означення як засіб художньої виразності (література).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності восьмикласників (повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями)

III. Оголошення епіграфа уроку

*...епітет б'є стрілою
У саму щонайглибшу суть...
М. Рильський*

IV. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці

**Навчальне аудіювання з метою зіставлення нових знань
із базовими на основі актуалізації мотивіційних резервів учнів**

- ▶ Прочитати мовчки текст. Пригадати, з якого твору взято уривок. Дати відповідь на запитання, поставлене в останньому реченні. Визначити, які типи мовлення поєднано в тексті.

Чим далі вона йшла, тим більше дивувалася, що сьогодні попадає їй так багато живих істот. Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а то здалеку чулося немов кабаняче рохкання. Вужі й гадюки набралися сьогодні особливої рухливості, бо все повзли й повзли у тому ж напрямку, як ішла Соломія, і їй треба було особливо зважати, щоб не наступити

на слизьке й холодне гадюче тіло. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами і так **верещали**, що заглушали навіть шум плавнів. Соломія все йшла. Вона збрала всю енергію, всю силу волі, всю міць тіла і йшла вперто з вірою, що її широкі й високі груди зламають усі перешкоди. Однак краю плавням не було. Комиші, озерця, ерики... І знов комиші, і знов вода, і знов той самий звук розміреного, однотонного прибою, морські хвилі. Надвечір їй почувся дим, і вона зраділа — значить близько люди. Та чим більше вона йшла, тим більше смеркалося, тим більше дим ставав помітним. Птахи сильніше непокоїлися. У повітрі стало тепліше. Те тепло йшло ззаду і з боків, немов од печі. Соломії робилося душно. Її дуже дивували і навіть непокоїли ті зміни в плавнях. Що се таке робиться навкруги? (За М. Коцюбинським).

- ▶ Знайти речення з однорідними членами. Схарактеризувати однорідні члени, визначивши, до якого слова в реченні вони належать, що вони означають, на які запитання відповідають. Чи в усіх випадках між означеннями, що належать до того самого слова, ставиться кома?
- ▶ Дібрати синоніми до виділених слів.

Розвиток мовлення з творчим завданням

- ▶ Переказати текст, доповнюючи його спогадами (прочитаною, побаченою або почутою інформацією) про плавні. Ужити означення-епітети.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Проблемне запитання

- ▶ Чим відрізняються однорідні й неоднорідні означення? (Дати відповідь, скористатися теоретичним матеріалом підручника.)

IV. Виконання системи творчих завдань і вправ на основі опрацьованого теоретичного матеріалу

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Списати речення. Які означення в них використано? Підкреслити означення. Довести правильність виконання завдання.

1. Від уяви про те нове життя в Дмитра аж дух захопило, швидше застукало в грудях серце (*О. Десняк*). 2. Шалений холодний вітер люто висвистував і завивав, біснующись над степом (*І. Ле*). 3. Червоні язички виривалися з горна, лизали сіру потріскану глину печі (*Ю. Мушкетик*). 4. Весь час чарівний барвистий світ мінився і прозорився, як плесо озера (*І. Вільде*). 5. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами (*М. Коцюбинський*). 6. Другого дна Муся **оббігала** всі знайомі

місця в саду, побувала на лузі, біля річки (*О. Десняк*). 7. Темний осінній вечір стоїть за вікнами... (*В. Козаченко*).

- ▶ Пояснити розділові знаки в реченнях.
- ▶ Зробити словотвірний розбір виділених слів.
- ▶ **Мовленнєва ситуація.** Перечитати перше речення. Чи доводилося вам переживати такий стан? Уявіть, що ви виграли в лотерею або перемогли в конкурсі. Розказати про свої почуття, уживаючи однорідні й неоднорідні означення.

Дослідження-характеристика з творчим завданням

- ▶ Прочитати текст. Визначити його стиль. Аргументувати свою думку. Як можна схарактеризувати літню красу у вашій місцевості?

Краса в лісі влітку, скільки пташиного дзвону-передзвону! Та всі голоси — і зяблика, і вівсянки, і зеленушки, і навіть одуда — заглушувало кування зозулі. Не раз стежила Улянка за цим птахом. Літ зозулячий безшумний, потайний, як у злодюжки. **Підкрадається Улянка до зозулі, яка кує на гілці, і нишком, затамувавши подих, слухає.** А птах кує, кланяється, від крику в нього немов бульбашка перекочується під шкірою на витягненій шиї. І ніхто, мабуть, окрім Улянки, не підслухав, що зозуля не тільки кує, а, захопившись, ще й хававкає.

А потім стихли зозулі, замовкли солов'ї, і тільки іноді обізветься пізній соловейко — почне колінце й раптом обірве, наче засоромиться. Часто можна було побачити пташку, яка, схопивши черв'яка, зникла з ним десь у хащі, де в затишному кубельці чекали жовто-пухккі пуцьвірінки (*За О. Донченком*).

- ▶ Знайти речення з однорідними членами. Визначити функцію використаних автором однорідних і неоднорідних означень. Яке слово в реченні вони пояснюють?
- ▶ Виписати з тексту прислівники та з'ясувати їх правопис. Розібрати як частину мови два з них (на вибір).
- ▶ Доповнити виділені речення однорідними й неоднорідними означеннями.

Коментар учителя. Між неоднорідними означеннями не вживаються сполучники, їх не можна умовно підставити в реченні. Порівняйте: *докладна, змістовна відповідь (докладна і змістовна)* — однорідні означення; *докладна учнівська відповідь; його докладна відповідь* (поєднати сполучником *і* не можна) — неоднорідні означення.

Дослідження-аналіз

- ▶ Прочитати іменники та групи означень, що їх характеризують. Визначити, чи всі вони вказують на однакові ознаки? Які з них можна віднести до однорідних, а які — до неоднорідних?

1. Листя — червоне, пожовкле, гарне, осіннє, багряне, опале, сумне.
2. Хлопчик — симпатичний, сильний, мужній, натренований, добрий.
3. Ліс — кленовий, сосновий, густий, березовий, темний, осінній.
4. Деревя — високі, стрункі, придорожні, пересаджені, підбілені.
5. Квіти — чудові, різнокольорові, пахучі, весняні, південні, рідкісні.

Гра «Хто швидше?»

Скласти речення зі словами однієї групи з переднього завдання так, щоб однорідні члени були з'єднані сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком. Проаналізувати однорідні члени речення.

Розвиток комунікативних умінь

- ▶ Розглянути фотоілюстрації (із зображенням природи лісів, гір, річок тощо). Чи доводилося вам милуватися такими чудовими краєвидами? Розказати про свої враження, використовуючи однорідні й неоднорідні означення.
- ▶ За фотоілюстраціями скласти і записати 2–3 речення з однорідними членами. Накреслити їх схеми.

Самостійна робота

- ▶ Списати речення, розставляючи розділові знаки, у такій послідовності: а) з однорідними означеннями; б) з неоднорідними означеннями.

1. Холодне молоде срібло сонця пізньої осені розлите по землі (*О. Гончар*).
2. Серце б'ється як згадаю теплі ночі тихі зорі (*А. Малишко*).
3. Широкі безкраї простори. Легке і м'яке повітря все пройняте й облите сонячним промінням (*Б. Грінченко*).
4. Була темна задушлива ніч на початку місяця червня (*С. Скляренко*).
5. Дві сестри тоненькі та сухенькі осінь ловлять в пелени над ставом (*І. Драч*).
6. Легкий пухкий попелець ляже вернувшись у рідну землю вкупі з водою там зростить вербицю — стане початком тоді мій кінець (*Леся Українка*).
7. Хороша-хороша голубоока дівчина впіймала хижака (*О. Вишня*).
8. Зима якось видалася снігова та холодна (*Панас Мирний*).

- ▶ Пояснити пунктограми.
- ▶ Скласти і записати по 1–2 речення: а) з однорідними означеннями; б) з неоднорідними означеннями.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок учнів

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Які означення слід уважати однорідними?
2. Коли означення є неоднорідними?

3. Схарактеризувати означення, використані в реченні *Горнулася в клубок чорна і страшна людська лють на хазяїв (О. Десняк)*.
4. Довести, що в поданому реченні означення є неоднорідними: *І червоні язики виривалися з горна, лизали сіру потріскану глину печі (Ю. Мушкетик)*.
5. Розказати про розділові знаки при однорідних і неоднорідних означеннях. Навести приклади.

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

З підручника географії, біології або історії виписати 5–6 речень з однорідним й неоднорідними означеннями. Зробити висновок про стилістичну роль речень з однорідними членами. Виконати синтаксичний розбір 2–3 речень на вибір. Прокоментувати розділові знаки.

Урок № 42

КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Мета: визначити з учнями основні випадки вживання коми в реченнях з однорідними членами, сформувані загальнопізнавальні вміння правильно ставити коми між однорідними членами речення, підпорядковуючи їх пунктуаційним правилам; удосконалити навички інтонування речень з однорідними членами; розвивати творчі вміння складати речення з однорідними членами та використовувати їх в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати вміння бачити красиве із прочитаного в літературних джерелах.

Правопис: кома між однорідними означеннями.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з однорідними й неоднорідними означеннями та дотримання інтонації.

Текст (риторичний аспект): використання однорідних членів речення в текстах художнього й публіцистичного стилів.

Міжпредметні зв'язки: однорідні члени речення як засіб художньої виразності (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Формування практичних умінь і навичок шляхом виконання системи завдань і вправ

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати уривок з роману Р. Іваничука «Яничари». Яким ви собі уявили Персидський сад? Скласти висловлювання у вигляді роздуму. Поміркувати, чому автор називає красу ханського двору недоступною, ув'язненою.

За гаремними вежами — Персидський сад, перлина ханського двору, краса, затулена мурами від людських очей, недоступна, ув'язнена.

Фінікові пальми тягнуться кронами у висоту, а визирнути на світ їм не судилося, нудяться філодендрони й фікуси, їжуться сердиті кактуси... Розпускаються турецькі тюльпани, пучнявють африканські гладіолуси, хиляться чашечками до землі петунії — і тішиться смуток у ханському раю, смуток самотності, непотрібності, невизнаності.

Рік за роком розквітають, і в'януть, і знову цвітуть з надією, що хтось побачить їхню красу. Ніхто нею не радіє, не милується. У тому смутна ця краса, і сумно ходить по алеях найкраща квітка Персидського саду — чарівна Мальва (*Р.Іваничук*).

- ▶ Зачитати речення з однорідними членами. Одне з них записати й усно зробити його синтаксичний розбір.
- ▶ Які рослини, що згадуються в тексті, вам доводилося бачити й милуватися їхньою красою? Усно описати одну з них (на вибір), використовуючи однорідні члени речення.

Вибіркове письмо

- ▶ Прочитати речення вголос з відповідною інтонацією. Виписати, розставляючи розділові знаки, спочатку речення з однорідними, а потім — з неоднорідними означеннями.
  1. Широкий український степ лежав навкруги (*Ю. Яновський*).
  2. Верхній шар чорнозему змінився твердою віками **спресованою** глиною

(Д. Бедзик). 3. Спустився **негустий** блакитний вечір і навіть через вікна було видно, як пухнасті сніги обсвічувалися рожевими малиновими бризками зорі (М. Стельмах). 4. Велика грізна тиша висить над степом над залитою сонцем висотою (О. Гончар). 5. Тендітні ніжні сніжинки хтось сипле (П. Усенко). 6. Ліс обгортав їх — холодний сумний та мовчазний (М. Коцюбинський).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір четвертого речення. Визначити, якими частинами мови виражені члени речення.
- ▶ Пояснити орфограми у виділених словах.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Дослідити й визначити, які з поданих речень є складними, частини яких з'єднані сурядними сполучниками, а які — простими з однорідними членами. Аргументувати свою думку.

1. Тоді був серпень і спека стояла крута (Г. Тютюнник). 2. Останні слова пісні пробиваються аж в саму церкву і ще здається від них віє молодим гіркуватим духом верби (М. Стельмах). 3. Минали дні і в спогадах поринали ночі (М. Хвильовий). 4. Синє море хвилювалось і кипіло на березі піною (М. Коцюбинський). 5. Надбігла хмара чорна і закрила останній клопоть неба (Б. Лепкий). 6. У степу було тихо. Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом сріблилася важка, обвішана **разочками** роси павутина (Г. Тютюнник). 7. Меланка при світила **каганцем** з другого боку і лице помоложавіло стало смагляве та вродливе, таке як завжди (Є. Гуцало).

- ▶ Речення з однорідними членами записати, розставляючи, де треба, розділові знаки.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів (у разі потреби звернутися до тлумачного словника).

Каганець — невеличкий світильник, що складається з гніта та посуду, у який наливається олія, лій чи гас; блимавка, жмурка, нічник, сліпак; *разок* — нанизані на нитку, мотузку, дротину і т. ін. однорідні предмети; низка.

- ▶ Дібрати синоніми до слів *клопоть*, *шлях*. Скласти з ними речення з однорідними членами й пояснити розділові знаки.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити, що ви з класом здійснили подорож до Криму і побували у Воронцовському палаці. Вас вразила краса зимового саду, а також поетичні рядки про сад, що цитував екскурсовод.
- ▶ Описати Воронцовський сад узимку, використовуючи однорідні члени речення, з'єднані різними видами зв'язку.

Самостійна робота

- ▶ Списати речення, розставивши пропущені розділові знаки. Накреслити схеми й пояснити вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.

1. Там лист осик у вічному танку тремтить і поривається і ли- не у височінь (*М. Рильський*). 2. І ця пісня і дві тополі і веселка над селом і золотий туман сонця на заході і дощик, що насправді йшов стороною, перевернули душу парубкові (*М. Стельмах*). 3. Я вчився рідних слів не з пожовклих листків не від книжників хитро учених а від темних лісів від квітистих лугів від журливих потоків студених (*Б. Лепкий*). 4. Зверху почало щось сіятися чи то дощ чи мряка (*М. Коцюбинський*). 5. У незаболочених закапелках при самому березі вода стояла така прозора, що видно було дно **тонкорунну** зелену травичцю **верболозове** гілля та рибку дрібненьку, що стояла косячками проти тихої, ледь помітної течії (*Г. Тютюнник*).

- ▶ Прочитати вдумливо третє речення і з'ясувати його зміст. Поміркувати і розказати, що вас надихає до навчання.
- ▶ Зробити словотвірний розбір виділених слів.

IV. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Від яких умов залежить уживання чи невживання коми в реченнях з однорідними членами?
2. Коли між повторюваними сполучниками ставиться кома, а коли — не ставиться? Проілюструвати на прикладах.
3. Які ще розділові знаки можуть ставитися в реченнях з однорідними членами і за яких умов?
4. Як визначити, чи потрібно ставити кому в реченнях з однорідними членами? Навести приклади.

V. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VI. Домашнє завдання

1. Побудувати розповідь на тему «Роль однорідних членів речення у висловлюваннях».
2. Скласти й записати діалог у формі опитування на тему «Кома в реченнях з однорідними членами». Приклади дібрати з періодичних видань. З'ясувати розділові знаки при діалозі.

Урок № 43**ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ
(ЧИ СУСПІЛЬНУ) ТЕМУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ**

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення; розвивати творчі вміння формулювати проблеми, що хвилюють сучасну молодь, критично оцінювати факти навколишньої дійсності; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний аналіз публіцистичного тексту-роздуму, сприймати й розуміти його, письмово створювати власні твори-роздуми в публіцистичному стилі на морально-етичні (суспільні) теми.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників
з темою, метою й завданнями уроку****III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять****Дослідження-характеристика**

- ▶ Прочитати народні вислови. З'ясувати, яких загальнолюдських і моральних цінностей людини вони стосуються.

1) Не шукай правди в інших, коли в тебе її немає! 2) Брехня і приятеля робить ворогом. 3) Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий. 4) Друзі пізнаються в біді. 5) Добро роби скільки можеш, від того ніколи не занеможеш. 6) Гроші — сила: одних підкуплять, других напоять, а третім лиха накоять.

Проблемна ситуація

- ▶ Поміркувати, які морально-етичні проблеми хвилюють сучасних юнаків і дівчат. Сформулювати ці проблеми так, щоб їх можна було використати як заголовки майбутніх газетних заміток чи статей.

IV. Колективна робота з текстом-зразком**Творче спостереження з елементами аналізу**

- ▶ Прочитати учнівський твір. Визначити тип мовлення. З'ясувати, чи актуальна тема висвітлюється автором у творі. Виділити мікротеми висловлювання (скласти план).

ЧИ МОЖНА ПОКРАЩИТИ ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН НАШОГО МІСТА?

Ми вступаємо в життя в епоху інтенсивного розвитку не лише науки і техніки, а й негативних наслідків науково-технічного прогресу: забруднення повітря, високий рівень шуму та радіації, страшні людські хвороби. Про це все я дізналася з газет, журналів, книжок, телепередач. Людству загрожує загибель у найближчі часи, якщо воно терміново не змінить свого ставлення до природи, не переосмислить життєві цінності.

Ця проблема цілком стосується і нашого міста. Дуже прикро дивитися, як вирубають дерева перед будівлями, забруднюють колись квітучі зони відпочинку в парках. На мою думку, необхідно розробити цілу програму щодо поліпшення стану екології в місті, займатися пропагандою зелених насаджень.

Нещодавно у книзі «Твоя планета Земля» я прочитала про конкурси на краще подвір'я в Голландії. Уявляєте, там кожного місяця визначають переможців у такій номінації! Господарям присвоюють звання почесних мешканців міста і нагороджують премією для подальшого поліпшення паркових зон. А в Харкові ще в 1988 році відбулося перше в Україні дитяче природоохоронне свято — День деревонасаджень. У центрі міста було висаджено понад 5000 дубів, ясенів і кленів. Невже ми цього не зможемо зробити?! Отак, зібравшись гуртом, прибирати вулиці міста, садити дерева та кущі, а потім усе це дбайливо зберігати!

Особисто мене ця тема настільки хвилює, що я навіть у створенні власного проекту (це було домашнім завданням з інформатики) зробила студію флористики. Мені дуже хочеться, щоб наше місто було схоже на величезний сад, а в ньому жили щасливі люди. Але це все може статися тільки тоді, коли всі цього забажають і зрозуміють, що Земля не належить нам — це ми належимо Землі (*Анастасія Р.*).

- ▶ Виділити в тексті твору тезу, доведення й висновки. Довести, чи переконливі аргументи наводить автор на підтвердження тези.
- ▶ Підготувати усний переказ прочитаного.

Робота з пам'яткою

Пам'ятка «Як працювати над твором-роздумом на морально-етичну тему в публіцистичному стилі»

1. Продумайте послідовність викладу думок, складіть план майбутнього твору.
2. У вступі сформулюйте тезу (твердження), яку вам треба довести в основній частині твору.
3. Обґрунтовуючи твердження, використовуйте переконливі аргументи й докази, наводьте приклади.

4. Висловіть власне ставлення до порушеної у творі проблеми.
5. Свої міркування ілюструйте відомими сентенціями, крилатими висловами, прислів'ями та приказками морально-етичної тематики.
6. Використовуйте слова і сполучення слів, що пов'язують тезу й аргументи, аргументи й висновок: *тому що, оскільки, тому, відтак, таким чином, отже* та ін.
7. Завершіть твір-роздум висновком у вигляді побажання, заклику, звернення чи поради.
8. Дотримуйтеся вимог публіцистичного стилю (доречно вживайте риторично-питальні речення, вставні слова і словосполучення, звертання, багатозначну й експресивно-емоційну лексику тощо).

V. Складання твору-роздуму

Користуючись пам'яткою, скласти твір-роздум на тему «Борімося за чистоту нашого міста (селища)», критично оцінюючи факти і явища навколишньої дійсності. Продемонструвати свою громадянську позицію.

VI. Підведення підсумків уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти твір-роздум на тему «Моральні принципи сучасної молоді», додержуючись вимог публіцистичного стилю.

Урок № 44

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. ДВОКРАПКА Й ТИРЕ ПРИ УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИХ СЛОВАХ

Мета: поглибити знання восьмикласників про однорідні члени речення, удосконалити вміння знаходити узагальнювальні слова при них, домогтися засвоєння учнями правил уживання розділових знаків при узагальнювальних словах, сформуванню вміння пояснювати розділові знаки в реченнях з однорідними членами за допомогою пунктуаційних правил, розвивати загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати речення з однорідними членами при узагальнювальних словах; розвивати навички поширювати речення узагальнювальними словами, будувати висловлювання з використанням узагальнювальних

слів; за допомогою мовленнєво-комунікативного матеріалу виховувати бережливе ставлення до природних надбань нашої країни.

Правопис: двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова та інтонація речень з однорідними членами при узагальнювальних словах.

Текст (риторичний аспект): використання однорідних членів речення й узагальнювальних слів у текстах художнього стилю.

Міжпредметні зв'язки: узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами як засіб художньої виразності (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності восьмикласників (повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями)

III. Оголошення епіграфа уроку

Учись у природи творчого спокою...

Є. Плужник

IV. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці

Аналіз тексту з елементами зіставлення нових знань з базовими на основі актуалізації мотиваційних резервів учнів з теми

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок, який би розкривав тему висловлювання. Зачитати спогад автора. Назвати однорідні члени речення, які допомагають зрозуміти слова вчительки.

БЕРЕЖІМО СВІТ ЯВОРІВ...

Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що тяжко й надовго ранила моє серце. Біг я з важкеньким ранцем із школи. Зиркнув на ліщиновий кущ біля стежки і мерщій виламав собі добреньку лозину, сів на «коня» та й гайнув, аж закуріло серединою вулиці.

Мені довго не прощали цього вчинку. Дерево в нашому селі дуже шанувалося, вважалося мало не священним. Добре пригадую, що в першому класі на одному з уроків учителька просила:

— Не ламайте, діточки, ні яблуні, ні груші, ні береста, ні тополі, ні кущів усяких. Тільки садіть їх там, де голо, і поливайте.

Я бережу цей спогад. Він мені дуже дорогий не тільки поетичним підтекстом, а й своєю суттю: корисне і прекрасне пов'язане в один вузол. Дерево, кущ, чагарник, квіти, билина, зілля, розмай — рослини, без яких не уявити життя на землі.

З якого часу так повелося, що ми — мешканці того чи іншого села, міста, вулиці — зняли з себе відповідальність за зелені насадження у галях, садках, палісадниках?

А хто ж тоді ми? Тільки на словах — господарі землі? А я вірю, що майже все можна вирішити на своїй вулиці чи у своєму дворі, захистити зеленого друга. Треба тільки не заплющувати очей на неподобства.

Нехай ніколи не в'яне в наших душах світ яворів, любистків, лелек і зозуль! Думаймо, шукаймо, діймо, борімося гуртом, громадо, не будьмо байдужими, сліпими і глухими! Хто збайдужів, не бачить і не чує, що екологічна біда — не результат емоцій, не міф, час отямитися (*За М. Міщенком*).

- Об'єднавшись у групи, виписати речення з однорідними членами, накреслити їх схеми. Пояснити розділові знаки. Назвати речення з узагальнювальними словами при однорідних членах.

Коментар учителя. Узагальнювальне слово та однорідні члени речення співвідносяться як родові і видові поняття. Узагальнювальні слова виконують ту саму синтаксичну роль, що й однорідні члени речення. Наприклад: *Чарівний світ пливе переді мною: сині води, білі піски, хати на високих берегах* (О. Довженко); *Луки, гори, пишні сади — усе зелене й принишкле* (О. Гончар).

V. Виконання системи практичних завдань

Лінгвістичне дослідження

- Прочитати виразно поезію. Поміркувати, чому автор дав таку назву поезії. Яка основна думка вірша?

НІЩО НЕ МЕРТВЕ В ВИРІ СВІТОВОМУ..

Ніщо не мертво в вирі світовому:

Ні курява планет, ні сталагміт,

Ні мумії прадавніх пірамід,

Ні літери спліснявілого тому.

У камені, у розпаді клітин,

У сяйві дальніх зір і мрій змаганні,

В кипінні крові й прорості зернин —

Усюди в животворному диханні
Єства єдиного пульсує плін.
І де в нім місце тліну і нірвані?

(Б. Тен)

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів (у разі потреби звернутися до тлумачного словника).
- ▶ Знайти речення з однорідними членами. Схарактеризувати їх, скориствовавшись алгоритмом. У яких із них є узагальнювальні слова? Пояснити пунктограми.

Коментар учителя. Узагальнювальні слова найчастіше виражаються займенниками, прислівниками, проте вони бувають виражені й прикметниками, іменниками, числівниками, дієсловами: *Куди не повернешся — скрізь земля: і згори, і знизу, і праворуч, і ліворуч* (О. Іваненко); *Ми садили ліс у полі: і дубочки, і тополі, і осику, і ліщину, і червону горобину* (М. Стельмах).

Колективна робота з текстом з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст мовчки. Переказати його «ланцюжком». Визначити тип мовлення. Підтвердити свою думку прикладами з тексту. Унизу, на рівнині, мріє степ.

Сива ковила на вітрах гойдається. Мигне степом руда лисиця, і довго потім зелені трави полум'яніють, наче підпалені лисячим хвостом.

Пронесеться табун, а ген на обрії промчать вершники. Пройдуть обабіч могили сторожки дрохви, свисне рудий бабак, прошумить вітер, линучи на південь, пропливе вгорі самотня хмарка. Зупиниться над високою могилою, задумається, потемніє.

І впаде тоді вниз кілька крапель, блиснуть вони сльозинками на зеленім житі, зітхне вітер, і попливе хмарка далі — сумна, печальна.

Тиша.

А то зненацька прокотиться степами грім, лункий, гуркітливий, зашумлять вітри, женучи поперед себе важкі чорно-сині хмари. Загуде, засвище вітрисько, пригинаючи ковилу до землі, потемніє в степу, насупиться долина, **закутається** у важку сіру кирею. На обрії, де кряжі, аж чорно стане, там лютують блискавиці, небо крячи. Розійдеться грім над степами, потуркає, аж тріск та виляск навколо стоять, а тоді раптово затихне, затаїться десь у небі, ніби його й не було. На мить стане так тихо в степу, що аж у вухах лящить від тиші, і все живе припишкне в очікуванні чогось страшного.

Сюркне десь коник раз-другий, **сполошено** крикне птах, тривожно засвистять бабаки, ховаючися по норах. Та ось уже вухо починає вловлювати віддалений шум, ще не ясний, не чіткий, але тривожний, загрозливий, усеперемагаючий. Шум наростає з кожною хвилиною, він

наче мчить з глибини степу на широких могутніх крилах. Потім зашвирило все навколо, загуло, завертіло, як у вирі, і вже степ потонув у тім сум'ятті.

Потемніло до болю в очах, і линула злива. І зник світ за водяною стіною, тільки тріск стоїть.

Як зненацька примчить, так зненацька і вгамується водна стихія (В. Чемерис).

- ▶ Виписати речення з однорідними членами. Усно перебудувати їх на речення з узагальнювальними словами. Пояснити пунктограми.
- ▶ Виділені слова розібрати як частину мови (усно).

Дослідження-відтворення з творчим завданням

- ▶ Скласти речення, які б відповідали поданим схемам. Зробити взаємоперевірку. Найкращі речення записати.

АЛГОРИТМ характеристики однорідних членів речення

- Розглянути схеми й розказати про розділові знаки при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.

1. (УС): ○, ○.
2. І ○, і ○, і ○ – (УС).
3. ○: ні ○, ні ○ – (УС).
4. (УС), як-от: ○ та ○, ○.

Навчальне редагування

- Відредагувати речення, розташовуючи слова в певній послідовності. Прочитати речення. Визначити узагальнювальні слова та однорідні члени речення. Поміркувати, якими членами речення вони виступають. Записати, розставляючи розділові знаки. Аргументувати свій вибір.

1. Ось тривожний є удень надійний і вересень уночі такий (За М. Стельмахом). 2. Замолоду грандіозне нас уяву великі вабить і збуджує все великі дерева листочки маленькі а суцвіття потім ріки ми пишні й починаємо квіточки нашу травинки помічати (За Ю. Мушкетиком). 3. У людського й рівних є троянди щастя виноград крила красиве і два корисне (За М. Рильським). 4. Наближення листків в усьому чує і в шелесті і в серце вітрі і в стежках зими (За В. Сосюрою). 5. Жито й поспіло овес усе разом пшениця (За І. Нечуй-Левицьким). 6. Тут і комахи всю птахи усе ніч не замовкаючи скрегоче й на мить (За Л. Дмитерко). 7. У кропива ревень й нашому була розкішна саду флора жоржини й любисток (За Л. Костенко).

Матеріал для вчителя. 1. Ось такий і є вересень: удень надійний, уночі тривожний (М. Стельмах). 2. Замолоду нас вабить і збуджує нашу уяву все грандіозне: великі ріки, великі дерева, пишні суцвіття, а потім ми починаємо помічати маленькі квіточки, травинки й листочки (Ю. Мушкетик). 3. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне (М. Рильський). 4. Наближення зими в усьому серце чує: і в шелесті листків, і в вітрі, і в стежках (В. Сосюра). 5. Жито, пшениця й овес — усе разом поспіло (І. Нечуй-Левицький). 6. Тут усе скрегоче: птахи і комахи, всю ніч, не замовкаючи й на мить (Л. Дмитерко). 7. У нашому саду була розкішна флора: кропива й ревень, жоржини й любисток (За Л. Костенко).

- Зробити синтаксичний розбір двох речень на вибір.

IV. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок учнів

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що являють собою узагальнювальні слова?
2. Яку роль виконують узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами?
3. Яку синтаксичну функцію виконують узагальнювальні слова в реченні?
4. Розказати про розділові знаки при узагальнювальних словах (перед однорідними членами речення, після них).
5. З'ясувати розділові знаки в поданому реченні: *Наближення зими у всьому серце чує: і в шелесті листів, і в вітрі, і в стежках (В. Сосяра).*

VII. Підсумок уроку

Визначення навчальних досягнень учнів з теми і стимулювання успіхів у конкретній навчальній діяльності. Самоаналіз здібностей, отриманих у процесі засвоєння теми.

VIII. Домашнє завдання

Знайти картину або фотоілюстрацію із зображенням степу. Описати її письмово, використовуючи узагальнювальні слова з однорідними членами речення. Зробити синтаксичний розбір одного речення (письмово). Якою частиною мови виступають узагальнювальні слова й однорідні члени речення?

Урок № 45

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 5 (ДИКТАНТ). КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Мета: оцінити рівень орфографічної та пунктуаційної грамотності восьмикласників: правильно писати слова на вивчені орфографічні правила та слова, визначені для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; виявити орфографічні й пунктуаційні помилки, на ліквідацію яких слід звернути особливу увагу; перевірити якість оформлення роботи (охайність, акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень); здійснити перевірку

здатності учнів сприймати незнайомий текст публіцистичного стилю, розуміти його, запам'ятовувати фактичний зміст, тему й основну думку тощо.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й аудіювання. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки рівня розуміння сприйнятого тексту публіцистичного стилю.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту

Школярі під час першого слухання тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

ПИСАНИЙ КАМІНЬ

На Гуцульщині кожна полонина, плай, потічок, печера, звір мають свою назву, а з нею — історію, легенду. Отож і скелю над Чорним Черемошом віддалік гірського села Криворівні величають Писаний Камінь. Чудова тут місцина! Можна годинами милуватися горами і особливо в час, коли полонини вкриваються червоно-білими полотнами. То зацвітають маки і ромен. А ще слухати невтомну мелодію Чорного Черемошу. Цей чарівний куточок був улюбленим місцем відпочинку Івана Франка. Він частенько приходив сюди з дітьми і сам. Тоді клав на коліна зошит і щось писав. Або, підперши рукою підборіддя, довго дивився у мрійну далину. Цей камінь і залишився свідком народження багатьох дум поета.

На цій скелі, як і всі, хто побував тут, залишив свій автограф Великий Каменяр. Саме напис Івана Франка був безмежно дорогий селянам Криворівні (*За В. Вільним, 127 сл.*).

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного

V. Відповіді на запитання, що виникли у школярів під час написання контрольного диктанту**IV. Проведення контрольного аудіювання тексту публіцистичного стилю**

Сприймання на слух учнями незнайомого тексту від початку до кінця

ЗАБРУДНЕННЯ ВОДОЙМ

Стічні води промислових підприємств забруднюють прісні водойми. Це ж стосується і населених пунктів, які теж забруднюють воду. У результаті цього забруднення повністю змінюються фізичні властивості води (підвищується температура, зменшується прозорість, з'являються забарвлення, присмаки, запахи). Виникають плаваючі речовини, що знаходяться на поверхні води; на дні осідає осад. Склад води повністю змінюється: збільшується вміст органічних і неорганічних речовин, з'являються токсичні речовини, зменшується вміст кисню, змінюється активна реакція середовища й ін. Також відбуваються зміни в якісному й кількісному бактеріальному складі, виникають хвороботворні бактерії. Така вода непридатна для пиття. Вона навіть не годиться для технічних потреб і, звичайно ж, рибогосподарських цілей. Загальні умови скидання стічних вод будь-якої категорії в поверхневі водойми обумовлюються їхньою народногосподарською значимістю й характером водокористування. Після скидання стічних вод можливим є незначне погіршення якості води у водоймах, але це не повинно помітно позначатися на можливості подальшого використання водойми як джерела водопостачання, для культурних і спортивних заходів, рибогосподарських цілей.

За виконанням умов скидання виробничих стічних вод у водойми зобов'язані стежити санітарно-епідеміологічні станції і басейнові управління.

Існують нормативи якості води у водоймах. Відомо два види водокористування. До першого належать ділянки водойм, що використовуються як джерело для централізованого або нецентралізованого господарсько-питного водопостачання, а також для водопостачання підприємств харчової промисловості. До другого виду відносять ділянки водойм, які використовуються для купання, спорту і відпочинку населення, а також ті водойми, що розташовані в межах населених пунктів.

Тільки органи державного санітарного нагляду мають право захищати водойми до різних видів водокористування з огляду на перспективи їх використання.

Нормативи якості води поширюються на створи, розташовані на проточних водоймах на 1 км вище від найближчого за течією пункту

водокористування. Непроточні водойми мають такі створи на 1 км в обидва боки від пункту водокористування.

Зараз приділяється багато уваги питанням запобігання й усунення забруднення прибережних районів морів. Нормативи якості морської води, які повинні забезпечуватися при скиданні стічних вод, стосуються не тільки районів водокористування у відведених межах, але й створів на відстані 300 м убік від цих меж. Уміст шкідливих речовин у морі повинен відповідати нормам, що встановлені за санітарно-токсикологічними, загальносанітарними і органолептичними лімітними показниками шкідливості. Море на цьому етапі не є виключно джерелом водопостачання. Воно також розглядається як лікувально-оздоровчий, культурно-побутовий фактор.

Забруднюючі речовини, що стікаються в ріки, озера, водоймища й моря, порушують сталу рівновагу водних екологічних систем. Водні джерела, завдяки природним процесам, які в них протікають, можуть іноді частково або навіть повністю відновити чистоту води. Однак це загрожує появою вторинних продуктів розпаду забруднень, які дуже негативно впливають на якість води.

Самоочищенням води називається сукупність взаємозалежних гідродинамічних, фізико-хімічних, мікробіологічних і гідробіологічних процесів, що призводять до відновлення первісного стану водного об'єкта.

У стічних водах більшості промислових підприємств містяться забруднюючі речовини, тому їхній спуск у міську водовідвідну мережу не рекомендується. Усі стічні води, що випускаються у водовідвідну мережу, не повинні порушувати роботу мереж і споруд. Керівники підприємств зобов'язані стежити за тим, щоб води не руйнували матеріал труб і елементи очисних споруд. Також води не можуть містити більше 500 мг/л завислих і спливаючих речовин. Вони не повинні містити речовини, здатні засмічувати мережі або відкладатися на стінках труб; містити горючі домішки і розчинені газоподібні речовини, здатні утворювати вибухонебезпечні суміші; містити шкідливі речовини, що перешкоджають біологічному очищенню стічних вод або скиданню у водойму. Не рекомендується температура, вища за 40 °С.

Стічні води, які є відходами виробництва і не задовольняють ці вимоги, необхідно попередньо очищати. І тільки після цього їх можна скидати в міську відповідну мережу.

Підігріті стічні води є джерелом теплового забруднення. Збільшення температури природних вод стає причиною зміни природних умов для організмів, що живуть у водах, а також зменшує кількість розчиненого кисню, змінюючи при цьому швидкість обміну речовин.

Урешті-решт більшість мешканців водойм гине, чимало з них припиняє свій розвиток.

Кілька десятиліть назад забруднених вод було не так уже й багато. Вони склали лише малу частину від великої кількості чистої води. У наш час картина набагато страшніша: забрудненої води чимраз більше, а чистої — чимраз менше (Є. Білик, 627 сл.).

Виконання завдань тестового характеру

1. Визначити, які стильові ознаки характерні для цього тексту.
  - А Понятійність і предметність, об'єктивність.
  - Б Логічність доказів, точність висловлювань.
  - В Стислість, чіткість, висока стандартизація.
  - Г Уживання слів у переносному значенні.
2. Зміна яких властивостей води відбувається у результаті забруднення водойм?
  - А Хімічних.
  - Б Фізичних.
  - В Природних.
  - Г Біологічних.
3. Скільки існує нормативів якості води у водоймах?
  - А 4.
  - Б 3.
  - В 2.
  - Г 1.
4. Що порушують забруднюючі речовини, які стікають у ріки, озера, водоймища й моря?
  - А Сталу рівновагу водних екологічних систем.
  - Б Самоочищення води.
  - В Водопровідну мережу.
  - Г Відновлення первісного стану водного об'єкта.
5. Яка основна думка тексту?
  - А Забруднення водойм.
  - Б Як очищати забруднені водойми?
  - В Заклик громадян до очищення водойм.
  - Г Пропаганда боротьби із забрудненням водойм.
6. Куди мають випускатися стічні води?
  - А В озера, ріки і моря.
  - Б У забруднені водойми.
  - В У водовідвідну мережу.
  - Г На природоохоронні території.

7. Установити відповідність між поняттями.
А Завислих і спливаючих речовин.	1	40
Б Скільки метрів має бути відстань від районів водокористування до стічних вод.	2	500 мг/л
В Перешкоджає біологічному очищенню стічних вод температура, вища... °С.	3	300
8. Після чого воду можна скидати в міську водовідвідну мережу?
- А Попереднього очищення.
 Б Виникнення плаваючих речовин.
 В Скидання стічних вод.
 Г Запобігання й усунення забруднення прибережних районів морів.
9. У чому полягає завдання керівників підприємств щодо боротьби із забруднюючими речовинами?
10. Довести, що підігріті стічні води є джерелом теплового забруднення.

Ключ

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильні відповіді	Б	Б	В	А	Г	В	А—2 Б—3 В—1	А		
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1,5	1	1,5	2

VII. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VIII. Домашнє завдання

Скласти опорний конспект за матеріалами вивченого розділу з теми «Речення з однорідними членами». Дібрати приклади з текстів публіцистичного стилю.

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ

Урок № 46

ЗВЕРТАННЯ НЕПОШИРЕНІ Й ПОШИРЕНІ

Мета: поглибити знання восьмикласників про звертання, їх стилістичну роль у мовленні; розвивати вміння виділяти в реченнях непоширені й поширені звертання, правильно інтонувати речення зі звертаннями; формувати загальнопізнавальні вміння визначати спосіб морфологічного вираження звертань; удосконалювати творчі вміння складати речення із звертаннями за опорними словами, за моделями, розширювати речення шляхом самостійного введення в них слів-звертань, використовувати їх в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і пошану до історії рідної мови.

Правопис: розділові знаки в реченнях зі звертанням.

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: використання звертань для передачі ставлення до адресата, дотримання правильної інтонації в реченнях зі звертаннями.

Текст (риторичний аспект): використання морфологічних і синтаксичних засобів привернення уваги слухачів та вираження особистого ставлення до висловлюваного.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Речення зі звертаннями, вставними словами».
2. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності восьмикласників з теми.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Актуалізація мотиваційних резервів школярів з теми

Експрес-опитування

1. Що таке звертання?
2. Чи виконує звертання синтаксичну роль головного або другорядного члена речення?
3. Розказати про інтонаційні особливості речень зі звертанням.
4. Які особливості мають речення зі звертаннями в усному мовленні?
5. Які особливості мають речення із звертаннями в писемному мовленні?

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати виразно текст, дотримуючись особливостей інтонації при звертанні. З'ясувати стиль і тип мовлення, жанр висловлювання. Описати обставини й умови використання цього тексту. Чому автор називає мову *стражденницею, великомученицею*? Доповнити текст власними міркуваннями за темою висловлювання.

Мово наша! Пречиста незаймана Діво! З козацьких степів яничарами впіймана, на курному шляху згвалтована, в дикий мир ординцем погнана, на продажній толоці розтоптана, в рабство за безцінь на торжищ продана!

Стражденнице, великомученице! Матір Божа наша, в сибіри й на колими погната, в соловецьких ямах згноєна, за моря й океани розвіяна, голодомором викошена, лютим чоботом розтоптана, стонадцять раз розстріляна, чорнобильською погібеллю засіяна!

Мово наша! Убога **прочанко** з простягнутою рукою! Передчасно постаріла, посивіла, змаліла, на хресті мук розіп'ята, на палю посаджена, за ребро на гак повішена дітьми-покручами.

Прости ж їх, рідна! Прости гріхи їхні вільні й невольні, прости той чорнобильський плід і те дике зілля, що густо вродило на нашому трагічному лану. І прости цю велестражденну землю (*К. Мотрич*).

- ▶ Переказати текст від першої особи, використовуючи слова-звертання.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів (за контекстом або за тлумачним словником).

V. Повторення й узагальнення теоретичних положень з теми

Робота з опорною таблицею

- ▶ Розглянути таблицю і скласти розповідь про види звертань за будовою і способи їх вираження.

Що означає	Називає того, до кого звертаються з мовленням	
Вид за будовою	непоширене (одне слово)	поширене (сполучення слів)
Спосіб вираження	іменником: <i>Ніночко, у тебе ж глибокий потяг до літератури!</i> (О. Донченко)	іменним словосполученням або цілим реченням: <i>Дорогий діду, а які у сонця ключі?</i> (М. Стельмах); <i>Хто в полі, хто в лісі, стережися</i> (Леся Українка)

- Дібрати 2–3 приклади речень із непоширеними й поширеними звертаннями з творів художньої літератури.

Робота з теоретичним матеріалом за підручником

Коментар учителя. Основна функція звертання — привернути увагу співрозмовника. У ролі звертань виступають імена, по батькові та прізвища осіб, назви осіб за родом діяльності, родинними стосунками, рисами характеру тощо, а в художніх творах — також назви тварин, неістот.

Звертання виражаються іменником у кличному або називному відмінку однини і множини. Займенники *ти, ви* зрідка можуть уживатися в ролі звертань, здебільшого в розмовному мовленні задля вираження різкості, зневаги, грубості: *Ей ви, куди йдете?*

Звертання можуть стояти на початку, в середині та в кінці речення: *Мова рідна! Яка твоя сила, звуки рідні твої золоті* (О. Ющенко); *За все тобі спасибі, низький уклін, о земле, наш уклін!* (І. Гончаренко); *Де ти бродиш, моя доле?* (Д. Писаревський).

VI. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру

Лінгвістичне дослідження

- Переписати речення. Підкреслити підмети, знайти звертання. Яку функцію виконують звертання в реченнях? Визначити, які засоби використано авторами для підсилення емоційного забарвлення речень.
1. Ой хлопчику, хороший мій, чому ти плачеш? (А. Малишко).
  2. Рости, моя пташко, мій маковий цвіте, Розвивайся, поки твоє серце не розбите... (Т. Шевченко).
  3. Пусти мене, мій батеньку, на гори, Де ряст весняний золотом жаріє (Леся Українка).
  4. Спи, моя дитино, золота, Спи, моя тривого, кароока, Спи, моя гіллячко голуба... (М. Вінграновський).
  5. Дяка щирая тобі, ніченько-чарівниченько, Що закрила ти моє личенько (Леся Українка).
  6. Спи, дитятко, сном міцним (М. Рильський).
  7. Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці (Нар. творчість).
  8. Доброго ранку, бджілоньки! (О. Іваненко).
  9. О мово

українська! Ти вода — з кринички, над якою гнуться верби (Ю. Бедзик). 10. Васильки у полі, васильки у полі, і у тебе, мила, васильки з-під вій (В. Сосюра). 11. Де ти бродиш, моя доле? (Д. Писаревський).

- ▶ З'ясувати, чим виражені звертання. Визначити їх вид за будовою.

Творче конструювання (самостійна робота)

Поставити у кличній формі *Марія Степанівна, Сергій Петрович, Ігор, Олег, козак, друг*. Пояснити орфограми.

- ▶ Використовуючи формули мовного і мовленнєвого етикету *шановний, вельмишановний, любий, дорогий, поважний, коханий*, скласти речення, щоб звертання були на початку, в середині та в кінці речення. Визначити вид звертань за будовою.
- ▶ *Гра «Хто краще?»*. Заслухати речення однокласників і визначити, які з них є найзмістовнішими і найцікавішими.

Вибіркове письмо

Виразно прочитати уривки з віршів. Якою темою вони об'єднані? Яку роль відіграють звертання в реченнях (називання або увиразнення висловлювання)?

1. Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько, тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила.

(С. Воробкевич)

2. О місячне сяйво і спів солов'я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря брилі антів, це — мова моя,
Це — мова моєї України.

(П. Тичина)

3. ...Я без тебе, мово,
Без зерна полова,
Соняшник без сонця,
Без птахів діброва.
Як вогонь у серці
Я несучу в майбутнє
Невгасиму мову
Слово незабутнє.

(Ю. Рибчинський)

4. Народе мій, дитино ясночола,
Живи й орудуй мовами всіма,
Бо кожна мова — твого духу школа,
Твоєї правди — золота сурма.

Вклякни перед зорею світовою,
Що пламеніє, наче сонця креш,
Та не молися мовою чужою,
Бо на колінах стоячи, умреш.

(Д. Павличко)

- ▶ Виписати речення зі звертаннями та схарактеризувати їх.
- ▶ Скласти речення (або поетичні рядки) із звертаннями *мово, рідне слово, українська мово, народе*.

Дослідження-трансформація

Записати речення, змінюючи місце звертання. Прочитати. Пояснити особливості інтонації кожного речення.

1. Мамо рідненька, прийми мої привітання. 2. Відроджуйся і розквітай, рідна мово. 3. Друже, розпочнімо гарну працю. 4. Будьте уважними, сини мої, один до одного. 5. Сестро моя, давай заспіваємо. 6. Весняний дощику, дай напитися земельці.

- ▶ Зробити фонетичний розбір виділених слів.

Творче конструювання

- ▶ Скласти 5–6 речень зі звертаннями до однокласників, до батьків, до знайомих і незнайомих людей на тему «Ваше ставлення до знань рідної мови».

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що таке звертання?
2. Схарактеризувати способи вираження звертання. Навести приклади.
3. Яку позицію в реченні може займати звертання?
4. Яким стилем притаманне найчастіше вживання звертань? Чому?
5. Розказати про види звертань. Навести приклади.

VIII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

IX. Домашнє завдання

Виписати з творів художньої літератури 5 речень зі звертаннями, що виконують смислову функцію називання, і 5 речень зі звертаннями, що виконують стилістичну функцію увиразнення тексту. Визначити будову та спосіб вираження звертань, пояснити розділові знаки.

Урок № 47**РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ**

Мета: повторити й поглибити знання восьмикласників про розділові знаки в реченнях зі звертаннями; сформувані вміння правильно розставляти розділові знаки та інтонувати речення зі звертаннями; розвивати творчі вміння складати речення зі звертаннями та використовувати їх в усному та писемному мовленні, навчити розрізняти речення, що виконують смислову і стилістичну функції; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природних надбань української держави та рідного краю.

Правопис: розділові знаки в реченнях зі звертаннями.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів, фразеологізмів.

Культура мовлення і стилістика: використання звертань задля передачі ставлення до адресата, дотримання правильної інтонації в реченнях зі звертаннями.

Текст (риторичний аспект): використання морфологічних і синтаксичних засобів привернення уваги слухачів та вираження особистого ставлення до висловлюваного.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних резервів восьмикласників з теми**

Спостереження над мовним матеріалом (колективна робота з текстом)

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовки, який би виражав основну думку тексту.

СТЕП

Степе мій, урожайнику! Лежиш ти, повитий красою, шепочеш стиглим колосом! Скільки раз на рік ти міняєш свою оздобу? Навесні ти лежав чорнотілий, **клубочився** сизим маревом випарів... Напоєний вологою, наснажений сонцем, прийняв ти в лоно своє золотий засів. Потім зарум'янився, зазеленів першими сходами, а згодом обіслався ніжними килимами — ярицвітами. Аж згодом гойдав ти на собі

хвилясту, зелену піну злаків, красувався срібним колосом, цвів сережками, клубочився золотим пилом квітування, половів хмарками і закипів золотим литвом повнозерного колосу. І ось ми прийшли на твій **поклик**. Твої недавні весняні сівачі стали женцями.

Яким же ти розкішним і багатим став, степе наш! Весело і любо засівати тебе хлібом, зодягати, прикрашати тебе зелом молодих лісів, напувати твої яри і вибалки срібноводдям ставків і озер. Любо тебе заквітувати голубим льоном, червоними квітами еспарцету, рожевими китичками конюшини... Весело обробляти тебе, бо **горнешся** ти, красеню, до сівачів, господарів своїх. Для них ти розквітаєш своєю красою, для них плодоносиш (*За І. Цюною*).

- ▶ Чи доводилося вам коли-небудь спостерігати за степом? Описати його усно.
- ▶ Виписати речення зі звертаннями. Продовжити ряд виписаних речень власне складеними (3–4). Визначити роль звертань у реченнях.
- ▶ З'ясувати, з якою метою автор використав у тексті різні за метою висловлювання речення.
- ▶ До виділених слів дібрати синоніми.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Колективний аналіз схем

Розглянути схеми і скласти зв'язну розповідь про розділові знаки в реченнях зі звертаннями.

1. ○, ...
2. ○! ..... .
3. ....., ○, ...
4. ....., ○.

V. Виконання завдань творчого характеру

Дослідження-відновлення

Уставити замість крапок пропущені звертання, використовуючи слова з довідки. Прочитати виразно відновлену поезію. Поміркувати над задумом автора при створенні поданого висловлювання.

Славтись в нашій житті, і ..., і ... , і ... .
Славтись в нашій житті, ...
Слався, ... ,

Револуцій повстання,
 Хай це знають і внуки, і діти.
 Слався, ... , що квітує рясними садами.
 Славтесь ви, ... , що вас підносили із нами,
 Слався, ... ,
 Молода і багата
 Під ясними дощами й громами.
 (За А. Малишком)

Довідка: дерева, ниво пожата, сонце, день наш світання, дороги заповіти, земле моя, віти, городи.

- ▶ Визначити вид звертань за будовою та спосіб їх вираження.
- ▶ Назвати однорідні члени речення та з'ясувати їх стилістичну роль.

Лінгвістичне дослідження з прийомом взаємоперевірки

- ▶ Переписати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Підкреслити звертання і підмети.

1. Грай моя пісне як вітер сей грає. 2. Слово моя ти єдина зброя ми не повинні загинуть обоє (З тв. Лесі Українки). 3. І тут можна помилитись Марійко у своїх здібностях (О. Донченко). 4. Галю Риба вже прокинулась (Ю. Збанацький). 5. Спи дитинко сном міцним (М. Рильський). 6. Де ти фантазіє там радощі й весна. 7. Через тумани лихі, через велике горе ти світиш мені моя зоре (З тв. Лесі Українки).

- ▶ Зробити фонетичний розбір виділених слів.
- ▶ Назвати односкладні речення. Визначити їх вид.

Дослідження-трансформація

- ▶ Перебудувати речення так, щоб іменники у називному відмінку (підмети) стали звертаннями.

1. Громадянин Іваненко гарно виступив на зборах. 2. Сонце ласкаве зігріває весняні сходи. 3. Брат поспішав до школи. 4. Ліси шумлять зеленими кронами дерев. 5. Трави забуяли після рясного дощу. 6. Чудова українська пісня завжди лунає на святах. 7. Мрії так часто супроводжують мене.

- ▶ Записати трансформовані речення. Пояснити розділові знаки.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір другого речення.

Творче конструювання (за варіантами)

Скласти речення зі звертаннями, використовуючи подані фразеологізми.

Варіант 1: мати довгого язика, бути в добрій пригоді, довести до гріха, впиватися очима, мати серце з перцем.

Варіант 2: іти по гарячих слідах, як п'яте колесо до воза, з кам'яним лицем, витрішки ловити, не мати клепки.

- ▶ Пояснити, у якому значення використано фразеологізми в побудованих реченнях.

Гра «Хто краще?»

- ▶ Заслухати складені однокласниками речення і визначити найкращі (влучно використані фразеологізми).

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Розказати про розділові знаки при звертанні. Навести приклади.

VII. Підсумок уроку

Рефлексія (учні мають відзначити («+») відповідну колонку)

Моє ставлення до пропонуваного завдання	Колективна робота з текстом	Дослідження-відновлення	Творче конструювання (за варіантами)	Дослідження-трансформація	Лінгвістичне дослідження (взаємоперевірка)
Корисно					
Було цікаво					
Пізнавально					
Як завжди					
Не зрозуміло					
Сумно					

VIII. Домашнє завдання

Написати твір за поданим початком, використовуючи звертання.

Боже, як багато у світі краси! Яке небо! А Дніпро синій-синій, чистий. Брате мій Дніпре, батьку мій дорогий і прекрасний!...

Урок № 48

ВСТАВНІ СЛОВА І СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, ЇХ ВИДИ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Мета: ознайомити восьмикласників з відомостями про вставні слова і словосполучення; сформувати загальнопізнавальні вміння знаходити вставні слова і словосполучення в реченнях та визначати їх стилістичну роль у мовленні, правильно інтонувати речення зі вставними словами та

словосполученнями, відрізняти їх від речень з однозвучними словами; розвивати творчі вміння складати речення зі вставними словами та словосполученнями і використовувати їх в усному й писемному мовленні; виховувати культуру мовлення, уміння правильно й доречно вживати вставні слова і словосполучення у мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти всебічному розвитку мовної й мовленнєвої особистості восьмикласників.

Правопис: розділові знаки в реченнях зі вставними словами і словосполученнями.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння прислів'їв і приказок.

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень зі вставними словами і словосполученнями для передачі ставлення до адресата, дотримання правильної інтонації у висловлюваннях зі вставними словами і словосполученнями.

Текст (риторичний аспект): використання морфологічних і синтаксичних засобів привернення уваги слухачів та вираження особистого ставлення до висловлюваного.

Міжпредметні зв'язки: використання вставних слів і словосполучень для зв'язку частин наукового тексту.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку

III. Розвиток пошукової пізнавальної діяльності восьмикласників

Спостереження над мовним матеріалом

- Прочитати текст. Довести його стильову належність. Дібрати заголовки у формі словосполучення. Визначити вставні слова. Поміркувати, яку роль вони відіграють у реченнях.

Кажуть, що українець співає цілий рік і цілий вік. Так, мабуть, нам від Бога дано. Було заборонено слово, письмо, щепили до нашої культури те, що їй зроду-віку невластиве. Але нація збереглася, безперечно, завдяки тому півмільйонному пісенному вінку, котрим була завітчана Україна, єдина держава у світі, що має таку багату

пісенну спадщину. На щастя, добрі, щирі, талановиті люди не перевелися серед нас.

Повірте, головне — це внутрішній світ людини, ось про нього і має писати література. Не описувати фізичні дії, а, можливо, душевні прояви, переживання, думки, навіть щось більше, але то вже, напевно, належить Богові. Отже, немає сірих непомітних людей, кожен має свою душу. У кожній душі — свій чутливий світ.

А український живопис! На щастя, збереглися в ньому національні мотиви, що підносять його над буденністю життя. Здається, а що тут такого — небо звичайне, дерева звичайні, садок звичайний. А щось таки бере за душу, **судомить** м'язи, заставляє надовго зупинитися перед полотном.

Отже, на такому трепетному і **щемному** почутті й виховується особистість. Дивна річ, що саме так народжується мудрість, щирість, ніжність — усе те, на чому стоїть сей світ (*З журналу*).

- ▶ Дібрати синоніми до виділених слів.
- ▶ Пояснити правопис слів *зроду-віку*, *щось-таки*. Навести власні приклади на подану орфограму.
- ▶ Переказати текст, доповнюючи його власними міркуваннями про внутрішній світ людини та народження мудрості, щирості, ніжності. При переказуванні використати вставні слова.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями навчального матеріалу

Коментар учителя. Вставними називаються слова, словосполучення або речення, граматично не зв'язані з членами речення. За допомогою вставних слів мовець виражає своє ставлення до того, що він повідомляє. Вони вимовляються з особливою інтонацією, яка полягає в пониженні голосу і більш швидкому проказуванні цих слів, словосполучень, речень порівняно з рештою слів речення. Вставні слова, словосполучення і речення не є членами речення: *На щастя, дитина скоро заспокоїлась і затихла* (Ю. Збанацький).

Робота з таблицею

Групи вставних слів і сполучень слів за значенням

Що виражають	Вставні слова і сполучення слів	Приклади
1. Упевненість, невпевненість, сумнів, передбачення тощо	Безумовно, безперечно, без сумніву, дійсно, звичайно, правда, певна річ, здається, певно, мабуть, видно, може, може бути, очевидно та ін.	<i>І я був неправий, звичайно</i> (О. Довженко)

Що виражають	Вставні слова і сполучення слів	Приклади
2. Емоційну оцінку повідомлюваного (радість, задоволення, жаль, здивування, незадоволення тощо)	На радість, на щастя, на жаль, як на біду, як навмисне, на сором, дивна річ та ін.	<i>Шкода, ми втрачаємо прекрасного солдата (В. Собко)</i>
3. Оцінку фактів з погляду їх звичайності	Як водиться, як завжди, було, бувало та ін.	<i>Отак, бува, німі вітри ячать, гойдаючи небес ясну колиску (А. Малишко)</i>
4. Вказівку на зв'язок думок, послідовність викладу	По-перше, по-друге, на-решті, зрештою, інакше кажучи, наприклад, проте, однак, навпаки, отже, таким чином, значить, виходить та ін.	<i>Ніжність, наприклад, описати математично не можна (В. Собко)</i>
5. Вказівку на способи оформлення думок, на експресивний характер висловлювання	Словом, правду кажучи, сказати правду, признатися по правді, ніде правди діти, грубо висловлюючись та ін.	<i>Хоч, правду кажучи, юнак у душі не вважав спів за професію (І. Ле)</i>
6. Вказівку на джерело повідомлення	З погляду, на думку, за повідомленням, як кажуть, каже, мовляв, як відомо, як указано, по-твоєму, по-моєму, по-вашому та ін.	<i>На його думку, ситуація набуває загрозливого характеру (Ю. Бедзик)</i>
7. Активізацію уваги слухача або читача	Знаєте, вірите, уявіть собі, зверніть увагу, зрозумійте	<i>А завтра ж у мене, знаєш, важливі справи в місті (П. Жур)</i>

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Лінгвістичне дослідження

- Прочитати речення й виділити в них слова, що виражають ставлення мовця до висловленої думки. Які відтінки думок та почуттів вони виражають?

1. Напевне, день і ніч дивився б кіно (Ю. Збанацький). 2. Минуло, по суті, зовсім небагато часу, і людина здобула крила, піднялася в повітря, перетнула океани (О. Гончар). 3. Відомо, що розвитку творчих здібностей, безумовно, сприяють різні умови (В. Пекеліс). 4. І ти завжди, я сподіваюся, будеш чесною людиною, якій можна довірити найважливішу таємницю (О. Донченко). 5. Ти, мабуть, у світі нічого не боїшся (Марко Вовчок). 5. І якщо він хизується, що йому, мов-

ляв, байдуже, то кривить душею, маскує негасимий внутрішній біль (Ю. Збанацький). 6. Художня кінематографія існує, як відомо, на базі літератури, кінодраматургії, отже, висока якість фільмів обумовлюється передусім творчою повноцінністю сценаріїв (О. Довженко). 7. Пісня, здавалося, бриніла вже в ньому (М. Коцюбинський). 8. Кажуть, дні на полі — хліб у коморі (Нар. творчість).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір сьомого речення.
- ▶ Дібрати кілька прислів'їв і приказок зі вставними словами або словосполученнями. Визначити їх роль у реченнях.

Коментар учителя. Увага! Вставні слова відіграють важливу роль у системі інших засобів структури тексту: повторів, інтонації, порядку слів, часток, вигуків, синонімів, що виражають різні модальні значення речення (тексту). Як і вставні слова, виділяються комами й слова *так* і *ні*, а також вигуки. Однак вони можуть уживатися і як самостійні речення.

Учитель звертає увагу школярів на наступні речення.

1. Гей, над дорогою стоїть верба, дзвінки дощові струни ловить (П. Тичина).
2. Чи є в світі така сила, щоб змагатись з нами сміла? (Нар. творчість).
3. Ні, з долі глузувати не годиться (Леся Українка).
4. Ой, як хочеться учитись (П. Тичина).

Творче завдання з прийомом взаємоперевірки

- ▶ Скласти чотири пари речень, щоб в одних слова *кажуть*, *чуєте*, *виходить*, *здавалося* були вставними, а в інших ці самі слова виступали в ролі членів речення.

Зразок. Треба, *виходить*, іти на додаткове заняття з алгебри. — З класу *виходить* гарна дівчина.

- ▶ Здійснити взаємоперевірку виконаного завдання.

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст мовчки. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок. Порівняти його із заголовками, дібраними однокласниками. Визначити кращий і записати його.

Дослідження впливу невагомості, безперечно, дадуть чимало нового науці. Для вчених важливо, наприклад, знати, як працюватиме людське серце після того, як космонавт довгий час перебував у невагомості, а потім на кораблі спускається на планету. Це допоможе згодом виробити спеціальні препарати, що регулюють роботу серця. Скажімо, космонавт знає, що завтра йому треба приземлитися. Отже, з невагомості він одразу потрапить в умови перевантажень. Його організм устиг відвикнути від ваги, і можуть статися серйозні ускладнення. Тому заздалегідь перед посадкою він прийме такий препарат, і серце буде готове до перевантажень (К. Земляк).

- ▶ Визначити, які вставні слова виражають ознаку наукового стилю. Назвати вставні слова, що вказують на порядок думок, їх зв'язок.
- ▶ З'ясувати орфограми у слові *приземлитися*. Дібрати до нього спільнокореневі слова. Скласти з ними 2–3 речення, використовуючи вставні слова.

Робота з деформованим висловлюванням

- ▶ Відновити деформований зміст висловлювання, уставивши в нього найбільш вдалі вставні конструкції з дужок. Пояснити свій вибір.

Учених дуже цікавить, чому немає гранітної оболонки на дні океанів. (Може, можливо, мабуть) вона була розірвана у ті часи, коли величезний праматерик, з якого утворилися всі сучасні материки, розповзався по поверхні Землі?

А (може, можливо, мабуть), (як уважають деякі дослідники, на думку деяких дослідників, як думають деякі дослідники, як здається деяким дослідникам), якимсь небесним тілом, силами тяжіння від Землі було відірвано чималий шмат її поверхні й з нього утворився супутник Землі Місяць? (Може, можливо, мабуть), були й інші якісь причини. (Та так чи інакше, інакше кажучи, іншими словами), гранітної оболонки на дні океанів немає. Тут лежать **базальти** (За В. Уткіним).

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова, використовуючи тлумачний словник (*базальт* — вулканічна гірська порода щільної або дрібнозернистої будови переважно темного кольору).
- ▶ Із другого речення виписати словосполучення і зробити їх синтаксичний розбір.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що таке вставні слова?
2. Назвати групи вставних слів і сполучень слів за значенням?
3. Чи є членами речення вставні слова і сполучення слів?
4. Навести приклади пар речень, де в одному б вставне слово було членом речення, а в іншому — вставним словом.
5. Які інтонаційні особливості мають речення зі вставними словами? Навести приклади.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Дібрати з підручника хімії, фізики, геометрії або алгебри текст зі вставними словами і словосполученнями. Визначити, що вони виражають.

2. Скласти зв'язне висловлювання зі вставними словами та словосполученнями, що виражають:

варіант 1 — упевненість чи невпевненість, співчуття;

варіант 2 — можливість чи неможливість, висновок;

варіант 3 — радість чи сум, джерело повідомлення.

Схарактеризувати, якого значення надають тексту вжиті вставні слова та словосполучення.

Урок № 49

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ ЗІ ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ

Мета: повторити й поглибити знання восьмикласників про розділові знаки в реченнях зі вставними словами; сформуванню вміння правильно вживати розділові знаки та інтонувати речення зі вставними словами; розвивати творчі вміння складати речення зі вставними словами та використовувати їх в усному й писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати вміння розмежовувати поняття «необхідність» і «комфорт», цінувати речі, які сьогодні стали невід'ємною частиною нашого життя.

Правопис: розділові знаки в реченнях зі вставними словами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: використання вставних слів для передачі ставлення до адресата, дотримання правильної інтонації в реченнях зі вставними словами.

Текст (риторичний аспект): використання морфологічних і синтаксичних засобів привернення уваги слухачів та вираження особистого ставлення до висловлюваного.

Міжпредметні зв'язки: використання вставних слів для зв'язку частин наукового тексту.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Мотивація навчальної діяльності

III. Актуалізація мотиваційних резервів восьмикласників з теми (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці)

Лінгвістична розминка

1. Продовжити ряд вставних слів, що виражають упевненість: *безумовно, справді, природно, ...*
2. Назвати вставні слова, що виражають емоційне ставлення мовця до змісту повідомлюваного.
3. Дібрати синонім до вставного слова *мабуть*. Що виражають ці вставні слова? Продовжити ряд поданих вставних слів.
4. Дібрати антонім до вставного слова *як на біду*. Що виражають ці вставні слова? Продовжити ряд поданих вставних слів.
5. Назвати вставні слова, що виражають послідовність викладу думок, висновок, результат думки, зв'язок з попередньою думкою.

IV. Опрацювання навчального матеріалу.

Робота з підручником

Мовний аналіз синтаксичних одиниць у зв'язному висловлюванні

- ▶ Прочитати мовчки текст. Визначити його основну думку. Поміркувати, чому автор так назвав висловлювання. Як ви вважаєте: телефон сьогодні — розкіш чи необхідність?

НОВИЙ СИМБІОЗ

Телефон замінив багатьом людям живе спілкування. Власне, можна сказати, що ми з телефонним апаратом складаємо двоєдину істоту. У міфічну старовину були кентаври — істоти з головою й тулубом людини і кінським крупом на струнких і безвідмовних кінських ногах. У наш час (час електроніки, кібернетики, генетики, польотів у космос) природно утворився інший симбіоз. Наприклад, поєднання людини й телевізора або ж людини й телефону. Не знаю, як би можна таку істоту назвати одним словом: телефономаном чи телефонозавром? Телефонозавр, мабуть, личить більше, бо ставить це поняття в один ряд із такими поняттями, як динозавр, плезіозавр, надаючи аромату вічності, тривалості в часі. Отже, я належу до числа таких телефонозаврів, які вже навряд чи стануть коли-небудь викопними (За Є. Гуцалом).

- ▶ Записати текст. Підкреслити в реченнях вставні слова. Пояснити, з якою метою автор використав їх. З'ясувати вживання розділових знаків.

- ▶ Лексична робота (*симбіоз* — форма співжиття організмів різних видів, яка забезпечує їм взаємну вигоду).

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення передмовленневих і пунктуаційних умінь з теми

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити, що ви на тривалий час опинилися у складних для сучасної людини умовах без будь-якого зв'язку. Скласти міні-висловлювання, описавши свої почуття, мрії та сподівання, використовуючи вставні слова.
- ▶ Пояснити розділові знаки в реченнях зі вставними словами.

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати під диктовку речення. Пояснити розділові знаки в реченнях зі вставними словами.

1. Вернись, каже, хоч погляну на дочку та сина (*Т. Шевченко*). 2. Синиця славу розпустила, що море буцімто згорить, така, бач, є у неї сила (*Л. Глібов*). 3. Який він, справді, Київ цей! 4. Я, звісно, мрійник був (*З тв. М. Рильського*). 5. Іван Оскарович після цього сидів понурений. Здається, розгадав нарешті причину своєї невдачі з виступом. 6. Навпаки, відчувається певність у ньому та ще якась натхненна хлоп'яча веселіть, якою він, здається, найбільше й приваблює; знаю, мовляв, що бував я смішним та незграбним, але що з того? 7. Мав він, виявляється, вдачу веселу, бешкетну (*З тв. О. Гончара*).

Комунікативне завдання

- ▶ Висловити власну думку, розгорнувши зміст останнього речення. Використати вставні слова.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Переписати речення, поставити потрібні розділові знаки. Виділити вставні слова, визначити, на яке значення вони вказують.

1. Може то птахи приносять на своїх крилах весну? (*Є. Гуцало*). 2. На жаль ми не мали можливості знайти для її тітки квартиру десь ближче (*О. Донченко*). 3. На моє щастя на материні прохання ніхто не зважає (*О. Довженко*). 4. Здавалося він не чув нічого (*Ю. Мушкетик*). 5. Можливо блискавиць крило ці горді коси заплело? (*А. Малишко*). 6. Напевно там водилися й гадюки (*О. Довженко*). 7. Безперечно вам усе тут незнайоме дивне я знаю. 8. Кажуть нібито ці драти тягнуться від самих Карпат аж до Чорного моря (*З тв. О. Гончара*). 9. З Олександрівська з Хортиці поет як гадають поїхав до села Покровського (*П. Жур*).

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити речення, уставляючи пропущені слова з довідки. Які з них є вставними, а які — членами речення? Пояснити.

1. ...вершина наша (*О. Гончар*). 2. І ...ще одна порада: ніколи не читай на сонці (*Л. Письменна*). 3. ...математична пам'ять у нього була розвинута надзвичайно (*О. Гончар*). 4. ...можна говорити про те, що тим більше щирість і безпосередність звучить у поетичному рядку, тим більше довіру і пошану викликає він у людей (*А. Малишко*). 5. А мені ...просто хочеться щастя, тугого, солодкого, як шоколад (*Л. Костенко*). 6. Цього року Україні ...бути з великим хлібом (*З газети*).

Довідка: може; і ось нарешті; взагалі; нарешті; може; взагалі.

- ▶ Записати, розставляючи потрібні розділові знаки. Аргументувати свій вибір.

Розвиток діалогічного мовлення

- ▶ Розпитати свого товариша по парті про те, які речі він вважає необхідними в його житті, без яких сьогодні некомфортно та дуже важко розвиватись і творити. Скласти діалог. У репліках використати вставні слова. Пояснити розділові знаки в реченнях зі вставними словами.
- ▶ Прослухати діалоги своїх однокласників і визначити найкращий, а також указати на недоліки і шляхи їх подолання.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок**Постановка проблемного запитання**

- ▶ Які особливості мають речення зі вставними словами в усному й писемному мовленні? Скласти зв'язну розповідь про розділові знаки в реченнях зі вставними словами. Навести приклади із вправ, виконаних на уроці.

VII. Підсумок уроку

Учні аналізують свої досягнення у процесі роботи, з'ясовують практичне значення опрацьованого матеріалу для власного життєвого досвіду. Учитель характеризує проведену навчально-пізнавальну діяльність учнів.

VIII. Домашнє завдання

Виписати з наукових текстів 7–8 речень зі вставними словами, що виражають різні смислові відтінки. Пояснити розділові знаки. Зробити синтаксичний розбір двох речень на вибір.

Уроки 50–51**ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ
ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ**

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту розповідного характеру, сприймати письмовий текст, розуміти його, докладно відтворювати зміст прочитаного тексту та виконувати творчі завдання до нього.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення восьмикласників
з темою, метою і завданнями уроку****III. Колективна робота з текстами-взірцями****Творче спостереження з елементами аналізу**

- Прочитати текст. Яка тема й основна думка висловлювання? Довести належність тексту до художнього стилю. З'ясувати роль метафоричних словосполучень у тексті, визначити їх стилістичну функцію. Пояснити лексичне значення виділених слів (у разі потреби скористатися тлумачним словником). Скласти з ними речення.

ЧАРІВНЕ МІСЦЕ

Безлюдний берег здавався таким, як і колись у дитинстві, як часом бачив він у снах, у кучерявих верболозах, що подекуди припадали до води, купаючи у Пслі свої зелені чуби. А далі вигрівалися піщані висипи, немов вибілені сонцем полотна, на яких подекуди виднілися підбіл і зелена рута.

Зелений острів. Так здавна люди звали мальовниче **урочище** в межиріччі Псла і Хортиці, омите з трьох боків голубою течією. Коли ж навесні вся ця оболонь заливалася повінню, тоді вона була схожа на своєрідне море, у якому купалися дерева, неначе зелені вітрила **шаланд**. Усі довколишні луки залиті водою, і тільки в середині травня ріки входили у свої береги. Та й тоді, щоб потрапити сюди, треба було переплисти на човні або перейти вброд кілька рукавів і старих річищ.

Тихе чарівне місце. Трохи далі від Псла над розплесканими озерцями й затоками росли тополі, осичина, вільхи, берези й дуби. Де-не-де

темною стіною здіймалися зарості вільшини, а на ній плівся білястий хміль із золотими китичками і розливав довкола ніжні пахощі.

І докоряв собі Береговець, що малював іноді казна-що, вигадував неіснуюче. Або ще й гірше: крутився в щоденній суєті суєт, марнував час... І, може, від того не знав радості й щастя творчості (За І. Цюпою).

- ▶ Поміркувати, яким може бути продовження тексту. Прослухати кілька думок своїх однокласників і вибрати найкращу тезу.
- ▶ Скласти продовження висловлювання, використовуючи художні засоби вираження мовлення.
- ▶ Скласти колективно складний план тексту з домисленою кінцівкою.
- ▶ Переказати докладно текст, дотримуючись композиції, мовних і стильових особливостей, а також авторського задуму.

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прослухати висловлювання, слідкуючи за текстом.

Іноді вона не жувала, а лежала, підібгавши ноги, і, вгледівши кривдників, одверталася чи навіть заплющувала очі й удавала, що спить. Тоді навіть найвправнішим передражнювачам не вдавалося витягнути з неї ні звуку. Хлопці, розсердившись на таку неухагу, кричали: «Манька! Манька!» — і показували язика. Почувши своє ім'я, тварина трохи здригалась і швидко обдивлялася весь гурт, а далі знов заплющувала очі й усі подальші спроби викликати її зацікавленість зневажала.

Увечері, у постелі, я уявляв козу саму обіч дороги в місячному сьайві і в цілковитій тиші. Я розумів, що в неї десь має бути хазяїн, який забирає її на ніч додому, — та все одно серце мені щеміло. І ось одного такого вечора я вирішив визволити козу з рабства.

Коли до мене зайшли друзі, щоб разом іти на річку, план визволення кози був уже готовий. Пройшовши з усіма півдороги, я сказав, що забув удома надувний рятівний круг, без якого мені купатися не дозволялося. При свідках я одв'язувати козу не хотів, боячись, що цей мій душевний порух викличе кепкування товаришів.

Я побіг додому, захопив свій рятівний круг і пішов назад, наперед тішачись і вимальовуючи в уяві вдячні погляди приреченої на постійне кружляння навколо свого кілочка безсловесної тварини.

Вона і уявити не могла, яка приємна несподіванка на неї чекає. Коза не змінила своєї набутої життєвим досвідом поведінки і тоді, коли я підійшов упритул. Тепер я розумію: вона була набагато хитріша за мене й не така вже зобиджена долею, як уявлялося мені — довірливому й наївному.

Підтримуючи однією рукою круг, щоб він не зсунувся, я другою спробував розв'язати вузол на кілку — до кози наближатись я побоювався. Потім здогадався, що вирвати його із землі буде значно простіше.

Козу зацікавили мої дії, і вона спідлоба позирала на мене (За Я. Стельмахом).

- ▶ Поділити текст на смислові частини й самостійно скласти складний план.
  - ▶ Дати відповіді на запитання й виконати завдання до тексту.
1. Якого стилю поданий текст? Аргументувати свою думку.
  2. Які почуття викликала у вас ця розповідь? Висловити власну думку щодо авторського задуму.
  3. Дібрати заголовок, який би відбивав тему тексту.
  4. Знайти в тексті епітети, метафори, порівняння. Яку роль вони відіграють у художньому висловлюванні?
  5. З якою метою автор використав пряму мову в тексті?
  6. Уявити козу, про яку йдеться в розповіді, описати її, використовуючи художні засоби.
  7. Переказати текст усно, продовжуючи сюжет висловлювання.

Колективна робота з пам'яткою

- ▶ Прочитати пам'ятку. Які особливості має докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням?

ПАМ'ЯТКА

Як готувати докладний переказ тексту із творчим завданням

1. Прочитати (або прослухати) текст.
2. Визначити стиль, тип, жанр мовлення, тему та основну думку висловлювання.
3. З'ясувати значення незнайомих слів.
4. Висловити власну думку про прочитаний (прослуханий) текст з погляду його змісту, форми, задуму і мовного оформлення.
5. Визначити тезу творчого завдання й дібрати художні засоби, які б її розкривали.
6. Поміркувати над змістом і послідовністю висловлювання творчого задуму.
7. Скласти самостійно складний план тексту, включаючи власне творче доповнення.
8. Написати докладний переказ тексту, підпорядковуючи висловлювання темі й основній думці, дотримуючись композиції, мовних і стильових особливостей, а також авторського задуму.

IV. Підготовка чорнового варіанта переказу

Прочитати текст і написати докладний переказ тексту, увівши в нього художній опис кози та продовження висловлювання. Дотримуватися композиції, мовних і стильових особливостей висловлювання.

V. Узагальнення зробленого на уроці

VI. Домашнє завдання

Оформити письмово докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням, роботу над яким розпочато на уроці.

Урок № 52

ВСТАВНІ РЕЧЕННЯ, РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Мета: поглибити знання восьмикласників про вставні конструкції, зокрема про вставні речення; сформувати вміння правильно розставляти розділові знаки та інтонувати речення зі вставними конструкціями; розвивати творчі вміння складати синтаксичні конструкції зі вставними реченнями та використовувати їх в усному й писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти розвиткові мовної й мовленнєвої особистості восьмикласників та поглиблювати їх знання про навколишнє середовище.

Правопис: розділові знаки в синтаксичних конструкціях зі вставними реченнями.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: використання вставних речень для передачі ставлення до адресата, дотримання правильної інтонації в реченнях зі вставними реченнями.

Текст (риторичний аспект): використання морфологічних і синтаксичних засобів привернення уваги слухачів та вираження особистого ставлення до висловлюваного.

Міжпредметні зв'язки: використання вставних речень для зв'язку частин тексту.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності (підготовка учнів до сприймання нового матеріалу)

Робота з текстом

- Прочитати текст. Визначити його стильову належність. Аргументувати свою думку, ілюструючи її прикладами з тексту.

Завітати у Чернятин, скажімо, у вихідний день — значить побувати на святі кольорів. Таких вишнево-бордових вишиванок і своєрідних спідниць — «оборток» (жінки обгортають їх навколо стану) не побачите ніде, тільки в цьому селі. Майже все тут витримано в одній кольоровій гамі: незбагненна глибока червінь, соковита, ніби вишня. Тільки деколи пробиваються крізь неї зеленкуваті та жовтуваті вкраплення... У сусідньому селі Верхівцях вам порадять завітати до жінки, котра вміє малювати квіти, на стеблах яких красуються голівки усміхнених дівчат. У Торговиці (Батьківщина письменника Леся Мартовича) поведуть до ткача, який виткав понад півтисячі вишневих «торговицьких» запасок... (М. Яновський).

- ▶ Знайти речення зі вставними словами і реченнями. Звернути увагу на їх будову.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Коментар учителя. Вставні речення мають ті ж самі значення, що й вставні слова і словосполучення. Ними мовець може висловити додаткові повідомлення, побічні зауваження або уточнити основну думку речення.

Створення проблемної ситуації щодо розстановки розділових знаків у синтаксичних конструкціях зі вставними реченнями

- ▶ Проаналізувати синтаксичні конструкції зі вставними реченнями. Самостійно сформулювати правила вживання розділових знаків.
1. Вихователь (виховання є тільки одним із засобів виховання), поставлений віч-на-віч з вихованцем, у самому собі має всю можливість успіхів виховання (К. Ушинський). І ніколи, можливо, сучасник (я маю на увазі художника-творця) не мав такого вдячного ґрунту для створення мистецтва високих і значливих, як у наш час... (О. Довженко).
  2. Є ж люди на землі, — А то б не варто й жити, — Що крізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатися, і мислити, й шукати (М. Рильський). Митька Чубатий — так звали вантажника, що стояв поруч — глянув на неї (П. Панч).
- ▶ На основі спостереження за пунктуацією в синтаксичних конструкціях зі вставними реченнями учні розкривають закономірність розстановки розділових знаків та інтонаційні особливості.

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення пунктуаційних умінь з теми

Відновлення речень зі вставними словами і реченнями у зв'язному висловлюванні

- ▶ Прочитати. Визначити тип і стиль мовлення. Увести в текст вставні слова і речення, подані в довідці. Записати відновлений текст, розставивши потрібні розділові знаки.

Марс удвічі менший від Землі. Тривалість доби там приблизно така ж, як і на Землі. Майже так само ... змінюються пори року. Однак клімат на Марсі набагато суворіший. І справа тут не тільки в тому, що Марс приблизно в півтора рази далі від Сонця, ніж Земля, а ... одержує від нього значно менше світла й тепла. Марсіанська атмосфера дуже розріджена, прозора, вона погано затримує тепло...

Уявімо, що за таких кліматичних умов ми подорожуємо по Марсу. Якби навіть можна було вільно дихати розрідженим марсіанським повітрям ... то й тоді нам довелося б одягти скафандри чи спеціальні утеплені костюми, як це роблять ... полярники (*К. Земляк*).

Довідка: отже; як уже зазначалося; насправді ж учені заперечують цю можливість; наприклад.

- ▶ Пояснити розділові знаки і вживання великої літери.

Коментар учителя. Дуже подібними до вставних є вставлені конструкції, але, на відміну від перших, вставлені слова, словосполучення і речення не виражають ставлення мовця до висловленої думки, не містять оцінки повідомлення, вказівки на його джерело, на зв'язок з іншим повідомленням. Вони вносять в основне речення додаткові відомості, супровідні зауваження, уточнення, пояснення, поправки тощо: *Діти щойно — вона це добре пам'ятала! — були тут поруч* (*Ю. Збанацький*).

Вставлені речення приєднуються до основного речення без сполучників або за допомогою сполучників і сполучних слів. На письмі виділяються комами, тире і дужками: *Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном* (*О. Довженко*). *Демид зразу скочив (коліно різко заболіло), схопив дівчину за плечі, підвів* (*В. Собко*).

Вибіркове письмо

- ▶ Виписати спочатку речення із вставними конструкціями, а потім — із вставленими.

1. Це ж — справа твого серця, як ти сама колись говорила! (*О. Донченко*). 2. Завжди у своєму селі (а також у лузі, у полях) приглядався до лелек (*Є. Гуцало*). 3. Але ж, я гадаю, ви не з полохливих? (*О. Гончар*). 4. За відомостями тієї ж Репніної, Глафіра Псьол була ро-

дичкою Гоголя. 5. Стара княгиня Варвара Олексіївна — їй було тоді вже 65 років — майже зовсім осліпла і рідко з'являлася в салоні (*З тв. П. Жура*). 6. З цієї провесни (а може й раніше) снується в твоїй пам'яті дивна мелодія матеріної пісні (*Є. Гуцало*).

Трансформація цитат на синтаксичні конструкції зі вставними реченнями

- ▶ З допомогою вставних слів увести цитати, автори яких названі в дужках. Перше речення — колективно, решта (по два) — за варіантами.

1. «Наше мистецтво не може бути нічим іншим, як силою, яка робить величезний вплив на загальний хід боротьби й будівництва» (*А. Луначарський*).

Варіант 1. 1. О. П. Довженко — «художник високообдарований і надзвичайно своєрідний» (*К. Волинський*). 2. Ярослав Галан «увійшов в українську літературу не тільки як талановитий драматург і прозаїк, а й як полум'яний публіцист» (*Б. Буряк*).

Варіант 2. 1. Герої А.Малишка мають «одну велику любов — Батьківщину, одну велику мету — служіння народові» (*Д. Павличко*). 2. «Стельмах прийшов у прозу, узявши з собою поезію» (*М. Рильський*).

- ▶ Усно перебудувати речення зі вставними словами на синтаксичні конструкції зі вставними реченнями.

Диктант-тест з обґрунтуванням

- ▶ Знайти синтаксичну конструкцію зі вставним реченням. Свій вибір обґрунтувати.

А Напевне, це й справді не жінка, а саме літо йде собі за городами, лісами, співаючи, нахилиється до сунічників і грибовищ, підіймає руки до плодючого дерева (*М. Стельмах*).

Б Тепер, щоправда, довкола було досить голо і сумно (*І. Франко*).

В Там батько, плачучи з дітьми (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на панщині (*Т. Шевченко*).

Г Я, по правді, сказавши, й тепер трохи дивуюсь, що мені так легко пишеться до Вас (*Леся Українка*).

Сприймання й відтворення висловлювання зі вставними реченнями

Прослухати текст. Визначити тип мовлення й основну думку висловлювання. Яке стилістичне навантаження несуть у тексті вставні конструкції? Поміркувати, з якою метою автор використовує слова, що позначають час, від найменшої одиниці (секунда) до найбільшої (життя)?

Живеш ти на цій розкрученій планеті секунди (такі секунди, бо серце встигає зробити за секунду майже два поштовхи крові), живеш хвилини (бо за хвилину можна збагнути, любиш ти чи ненавидиш, таки

живеш, якщо за одну хвилину можна померти), живеш години і дні (за день можна порозумнішати або посивіти), живеш місяці, роки — життя ціле живеш, а от вріжеться у твою пам'ять один схід і захід сонця, одна мить щастя чи розпуки, один поцілунок чи ляпас, один крик чи мовчання, — і пронесеш ти його до останнього свого подиху. Це — твоє, лише твоє, тут ти повний власник, бо для решти ця мить промайнула безслідно. І поки є ти — мить ця **безсмертна** (В. Яворівський).

- ▶ Зробити усний синтаксичний розбір конструкцій зі вставними реченнями.
- ▶ Зробити словотвірний розбір виділених слів (за варіантами).
- ▶ Підготувати усний докладний переказ тексту, використовуючи конструкції зі вставними реченнями.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Постановка проблемного запитання

- ▶ Які особливості (інтонаційні та пунктуаційні) мають конструкції зі вставними реченнями?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Прочитати вислів. Побудувати письмовий твір-роздум, розкриваючи його зміст. Використати вставні речення.

Творчість природи і творчість людини відрізняються ставленням до часу: природа створює теперішнє, а людина створює майбутнє (М. Пришвін).

Урок № 53

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ З ТЕМИ

«РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ І ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ»

Мета: узагальнити й систематизувати основні відомості про речення зі звертаннями і вставними словами, сформувавши цілісну систему особистісних знань восьмикласників з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал; удосконалити пунктуаційні вміння й навички; розвивати творчі вміння самостійно розв'язувати нові пізнавальні завдання; удосконалювати мисленнєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити й обґрунтовувати; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння редагування, моделювання, конструювання

синтаксичних конструкцій зі звертаннями та вставними словами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати спостережливість, уважність, кмітливість як важливі елементи розумової діяльності людини.

Правопис: кома в реченнях зі звертаннями і вставними словами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень зі звертаннями і вставними словами для передачі ставлення до адресата, дотримання правильної інтонації в реченнях зі звертаннями і вставними словами.

Текст (риторичний аспект): використання морфологічних і синтаксичних засобів привернення уваги слухачів та вираження особистого ставлення до висловлюваного.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Узагальнення й систематизація теоретичних положень з теми

Експрес-опитування за запитаннями (з метою формування цілісної системи знань учнів з розділу «Речення зі звертаннями і вставними словами»)

1. Що називається звертанням? З якою метою звертання використовуються в усному й писемному мовленні? Навести приклади.
2. Схарактеризувати звертання за будовою. Навести приклади.
3. Розказати про розділові знаки в реченнях із звертаннями.
4. Які слова називаються вставними? Навести приклади.
5. Яку роль у реченні відіграють вставні словосполучення і речення? Чим вони відрізняються від вставних слів?
6. Навести приклади речень зі вставними реченнями. З'ясувати розділові знаки.

IV. Виконання завдань і вправ на застосування узагальнювальних правил

Вибірково-розподільний словниковий диктант

- Записати в одну колонку звертання, а в другу — вставні слова, словосполучення, речення. Пояснити їх правопис.

Сину, треба думати, сизокрилий, соромно сказати, Вітчизно моя, може, люди, дозвольте, Ніно Павлівно, тато його був у відрядженні, Україно, з іншого боку, червоні троянди, безумовно, брати, між іншим, дорогі мої однокласники, зрештою, мово рідна, мій друже, без сумніву, між нами кажучи, о земле, будь ласка, по-моєму, чудовий краю, на мою думку, по-перше, вітре, далі солов'їні, по-друге, до речі, щастя мені тоді настало, вечірнє сонце, безперечно.

- ▶ Сконструювати по три речення зі звертаннями і вставними конструкціями. З'ясувати їх роль.

Лінгвістичне дослідження-відновлення

- ▶ Записати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Аргументувати свою думку.

1. Археологи знайшли на схилах **Старокиївської** гори фундаменти князівського палацу, в якому цілком можливо жив сам Кий (*П. Загребельний*). 2. Пісня здавалося бриніла вже в ньому (*М. Коцюбинський*). 3. Повна хата людей і видно якісь питання обмірковують (*А. Головка*). 4. Нащо б бачте те згадувать що давно минуло (*Т. Шевченко*). 5. Не си ж мене коню по чистому полю (*І. Франко*). 6. Веселеє колись село Чомусь тепер мені старому Здавалось темним і німим (*Т. Шевченко*). 7. — Мамо гляньте як видно надворі (*І. Нечуй-Левицький*). 8. Ось нарешті видно **віддалік** її будинок (*Ю. Яновський*). 9. Розваж мене музо моя ти порадо Так тяжко на серці в цей вечір мені (*Леся Українка*). 10. Як дитиною бувало упаду собі на лихо То хоч в серце біль доходив Я собі вставала тихо (*Леся Українка*).

- ▶ Пояснити синтаксичну роль слова *здавалось* у другому і шостому реченнях.
- ▶ Зробити словотвірний розбір виділених слів.

Творче конструювання (робота за варіантами)

- ▶ Записати речення, розставивши потрібні розділові знаки. Перебудувати їх так, щоб вони містили звертання (варіант 1) і вставні слова (варіант 2).

Варіант 1. 1. Мова наша зброя, якою ми служимо народові, що нас породив вигодував і виховав (*За М. Рильським*). 2. Коханий заграє мені в сопілку, щоб вона все лихо зачарувала (*За Лесею Українкою*).

Варіант 2. 1. Мова це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною (*За К. Крапивою*). 2. Коли Леся вийшла, Сергієві, незважаючи на веселий вечір, стало журно (*За В. Козаченком*).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір перебудованих речень.

Творче моделювання зв'язного висловлювання

- ▶ Записати. Розставити потрібні розділові знаки.

Уклін тобі мій сердечний краю моя зірко ясна прекрасна у своїм звабнім тремтінні моя мамина вишиванко мережана диво-квітками у веселковім вінку моя мудросте батьківська напоєна чистою святою любов'ю до тебе... (Л. Андрела).

- ▶ Продовжити висловлювання, зберігаючи стиль і авторську тональність.

Самостійна робота (робота з текстом)

Прочитати висловлювання. Чи можна назвати його текстом? Аргументувати свою думку. Дібрати заголовок.

У кожного з вас друзі є найпотаємніша найсвітліша мрія про майбутнє ким бути один напевно хоче стати льотчиком другий металургом третій комбайнером четвертий учителем адже безліч світлих доріг перед юними громадянами демократичної країни і в кожного з них безумовно є своє заповітне бажання як добре мріяти про майбутнє як кажуть людина без мрії що птах безкрилий однак тільки та мрія не безплідна яка тісно пов'язана з життям з працею в ім'я Батьківщини над усе ми цінуємо труд ми славимо тих чиї груди прикрашають ордени й золоті медалі у нас не повинно бути ледарів дармоїдів білоручок ви друзі мабуть найщасливіші люди на Землі бо жити вам і творити у світлому майбутньому (За Б. Баклановим).

- ▶ Завдання до тексту:

1. Визначити межі речень і поділити його на абзаци.
2. Записати, розставивши розділові знаки.
3. Назвати речення зі звертаннями і вставними словами.
4. Проаналізувати звертання і вставні слова.

Матеріал для вчителя (оригінал тексту).

У кожного з вас, друзі, є найпотаємніша, найсвітліша мрія про майбутнє. Ким бути? Один, напевно, хоче стати льотчиком, другий — металургом, третій — комбайнером, четвертий — учителем. Адже безліч світлих доріг перед юними громадянами демократичної країни. І в кожного з них, безумовно, є своє заповітне бажання.

Як добре мріяти про майбутнє! Як кажуть, людина без мрії — що птах безкрилий. Однак тільки та мрія не безплідна, яка тісно пов'язана з життям, з працею в ім'я Батьківщини.

Над усе ми цінуємо труд. Ми славимо тих, чиї груди прикрашають ордени й золоті медалі. У нас не повинно бути ледарів, дармоїдів, білоручок. Ви, друзі, мабуть, найщасливіші люди на Землі, бо жити вам і творити у світлому майбутньому (За Б. Баклановим).

V. Підбиття підсумків уроку

Учитель аналізує проведену навчальну роботу восьмикласників над застосуванням узагальнювальних правил і зосереджує увагу учнів на підготовці до тематичного оцінювання з розділу «Речення зі звертаннями і вставними словами».

VI. Домашнє завдання

1. Скласти діалог на лінгвістичну тему «Якими відомостями поповнилися мої знання?» (на основі узагальнених теоретичних відомостей з розділу «Речення зі звертаннями і вставними словами»). Записати діалог і пояснити розділові знаки в ньому.
2. Підготуватися до тематичного оцінювання: повторити теоретичні відомості з розділу і правила вживання розділових знаків у реченнях зі звертаннями і вставними словами.

Урок № 54

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 6 (ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ). НАВЧАЛЬНЕ КРИТИЧНЕ АУДІЮВАННЯ

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень восьмикласників з розділу «Речення зі звертаннями і вставними словами»; перевірити знання й уміння, необхідні для правильного використання речень зі звертаннями і вставними словами в мовленні; удосконалювати навички розпізнавати мовні явища, установлювати відповідність між ними, групувати, доповнювати тощо; формувати навички сприймати незнайомий текст і критично висловлюватися з приводу почутого.

Форма проведення тематичної контрольної роботи: виконання тестових завдань закритої і відкритої форми.

Обладнання: тестові завдання.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання тестових завдань. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання тестових завдань закритої і відкритої форми за варіантами

Варіант 1

1. Знайти речення, у якому звертання стоїть на початку.
  - А Ти зійди на гору, брате, і поглянь на схід: стали світлі наші хати і просторий світ (*Я. Колас*).
  - Б О ліро пушкінська, на світ увесь брини про зорі щастя (*М. Ткач*).
  - В Ми зберегли тебе, українська мово, щоб лютий ворог не поранив (*П. Тичина*).
  - Г Добридень, тату мій і далі неосяжні, прийміть любов мою й тепло пісень моїх (*В. Симоненко*).
2. Визначити речення з поширеним звертанням.
  - А До тебе, Україно, наша бездоляная мати струна моя перша озветься (*Леся Українка*).
  - Б Пригадайте, мамо, те прощання край воріт, де сяяла роса (*Д. Павличко*).
  - В Микито, знов мою пораду ти забув і судиш про князів (*І. Кочерга*).
  - Г До тебе, мій дорогий юний друже, приходять усе нові та нові книжки, які відкривають безмежні обрії знань (*Р. Братунь*).
3. Знайти речення зі вставним словосполученням.
  - А Густий, соковитий, запашний бур'ян з-під ніг слався, мені здавалося, до самого обрію (*П. Панч*).
  - Б Оце (одного разу було свято й погода) сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на призьбі, дивилася у поле на шлях (*Марко Вовчок*).
  - В Почуття підлого переляку і жадоби жити (за всяку ціну жити!) змагалося з почуттям честі, з почуттям самозбереження, важливішого, ніж збереження фізичне (*І. Багряний*).
  - Г Чи тільки терни на шляху знайду, чи стріну, може, де і квіт барвистий (*Леся Українка*).
4. Знайти речення, у яких вставні слова виражають упевненість.
  - А Безумовно, ти хоч не феномен, але спритний чоловік (*О. Корнійчук*).
  - Б Мені тепер відкрилося, нарешті, що людина створена для любові, для кохання, для зачарованості й захопленості (*П. Загребельний*).
  - В Живу, як знаєте, я на хуторі, якраз на узліссі (*Остан Вишня*).
  - Г Увечері, справді, пішов дощ (*Ю. Смолич*).

5. У яких реченнях допущено пунктуаційні помилки?
- А О поле, й дорога, і річка, й узлісся зелене! Ви в серці у мене (*Л. Первомайський*).
- Б О незвичайна, чародійна мово, Хоч пронеслася молодість гро-
мово, Твій звук у мене в серці не затих (*Д. Павличко*).
- В О Львово батьку мій камінний, знаю, Як мучила тебе страшна
жада в бою, коли напасницька орда Топтала й роздирала Русь
безкраю (*Д. Павличко*).
- Г За все тобі спасибі, низький уклін о земле, наш уклін! (*І. Гон-
чаренко*).
6. Установити відповідність між реченнями і типами вставних кон-
струкцій, ужитих у них.
А Юні друзі, ви, певна річ, любляете мандри (<i>В. Бакланов</i>).	1 Вставне слово.
Б Література, за висловом письменника, напо- внює ідеї плоттю й кров'ю (<i>І. Цюпа</i>).	2 Вставне словоспо- лучення.
В В ім'я миру і злагоди народів, напевне, кожний із нас не пошкодує віддати розум і здібності, віддати всі найкращі сили своєї душі (<i>О. Гончар</i>).	3 Вставне ре- чення.
Г А я хвилинку виберу, скажу про командира (отак за першим спогадом і другий вплива): душа у нього щира... (<i>А. Малишко</i>).	
Д А ці вміння розмовляти і слухати (як зазначає більшість учених-психологів) дуже важливі для людини (<i>З журналу</i>).	
Е Мабуть, не злічити всіх визначень сили і краси народного поетичного слова (<i>Г. Бойко</i>).	
7. З'ясувати відповідність між реченнями і типом вставних конструк-
цій за вираженням ставлення мовця до повідомлюваного.
А Жахить війни, на щастя, ви не зазнали... (<i>О. Гончар</i>).	1 Активізація уваги.
Б Мабуть, передчуття розлуки властиве лю- дині (<i>І. Цюпа</i>).	2 Вказівка на джерело по- відомлення.
В Зрештою, навчання триває і після закін- чення школи (<i>І. Цюпа</i>).	3 Послідов- ність викладу.
Г На материні прохання, уявіть собі, ніхто не зважає (<i>О. Довженко</i>).	4 Почуття.
Д Чигирин, здається, глянув не в очі, а в душу брата (<i>М. Стельмах</i>).	5 Невпевне- ність.
Е Тепер, щоправда, досить було голо і сум- но (<i>І. Франко</i>).	6 Упевненість.

8. Відновити текст, поширюючи речення вставними конструкціями з довідки. Визначити їхню функцію.

Того літа пощастило мені довідатися про те, чого раніше й підозрювати не міг. Я взяв від Миколки, що не тільки люди ходять у гості одне до одного, а й дерева до дерев. Так, верба в лузі ходить у гості до калини. І квітки вчащають у гості до квіток — настурція до калачика, красоля до повитиці, матіола до березки, бо їм теж кортить побути разом.

Комусь іншому я й не повірив би, але як я міг не повірити Миколці Кострубі, у якого за незмінного свідка завжди виступав пес Боніфаций! (За Є. Гуцалом).

Довідка: наприклад, напевне, мабуть, скажімо, певне, гадаю.

9. Скласти два речення так, щоб у першому слово *здавалося* було вставним, а в іншому — членом речення.

Варіант 2

1. Знайти речення, у якому звертання стоїть у кінці.

- А Мужай, прекрасна наша мова, серед прекрасних братніх мов (М. Рильський).
- Б Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік (Л. Костенко).
- В Гей рицарю жадібний, стережись (М. Бажан).
- Г Я сирота з Вільшаної, сирота, бабусю (Т. Шевченко).

2. Знайти речення з непоширеним звертанням.

- А Краю героїчний, пісне соколина, ми розбили бурі вільними грудьми, підняли ми в лузі журну ту калину, Україну славному звеселили ми (В. Сосюра).
- Б Гірке, Тарасе, твоє панування, краще б до людей ішов у найми (С. Васильченко).
- В Південний краю, як тепер далеко лежиш від мене ти (Леся Українка).
- Г Запалай, мій вогнику крилатий, полум'ям привітним і незлим (А. Малишко).

3. Знайти речення зі вставним словом.

- А Дівчина не намагалася заплутувати слідів, вона вкидала всі листи до тої самої скриньки, а коли й не до тої самої, то принаймні в тому самому поштовому відділенні, що значилося під цифрою сім (П. Загребельний).
- Б Тепер, щоправда, довкола було досить голо і сумно (І. Франко).
- В І враз, неждано і чудно для ранку, сплеснули мідні звуки оркестру (Ю. Смолич).

- Г У неволі тяжко, хоча й волі, сказати по правді, не було (*Т. Шевченко*).
4. Знайти речення зі вставними словами, які виражають невпевненість.
- А Нас не злякають ці гори, де, може, не ступала людська нога (*О. Гончар*).
- Б Звісно, чумаки завжди рушають до схід сонця, щоб захопити холодку (*О. Стороженко*).
- В Ти, мабуть, не знаєш, що наша дивізія носить ім'я мого рідного міста (*О. Гончар*).
- Г І ось, нарешті, вершина (*О. Гончар*).
5. У яких реченнях допущено пунктуаційні помилки?
- А Печаль і гордість повніть, моє слово... (*М. Нагнибіда*).
- Б Орачу мій, господарю великий, гостило в тебе сонце за столом... (*М. Стельмах*).
- В Ой водо-водограй грай для нас, грай, танок свій жвавий ти не зупиняй (*В. Івасюк*).
- Г Луки, луки, пропахлі сіном прілим, чи ви мене впізнали, земляка? (*В. Симоненко*).
6. Установити відповідність між реченнями і типами вставних конструкцій, ужитих у них.
А Вода ж тут, самі бачите, яка: в ній сила земна і сила сонця (<i>І. Цюпа</i>).	1 Вставне слово.
Б Раніше, бувало, друкувався навіть у столичних газетах і журналах, а тепер писав здебільшого для себе, для душі (<i>І. Цюпа</i>).	2 Вставне словосполучення.
В Ось, я бачу, що багато хто з молодих починає з мініатюр... (<i>О. Гончар</i>).	3 Вставне речення.
Г Дивна річ, саме так народжується мудрість, щирість, ніжність — усе те, на чому стоїть сей світ (<i>О. Марченко</i>).	
Д Радина мама (тата в нього не було) була вчителькою музики (<i>Ю. Яновський</i>).	
Е І, мабуть, усі ми тоді почували себе молодими, дивлячись на вічно молоду «Енеїду» і «Наталку Полтавку» (<i>Б. Лепкий</i>).	
7. З'ясувати відповідність між реченнями і типом вставних конструкцій за вираженням ставлення мовця до повідомлюваного.

- А** Ти, по-моєму, не знаєш, що наша дивізія носить ім'я мого рідного міста (О. Гончар).
- Б** Легенькими хвилями озера набігло на греблю, і, очевидно, підточувало її (Ю. Збанацький).
- В** На жаль, не завжди і не все так робиться, як говориться (Ю. Смолич).
- Г** Чуєте, в неволі іноді згадаю своє стародавнє (Т. Шевченко).
- Д** Я, значить, вас один раз десь зустрічав (О. Корнійчук).
- Е** Денис, безумовно, дужим ударом проломив стіну (О. Гончар).
- 1** Активізація уваги.
- 2** Вказівка на джерело повідомлення.
- 3** Послідовність викладу.
- 4** Почуття.
- 5** Невпевненість.
- 6** Упевненість.

8. Відновити текст, поширюючи речення звертаннями з довідки. Визначити їхню функцію.

Ти, як море, безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвили своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

У тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть, зойк матерів у годину лиху і непереможний гук лицарів твоїх у днину побідну, пісня серця дівочого в коханні своїм і крик новонародженого. У тобі неосяжна душа народу, його мудрість і щедрість, радощі й печалі, його труд і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його.

З тобою я найбагатший і найдужчий у світі, а без тебе — перекопале, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття.

Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого. Тож такою і будь вічно! (За С. Плачиндою).

Довідка: мово рідна, світлоносна, красо моя, скарбе мій єдиний, твердине моя.

9. Скласти два речення так, щоб у першому слово *восьмикласники* було звертанням, а в іншому — членом речення.

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми						Завдання відкритої форми		
	з вибором однієї відповіді			з вибором кількох відповідей		на встановлення відповідності			
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Варіант 1	Б	Г	А	А, Г	В, Г	А-2, Б-2, В-1, Г-3, Д-3, Е-1	А-4, Б-5, В-3, Г-1, Д-5, Е-6		

Тип завдання	Завдання закритої форми							Завдання відкритої форми	
	з вибором однієї відповіді			з вибором кількох відповідей		на встановлення відповідності			
Варіант 2	Г	Б	Б	А, В	А, В	А-2, Б-1, В-2, Г-2, Д-3, Е-1	А-5, Б-2, В-4, Г-1, Д-3, Е-6		
Кількість балів	1 б.	1 б.	1 б.	2 б.	2 б.	6 б.	6 б.	6 б.	4 б.

29–28 балів	12 б.	16–14 балів	6 б.
27–26 балів	11 б.	13–12 балів	5 б.
25–24 балів	10 б.	11–9 балів	4 б.
23–22 балів	9 б.	8–7 балів	3 б.
21–20 балів	8 б.	6–3 балів	2 б.
19–17 балів	7 б.	2–1 бал	1 б.

V. Проведення навчального критичного аудіювання

Сприймання на слух учнями незнайомого тексту

Текст 1.

- Прослухати текст. Визначити його стильову належність. Умотивувати свою відповідь. Довести, що заголовок розкриває тему висловлювання. Дібрати власний заголовок.

КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ І ЙОГО АКАДЕМІЯ

XI століття. Кращі сини України організують при церквах братства, які всіма можливими засобами підтримують церкви і священників. Братства ставали важливою політичною та культурною силою в житті народу. З ними пов'язано зростання кількості шкіл, поширення рукописних книг. Але в Україні стояла потреба створення вищого навчального закладу, довкола якого могли б згуртуватися всі інтелектуальні сили народу.

На той час одним із найпомітніших центрів культури в Україні було місто Острог на Волині — резиденція князя Костянтина Острозького, який віддав багато сил і коштів на захист православної віри й на розвиток освіти рідного краю. 1580 року князь відкрив вищу школу, яку в різних документах називають то лицеем, то колегією, то академією. З усіх усюд України, а також з-поза її меж запрошував Острозький до себе видатних богословів, учених, письменників, діячів культури. І зовсім не випадково саме тут опинився відомий у майбутньому друкар Іван Федоров, якого життєві обставини змусили втікати з Москви. 1581 року в Острозі було надруковано Біблію, що ввійшла

в історію під назвою Острозької. Це, до речі, найперша повна друкована Біблія в усьому слов'янському світі.

З Острогом пов'язані імена відомого тогочасного поета Дем'яна Наливайка (брата гетьмана Северина Наливайка), Герасима і Мелетія Смолицьких, Клірика Острозького — визначних учених і письменників.

Сам Костянтин Острозький — один із найвпливовіших і найбагатших шляхтичів в усій польській державі — відзначався гордим і незалежним характером. На засіданнях сейму Речі Посполитої, захищаючи православну церкву, він вступав у конфлікт з усією шляхтою і королем. Різними способами спокушали його католики помінати непрестижну «мужицьку» віру, але він лишався вірним сином свого народу (За М. Слабошпицьким).

Матеріал для вчителя. Резиденція — місце перебування, проживання урядовців, керівників держав, визначних осіб.

- ▶ Поміркувати над останнім абзацом. Пригадати, про які часи України йдеться? Що вам відомо про них?
- ▶ Скласти план тексту.

Коментар учителя. Увага! Критичне аудіювання вимагає висловлення власної думки з приводу почутого, своєї згоди чи незгоди з певним твердженням.

Текст 2.

Прослухати уривок тексту. Визначити тип мовлення. Що нового ви дізналися? Які слова зустріли вперше? З'ясувати їх значення за тлумачним словником.

Що таке на світі щастя? — спитав би я у дуже письменних. Частенько чуєш, люди кажуть: отой щасливий. Глянеш на того щасливого, а він тобі показує на другого, а сам жалується на свою долю. Звуть щасливими і тих, що весь свій вік нічого не дбають, як мій Павлусь. Бог їм усе дає, а вони нудяться світом, не знають, що в них є і чого їм треба. Звуть і скупого щасливим, бо у його багацько грошей; а він, неборак, увесь свій вік стереже тих грошей, як Рябко на ланцюгу, ніякої користі з них не має — і голодний, і холодний, ще гірш од якого-небудь бідолахи. Ні, панове, по-моєму, той тільки щасливий, хто другому не зазидує, а дякує Бога за те, що він йому послав, — той, кого Господь благословив на добрі діла, що розкинулися вони по світу, як розрослася пшениця на добре виораній ниві. Нагодує вона і пахаря, і його сусідів, попаде од неї скибка і старцеві в торбу. Не той тільки щасливий, що сам натріскається і виспить-ся, а той, що й другого нагодує і заспокоїть, бо у такого і душа буде не голодна (За О. Стороженком).

- ▶ Поділити текст на частини і скласти план.
- ▶ Дати відповіді на запитання за змістом тексту:

1. Кого автор хотів спитати про щастя? Чому саме?
  2. Чому звать щасливими тих, хто ні про що не дбає?
  3. З ким автор порівнює скупого і чому називає його щасливим?
  4. Кого насправді слід уважати щасливим?
  5. Подумати, чому не можна зазидувати іншим?
  6. З'ясувати зміст останнього речення. Чи згодні ви з цим висловлюванням? Аргументувати свою думку.
- ▶ Висловити власні міркування щодо розуміння щастя.

Колективна робота з пам'яткою

- ▶ Прочитати пам'ятку й назвати особливості критичного аудіювання тексту.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над текстом, що пропонується для критичного аудіювання

1. Прослухати текст.
2. Визначити стиль і тип мовлення.
3. Поміркувати над темою й основною думкою тексту.
4. З'ясувати значення незнайомих слів.
5. Скласти план відповідно до теми і змісту висловлювання.
6. Оцінити позицію автора щодо описаних подій, явищ у тексті.
7. Висловити власні міркування на подану тему, дотримуючись стилю, логіки та послідовності викладення думок.

VII. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VIII. Домашнє завдання

Скласти узагальнювальну таблицю за матеріалами вивченого з теми «Речення зі звертаннями, вставними словами». Дібрати приклади з творів художньої літератури.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

Урок № 55

ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ

Мета: сформувати в учнів поняття про відокремлення; ознайомити з видами відокремлених членів речення; розвивати вміння знаходити відокремлені члени в ускладнених реченнях, аналізувати ці речення у висловлюваннях, моделювати й конструювати їх відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу стимулювати активізацію пошуків нових оригінальних прочитань восьмикласниками української минувшини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація речень з відокремленими членами.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених членів речення в усному й писемному мовленні.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа

*У фокусі будь-яких історичних казусів,
несподіваних колізій чи курйозів, драм
і трагедій завжди перебуває людина
з її силою і слабкістю, моральними
чеснотами і вадами.*

В. Смолій

III. Актуалізація мотиваційних резервів восьмикласників

Творче спостереження з елементам зіставлення

- Прочитати уважно текст, що розміщений ліворуч. Визначити його тему. З'ясувати, яку функцію виконують виділені компоненти.

Рід Марковичів у козацькій Україні був одним із найзаможніших і наймогутніших. А почалося все з Андрія Марковича, сина вихреста з Уманщини. Він не стільки власною доблестю і військовими звитягами міцно став на ноги, увійшовши до числа вищої козацької старшини, скільки завдяки тому, що вельми вдало видав свою сестру, красуню Настю, за доволі перспективного нареченого — вдівця Івана Ілліча Скоропадського, на той час стародубського полковника, а згодом — гетьмана Лівобережної України. Маючи такого високопоставленого свояка та досить владну сестру, Андрій Маркович досить швидко пройшов щаблі козацької ієрархії, посівши уряд Лубенського полковника. Зрозуміло, що за таким батьком впливові позиції посіли в Україні й молодші Марковичі — Яків, Іван і Марко. Проте саме останній, маючи «довгого язика», потрапив у досить неприємну, навіть трагічну історію (В. Горобець).

Рід Марковичів у козацькій Україні був одним із найзаможніших і наймогутніших. А почалося все з Андрія Марковича. Він не стільки власною доблестю і військовими звитягами міцно став на ноги, скільки завдяки тому, що вельми вдало видав свою сестру за доволі перспективного нареченого. Андрій Маркович досить швидко пройшов щаблі козацької ієрархії. Зрозуміло, що за таким батьком впливові позиції посіли в Україні й молодші Марковичі. Проте саме останній потрапив у досить неприємну, навіть трагічну історію (За В. Горобцом).

- ▶ Прочитати текст із випущеними виділеними частинами речень. Дослідити, що змінилося.
- ▶ Виписати виділені компоненти зі словами, до яких вони належать. Визначити, якими членами речення вони виступають.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Колективна робота з опорною схемою

- ▶ Розглянути схему. Дослідити, якого значення надають реченню відокремлені члени і чим вони виражені.

- ▶ Поміркувати, чому не можуть бути відокремленими головні члени речення.

Методичний коментар. Відокремлюватися можуть тільки другорядні члени, бо вони є додатковим повідомленням до основної думки, яка виражається головними членами речення. Тому головні члени не відокремлюються, бо вони є носіями основного повідомлення.

- ▶ Скласти розповідь про види відокремлених членів. Проілюструвати її власними прикладами.

Вибіркова робота (інтонаційний практикум)

- ▶ Виразно прочитати текст, додержуючи відповідної інтонації. Знайти речення з відокремленими членами. Виписати їх.

Майже кожному пересічному українцю відома напівлегендарна історія про Роксолану — дівчину з прикарпатського села Настю Лісовську. Свого часу Роксолана навіть була визнана однією з найвпливовіших політичних фігур Османської імперії. Однак мало хто знає про те, що жив-був колись український козак, який наприкінці XVI ст. став володарем невеликої держави, відігрававшої помітну роль у Південно-Східній Європі.

Цим козаком був такий собі Іван на прізвище Підкова. Народжений на землі молдавській, ще в молоді роки Іван подався шукати мінливого щастя на Запорізьку Січ. Будучи фізично добре розвиненим, він неодноразово хизувався перед товаришами вмінням неперевершено гнути підкови, завдяки чому й отримав своє прізвище (Т. Чухліб).

- ▶ Провести спостереження над інтонацією речень з відокремленими членами.

- ▶ Визначити вид відокремлених членів, скориставшись опорною схемою.

Творчий диктант з елементами відновлення

- ▶ Відновити й записати текст, уставляючи замість крапок пропущені відокремлені члени. Визначити їх види і з'ясувати, чим вони виражені.

В очах сучасників героїчна смерть Дмитра Вишневецького перетворилася на символ незламності християнського духу. Цьому підтвердженням є те, що вже через кілька тижнів після смерті князя була написана елегія латинською мовою, ... Її автором став німець Йоган Зоммер. А наприкінці 60-х років XVI ст. відомий збирач народних пісень, ... , записав до свого збірника жалібну версію пісні про козака Байду. Староукраїнське слово «байдувати» означало майже те саме, що й «козакувати», а саме вести вільне життя, ...

Ось так історична постать князя Дмитра Вишневецького перетворилася на легендарного пісенного персонажа — ... . Він, ... , йде на вірну смерть і виявляє при цьому найвищі козацькі чесноти: зневагу до розкішного життя, ... , відданість православної християнській вірі, стійкість до фізичних мук, незламність перед ворогами і жагу боротьби навіть перед лицем смерті (*Т. Чухліб*).

Довідка: нехтуючи пропонуваними ворогом благами; професор Краківської академії Матвій Пійонтек; купленого зрадою; присвячена загибелі християнського лицаря князя Дмитра; козака Байду; незалежне ні від кого.

- ▶ Підготувати усний докладний переказ відновленого тексту.

Дослідження-пошук

- ▶ Записати висловлювання під диктовку вчителя. Поміркувати, під портретом якого відомого вам козака зроблено такий напис невідомим художником.

«Був таким сильним, що не лише ламав підкови, а й таляри, а коли увіткнув таляр у дерев'яну стіну, то його треба було вирубувати. Узявши за заднє колесо, він зупинив повіз, запряжений шестериком коней. Дишель ламав об коліно. Узявши зубами бочечку меду, перекинув її через голову. Узявши в руки волячий ріг, пробив ним ворота».

- ▶ Пояснити значення слів *та́ляр*, *ди́шель* (*та́ляр* — старовинна срібна монета, що була в обігу в Німеччині, Чехії, Італії тощо, а також в Україні; *дишель* — товста жердина, прикріплена до передньої частини воза або саней, що використовується для запрягання коней і допомагає правити ними).
- ▶ Знайти відокремлені члени. Підкреслити їх. Визначити спосіб вираження та місце в реченні відповідно до означуваного слова.

V. Узагальнення й систематизація з теми**Диктант-тест**

- Визначити вид відокремлених членів. Схарактеризувати їх за схемою:
- слово, якого стосується відокремлений член;
  - місце в реченні відповідно до означуваного слова;
  - поширений/непоширений відокремлений член;
  - чим виражений.
- А** Богдан Хмельницький зустрічав, приймав та проводжав послів, виконуючи встановлений в Українській державі церемоніал.
- Б** Лист, надісланий московському царю Олексію Михайловичу з першим послом України, був дуже коротким.
- В** Із постановом Української козацької держави та її дипломатично-посольської служби — тогочасного міністерства закордонних справ — відпрацьовувалося й питання постійного перебування козацьких представників у тій чи іншій країні.
- Г** Починаючи з Богдана Хмельницького, усі гетьмани України вели активне дипломатичне листування з володарями багатьох держав.
- Ґ** Генеральний писар, окрім керування поточними справами канцелярії, мав право брати участь у дипломатичних переговорах.
- Д** Канцелярських писарів, зважаючи на їхній досвід та обізнаність у веденні дипломатичних справ, досить часто включали до складу різних посольств.
- Е** За доби гетьманування Богдана Хмельницького було проведено близько п'яти Генеральних Рад Війська Запорізького, цього своєрідного законодавчого органу новоствореної держави.
- Є** Одним із головних обов'язків посла було оголошення вимог чи прохань, уміщених у письмовій інструкції (*Т. Чухліб*).
1. Відокремлене означення.
  2. Відокремлена прикладка.
  3. Відокремлений додаток.
  4. Відокремлена обставина.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Виписати з підручника літератури по два приклади речень з відокремленими членами. Схарактеризувати їх за схемою, опрацьованою на уроці.
2. Прочитати науковий текст. Осмислити його зміст. Узагальнити прочитане у вигляді опорної схеми чи опорного конспекту.

Відокремлення — це смислове та ритмічно-інтонаційне виділення другорядних членів речення для посилення їхнього значення у структурі речення. Поняття відокремлення членів речення ввів О. Пешковський. Він з'ясував сутність цього явища і визначив умови, за яких другорядні члени речення можуть відокремлюватися. Вони і лягли в основу найважливіших пунктуаційних правил про відокремлення. Загальні умови відокремлення такі: 1) порядок слів, від якого залежить відокремлення означень, прикладок, обставин; 2) обтяженість другорядного члена речення залежними словами (прикметникові, дієприкметникові, прислівникові та порівняльні звороти), що зумовлює відокремлення означень, прикладок, обставин, додатків; 3) уточнювальна функція членів речення, яка спричинює відокремлення означень, прикладок, обставин, додатків; 4) особливе смислове навантаження (виділення) члена речення, що впливає на відокремлення означень, прикладок, обставин (*Г. Козачук*).

Урок № 56

КОНСПЕКТУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

Мета: сформувати в учнів поняття про конспект як один із видів самостійної роботи з літературою; ознайомити з його видами, алгоритмом роботи над складанням конспекту науково-навчального тексту; розвивати вміння критично осмислювати прочитане, виділяти в ньому головне, ділити висловлювання на логіко-смислові частини, складати план, використовувати різні способи конспектування тощо.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Розвиток пізнавальної активності учнів у процесі виконання практичних завдань

Робота з текстом

- ▶ Прочитати уважно текст. Довести належність висловлювання до науково-навчального підстилю мовлення.

ПРИКРАСИ МОВЛЕННЯ

Стилістика одержала свою назву від латинського слова *stilus*. Так у римлян, які писали чорнові тексти на покритих шаром воску дерев'яних дощечках, називався інструмент для писання. Гострим кінцем писали, а тупим кінцем можна було виправляти текст, стираючи написане. З цією особливістю писання було пов'язане прислів'я: «Часто перевертай стиль!», тобто старанно виправляй написане, намагайся якнайкраще виразити словами свою думку.

За середніх віків західноєвропейські філологи вирішили, що слово *stilus* зв'язане з грецьким словом *stylos* — «колона» і стали писати його як *style*.

Можна сказати, що стилістика — це наука в основі своїй лінгвістична, мовознавча. Її завдання — дослідження дії мовних знаків на почуття тих, що розмовляють даною мовою, і вивчення різних засобів словесного вираження думок. Завданням стилістики є вивчення експресивної та імпресивної функції мови. Нагадаймо, що імпресивна функція — це прагнення відправника своєю промовою викликати певну реакцію одержувача. Навпаки, експресивна функція — це ненавмисне повідомлення відправника одержувачеві про себе самого. У стилістиці визначаються стилі, тобто засоби вираження почуттів та переживань, що використовуються в людській мові, стилі авторів літературних творів, стилі літературних жанрів, тобто різних видів літературних творів, стилі різних епох в історії літератури, різні стилі загальнонародної мови.

До кінця XIX століття мовознавці, які вивчали стилі, займалися переважно встановленням основних понять стилістики й описували тропи і фігури, тобто звороти мовлення, що мали алегоричний чи інакомовний зміст. На початку XX століття стилістику як окрему науку опрацював французький дослідник Шарль Баллі. Він визначив стилістику як вивчення вираження людських почуттів мовними засобами і вплив мовних засобів на людські почуття. Тепер стали розрізнявати лінгвістичну стилістику (лінгвостилістику і літературознавчу стилістику). Треба сказати, що це протиставлення двох стилістик має умовний характер: до галузі лінгвостилістики належить вивчення мови різних шарів суспільства, особливостей мовлення представників різних професій, а літературознавча стилістика скерована на вивчення стилів авторів художніх творів — прозаїків і поетів.

Різні стилі мовлення спостерігаються в усіх розвинених мовах світу, зокрема в усіх тих, що мають свою літературу, свою літературну традицію. Ту саму думку можна виразити в різних стилях, наприклад, «Сьогодні гарна погода» (нейтральне значення), «Ну і чудова ж сьогодні погода!» (емоційне значення), «Ох! Яка незрівнянно пречудесна сьогодні погода!» (гіперболічне значення).

Можливість виразити ту саму думку різними засобами становить багатство мов. Для представників логіки воно є байдужим, а для мовознавців є предметом вивчення.

Установлення особливостей усіх можливих стилістичних різновидів (варіантів) висловлювань через відмінності граматичної будови мов є нездійсненним завданням.

Давньогрецькі філологи, а слідом за ними і римські, запропонували класифікацію стилістичних зворотів для своїх мов, а від них одержали в спадщину цю класифікацію середньовічні й нові європейські філологи. Згідно з цією класифікацією звороти поділяються на: 1) фігури слів; 2) фігури розташування слів; 3) фігури думок (За А. Білецьким).

- ▶ Визначити тему й основну думку прочитаного тексту. З'ясувати, що виражає заголовок.
- ▶ Виділити мікротеми висловлювання. Скласти план. Стисло переказати кожен пункт плану.

Робота із частково заповненою схемою

- ▶ Розглянути схему. Назвати основні види конспекту. Сформулювати за аналогією до текстуального й вільного конспекту визначення змішаного.

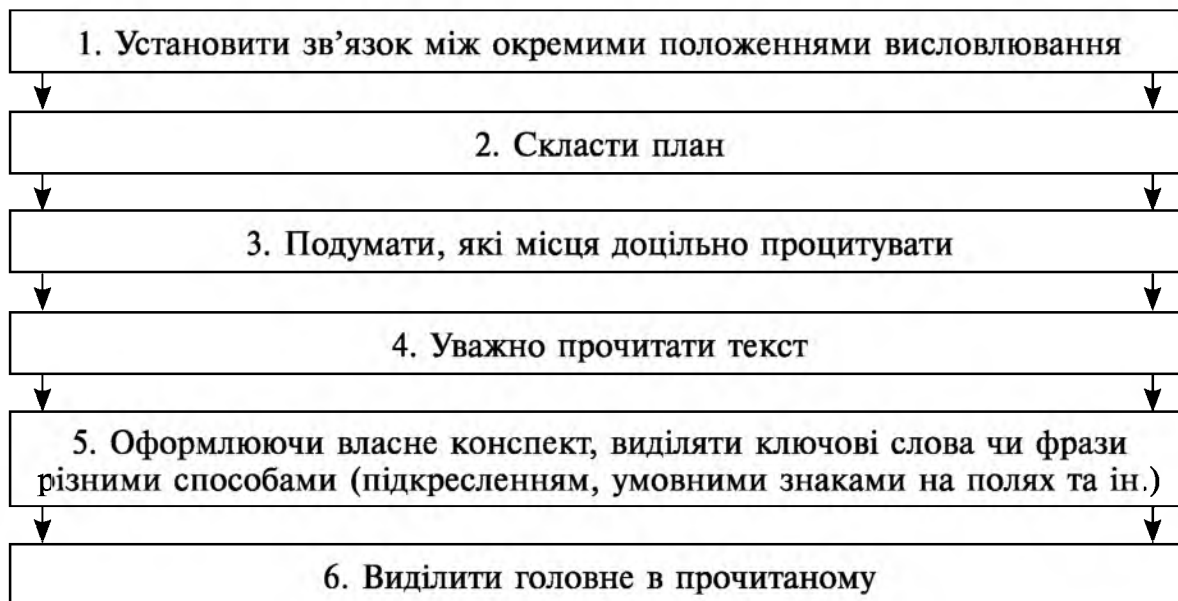

- ▶ Яка основна функція конспекту?
- ▶ Чи часто доводиться вам складати конспекти?

Відновлення алгоритму роботи над складанням конспекту

- ▶ Об'єднавшись у міні-групи, розташувати подані мисленнєві операції у відповідній послідовності, відтворивши таким чином алгоритм роботи над складанням конспекту.

АЛГОРИТМ роботи над складанням конспекту

IV. Самостійне складання конспекту науково-навчального тексту

- Прочитати мовчки текст. Визначити його стильову належність. Дослідити, що виражає заголовок: тему чи основну думку. З'ясувати, які терміни вжито в тексті. Сформулювати їх визначення.

ДВОМОВНІСТЬ І КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

У багатьох суспільствах окремі люди, певні соціальні верстви або й цілі народи у щоденному спілкуванні користуються двома мовами, переходячи з однієї на іншу залежно від комунікативної ситуації. Таке явище називають **двомовністю**, або **білінгвізмом** (лат. *bi, bis* — «двічі», *lingua* — «мова»).

Співвикористовувані мови ніколи не бувають симетричними, а двомовні комуніканти (білінгви) ніколи не володіють обома мовами однаково. На цій основі розрізняють **першу** мову — основну в мисленні й спілкуванні та **другу** — використовувану рідше або тільки в спеціальних сферах, наприклад, у науковій діяльності, офіційному спілкуванні, контактах з людьми, для яких ця мова рідна тощо. Тому в Україні є українсько-російська й російсько-українська двомовність. Представники національних меншин України: євреї, угорці, молдавани, кримські татари тощо, крім рідної, часто вживають українську й російську мови. Таке явище називається **багатомовністю**.

Двомовність, а точніше, недостатнє володіння однією або й двома (трьома) співвикористовуваними мовами є основною причиною порушення культури, а часом і етикетності мовлення. Досконале оволодіння другою (третьою) мовою неможливе без **аккультурації** — глибокого

засвоєння культури (цивілізації), яка створюється й обслуговується цією мовою.

Перехід у процесі спілкування з однієї мови на іншу має назву перемикання коду. Це складний процес: мовцеві потрібно «ввімкнути» психічні механізми, які регулюють вимовляння звуків, наголошування слів, інтонування фраз, не кажучи вже про слово- і формовживання, поєднання слів, побудову висловлень. Тому дуже часто перемикання коду буває неповним, наприклад, лексика і граматики у мовця українська, а фонетика російська. У такому разі кажуть, що людина говорить з російським акцентом. Трапляється, що і лексика, і граматики в українському мовленні частково російська. Таке мовлення є сумішним, змішаним — українсько-російським або російсько-українським. В Україні воно іменується **суржиком** (у прямому значенні *суржик* — це назва суміші жита і пшениці, ячменю і вівса тощо).

Ставлення культурних, освічених людей до суржика негативне. Треба намагатися говорити чистою мовою, не допускати **інтерференції**, тобто проникнення елементів однієї мови у мовлення іншої. А цього неможливо досягти без свідомого розрізнення елементів двох мов, а особливо без стійких умінь і навичок використання їх у мовленні. Люди сприймають кожного з нас насамперед через наше мовлення, нашу спілкувальну поведінку. Тому треба, як закликав Максим Рильський, «заглядати у словник», користуватися довідниками і посібниками, аналізувати своє і чуже мовлення (*Я. Радевич-Винницький*).

- ▶ Скласти план прочитаного тексту. Скориставшись відновленим алгоритмом, оформити конспект, зазначивши паспортні дані тексту (його автора, назву, а також назву журналу, газети чи книги, в якій він надрукований).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Підготувати усний стислий переказ науково-навчального тексту, опрацьованого на уроці.

Урок № 57

ВІДОКРЕМЛЕНІ Й НЕВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ, СПОСОБИ ЇХ ВИРАЖЕННЯ

Мета: поглибити знання восьмикласників про відокремлені члени речення, ознайомити з основними способами морфологічного вираження відокремлених означень, їх місцем у реченні відповідно до означуваного слова;

сформувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені й невідокремлені означення, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими означеннями; розвивати творчі вміння трансформувати речення з відокремленими означеннями на речення з невідокремленими означеннями, правильно будувати речення з відокремленим і невідокремленим означенням; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу ознайомити з найкращими зразками української архітектури.

Внутрішньооб'єктні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з дієприкметниковими зворотами; інтонація речень з відокремленими й невідокремленими означеннями.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених означень в усному й писемному мовленні як засіб художнього зображення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми

Творче спостереження з елементами аналізу

- Прочитати виразно текст, додержуючись відповідної інтонації в ускладнених реченнях. З'ясувати, що виражає заголовок — тему чи основну думку. Чому автор називає Земський будинок у Полтаві перлиною архітектури?

ПЕРЛИНА АРХІТЕКТУРИ

Будинок Полтавської земської управи вважається пам'яткою українського архітектурного стилю, започаткованого Василем Кричевським.

Перемога в конкурсі проектів стала особистою перемогою тридцятирічного художника-архітектора, який мав прекрасний естетичний смак і неабиякий будівельно-проектний досвід. Він наполегливо займався самоосвітою, стажувався у майстернях популярних на той час архітекторів, малював акварельні краєвиди околиць міста, у Харківському університеті слухав лекції відомих учених, був знайомий з багатьма художниками: Григорієм та Іваном М'ясоєдовими, Михайлом Врубелем, Миколою Уваровим.

Земський будинок, побудований за проектом Василя Кричевського, вигідно вирізняється своєрідною архітектурою, вдало вписується в природне середовище. Загальна імпазантність, урочистість і парадність витримана й доповнена вдалим добором національних форм.

Будівничий полтавського «палацу» широко використав, творчо переосмисливши, прийоми, форми й деталі традиційної архітектури та будівництва (народного, оборонного, культового). В. Кричевський органічно поєднав традицію з новітніми архітектурними потребами.

У численних композиціях, виконаних у майоліці, прикрасах на дереві, настінному малюванні, відчувається глибинне засвоєння В. Кричевським народної мистецької культури.

Зовнішня архітектура відповідає внутрішній. До речі, це було характерно для народної, церковної архітектури України і почало входити в професійну архітектурну практику на початку ХХ століття (*В. Ханко*).

- ▶ Назвати речення, ускладнені: а) однорідними членами; б) вставними словами; в) відокремленими членами.
- ▶ Виписати речення з відокремленими означеннями. Дослідити, чим виражені відокремлені означення. Пригадати з уроків української мови в 7 класі, що називається дієприкметниковим зворотом, умови його відокремлення.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Лінгвістична діагностика

- ▶ Записати речення. Підкреслити відокремлені означення. Визначити, які з них — узгоджені, а які — неузгоджені. Свій вибір обґрунтувати.

1. У місті Умані біля палацу Потоцького зібралася сила-силенна панських екіпажів, позолочених, з родинними гербами, розмальовані (*П. Наніїв*). 2. Хто з нас не ласував ніжно-зеленими яблуками, смачними, соковитими, з жовтинкою? (*Л. Мацько*). 3. Найбільшим дивом було містечко Мліїв — з безплатною школою та лікарнею, з двома заводами, з чистими освітленими вулицями (*Л. Мацько*). 4. Таким учитель і піде в життя — точним, логічним, послідовним, відповідальним за свою справу (*С. Плачинда*). 5. Сам він, простий і доступний, добрий і щирий, готовий був кинутися на допомогу першому зустрічному (*Л. Іванникова*). 6. Понад тисячу чотириста пам'ятників та обелісків, установлених у містах і селах Чернігівської області, увіковічують мужність і героїзм воїнів (*М. Тищенко*). 7. Перегук билин, народжених багато віків тому, звучить тут і понині (*М. Тищенко*).

- ▶ З'ясувати, чим виражені узгоджені й неузгоджені означення.

Творче моделювання

- ▶ Із поданих пар простих речень за зразком змоделювати речення, ускладнені відокремленими означеннями. Указати на умови відокремлення.

Зразок. Заходимо до напівосвітленого храму. Храм сповнений музикою органа (*О. Балабко*). — Заходимо до напівосвітленого храму, сповненого музикою органа.

1. Чорний верх робив поставу княгині Ольги врочистою і стрункою. Цей верх був розшитий білими перлами (*Р. Іванченко*). 2. Нині ця пам'ятка нашої культури XI століття зберігається в приміщенні національної бібліотеки Франції. Ця пам'ятка названа Реймським євангелієм (*О. Балабко*). 3. Чарувала думку поета краса придунайських просторів із скіфськими могилами, гаями. Ці могили, гаї були вкриті пізньою осінньою позолотою (*І. Пільгук*). 4. Це старовинне козацьке полкове місто Переяслав тепер було зруйноване, занедбане. Місто Переяслав було колись красиве й горде (*Д. Чуб*). 5. Олександр Вертинський став виразником музичного обличчя Парижа 20-х — початку 30-х років, співаком. Співак був популярним у всій Європі (*О. Балабко*).

- ▶ Визначити, до яких членів речення відносяться відокремлені означення і чим виражені.

Лінгвістичний експеримент

- ▶ Перебудувати подані речення так, щоб відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами, стали невідокремленими. Звернути увагу на вживання коми в реченнях з відокремленими й невідокремленими означеннями.

1. Які страви, освячені традицією, мають бути на столі? (*В. Таїк*). 2. Багатокімнатні хати мали поряд ще й окремі господарські прибудови із чотирисхилими дахами, вкритими соломною чи очеретом (*В. Таїк*). 3. Дні, проведені в Богданівні, пробуджували в художника потяг до фольклору, любов до природи (*В. Жадько*). 4. Дядько Роман зовсім не помічає хлоп'ячих голів, занурених у полин (*О. Гончар*). 5. Був у Романовім садку куток, повитий особливою таємничістю (*О. Гончар*). 6. Віддалік мовчало громаддя копиць, схожих на вершників (*В. Дрозд*). 7. Я йшов вулицею, вдихав на повні груди повітря, настояне на пахошах розквітлих акацій та бузку (*М. Красуцький*).

- ▶ Назвати слова, до яких належать відокремлені й невідокремлені означення.
- ▶ Дослідити, як впливає місце означення відповідно до означуваного слова на його відокремлення.

Дослідження-трансформація

- ▶ Трансформувати речення так, щоб виділені означення виконували роль відокремлених. Визначити спосіб їх вираження.

1. **Вільний і винахідливий** козак Степан жив у містечку Городище (Л. Мацько). 2. Обабіч уторованої дороги громадилися **стрімкі й неприступні** вершини (С. Плачинда). 3. Графу Потоцькому захотілося створити в Карпівці небачене у світі **неповторне, незвичайне, казкове диво** (П. Наніїв). 4. В уяві стояв **безборонний, з величезними кулачищами** полонений січовий стрілець (Б. Антоненко-Давидович). 5. **Холодне й голодне** дитя було відгороджене від усіх важкими стінами глухоти й німоти (М. Слабошпицький).

- ▶ Дослідити, чи зміниться зміст речень при їх трансформації.
- ▶ З'ясувати, у якому реченні вжито неузгоджене означення.

Лінгвістична гра «Ідеальна пара»

- ▶ Поєднати в пари й записати речення з однотипними відокремленими означеннями. Свій вибір обґрунтувати.

А Уже біля корів, задихані, розбентежені, з блиском в очах, з видимим щастям у кожного в руці, ми посправжньому надивляємося на яблука (О. Гончар).

Б Диякон, з рижою по пояс бородою, пер, наче з бочки, товстого баса (Панас Мирний).

В Вершники, озброєні рушницями, шаблями, ятаганми, оточили офіцерів (І. Пільгук).

Г Впливли в море, бурхливе, неспокійне, холодне (О. Іваненко).

1 Прибув мій канівський земляк, молодий, рухливий, допитливий (Г. Костюк).

2 Ікону святого Миколая відтворив невідомий маляр, зі світськими рисами і великою бородою (В. Скуратівський).

3 Польова доріжка, сіра, буденна, у пилюці, стає зовсім інакшою (О. Гончар).

4 Похилі береги, розмиті дощами та весняною повінню, їжачилися брилами граніту (П. Наніїв).

Ключ.

- А-3 (речення з узгодженими й неузгодженим означеннями);
- Б-2 (речення з неузгодженим означенням);
- В-4 (речення з узгодженим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом);
- Г-1 (речення з узгодженим означенням, вираженим одиничними прикметниками).

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити речення, уставляючи з довідки відокремлені означення. Указати на причини відокремлення їх і спосіб вираження.

1. Шестигранник, тіло, ... , називається гексаедром. 2. Бісектрисою називають геометричне місце точок, ... 3. Сукупність букв, ... , становить алфавіт. 4. Алгебраїчний вираз — це вираз, складений з букв і чисел, ... 4. Гекто застосовується для утворення похідних одиниць вимірювання, ... 5. Площини і прямі, ... , називають горизонтальними (*З математичного словника*).

Довідка: більший від основної в 100 разів; однаково віддалений від сторін кута; прийнятий у системі письма якої-небудь мови і розміщений у певному порядку; обмежений шістьма площинами, гранями; паралельний до площини горизонту; поєднаний між собою скінчене число разів діями додавання, віднімання, множення і добування кореня.

Коментар учителя. Увага! Відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами або прикметниками, узгоджуються в тому ж роді, числі й відмінку, що й означуване слово, якого вони стосуються.

- ▶ Об'єднавшись у пари, пригадати й записати 4–5 визначень лінгвістичних, хімічних, біологічних чи фізичних понять, до складу яких входять відокремлені означення.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Скласти твір-мініатюру на тему «Чарівний світ рідної природи», використовуючи речення з відокремленими й невідокремленими узгодженими і неузгодженими означеннями.

Урок № 58

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ

З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОЗНАЧЕННЯМИ

Мета: удосконалити в учнів загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати речення з відокремленими й невідокремленими означеннями, пунктуаційні вміння й навички, пов'язані з уживанням розділових знаків у реченнях з відокремленими означеннями; формувати вміння визначати доцільність уживання коми в реченнях з означеннями,

що стоять перед означуваним словом; розвивати творчі вміння конструювати речення з відокремленими означеннями, що мають різний спосіб морфологічного вираження; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу формувати науковий світогляд восьмикласників.

Правопис: розділові знаки в реченнях з відокремленими означеннями.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з дієприкметниковими зворотами; інтонація речень з відокремленими й невідокремленими означеннями.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених означень в усному й писемному мовленні як засіб художнього зображення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на розвиток пунктуаційних умінь і навичок

Граматична трансформація

- ▶ Записати визначення лінгвістичних понять, замінивши виділені звороти дієприкметником. Підкреслити відокремлені означення.

1. Словосполучення з іменником у ролі головного слова можуть включати залежне слово, **що виражається** прикметником, займенником, числівником, іменником, інфінітивом. 2. Дієслівні словосполучення — це словосполучення, **які утворюються** дієсловом. 3. Речення має ряд ознак, **які відмінні** від словосполучення. 4. Підмет — це головний член речення, **який пов'язується** з присудком. 5. Присудок виражає дію, **що здійснюється** діячем, психічний або фізичний стан, характеристику предмета тощо. 6. Додатки, **які виражаються** непрямыми відмінками іменників (окрім знахідного), називаються непрямыми. 7. Прикладка — це узгоджене **означення, що виражається** іменником (*З довідника*).

- ▶ Пояснити вживання коми в реченнях з відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом.

- ▶ Друге речення трансформувати так, щоб дієприкметниковий зворот стояв перед означуваним словом.

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати речення з відповідною інтонацією. Знайти й виписати спочатку речення з відокремленими означеннями, потім — з невідокремленими. Розставити потрібні розділові знаки.

1. Нині пам'ятка нашої культури XI століття названа Реймським євангелієм зберігається в приміщенні національної бібліотеки Франції (*О. Балабко*). 2. Зволожена нічною прохолодою пахла травами наддніпрянська земля (*І. Пільгук*). 3. Доведені до відчаю здирництвом Святополкових урядників люди почали громити лихварів, воєвод і всіх багатіїв (*М. Слабошпицький*). 4. Музейний меморіал Кобзаря відкритий у Петербурзі лише приблизно передає дух тогочасної напруги (*М. Шундря*). 5. Уважний до української мови Данило Заболотний знав і чужі мови: латинську, німецьку, французьку, англійську (*Л. Мацько*). 6. Звільнений з університету за демократичні погляди Миклухо-Маклай виїхав до Німеччини (*А. Полетавкін*). 7. Ім'я задивленого в небо українця Юрія Кондратюка відоме небагатьом (*Л. Мацько*). 8. Олександр Вертинський став співаком популярним у всій Європі (*О. Балабко*).

- ▶ Указати на умови відокремлення означень, скориставшись схемою. Довести, за яких умов означення, що стоїть перед означуваним словом, відокремлюється, а за яких — ні.

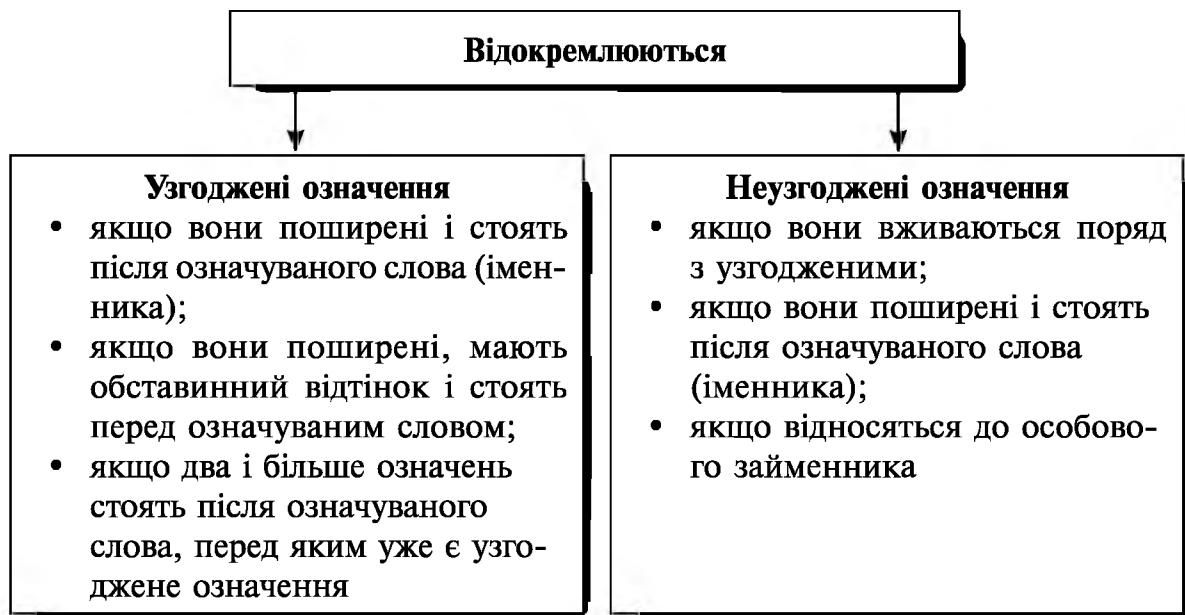
Пояснювальний диктант

- ▶ Записати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділити означення, указати на спосіб їх вираження та умови відокремлення.

1. Мох на хатці послався жовтий і зелений бур'яни довкола розкошують некошені нетолочені (*Гр. Тютюнник*). 2. І тут я щасливий заломив у безтямній радості руки впав знесилений на траву і гарячі груди тулив до вогкої байдужої землі (*Б. Антоненко-Давидович*). 3. Я прикутий до місця без думки дивлюся вперед (*Б. Антоненко-Давидович*). 4. Я стою й плачу до глибини дитячого серця вражений довколишньою красою і тужливою піснею (*Р. Іваничук*). 5. На високій горі стояло місто велике та гарне (*Б. Лепкий*). 6. Начебто на золотавому липовому меду настояні очі матері дивляться весь час за тобою (*Є. Гуцало*). 7. Сильна непохитно мужня людина Драгоманов прагнув згуртувати прогресивні сили Європи та України (*П. Федченко*). 8. Люди зупинились утомлені і злі (*В. Рубан*).

- ▶ Визначити, у якому реченні вжито складений дієслівний присудок.

Умови відокремлення означень

Лінгвістичний експеримент (робота за варіантами)

- Змоделювати й записати речення з поданими в дужках дієприкметниковими зворотами так, щоб: варіант 1 — означення стояли перед означуваним словом; варіант 2 — означення стояли після означуваного слова.

1. Перед очима попливла суха трава (витоптана копитами) (*В. Дрозд*). 2. Під ноги білому коневі стелилася висока трава (неторкана косою) (*В. Дрозд*). 3. Очі матері були наче видимим вираженням її душі (постійно освітлені зсередини м'яким живим сяйвом) (*Є. Гуцало*). 4. Поруч з Десною росла шолудива сосонка (покручена деревесним паралічем) (*Ю. Збанацький*). 5. Сіркове обличчя було суворе (осяяне невидимим світлом) (*Ю. Мушкетик*). 6. Стерні зчорніли (вимочені дощами й підпалені сонцем) (*Гр. Тютюнник*). 7. Високий пенъ був прообразом нашого сусіда (оброслий мохом) (*Р. Іваничук*).

- Пояснити наявність чи відсутність розділових знаків у реченнях з відокремленими й невідокремленими означеннями.
- Яку функцію виконують речення з відокремленими означеннями в мовленні?

Диктант-тест з обґрунтуванням «Знайди зайве речення»

- Проаналізувати речення. Дослідити, яке з них у кожній групі речень є «зайвим»? Свій вибір обґрунтувати.

- I. А Оточені вершниками, вози посунулися до міста (*П. Наніїв*).
 Б Приголомшені нежданою бідною, смутні чумаки мовчки повернули волів (*П. Наніїв*).

- В** І це маленьке слово, промовлене так щиро, раптом набрало якоїсь незвичайної краси (*М. Коцюбинський*).
- Г** Одягнений у червоний, розшитий золотом чекмінь, воєвода зустрів суворим поглядом посланців (*І. Пільгук*).
- II. А** Лежимо край степової доріжки, причаєні, прищухлі, серця наші калатають (*О. Гончар*).
- Б** Ми, ніби заморожені, проводжаємо поглядами високого сухорлявого чоловіка (*О. Гончар*).
- В** Як із землі виросла сестра Аркадія, з пісним обличчям, із по-божно згорненими на животі руками (*М. Коцюбинський*).
- Г** Дядько Роман зовсім не помічає хлоп'ячих голів, занурених у полин (*О. Гончар*).
- III. А** Похнюпив глечик голову над тином, замріявся, дощами щедро вмийтий (*В. Підпалий*).
- Б** Приборкана похмурим гаєм, у ровах скоцюрбилася лоза (*С. Реп'ях*).
- В** Стояли ми, заціплені і зблідлі (*А. Бортняк*).
- Г** Згорьоване, задощене минуле під призьбами вляглося на віки (*П. Засенко*).
- Ключ.* I — В; II — Б; III — Г .

IV. Виконання самостійної роботи з метою перевірки рівня сформованості пунктуаційних умінь з теми

Пунктуаційний практикум

- Записати текст, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділити поширені означення. Визначити, які з них є відокремленими, а які — невідокремленими.

ПОЛЮВАННЯ

Вепр затравлений собаками загнаний на списи стікаючи гарячою кров'ю в останній несамовитості гриз залізо наконечників трощив дерево списівіщ. Його випружене тіло лиховісно скрикувало в тисячних вогнях, воно ось-ось мало вибухнути червоною кривавістю. Але звір видно відчував наближення останньої миті. Він не хотів смерті прагнув уникнути того кінця, після якого вже не буває початку. Переповнений передсмертним риком він жахнув з кола знищення. Його затьмарені болем очі все ж здобулися на ще одне зусилля, щоб забачити вільний проміжок. Задране в лютій зневазі рило хапливо нюшило дорогу, заволохатілі вуха вловлювали щонайменші продиhi лісового повіу волі. Умить лишив кабан у тій улоговині людей собак гострі

довгі списи і помчав по схилу вгору, де самотньо приглядався до лобів князь Ярослав (П. Загребельний).

- ▶ Указати на спосіб вираження відокремлених і невідокремлених означень.
- ▶ Чим, окрім відокремлених членів, ускладнені речення тексту?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Записати 3–4 пари речень — синтаксичних варіантів — з відокремленими й невідокремленими означеннями. Виділити означення, указати на спосіб їх вираження.
2. Скласти й записати діалог (10–12 реплік) на тему «Хто для мене є найвідомішим українцем?», використовуючи в репліках речення з відокремленими й невідокремленими означеннями.

Урок № 59

ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

Мета: поглибити знання восьмикласників про відокремлені члени речення, ознайомити з відокремленими прикладками, їх місцем у реченні відповідно до означуваного слова; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені прикладки, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими прикладками; розвивати творчі вміння трансформувати, моделювати, конструювати речення з відокремленими прикладками; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу формувати сталий інтерес до відомих постатей України, їх творчості та здобутків.

Правопис: коми й тире в реченнях із відокремленими прикладками.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з відокремленою прикладкою; синоніміка простих неускладнених речень і речень, ускладнених відокремленою прикладкою; інтонація речень з відокремленою прикладкою.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених прикладок в усному й писемному мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити жанр висловлювання. Дослідити, що виражає заголовок — тему чи основну думку.

МИКЛУХО-МАКЛАЙ — НАЩАДОК ЗАПОРОЖЦІВ

Микола Миколайович Миклухо-Маклай — **усесвітньо відомий етнограф і мандрівник**. Народився він у батьківському маєтку біля Малина на Житомирщині. Освіту здобув у Петербурзі в гімназії та університеті.

Микола Ілліч, **батько вченого**, був родом із Стародубського повіту на Чернігівщині, працював на залізниці інженером. Патріот свого краю, він читав у рукописах твори Тараса Шевченка. Мати походила з польсько-німецької родини.

У родині Миклухо-Маклая з покоління в покоління передавався переказ, що пізніше ліг в основу повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Охрім Макуха, **далекий предок по батьківській лінії**, був одним із курінних отаманів у Війську Запорізькому. Разом із ним воювали троє його синів — **Омелько, Хома і Назар**. Середній син, **Назар**, закохався в польську панянку і став зрадником, перейшовши на бік поляків, що були в оточеній козаками фортеці. Брати Омелько й Хома вночі пробралися у фортецю і викрали Назара, щоб покарати його за зраду. Повертаючись до своїх, козаки натрапили на польську варту. Хома залишився прикривати відхід Омелька, що ніс зв'язаного Назара. Хома в тому бою загинув, а Омелько з братом зумів утекти від переслідувачів. Охрім Макуха власноруч стратив свого сина-відступника.

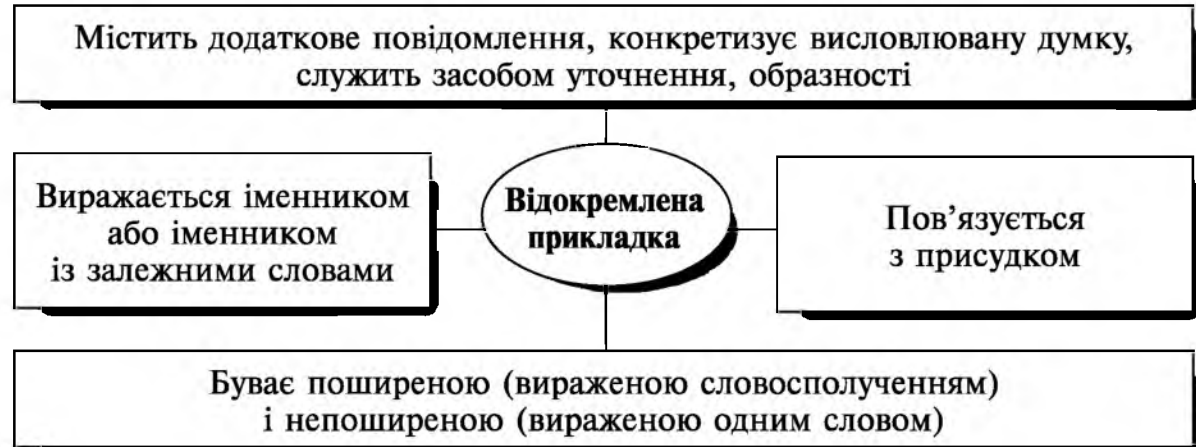
Григорій Ілліч Миклухо-Маклай, **рідний дядько славетного мандрівника**, навчався і товаришував із Миколою Гоголем. Письменник дуже цікавився сімейними переказами друга і поклав їх в основу одного з найбільш знаменитих своїх творів. Так Охрім Макуха став прототипом Тараса Бульби (*А. Полетавкін*).

- ▶ З'ясувати, чи всі виділені частини тексту є відокремленою прикладкою. Свою відповідь аргументувати.
- ▶ Яке місце в реченні відповідно до означуваного слова може займати відокремлена прикладка? Відповідь проілюструвати прикладами з тексту.

IV. Виконання системи практичних завдань проблемно-пошукового характеру

Колективне опрацювання опорної схеми

- ▶ За допомогою схеми розказати про відокремлену прикладку: що вона позначає, чим виражається, до якого слова відноситься в реченні, на які види поділяється.

- ▶ Опрацювавши теоретичний матеріал підручника, зробити висновки про те, які розділові знаки вживаються в реченнях з відокремленими прикладками.
- ▶ Пригадати, яка особливість уживання на письмі непоширених прикладок. Назвати основні правила вживання дефіса та лапок при непоширених прикладках.

Пояснювальний диктант

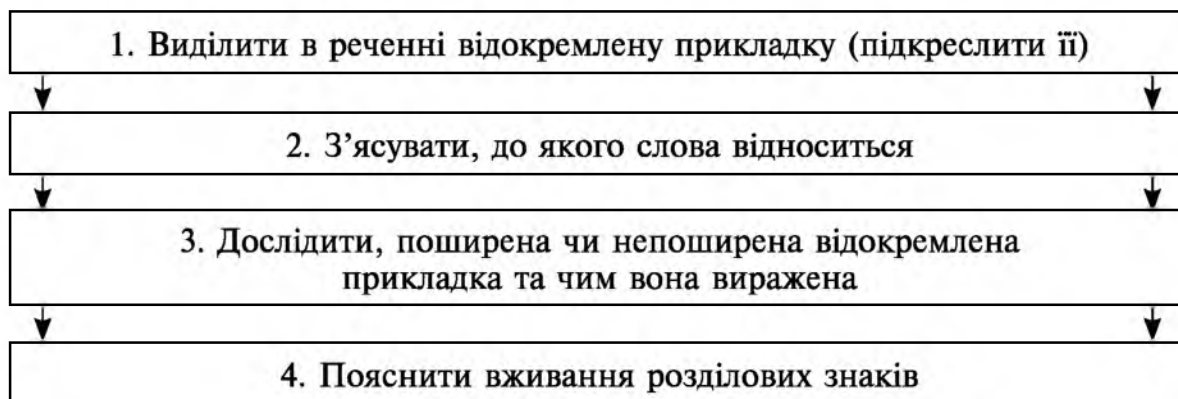
- ▶ Записати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділити відокремлені прикладки. Схарактеризувати їх, скориставшись алгоритмом.

1. Прибув мій канівський земляк Середа на ім'я Петро (*Г. Костюк*).
2. Дружина Платона Симиренка Софія за походженням французька дворянка швидко перейняла козацькі звичаї родини, охоче спілкувалася українською мовою (*Л. Мацько*).
3. Із Любечем давньоруським містом пов'язані долі багатьох руських князів Олега, Ярослава Володимировича, Святополка, Володимира Мономаха, Святослава Всеволодовича (*М. Тищенко*).
4. Особливо вразила і запам'яталася всім художня композиція Сашка Довженка «Святки» поетична розповідь про народні новорічні торжества (*С. Плачинда*).
5. Двадцятишестирічний лікар-мікробіолог майбутня зірка світової медичної науки і майбутній президент Усеукраїнської академії наук Данило Заболотний провів на собі перший експеримент, прийнявши винайдену холерну вакцину (*Л. Мацько*).
6. Михайла Щепкіна кріпака з Куртини викупили 1818 року в Полтаві за 7207 карбованців (*М. Шудря*).
7. Неподалік

Сорбонни стоїть найстаріший храм Парижа, зведений за наказом Генріха I чоловіка Анни Ярославни (О. Балабко).

- ▶ З'ясувати, у яких реченнях доцільно вжити тире при відокремлених прикладках.

Алгоритм характеристики відокремленої прикладки

Дослідження-трансформація

Подані речення трансформувати так, щоб виділені компоненти виступали в ролі відокремленої прикладки. Записати змодельовані речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділити відокремлені прикладки. Указати на слова, які вони конкретизують.

Зразок. Відомий український композитор і письменник Микола Аркас усе життя був вдячний матері (В. Жадько). — Микола Аркас — відомий український композитор і письменник — усе життя був вдячний матері.

1. **Нашадок племені фулярів із Сенегалу** Айра Олдрідж народився у Нью-Йорку (М. Шудря). 2. **Дочка київського князя Ярослава Мудрого** Анна у серпні 1049 року взяла шлюб із французьким королем Генріхом I (О. Балабко). 3. **Студент Київського університету** Олександр Тулуб познайомився з **улюбленим викладачем філологічного факультету**, українським письменником Миколою Івановичем Костомаровим (З. Тулуб). 4. **Правнук запорізького козака** Володимир Вернадський усе своє життя був пов'язаний з Україною (С. Ковальчук). 5. Боліло серце **у січового полковника** Дмитра Вітовського (Є. Куртяк).

- ▶ Дослідити, як змінюється зміст речень при їх трансформації.
- ▶ Чи можна вважати ці пари речень синтаксичними синонімами.

Лінгвістична гра «Віднови синтаксичну конструкцію»

- ▶ Записати речення, уставляючи замість крапок потрібні за змістом відокремлені прикладки. За потреби скористатися довідкою.

1. У візантійських хроніках лишилися описи зовнішності сина Ігоря й Ольги, ...

2. «Моцартом духовної музики» називав Артема Веделя у своїх схвилюваних листах земляк Дмитро Боршнянський, ...
3. Нас зустрічає Зіновія Франко, ...
4. Володимир Іванович Вернадський — ... — був основоположником учення про біосферу та ноосферу.
5. Із Острогом, ... , пов'язана доля такої історичної постаті, як Володимир Мономах.

Довідка: давньоруським містом; на той час уже всесвітньо відомий композитор; видатний вітчизняний учений-енциклопедист, природодослідник, мінералог і кристалограф; київського князя Святослава; онука Каменяря.

- ▶ Дослідити, як узгоджується відокремлена прикладка з означуваним словом.

Творчий диктант (взаємоперевірка)

- ▶ Відновити й записати розповідь про одну з визначних українок в історії, уставляючи потрібні слова з довідки. Дібрати заголовки. Виділити прикладки, схарактеризувати їх.

Марія Заньковецька, ... , була окрасою національної сцени. Вона ввійшла в історію театру як видатна українська трагедійна актриса. Обдарування М. Заньковецької, ... , багатогранне.

Красу рідної мови і магію слова відкрив їй Микола Вербицький, ... Професійну освіту співачка здобула у філії Петербурзької консерваторії у м. Гельсінгорсі. Уроки акторської майстерності отримала у «батька українського театру» Марка Кропивницького — ... . Для неї писали М. Старицький, М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, Панас Мирний, Б. Грінченко. Провідні театральні критики, історики та біографи — ... — зібрали й опублікували матеріали про її життя і творчість.

Народилася вона в дворянській сім'ї Адасовських на Чернігівщині. Батько, ... , був титулярним радником, обіймав посаду судді ніжинського повітового суду. Мати, ... , походила з давнього російського роду Нефедєєвих. Подружжя Адасовських мало семеро дітей: три хлопчики і чотири дівчинки. На жаль, двоє дівчаток померли. 1854 року з'явилася на світ остання дитина — ... (А. Лемещенко).

Довідка: майбутня актриса; Костянтин Костянтинович; зірка в театральному просторі на зламі XIX-XX століть; учитель Чернігівської гімназії, поет, друг Т. Шевченка; В. Єрмолов, О. Суворін, Ю. Беляєв, І. Нечуй-Левицький; ліричної героїні, актриси комедійного плану; Марія Василівна; актора, режисера, драматурга.

- ▶ Пояснити вживання коми й тире в реченнях з відокремленими прикладками.
- ▶ Усно переказати відновлений текст, використовуючи відокремлені прикладки.

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

Підготувати розповідь про одного з відомих українців-письменників (Г. Сковорода, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко), використовуючи відокремлені приклади. Розповідь оформити письмово.

Урок № 60**ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ
В РЕЧЕННЯХ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ДОДАТКАМИ**

Мета: поглибити знання восьмикласників про відокремлені члени речення, ознайомити з відокремленими додатками, їх місцем у реченні; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені додатки, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими додатками, розставляти відповідні розділові знаки; розвивати творчі вміння трансформувати, моделювати, конструювати речення з відокремленими додатками; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти свідомому розвитку наукового світогляду восьмикласників.

Правопис: розділові знаки в реченнях з відокремленими додатками.

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з відокремленим додатком; інтонація речень з відокремленим додатком.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених додатків в усному й писемному мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Оголошення теми, мети й завдань уроку****III. Усвідомлення теоретичного матеріалу
у процесі виконання практичних завдань****Коллективне опрацювання опорної схеми**

- ▶ За допомогою схеми розказати про відокремлений додаток: на які запитання відповідає, що позначає, чим виражається.

- Опрацювавши теоретичний матеріал підручника, зробити висновки про те, які розділові знаки вживаються в реченнях з відокремленими додатками.

Пунктуаційний практикум

- Записати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділити відокремлені додатки. З'ясувати, яке смислове навантаження несуть відокремлені додатки в кожному реченні.

1. Учитель завжди підтримував Сашкове захоплення поезією особливо народною (*С. Плачинда*). 2. Окрім посуду трипільці виробляли фігурки Матері-землі (*В. Тайк*). 3. Софія Київська — джерело для пізнання історії нашої культури зокрема мистецтва Київської Русі (*Д. Горбачов*). 4. Окрім друкованого в Україні «Богословника» Шевченко, перебуваючи в дяка, міг ознайомитися і з окремими творами художньої літератури (*Б. Чайковський*). 5. До сьогодні перших українських книжок дійшло небагато зокрема «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Слово про Ігорів похід» невідомого автора, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона. 6. Хлопець любив дерева, квіти, тварину, усе крім молока (*Б. Лепкий*). 7. За кошти князя Володимира Великого було придбано внутрішнє начиння Десятинної церкви включаючи ікони, хрести, посуд тощо (*А. Багнюк*).

Дослідження-відновлення

- Відновити й записати речення, ускладнені відокремленими додатками, уставляючи потрібні за змістом слова з довідки. Пояснити вживання розділових знаків.

1. Формула бінома Ньютона відіграє важливу роль майже в усіх галузях математики, особливо ... . 2. Спіралевидну поверхню нагадують шнеки транспортерів, зокрема ... . 3. Праці Ж. Дезарга і Б. Паскаля присвячені науковому обґрунтуванню перспективи, зокрема ... . 4. Делоська задача про подвоєння куба, тобто ... , об'єм якого вдвоє

більший від об'єму даного. 5. В Європі були знайдені інші способи наближеного обчислення коренів, зокрема ... . 6. Кібернетика знаходить застосування в різних галузях науки і техніки та в народному господарстві, зокрема ... .

Довідка: Архімедів гвинт; при створенні нових засобів автоматизації виробництва; задача на побудову куба; в алгебрі; в живопису; за допомогою неперервних дробів.

- ▶ Яке місце займають відокремлені додатки в реченні? Відповідь проілюструвати прикладами речень.

Творче моделювання

- ▶ За зразком змоделювати речення, ускладнені відокремленими додатками. З'ясувати, на яке значення (включення, виключення чи заміщення) вказують відокремлені додатки.

Зразок

У весняному лісі блискучо
зеленіли дерева, крім старого ясеня.
за винятком хворого клена.

1. На краю поля червоно зоріли маки. 2. Під місяцем виблискують блискучими боками кавуни. 3. У дворах по-родинному затишно гомоніли селяни. 4. Шумлять старезні дерева. 5. У садках починають жовтіти дерева.

- ▶ Визначити, який порядок слів характерний реченням.

Мовознавча гра «Уточни визначення»

- ▶ Прочитати визначення лінгвістичних понять. Чи однозначно вони сприймаються? Уточнити поняття, уводячи в них відокремлені додатки.

1. В односкладних реченнях, окрім ... , граматична основа складається з одного головного члена у формі присудка. 2. В українській мові всі самостійні частини мови є змінними, за винятком ... . 3. Вставні слова і словосполучення, включаючи ... , можуть надавати реченню різних значень. 4. Речення, до складу якого, крім ... , входять один або кілька другорядних членів, називається поширеним. 5. Синтаксис — це розділ науки про мову, що вивчає будову синтаксичних одиниць, зокрема ... . 6. У реченні, крім ... , може мати місце і сурядний зв'язок, яким поєднуються однорідні члени.

Матеріал для вчителя. 1 — називних; 2. — прислівника; 3 — вставні речення; 4 — головних членів; 5 — словосполучення й речення; 6 — підрядних зв'язків.

- ▶ Навести приклади визначень математичних, фізичних або біологічних понять, у яких уживаються відокремлені прикладки.

Лінгвістична гра «Так чи ні»

- ▶ Свою згоду чи незгоду із запропонованими вчителем твердженнями висловити словами «так» чи «ні», обґрунтовуючи відповідь.
1. За винятком Карпатських гір на заході й невеликого Кримського кряжа на півдні, 95 % території України — це рівнина.
  2. Окрім Дніпра, своє ім'я «запозичили» й інші річки.
  3. Найменша кількість опадів зафіксована на Азовсько-Чорноморському узбережжі, за винятком району озера Сиваш.
  4. Усі річки України належать до Азовсько-Чорноморського басейну, включаючи Західний Буг.
  5. Окрім річок, велику частину водних запасів України становлять 3 тис. озер, 80 водосховищ і 20 тис. ставків.
  6. Концентрація солі в деяких озерах, зокрема в Перекопському та Сиваші, сягає 200–240 %.
  7. У місцях впадання річок утворюються лимани, зокрема Дністровський, Хаджибейський, Куяльницький, Дніпровський.
  8. На узбережжі Криму розташовано багато санаторіїв, пансіонатів, за винятком дитячих (3 енци.).

Матеріал для вчителя. Хибні твердження: 3, 4, 7.

Навчальне редагування

- ▶ Твердження, з якими ви не згодні, зредагувати, замінивши прийменник, що з'єднує відокремлений додаток з реченням.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

З підручника географії, біології, математики та ін. виписати 5–6 речень з відокремленими додатками. Обґрунтувати розділові знаки. З'ясувати, яке смислове навантаження у кожному реченні несуть відокремлені додатки.

Урок № 61

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ, СПОСОБИ ЇХ ВИРАЖЕННЯ

Мета: поглибити знання восьмикласників про відокремлені члени речення, ознайомити з основними способами морфологічного вираження відокремлених обставин, їх місцем у реченні відповідно до опорного слова; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені обставини, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими обставинами, редагувати

речення з дієприслівниковими зворотами; розвивати творчі вміння трансформувати речення з однорідними членами на речення з відокремленою обставиною, правильно будувати речення з відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати основні мисленнєві операції (зіставлення, аналізу, побудови тощо).

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом; дієприслівникові звороти як засіб зв'язку речень у тексті; інтонація речень з відокремленими обставинами; синоніміка простих речень з однорідними членами і речень з відокремленою обставиною.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених обставин в усному й писемному мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі виконання практичних завдань

Творче спостереження з елементами зіставлення

- Прочитати виразно текст. Дібрати заголовок. Визначити тип і стиль мовлення. Виділити в тексті відокремлені обставини.

Коли Мисливиця, підвівшись з каменя, повертається до мене обличчям, мимоволі відступаю і мало не падаю в прірву. Мисливиця вища за мене на три голови. Очі круглі, без вій і без брів. Не можу помітити в них ні думки, ні жалошів. У неї руки ледь не до колін. Вона дивиться на мене, і під цим поглядом я завмираю.

Високо наді мною стоїть Мисливиця. Дивиться згори вниз. Притискаючись до прямовисної стіни, переходячи від опори до опори, намагаюся обійти скелю. Чіпляюся за каміння, за корені. Мисливиця йде за мною назирці.

Там, де щойно була моя права рука, опускається сокира. Мить — сокира опускається там, де щойно була моя ліва рука. Я зриваюся ще раз, пролітаю кілька метрів і з останніх сил хапаюся за гілку миршавої сосни. Сосонка тріщить.

Зараз усе на моєму боці: висота, вітер, який дужчає щосекунди. І навіть ця сосна, що змагалася за життя не рік і не два, тепер на моєму боці. Підтягнувшись, дістаюсь до її стовбура. Влаштуваюся зручніше. Сідаю верхи.

Мисливиця дивиться на мене з кам'яної верхівки. В її округлих очах нема ні роздратування, ні люті, ні шаленства. Я бачу, як вона поглядом вимірює відстань до коріння сосни, що вчепилося в розколину. Притримуючись за випуклий камінь, звіщується вниз. Б'є сокирою по сосні — і одним ударом перерубує стовбур майже до половини (*За М. і С. Дяченками*).

- ▶ Виписати речення з відокремленими обставинами. Прочитати ці конструкції, опустивши відокремлені обставини. Дослідити, як зміниться зміст й емоційне забарвлення речень. Зробити висновок про стилістичну роль відокремлених обставин у мовленні.

Дослідження-характеристика

- ▶ Записати речення. Схарактеризувати способи вираження в них відокремлених обставин, скориставшись схемою. Указати на їх місце в реченні.

1. На протилежній горі, у снігах, стоїть самотня хатинка (*В. Винниченко*). 2. Тут, на околиці селища, під шатром старезних ясенів, нуртувало колись джерело з найменням Попова криниця (*В. Гей*). 3. Дядько Роман цього ранку, вирушаючи до села, виходить із двору з великим тугим вузлом (*О. Гончар*). 4. Заходить знадвору батько, напускаючи холоду в хату (*С. Плачинда*). 5. В останню секунду я, отямившись, кидаюсь навтікача (*М. і С. Дяченки*). 6. Самовіддано працюючи на благо України, Володимир Вернадський своїми відкриттями істотно збагатив світову науку (*С. Ковальчук*). 7. Там, позаду, свистіли кулі, спалахували й гасли чийсь зойки (*Б. Антоненко-Давидович*).

Способи вираження відокремлених обставин

- ▶ Визначити, до яких слів у реченнях належать відокремлені обставини.

IV. Виконання системи проблемно-пошукових завдань

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити речення, уставляючи з довідки потрібні за змістом відокремлені обставини. Указати на спосіб їх вираження.

1. Княгиня Ольга йшла повагом, ... (Р. Іванченко). 2. ... , половець назавжди відійшли від кордонів Русі аж на Кавказ (М. Слабошпицький). 3. Показався на обрії червоною дугою краєчок сонця, ... (І. Пільгук). 4. Ось несуться, ... , хижі шукачі здобичі й привілля (І. Пільгук). 5. Сашко читав «Слово о полку Ігоревім» під час уроків і на вечорах, ... (С. Плачинда). 6. Бідний, затурканий, вічно ограбований народе тихої, широкої рівнини, там, ... , ... (В. Винниченко). 7. ... , індивідуум зі своєю появою на світ органічно входить у вироблену його співвітчизниками культуру, стає її користувачем і носієм (В. Русанівський).

Довідка: обволікаючи кумачевою пеленою верхів'я яворів; над Дніпром, біля тихих гір його; гордовито піднісши свою красиву царствену голову; здіймаючи куряву; зіткнувшись із помноженими руськими силами; вражаючи слухачів; належачи до певного соціуму.

- ▶ З'ясувати, яка відокремлена обставина за способом вираження є «зайвою»? Свій вибір обґрунтувати.
- ▶ Виразно прочитати відновлені речення, додержуючись відповідної інтонації. Спостерігаючи за інтонацією, зробити висновки про особливості інтонування речень, ускладнених відокремленими членами.

Граматична трансформація

- ▶ Прочитати речення. Визначити, чим вони ускладнені. Трансформувати речення так, щоб вони були ускладнені відокремленими обставинами.

Зразок. День матері повернувся до нас нині й мусить стати відліком кращих справ родини й суспільства у ставленні до жінки — Матері. — День матері, повернувшись до нас нині, мусить стати відліком кращих справ родини й суспільства у ставленні до жінки — Матері (М. Гром'як).

1. Творчість Максима Березовського ввібрала в себе кращі бароккові й ранньокласичні риси та синтезувала їх у нову художню якість незмірної краси звучання (Л. Мацько). 2. Вогнем і мечем Московська імперія завойовувала народи і племена та лицемірно проголосила на нібито добровільне до неї приєднання (М. Вінграновський). 3. Петро Могила капітально відреставрував печери та розширив і надав чимало прикрас печерним церквам (А. Ціпка). 4. Тарас Шевченко

відвідав своїх київських знайомих і дістав дозвіл на повернення до Петербурга, вирушив із Києва (*Д. Чуб*). 5. Данило Заболотний двічі експериментував на власному організмі та випробовував сироватку при дослідженні чуми й дифтерії (*Л. Мацько*). 6. Павло Чубинський об'їздив десятки сіл і міст Київської, Полтавської, Подільської, Волинської та інших губерній, зібрав десятки тисяч народних перлин (*Л. Іванникова*). 7. Тарас Шевченко підвівся з-за столу й поволі підійшов до вікна. Протер дірочку в заволоженому склі, подивився на вулицю (*С. Скляренко*).

- ▶ Назвати основну й додаткову дії в трансформованих реченнях.

«Ти — редактор»

- ▶ Визначити, яку помилку допущено в поданих реченнях. Знайти суб'єкт, що виконує основну й додаткову дію. Дослідити, чи може він уживатися у формі непрямого відмінка в реченні з відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом.

1. Скориставшись ідеєю Юрія Кондратюка про відокремлення від космічного корабля невеликого злітно-посадочного модуля, американцями було випробувано на навколишній орбіті свій корабель. 2. Володіючи багатьма мовами, Юрієм Дрогобичем велося активне листування з ученими європейських країн. 3. Помітивши у хлопця хист до малювання, генералом було віддано наказ відрядити Тараса Шевченка до Київського художнього інституту. 4. Виводячи все нові й нові сорти садовини, доля батька була продовжена сином. 5. Відобразивши масштабність історичних конфліктів, епічну монументальність подій XVII століття, перший історичний роман в українській літературі був створений Пантелеймоном Кулішем (*З учн. робіт*).

- ▶ Записати зредаговані речення, поставивши член речення, що виражає суб'єкт дії, у формі називного відмінка. Виділити відокремлені обставини. Визначити, до яких слів вони належать.

Матеріал для вчителя. 1. Скориставшись ідеєю Юрія Кондратюка про відокремлення від космічного корабля невеликого злітно-посадочного модуля, американці випробували на навколишній орбіті свій корабель. 2. Володіючи багатьма мовами, Юрій Дрогобич вів активне листування з ученими європейських країн. 3. Помітивши у хлопця хист до малювання, генерал віддав наказ відрядити Тараса Шевченка до Київського художнього інституту. 4. Виводячи все нові й нові сорти садовини, син продовжив долю батька. 5. Відобразивши масштабність історичних конфліктів, епічну монументальність подій XVII століття, Пантелеймон Куліш створив перший історичний роман в українській літературі.

Творче моделювання (робота в парах)

- ▶ Об'єднавшись у пари, змоделювати речення, ускладнені відокремленими обставинами: до виділених слів дібрати потрібні за змістом відокремлені обставини, виражені одиничним дієприслівником, дієприслівниковим зворотом або іменником із залежними словами.

1. Хлопці швидко зібралися й **рушили**. 2. В одному місці вони **побачили** смішну річ. 3. Сонечко **підбилося** вгору й розіклало золоті плями. 4. Хлопці **йшли** далеко попереду. 5. Почали **реготати**. 6. **Ішли** без зупинки. 7. **Ішли** становищами вздовж, **спускались** упоперек і переходили далі. 8. Знову **рушили** (За І. Багряним).

- ▶ Назвати односкладні речення. Визначити їх вид.
- ▶ Дослідити, чи становлять змодельовані речення зв'язне висловлювання. Відповідь аргументувати.

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

Виписати з художньої літератури по два приклади речень, ускладнених відокремленою обставиною, вираженою: а) одиничним дієприслівником; б) дієприслівниковим зворотом; в) іменником у формі непрямого відмінка з прийменником. Письмово схарактеризувати відокремлені обставини за схемою:

1. До якого члена речення належить.
2. Яке місце відповідно до нього займає (препозицію чи постпозицію).
3. Чим виражений відокремлений член.

Урок № 62**РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ****З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ**

Мета: удосконалити в учнів загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати речення з відокремленими обставинами, пунктуаційні вміння й навички, пов'язані з уживанням розділових знаків у реченнях з відокремленими обставинами; формувати вміння визначати доцільність уживання коми в реченнях з одиничним дієприслівником; розвинути творчі вміння конструювати речення з відокремленими обставинами, що мають різний спосіб морфологічного вираження; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвищувати мовленнєву культуру восьмикласників.

Правопис: коми в реченнях з відокремленими обставинами.

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів з невідокремленою обставиною.

Культура мовлення і стилістика: дієприслівникові звороти як засіб зв'язку речень у тексті; інтонація речень з відокремленими обставинами.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених обставин в усному й писемному мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети й завдань уроку

III. Виконання системи практичних завдань творчого характеру, спрямованих на формування пунктуаційних умінь і навичок

Дослідження-зіставлення

- ▶ Порівняти речення. Дослідити, чи впливає на розстановку розділових знаків у них місце дієприслівникового звороту відповідно до слова, до якого належить. Свої висновки зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

На дні провалля рине й ре-
ве вода, підмиваючи кручі берега
(П. Куліш).

На дні провалля, підмиваючи
кручі берега, рине й реве вода.

- ▶ Записати речення, змінюючи місце відокремлених обставин й розставляючи потрібні розділові знаки.
  1. Княгиня не сідаючи за стіл усе ходила слідом за дівчатами.
  2. Узявши на ліву руку од дороги пішов козак вузькою стежечкою.
  3. А там стоять збившись у купу понурі голови (П. Куліш).
  4. Бабуся сидючи за столом тихенько й величненько якусь думку собі думала (Марко Вовчок).

Диктант з усним обґрунтуванням

- ▶ Записати речення під диктовку вчителя. Виділити відокремлені обставини. Пояснити вживання коми в реченнях з однорідними членами й відокремленими обставинами.
  1. Майстер зрізав очеретини вирівнював і ладнав їх не відчуваючи ні втоми ні вогкості ні палких укусів комарів (В. Шевчук).
  2. З дитинства всупереч схоластичній науці дяків Тарас прилучаючись до всього

народного всотуючи в кожну жилку дух героїчності, незборності й високої поетичності своїх мужніх і талановитих пращурів осмислено дозбирував дорогоцінні зерна національної духовності (Б. Чайковський). 3. Тужливо подивившись у небо лелека від криниці повертається назад у бічну вуличку (Є. Гуцало). 4. Хіба ж я міг піти не пообідавши? (Б. Харчук). 5. Стомившись від напливу вражень Шептало спинився нашорошив вуха і сторожко скосив очі (В. Дрозд). 6. Відчинивши навстіж вікна і двері на ганок я впивав у себе на повні груди чисте тепле вогкувато м'яке повітря морське (О. Кониський). 7. Дівчина маючи на своїй голові вінок володіє чарами (О. Воропай). 8. Пригнувшись під розбуялим кушистим бузком я ступив на стежку (Б. Харчук). 9. Перед нами відкрилося село розкинувшись серед хлібів (Б. Харчук). 10. І довго так стояв малий Мирон то схилиючись то повертаючись над бродом але лізти у воду все якось не смів (І. Франко). 11. Татари вбивають і палять залишаючи за собою пустош (Б. Харчук).

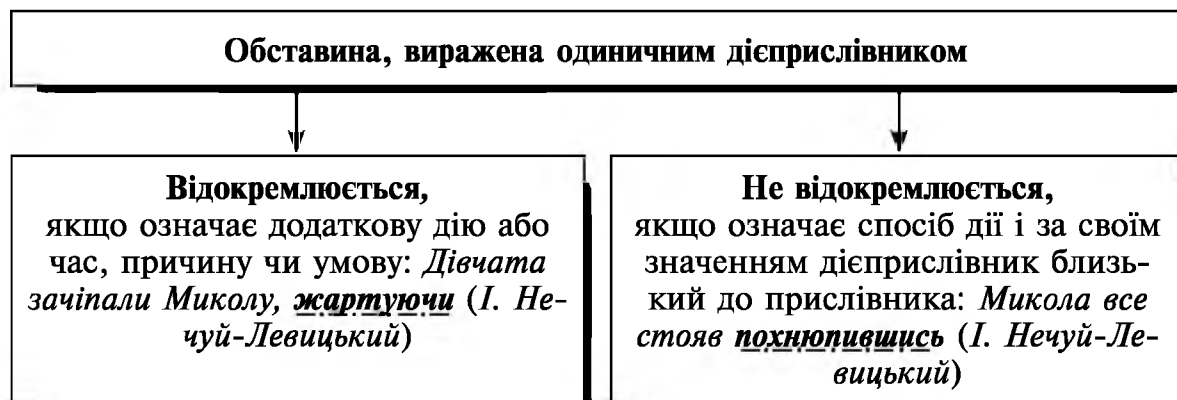
- ▶ Яке речення є «зайвим» (обставина в ньому виступає невідокремленою)?

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати речення. Скориставшись схемою, дослідити, у яких із них виділений дієприслівник виступає в ролі відокремленої обставини, а в яких — у ролі невідокремленої обставини. Записати речення до відповідної колонки таблиці. Пояснити розділові знаки.

1. Каже по другий бік сміючись запорожець. 2. Вражий запорожець аж за боки береться регочучи. 3. Розігнавшись скакнув Петро і якраз досяг до другого берега. 4. Василь Невільник не жалуючи поганяє коней. 5. Тихо сонечко заходячи грає по стіні з вишневыми вітами. 6. Череваниха обернулася до Шрама та й каже сміючись. 7. Інші козаки вже лежать повивертавшись (З тв. П. Куліша). 8. Крикнула панночка плачучи. 9. Стара пані вигукує ридаючи. 10. Назар пішов попрощавшись (З тв. Марка Вовчка).

Відокремлення обставин, виражених одиничним дієприслівником

Творче конструювання

- ▶ У поданих словосполученнях виділені слова замінити фразеологізмами з довідки. Увести дієприслівникові звороти фразеологічного типу в самостійно складені речення. Пояснити відсутність коми перед такими зворотами.

Працювати **невтомно**. Дивитися **сердито**. Жити **обережно**. Говорити **пильно**. Працювати **без охоти**. Оглядатися **грайливо**. Йти з **гідністю**.

Довідка: оглядаючись назад; не покладаючи рук; спустивши рукава; закопилівши губу; тримаючи себе королем; не спускаючи очей; пускаючи бісики очима.

- ▶ Які фразеологічні звороти є антонімічними?

Пунктуаційний практикум (самостійна робота)

- ▶ Записати текст, розставляючи потрібні розділові знаки. Підкреслити відокремлені обставини.

Давно-давно колись в одному з наших наддніпрянських сіл жила дівчина **на ім'я Марійка**. Багато хлопців сохли за нею намагаючись привернути її увагу.

Якось пішла Марійка до Дніпра сіла в батьків човен та й попливла на Хортицю. Перепливла зійшла на берег острова й почала рвати квіти на вінок. Аж раптом відчула, що на неї дивиться молодий рибалка. Зустрілися молодята очима — і навіки полюбилися.

Марійка стояла випустивши квіти з рук і чекала. Може хоч слово скаже чарівний незнайомиць... Але він мовчав. А по якійсь хвилині підійшов до неї нагнувся підняв упущені квіти і усміхаючись віддав їх дівчині. І ніжно-ніжно подивився на неї знову промовчавши. Отак вони того разу й розійшлися не сказавши одне одному жодного слова.

Аж згодом Марійка пливучи на Хортицю до свого милого задумалася засумувала й не помітила, що бистрина несе її човна на скелі, між якими вирувала й пінилася вода (*З нар. оповідання*).

IV. Узагальнення й систематизація знань з теми**Диктант-тест**

1. Записати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначити, у якій синтаксичній конструкції відокремлена обставина виражена іменником із залежними словами.
  - А У саду якраз коло погребні під яблунею лежав у білій сорочці мій дід Семен (*О. Довженко*).
  - Б Веселка виграючи розмаїттям кольорів завжди викликала радість (*О. Потапенко*).

В Створивши низку глибоких наукових праць Олександр Потебня посів чільне місце в історії світового мовознавства (*Л. Семака*).

Г Співали пташки славлячи весну (*О. Довженко*).

2. Визначити речення, у якому одиничний дієприслівник не відокремлюється. Свій вибір обґрунтувати.

А З кожним роком прощаючись важче залишити стареньких батьків (*М. Луків*).

Б Білий димок хвилюючись здіймається догори понад чумацьким табором (*М. Коцюбинський*).

В Світова зірка блідне й тремтить догораючи (*М. Коцюбинський*).

Г Дрібні хвилі темніючи зливалися докупки (*М. Коцюбинський*).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Змодельовати речення, ускладнені відокремленими обставинами, вираженими: а) дієприкметниковим зворотом; б) іменником із залежними словами. Записати змодельовані речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Пояснити пунктуацію в реченнях. Виділити граматичні основи. Дослідити, які речення за будовою є складними.

1. Двері відчинив сам господар (*Ю. Мушкетик*). 2. Вітер гнав перекотиполе, сік дрібним дощем, крупною (*Ю. Клименко*). 3. На околиці містечка височить сосновий паркан (*А. М'ястківський*). 4. Співають птахи, літають мотилі, пахнуть квіти (*Б. Лепкий*).

Урок № 63

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПОВІДАННЯ

З ОБРАМЛЕННЯМ НА ОСНОВІ ПОЧУТОГО

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз публіцистичного тексту з обрамленням, створювати власні твори-оповідання з обрамленням на основі почутого.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Колективна робота з текстом-зразком

- Прочитати вголос текст. Визначити його стильову належність. Довести, що висловлювання належить до оповідання.

ЛЮДИНА ІДЕЇ

Неодноразово беручи участь у Міжнародному конкурсі знавців з української мови імені Петра Яцика й перемагаючи в ньому, я кілька разів зустрічався з письменником, літературознавцем, громадським діячем Михайлом Слабошпицьким. Так, рік тому на одній із таких зустрічей мені випала нагода почути розповідь про українців західного світу, найвизначніших особистостей сучасної української діаспори. Але більше всього мене вразили його спогади про Дмитра Нитченка. Ось що розказав Михайло Слабошпицький про цю людину ідеї, подвижника і добротворця:

— Десь напередодні здобуття Україною незалежності я написав до письменницької газети невелику статтю про те, що в Австралії живе український письменник Дмитро Нитченко, він же й Дмитро Чуб, і настав час видати в нас його твори, серед яких я називав особливо корисну для дітей книгу «Живий Шевченко».

По якомусь часі я одержав від нього листа, у якому він дякував за увагу й прихильне до нього слово. І більше нічого особливого в листі не було — звичайний жест увічливості чемної людини. Щоправда, не кожен із нас охочий до таких інтелігентних відписок, оскільки не завжди знаходимо для цього час. Це вже пізніше я довідався, що Нитченко не полишав без уваги й відповіді жодного листа, усім відповідав, для всіх знаходив і добру пораду, й просто добре слово.

Далі я одержав від нього кілька бандеролей з книгами. Довідався також, що він шле ці бандеролі доброму десяткові київських письменників. До приїзду Дмитра Васильовича в Київ я мав не тільки всі його книги, а й чимало творів українських письменників діаспори, що вийшли в різних країнах світу.

А потім була зустріч у готелі «Дніпро». Коли я його побачив, то справді не повірив очам своїм. З біографічної довідки знав, що Нитченко народився 1905 року. Отже, за плечима в нього — усього-навсього! — вже понад вісім з половиною десятиліть. А він — жвавий, ще поставний і допитливий. У готелі Нитченко жив на сьомому чи на восьмому поверсі. Оскільки в готелі йшла реконструкція, ліфт

не працював. Ми добиралися нагору сходами. Я захекався й зупинився. «Що з вами?» — запитав він. «Та щось серце заходиться». — «А я ще, слава Богу, тримаюся», — сказав він таким тоном, начеб він був молодшого за мене віку, і ми обоє дружно розреготалися.

Дмитро Васильович розповів, що ніколи не був зразково здоровою людиною, навіть і в юності. Але саме завдяки фізичним вправам та правильному харчуванню він ще зміг дозволити собі таку неблизьку подорож. Я приготувався вислухати довгу лекцію про здоровий спосіб життя, систему правильного харчування, про різні дієти. Але Нитченко сказав, що в нього біля хати росте яблуневий сад, тому він завжди має свої яблука і ніколи не сідає без них до столу. Життя веде абсолютно аскетичне — не курить, не п'є, не переїдає. Єдина його розкіш — бібліотека, єдиний відпочинок (як і робота) — за книгою. Те, що він належить до вкрай нечисленного у світі «племені» книжників, я зрозумів уже тоді, у готелі.

Книжки тут були скрізь: на підвіконні, на столі, на ліжку, на телевізорі. Усе це він або купив у Києві, або йому тут подарували. Бідкався, як доправить увесь цей вантаж до Австралії. Я сам маю бібліофільські рефлекси, але ще не бачив такого просвітлено-щасливого обличчя в людини, яка вхопила до рук книгу, що за нею вона, каже, полювала роками. Таким був Дмитро Нитченко, коли демонстрував мені здобуті в Києві книжкові скарби. Тож і не дивуєшся вже, читаючи в його мемуарах про те, як, від'їжджаючи у квітні 1948 року з таборів переміщених осіб до Австралії, маючи, як це передбачено інструкцією, вкрай обмежену кількість вантажу, він везе із собою видані в Новому Ульмі твори українських класиків. Гадаю, в цьому Нитченко був схожий завперш на себе самого. І відтоді він мені згадується тільки таким — із книгою в тремтячих від радості руках і зі справді щасливим обличчям.

Ми більше ніколи не зустрілися. Лиш по-княжому щедрими привітами йшли мені від нього бандеролі книг.

Згодом, осмисливши спогади Михайла Слабошпицького, я зрозумів: саме такі люди й творили Україну поза Україною. Вони ставали національними лідерами, гуртували довкола себе земляків, організували їх у культурні громади, освітні і творчі об'єднання. І то велике щастя, якщо такі люди знаходяться. Їх завжди й повсюди катастрофічно бракує. Бо й народжується їх значно менше, аніж людей звичайних (*Я. Дмитренко*).

- ▶ Яку структуру має текст-оповідання?
- ▶ Виділити в тексті обрамлення і з'ясувати, яку функцію воно виконує у структурі оповідання.

Коментар учителя. **Обрамлення** — це композиційний прийом, який полягає в тому, що сюжетний твір включається в розповідь, наче в рамку, що безпосереднього зв'язку з розвитком сюжету не має.

IV. Формування вмінь моделювати твір-оповідання з обрамленням

Уведення у висловлювання обрамлення

- ▶ Прочитати мовчки текст. Визначити його жанрову належність. Свою відповідь аргументувати. Що виражає заголовок — тему чи основну думку? Скласти власний варіант обрамлення до тексту.

ДНІПРО-СЛАВУТА

Після перемоги над печенігами великий князь Святослав повертався до Києва. Їхав лівим, пологим берегом. На зустріч із князем виходило населення й уклінно вітало відважного витязя. Кожний уважав за честь щось подарувати своєму оборонцеві: хто щит і меч власної роботи, хто шмат домотканого полотна, хто жбан із медом. А один сіромаха не мав нічого. Метнувся він до Славутича, набрав у пригорщі води і приніс князеві: «Прийми, князю, цю дніпрову воду, чим багаті, тим і раді».

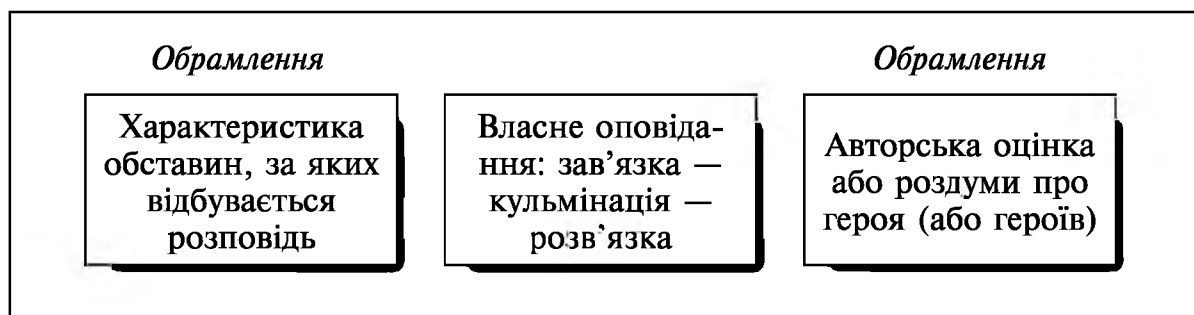
Суворий князь зворушено дивився на це незвичайне підношення. Опам'ятавшись, він звелів слугам принести золоту чашу, щоб прийняти безцінний дар. «Вода дніпровою священна, за неї ми на брані голову покладемо»,— сказав він.

Відтоді золотий кубок із дніпровською водою завше стояв у княжому теремі на почесному місці (*За О. Ємченком*).

- ▶ Які назви мала річка Дніпро в минулі століття? Провести дослідження походження цих назв (*Славутич, Борисфен, Данапріс*).
- ▶ Увівши обрамлення, докладно переказати текст (усно).

V. Самостійне складання твору-оповідання з обрамленням

- ▶ На основі поданого уривка з повісті О. Довженка «Зачарована Десна» змоделювати твір-оповідання, скориставшись схемою. Дібрати заголовок.

Дід любив спати під дубом. Перед тим як заснути, він довго і якимось так лагідно позіхав, ніби прощаючи світу всі його пустощі, і розказував косарям про молоді свої літа, про чумацтво, про те, як колись усе було

не так. Усе було краще. Річки й озера були глибші, риба більша й смачніша, а що вже грибів та ягід у лісі — не переносити, та й ліси були густіші, трави — вуж не пролізе, хіба тепер трави! (О. Довженко).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Завершити роботу над складанням твору-оповідання з обрамленням, розпочату на уроці.

Урок № 64

ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ З УТОЧНЮВАЛЬНИМИ ЧЛЕНАМИ

Мета: поглибити знання восьмикласників про відокремлені члени речення, ознайомити з уточнювальними членами речення, їх основними способами морфологічного вираження, видами та значенням; сформувані загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені уточнювальні члени, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими уточнювальними членами, розставляти відповідні розділові знаки; розвивати творчі вміння правильно будувати речення з відокремленими уточнювальними членами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати шанобливе ставлення до живої й неживої природи.

Правопис: розділові знаки (кома й тире) у реченнях з відокремленими уточнювальними членами.

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація речень з відокремленими уточнювальними членами.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених уточнювальних членів речення в текстах художнього й наукового стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

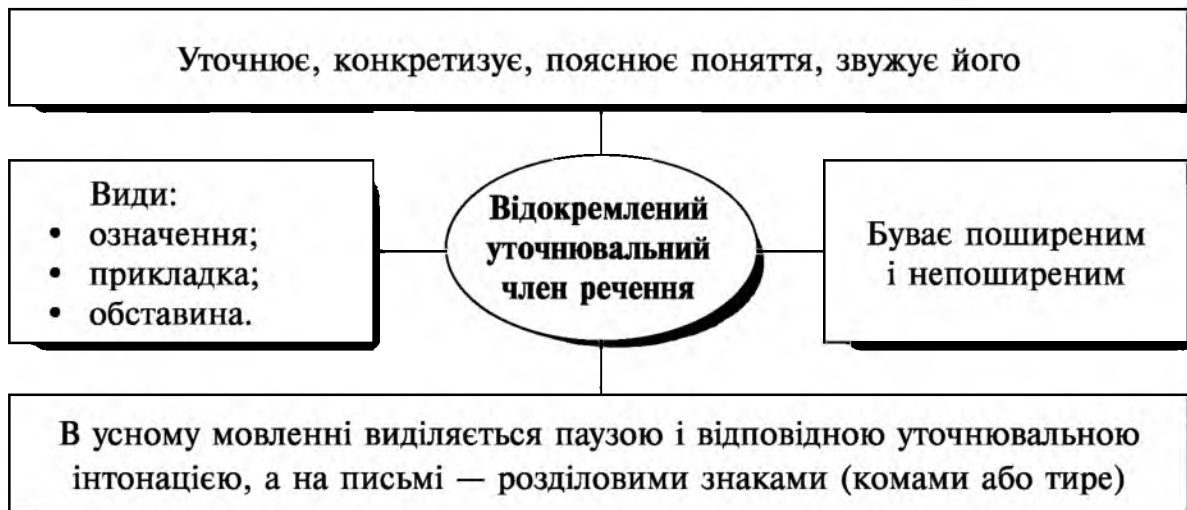
I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі виконання практичних завдань

Колективне опрацювання схеми

- ▶ За допомогою схеми підготувати невелике повідомлення про відокремлені уточнювальні члени речення. Зіставити свої висновки з теоретичним матеріалом підручника.

Дослідження-характеристика

- ▶ Прочитати речення, дотримуючись відповідної інтонації. Визначити уточнювальні члени. Указати на їх вид і спосіб морфологічного вираження.

1. Коло діда, на старому яблуневому пні, сидів його давній товариш і побратим Григорій (*О. Довженко*). 2. Згодом, з розвитком промисловості, господарської діяльності, вплив людини на природу стає все помітнішим, призводить до зміни флори (*В. Протопопова*). 3. Край шляху, у долині, догорає вогнище (*М. Коцюбинський*). 4. Там, на зеленій лавці, обкладеній дерниною, сперши голову на руки, сидить білява панночка (*М. Коцюбинський*). 5. Шлях із Південної Африки, туди й назад, нараховує двадцять п'ять тисяч кілометрів (*О. Потапенко*). 6. Криниці, священні для українців місця, копали біля верби (*О. Потапенко*). 7. До Десни верст п'ять ґрунтової дороги, хоч і дуже складної (*О. Довженко*).

Дослідження-аналіз з елементами зіставлення

- ▶ Дослідити, у яких реченнях сполучник *або* приєднує уточнювальну прикладку, а в яких — з'єднує однорідні члени. Записати речення, розставляючи потрібні розділові знаки й виділяючи відокремлені уточнювальні прикладки та однорідні члени.

1. Твердження, правдивість якого перевіряють за допомогою логічних міркувань, що спираються на аксіоми або на раніше доведені

твердження, називають теоремою. 2. Сума — результат дії додавання двох або кількох доданків. 3. Якщо проектуючі прямі паралельні між собою, проекцію називають паралельною або циліндричною. 4. Найбільш уживаною циліндричною проекцією є ортогональна або прямокутна. 5. Система числення — спосіб називання чисел за допомогою слів або зображення їх за допомогою невеликої групи індивідуальних знаків. 6. Теорія чисел або вища арифметика — галузь математики, головним завданням якої є вивчення властивостей цілих чисел. 7. У геометрії фігурою або геометричним образом узагалі називають будь-яку сукупність точок. 8. Систему або сукупність символів, які застосовуються в певній науці або якійсь іншій ділянці людської діяльності для позначення різних об'єктів, понять або співвідношень між ними, називають символікою (*З матем. словника*).

Лінгвістична діагностика

- ▶ Прочитати речення. Пояснити розділові знаки. З'ясувати різницю у змісті речень правого і лівого стовпчиків.

1. Збоку, над горами, горить платинове, пекуче коло сонця (*В. Винниченко*).

Збоку над горами горить платинове, пекуче коло сонця.

2. Колись, ще дівчиною, вона приїжджала сюди, на Блакитне узбережжя, відпочивати (*Г. Костюк*).

Колись ще дівчиною вона приїжджала сюди на Блакитне узбережжя відпочивати.

3. На другий день, надвечір, до матері приїхав син-хлібороб із далекого села (*В. Сухомлинський*).

На другий день надвечір до матері приїхав син-хлібороб із далекого села.

4. Унизу, піді мною, в золотистому вечірньому тумані, залягла між горами долина (*В. Винниченко*).

Унизу піді мною в золотистому вечірньому тумані залягла між горами долина.

5. У кутку, під образами, горить лампадка (*С. Плачинда*).

У кутку під образами горить лампадка.

- ▶ Визначити вид відокремлених уточнювальних членів. Які з них є поширеними, а які — ні?

Творче моделювання

- ▶ Сформулювати визначення наукових понять, використовуючи відокремлені уточнювальні прикладки, що приєднуються сполучниками *або, чи* (в значенні *тобто*).

Зразок. Полісиндетоном, **або багатосполучниковістю**, називають фігуру нагромадження сполучників або інших службових частин мови.

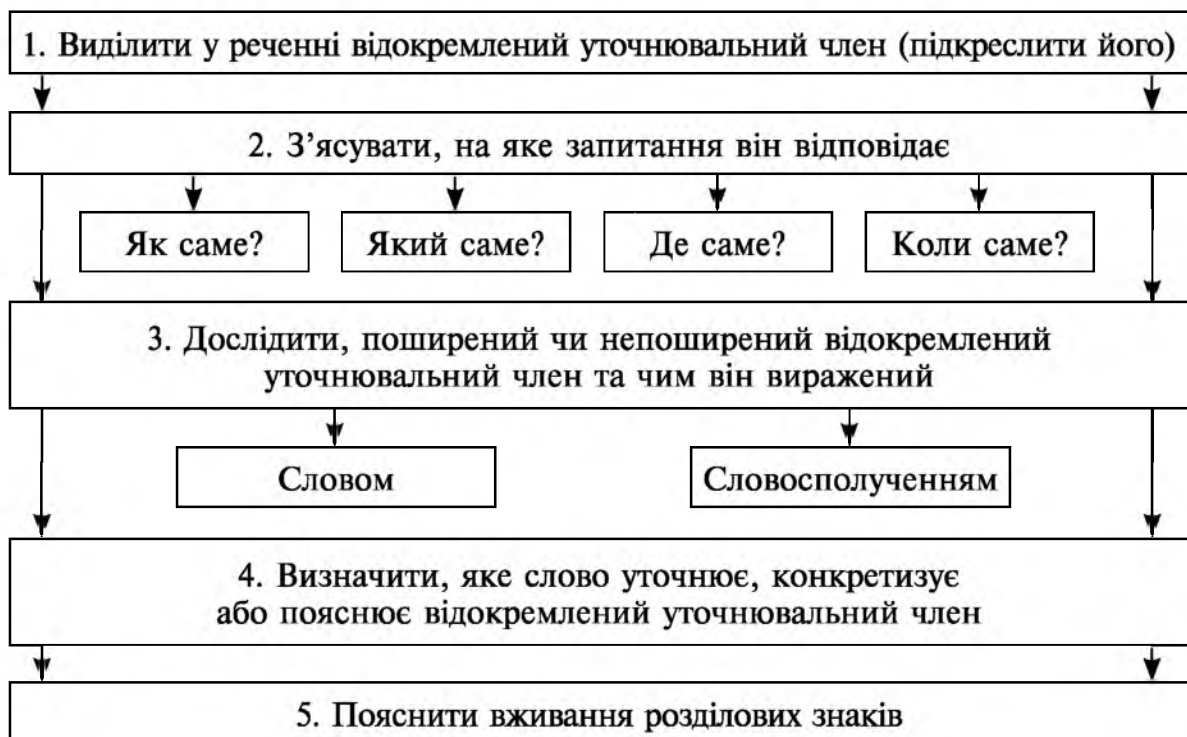
Алфавіт, текст, лінгвістика.

Лінгвістичний експеримент

- ▶ Поширити подані речення відокремленими уточнювальними членами. Визначити, який член речення вони уточнюють.

1. Унизу блідне золотиста жовтявість зелені (*В. Винниченко*).
 2. До школи Сашко ходив далеченько (*М. Вінграновський*). 3. І всюди вас супроводжуватиме дух старовини, історії, віри й народної мудрості (*О. Ірванець*). 4. Нижче золотилися маківки монастиря, танули в кучерявих гаях (*З. Тулуб*). 5. Тут Емма Андрієвська разом з іншими переселенцями з України утворює гурток поетів, який здійснив справжню революцію в письменстві української діаспори.

- ▶ Скориставшись алгоритмом, схарактеризувати відокремлені уточнювальні члени.

АЛГОРИТМ**характеристики уточнювального члена речення****Пунктуаційний практикум**

- ▶ Записати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділити уточнювальні члени, визначити їх значення.

1. Саме тут на Київщині Емму Андрієвську застала війна. 2. Недалеко той час, коли людина одержить у свої руки надзвичайне джерело сили атомну енергію (*О. Марискевич*). 3. Народився Олександр Потебня в Україні на Полтавщині (*Л. Семака*). 4. Тут світло всюдишце тобто божественне (*С. Кримський*). 5. Стежка піднімалася ще вище на саму гору, під якою западав Чорний яр (*В. Врублевська*). 6. А так

по-злодійськи зустрічатися не варто (*К. Мотрич*). 7. Над Сашком пролітало обличчя Чепіжного, воно швидко летіло туди у степи у яри за Буг до лиманів (*М. Вінграновський*). 8. Це зараз на відстані кількох десятків літ пам'ять і зір малюють найбільш характерні картини тої пори (*В. Гей*). 9. Духовна культура зв'язана з матеріальною культурою міцними нитками хоч і невидимими (*В. Русанівський*). 10. Вони оті володарі посла купці поети лиш можуть наблизитися до трону, здаля поклоняться (*Р. Іванченко*).

- ▶ Назвати односкладне речення, указати на його вид.
- ▶ Дослідити, чим ускладнені речення, крім уточнювальних членів.

IV. Виконання самостійної роботи

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити й записати текст, увівши з довідки опущені відокремлені члени речення. Визначити, які з них виконують роль уточнювальних.

Мені сьогодні щось не повелося з полюванням. Я був уже на своєму місці, ... , коли мої очі запримітили якийсь ледве відчутний рух між високими стеблами оситнягу. Я притьмом зняв з плеча рушницю й присів, ... Прогримів постріл. Непорушна качка безсило занурилася глибоко у воду голову, а коло неї безпорадно крутилися жовтенькі, пухнасті каченята, ...

Мені було прикро, що я, ... , забив її і посиротив недолітків-чирят. Але нема чого робити. І я, ... , побрів підбирати свою здобич. Коли я став наближатися, каченята кинулись урозтіч, і тільки одне не знало чогось, куди йому кинутись. Я обережно, ... , взяв його. Проте маленька пташина, ... , виявилася завзятою і не хотіла без бою віддаватися. ... чирятко силкувалося дряпатися своїми маленькими ніжками, дзьобало тупим холоднуватим дзьобиком мого вказівного пальця, ... Та це не могло йому зарадити.

Надвечір я повернувся на село, щоб вечірнім пароплавом повернутись до Києва. На березі, ... , я вийняв чиря з сітки, щоб востаннє перед дорогою спробувати напоїти його. Я опустив руку з чирям у воду, але воно навіть не нахилилося до води (*За Б. Антоненком-Давидовичем*).

Довідка: не завдаючи мені ані найменшого болю; недалеко пристані; хлюпаючи чобітьми у мілкій воді; проти середини озера; тихо спускаючи пальцем запобіжника на бойовий удар; ця пухнаста кулька життя; перелякані громом мого пострілу; намагаючись не притиснути тендітні розпростерті крильця; не роздивившись; схоплене за тулуб.

- ▶ Дослідити, як впливають на зміст і стилістичне забарвлення тексту уточнювальні члени.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Записати 3–4 визначення фізичних, біологічних або хімічних понять, використовуючи відокремлені уточнювальні прикладки.
2. Виписати з художньої літератури 4–5 речень, ускладнених відокремленими уточнювальними членами речення. Зробити синтаксичний розбір одного з них.

Урок № 65

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ З ТЕМИ «ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ»

Мета: узагальнити й систематизувати знання восьмикласників з розділу «Відокремлені члени речення», сформувати цілісну систему особистих знань учнів з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал, удосконалювати пунктуаційні вміння й навички; розвивати творчі вміння самостійно розв'язувати нові пізнавальні завдання; удосконалювати мисленнєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити й обґрунтовувати тощо; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати спостережливість, уважність, кмітливість як важливі елементи розумової діяльності людини.

Правопис: розділові знаки в реченнях з відокремленими членами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація речень з відокремленими членами; синоніміка простих речень з однорідними членами і речень з відокремленими членами.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених членів речення в усному й писемному мовленні.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети й завдань уроку

III. Узагальнення й систематизація теоретичних положень з теми

Мовознавча вікторина

Дати відповіді на запитання.

1. Яку функцію в реченні виконують відокремлені члени речення?
2. Які члени речення можуть бути відокремленими?
3. Чи завжди відокремлюються означення? Навести приклади.
4. За яких умов відокремлюються прикладки?
5. Як відрізнити відокремлені члени від відокремлених уточнювальних членів речення?
6. Які розділові знаки вживаються в реченнях з відокремленими членами?
7. У яких стилях мовлення переважають речення з відокремленими членами?
8. Яким синтаксичним конструкціям синонімічні речення з відокремленими означеннями й обставинами? Відповідь проілюструвати прикладами.

IV. Виконання системи практичних завдань на узагальнення практичних умінь і навичок

Лінгвістична діагностика з елементами кодової роботи

- Прочитати текст. Записати його, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначити номери речень, що відповідають поданим характеристикам:

- А Речення, не ускладнені відокремленими членами.
- Б Речення, ускладнені відокремленим означенням.
- В Речення, ускладнені відокремленим додатком.
- Г Речення, ускладнені відокремленою обставиною.

1. Першим українським книгам майже тисяча років! 2. До сьогодні їх дійшло небагато зокрема «Повість минулих літ» «Слово про Ігорів похід «Слово про закон і благодать». 3. Давню історію нашого краю ми знаємо передусім завдяки «Повісті минулих літ» написаній літописцем Нестором. 4. Хто ж такий Нестор і що це за повість? 5. Нестор-літописець жив у другій половині XI — на початку XII століття. 6. Він присвятив своє життя релігійній справі будучи до кінця своїх днів ченцем Києво-Печерської лаври. 7. Але прославився монах передусім як автор найдавнішого літописного зібрання «Повість минулих літ», що проливає світло на нашу історію. 8. Адже пам'яток написаних майже тисячу років тому дуже мало (За Д. Павленком).

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати речення. Визначити їх стильову належність. Якої наукової галузі вони стосуються? Записати речення, згрупувавши їх за типами відокремлених членів.

1. Поняття центру поширюють на інші фігури, називаючи центром фігури її центр симетрії. 2. Центральним кутом називають кут, утворений двома радіусами кола. 3. Окрім числових рядів, розглядають ряди функціональні. 4. Число 9000, записане у двійковій системі числення, має 14 знаків. 5. Графіки будують, виходячи з тієї або іншої системи координат. 6. Педометр — це крокомір, тобто прилад, який автоматично відлічує кроки. 7. Евольвенту опуклої дуги, наприклад кола, можна побудувати механічно. 8. Переворот у геометрії, здійснений Лобачевським, за своїм значенням не поступається жодному з переворотів у природознавстві. 9. Магнітна стрілка компаса вільно обертається на вістрі, закріпленому в центрі круга, поділеного на градуси. 10. При обчисленнях на математичних машинах алгоритм Евкліда застосовують у формі віднімання, віднімаючи щоразу від більшого числа менше (З *матем. словника*).

- ▶ Яку роль відіграють конструкції з відокремленням у текстах наукового стилю?
- ▶ Виділити в реченнях граматичні основи. Дослідити, які речення за будовою є односкладними. Визначити вид односкладних речень.

Творчий диктант

- ▶ Відновити й записати текст, уставляючи з довідки потрібні за змістом відокремлені члени. Пояснити вживання розділових знаків.

З моря вставала рожева зоря, ... Згодом золоте сонце, ... , послало свій промінь під небо на білі хмарки й затопило їх рожевим кольором із золотими розводами. Весело глянули ті хмарки в блакитне море, ... , і не можна було пізнати тепер, де море, а де небо. Нарешті з морської пелени виникло й саме сонечко. З півночі дихнув вітерець і, ... , погнав їх туди, ... (За *А. Кащенком*).

Довідка: як у люстро; не виникнувши ще з моря; на схід сонця; розмальовуючи його безкраю просторінь привабливими кольорами; понадимавши на чайках вітрила.

- ▶ Визначити вид відокремлених членів речення. Дослідити, який із них є «зайвим»? Свій вибір обґрунтувати.
- ▶ Об'єднавшись у пари, скласти продовження розповіді (3–4 речення), використовуючи відокремлені члени.
- ▶ Зробити висновок про функцію відокремлених членів у мовленні.

Пунктуаційний практикум

- ▶ Записати висловлювання, розставляючи потрібні розділові знаки. Знайти відокремлені члени, підкреслити їх.

В історії кожного народу є пам'ятні події прив'язані до певних географічних місць. Через них ті місця події дати висвічуються нащадкам сива давнина пізнається ними власна далека й близька історія. Звідти з правічних часів і з недавніх століть долинає відгомін життя й боротьби наших предків. Знані й невідомі давні події Київської Русі немов глибинні живлющі джерела напоїли наснажили героїчним духом легенди й богатирські поеми-билини. Від них і нині свідомість сповнюється почуттям захоплення від донесених із давніх віків реальних картин буйної природи краси рідної землі. А брали від неї все потрібне для свого існування і хліб і м'ясо і рибу і мед. І співали прославляючи свою працю (*За О. Засенком*).

- ▶ Визначити, у яких реченнях ужито невідокремлені означення, виражені дієприкметниковим зворотом. Трансформувати ці речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір речень з відокремленими членами, скориставшись алгоритмом.

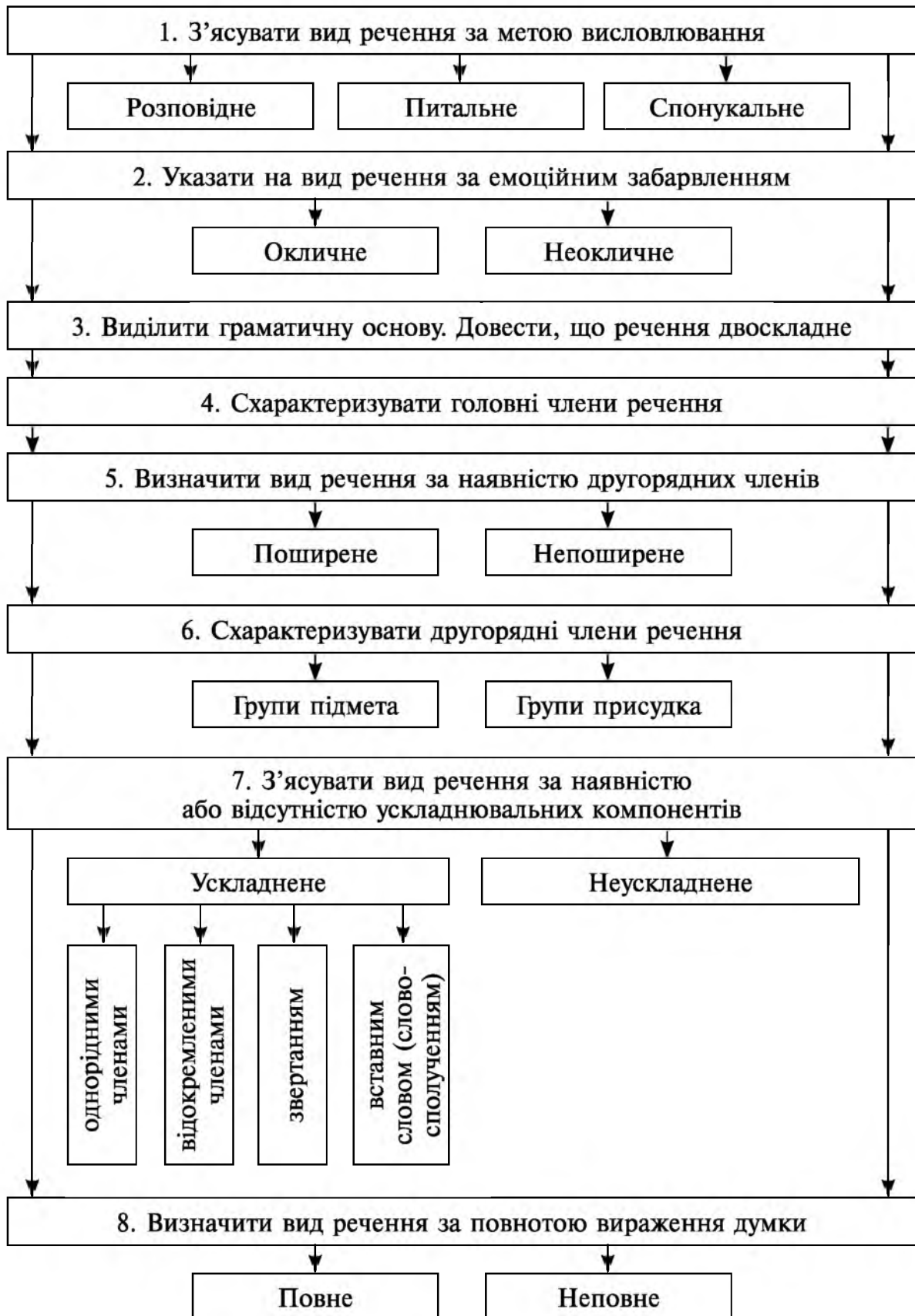
Відтворення деформованого висловлювання з елементами аналізу

- ▶ Записати уривки з поезій так, щоб рядки римувалися. Розставити потрібні розділові знаки. Виділити відокремлені члени. Назвати їх вид і спосіб морфологічного вираження.

1. На сході зійшлись насторожені тіні посріблених порохом лоз винограду. На захід упало рясне шелестіння обвитого синню осіннього саду. Про щось таємниче змовлялися віти, пробіг холодок, дотулившись до скроні (*Т. Севернюк*). 2. Тут на тлі териконів клином зійшовся світ (*М. Шевченко*). 3. Вдалині в сизуватім мареві по коліна у долині там, де поле кінчалось мамине, хтось побачився знов мені (*М. Шевченко*). 4. Ковила як бігла гнана вітром так і впала помирати — ниць. Ще зітхнувши зморено під ранок вже востаннє скинулась грудьми (*М. Шевченко*). 5. У тім селі, де я росла колись, жили дерева добрі і ласкаві (*Л. Овдієнко*). 6. Земля народжує і любить нас. По довгих днях відчуження і зречень неждано заболить гніздо лелече покинуте на довгий зимний час (*М. Чумарна*). 7. Цвіте далеко сонце полудневе, цвітуть там ніби писанки дерева, а тут на змерзлій грудочці землі від щастя плачуть перші журавлі... (*М. Чумарна*).

- ▶ Дослідити, у яких поетичних уривках ужито відокремлені уточнювальні члени речення.

АЛГОРИТМ
синтаксичного розбору простого ускладненого речення

Дослідження-трансформація

- Трансформувати речення так, щоб вони були ускладнені відокремленими членами. Визначити їх вид.

1. Серж Лифар за походженням був українцем, народився в заможній київській сім'ї (*Л. Семака*). 2. Які гаї, хащі, дрімучі ліси зможуть зрівнятися з вирощеним людиною садом? (*О. Довженко*).

Творче конструювання

- Подані речення ускладнити відокремленими членами. Визначити синтаксичну функцію відокремлених членів.

1. Відокремленим означенням: *Наше життя — це своєрідний храм ...*
2. Відокремленою прикладкою: *Ім'я Валерія Лобановського ... відоме сьогодні всій Україні.*
3. Відокремленим додатком: *В Інтернеті представлено безліч сайтів ...*
4. Відокремленою обставиною: *Наша дорога вела просто на південь ...*

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

1. Скласти узагальнювальну схему з теми «Відокремлені члени речення», на основі якої підготувати повідомлення в науковому стилі.
2. Скласти твір-мініатюру на тему «Наша далека й близька історія», використовуючи речення з відокремленими членами.

Урок № 66**ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 7 (ДИКТАНТ).****КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ ТЕКСТУ****НАУКОВОГО СТИЛЮ**

Мета: оцінити рівень орфографічної та пунктуаційної грамотності восьмикласників: правильно писати слова на вивчені орфографічні правила та слова, визначені для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; перевірити якість оформлення роботи (охайність, акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень); здійснити перевірку здатності учнів мовчки читати

незнайомий текст наукового стилю з належною швидкістю, розуміти його, запам'ятовувати фактичний зміст, тему й основну думку тощо.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й контрольного читання мовчки. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки рівня розуміння прочитаного тексту наукового стилю.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту

Восьмикласники під час першого прослуховування тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

ЮНІСТЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Недалеко від міста Чигирина, над річкою Тясмином, під великим лісом притулився хутір Хмельницьких на ймення Суботів. Заснував його Богданів батько, Михайло. Ходили там табуни диких коней, сайгаків, турів. Далі, ближче до моря, випасали свої отари овець і табуни коней волохи, турки, татари.

Гарно було тут господарювати, але небезпечно. Михайло Хмельниченко поставив двір міцний, завів господарство, жив заможнo, у достатках. З дітей один тільки син Богдан Зиновій виріс. Меткий хлопець удався, сильний, як вогонь, скорий, розумний і дотепний, сміливий і завзятий.

Підучивши вдома, батько послав Богданка в Галичину, в колегію. Там учив він, окрім різних предметів, найбільше латинської мови, бо нею тоді всяке діловодство велося по судах, по урядах.

Тягло його на Дніпро, у безкраї, сповнені свободою степи. Пішов на Запорожжя, на Січ, бо там найліпше можна було навчитися воен-

ного ремесла, стати досвідченим вояком, нещадним до своїх ворогів (За М. Грушевським, 137 сл.).

**Заключне читання тексту диктанту
вчителем і самоперевірка учнями написаного**

V. Проведення читання мовчки тексту наукового стилю

Читання мовчки учнями незнайомого тексту від початку до кінця

ЖІНКА В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Свобода і честь за часів Київської Русі вважалися незаперечними та непорушними цінностями кожної вільної людини і належали до великої хартії свободи раннього українського середньовіччя. Окремі постанови тодішнього карного права охороняли життя жінки й навіть її честь. Так, у договорі русинів з німцями 1195 р. сказано, що образа жіночої честі карається вищою, а це було рівнозначним покаранню за вбивство вільної людини.

«Руська Правда» захищає майнові права і гідність незаміжньої жінки. Визначає за нею право на успадкування землі.

Давньоруське право зрівняло жінку у правах з чоловіком. Незаперечним є той факт, що й родинне право в епоху Давньої Русі було досить добре розвиненим. Уже «Устав Володимира» кваліфікує як злочин викрадення нареченої, колотнечу між чоловіком і жінкою за маєток і таке інше.

Церква закріплювала за собою насамперед право на ухвалення шлюбу. Багато уваги присвячує родинним справам і ролі в них жінки «Устав Ярослава».

В XI — XIII століттях заміжня жінка, яка належала до вищих суспільних станів, могла мати власне «жіноче» майно і розпоряджатися ним на свій розсуд до кінця свого життя.

Перша згадка про повноваження жінок на володіння певним майном міститься в одній із найраніших юридичних пам'яток Давньої Русі — Договорі 911 р. Олега з Візантією, що утвердив право жінки зберегти за собою частину спільного з чоловіком майна.

Українські жінки вищих суспільних станів за часів Великого князівства Литовського мали широку свободу і правову незалежність, майже не поступаючись у повноті своїх громадських прав чоловікам. Майнова незалежність жінок вищих суспільних станів давала їм право голосу і в органах місцевого самоврядування, бо лише володіння осідлістю було тоді підставою для участі в місцевих сеймиках.

Суспільне становище української жінки-шляхтянки відрізнялося від становища чоловіка хіба тим, що жінки при живих братах наслідували тільки четверту частину батьківщини, материзну ж відбирали всю.

Особливістю українського звичаєвого права була материзна. Так звалася нерухомість (частіше — наділ землі), що входила до посагу. Материзна не належала до загальносімейного майна, не ділилася між окремими членами сім'ї, а передавалася по жіночій лінії.

За часів запорізького козацтва стає помітною тенденція до ідеалізації образу жінки й особливо жінки-матері. Козацька звичаєвість хоч і пропагувала серед січовиків безшлюбність, однак виховувала, особливо у парубків, шанобливе ставлення до жінки-матері, сестри, дружини чи коханої дівчини, що відбилося в козацьких піснях.

Приклади шанобливого й рівноправного ставлення до жінки подибуємо й у легендах та переказах про козацькі часи. У переказі «Як дівка Христя була кошовим» йдеться про жінку — козацького ватажка. А переказ «Настина Могила» розповідає про долю жінки-воїна, яка носила шаровари, козацьку шапку і воювала не гірше за чоловіка-козака. За переказом, записаним краєзнавцем А. Ковальовим, у повстанні під проводом Якова Острянина (1638 р.) активну участь брала дружина козацького сотника Семена Мотори — Варвара.

Картина правового становища жінки на українських землях у другій половині XVI — першій половині XVII ст. була б неповною без аналізу ставлення до жінки громадського («копного») суду селян і міщан. Ці суди були найстаршими на українських землях судами. Жінка — міщанка, і навіть селянка — була повноправною учасницею громадського суду.

У XVI — середині XVII ст. свідчення чоловіків і жінок уважалися на українських землях рівноцінними. Однак уже від середини XVII ст. в українську судову практику проникає зверхність чоловічого свідчення над жіночим. У збірниках українського права XVIII ст. перевага чоловічого свідчення над жіночим була остаточно закріплена. Проте непригніченість української жінки в сім'ї, її рівноправність із чоловіком у вихованні дітей і веденні домашнього господарства, освіченість іще довго були основними чинниками ставлення до неї (О. Кривошій, 539 сл.).

Виконання завдань тестового характеру

1. Якій проблемі присвячено текст?

- А Етичний.
- Б Соціально-побутовий.
- В Суспільно-політичний.
- Г Моральний.

2. До якого стилю мовлення належить прочитаний текст?
- А Наукового.
  - Б Офіційно-ділового.
  - В Публіцистичного.
  - Г Художнього.
3. У який історичний період жінку зрівняно у правах із чоловіком?
- А В епоху Давньої Русі.
  - Б За часів запорізького козацтва.
  - В За часів Великого князівства Литовського.
  - Г У XVIII ст.
4. У якому документі міститься перша згадка про повноваження жінок на володіння певним майном?
- А В «Уставі Володимира».
  - Б У Договорі 911 р. Олега з Візантією.
  - В В «Уставі Ярослава».
  - Г У «Руській Правді».
5. Яка жінка могла мати власне «жіноче» майно й розпоряджатися ним на свій розсуд до кінця свого життя?
- А Заміжня жінка-міщанка.
  - Б Незаміжня жінка-шляхтянка.
  - В Заміжня жінка-шляхтянка.
  - Г Багатодітна жінка-селянка.
6. Яким синонімом можна замінити виділене слово у словосполученні *копний суд*?
- А Громадський.
  - Б Народний.
  - В Конституційний.
  - Г Апеляційний.
7. Яке значення має слово *материзна*?
- А Загальносімейне майно.
  - Б Державна підтримка.
  - В Спадок від батька.
  - Г Спадок від матері.
8. Який термін не вживається в тексті?
- А Давньоруське право.
  - Б Звичаєве право.
  - В Карне право.
  - Г Політичне право.

9. Установити відповідність між назвами переказів та змістом їх.
А «Як дівка Христя була кошовим».	1	Йдеться про активну участь дружини козацького сотника Семена Мотори — Варвари — у повстанні під проводом Якова Острянина.
Б «Настина Могила».	2	Йдеться про жінку — козацького ватажка.
В Переказ, записаний краєзнавцем А. Ковальовим.	3	Розповідається про долю жінки-воїна, яка носила шаровари, козацьку шапку і воювала не гірше за чоловіка-козака.
10. Сформулювати тези, скориставшись поданими початками їх.
- А Церква закріплювала за собою насамперед право на...
- Б Українські жінки вищих суспільних станів за часів Великого князівства Литовського мали...
- В За часів запорізького козацтва стає помітною тенденція до...
- Г У XVI — середині XVII ст. свідчення чоловіків і жінок уважалися...

Ключ

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильні відповіді	В	А	А	Б	В	А	Г	Г	А-2, Б-3, В-1	А ... ухвалення шлюбу. Б ... широку свободу і правову незалежність. В ... ідеалізації образу жінки. Г ... рівноцінними
Кількість балів	0,5	0,5	0,5	1	1	1	1	1	1,5	4 б.

VI. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Скласти 5–6 тестових завдань з теми «Відокремлені члени речення» на знаходження «зайвого» компонента, вибір правильної відповіді, установлення відповідності тощо.
- Скласти узагальнювальну таблицю (схему) на тему «Відокремлені члени речення», на основі якої підготувати усне повідомлення в науковому стилі, ілюструючи його власно дібраними прикладами.

ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ

Урок № 67

ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В НЬОМУ

Мета: узагальнити й систематизувати знання восьмикласників про просте неускладнене речення; удосконалити вміння й навички працювати над визначенням його видів та структури, способів вираження головних і другорядних членів речення; розвивати вміння правильно інтонувати прості неускладнені речення та розставляти розділові знаки в них; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, кмітливість, творчі вміння використання простих неускладнених речень у власних висловлюваннях певного стилю і типу мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до рідного краю та до своєї держави, бачити прекрасне й розуміти надбання попередніх поколінь.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

III. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*Для мене багато не треба,
Щоб серце забилося раптово...*
Д. Луценко

IV. Актуалізація опорних знань

Колективна робота з текстом

- Прочитати текст мовчки. З'ясувати стиль і тип мовлення. Поміркувати, що відбиває заголовок: тему чи основну думку. Аргументувати відповідь. Чи бували ви коли-небудь в українському селі? Поділитися спогадами і враженнями, продовжуючи текст і зберігаючи авторський задум (усно).

СЕЛО В НАШІЙ УКРАЇНІ

Які пишні села в цій краї бувають весною, коли зацвітуть садки! Одно село зовсім запало в глибоку долину і наче потонуло в білому цвіті садків, як у молочному озері; друге стоїть на скалистій горі й красується в яблунях та черешнях проти сонця, неначе біле марево в прозорій імлі. Там десь на широкій долині розлився довгий став; кругом ставка над самим берегом біліє смуга з вишневих та черешневих садків. Ставок блищить на сонці, неначе дзеркало, вправлене в срібні рами, закутані дорогою білою, прозорою тканиною. А там далі, серед зеленого лісу на долинці, стоїть присілок у садках, — і здається, ніби серед лісу схопилося біле полум'я, а здорові груші та яблуні, подекуди розкидані між зеленими грабами, стоять у цвіту, наче срібні **канделябри**, розкидані по лісі (За І. Нечуєм-Левицьким).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділеного слова (*канделябр* — свічник для кількох свічок або електричних ламп). Скласти з ним речення, щоб воно виступало в ролі головного члена.
- ▶ Складні речення перебудувати у прості та назвати у кожному простому реченні граматичну основу. З'ясувати спосіб вираження головних членів речення.
- ▶ Із першого речення виписати словосполучення і зробити їх синтаксичний розбір.

V. Виконання системи завдань і вправ

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип мовлення. Дібрати заголовок. Порівняти із заголовками, дібраними однокласниками, найкращий — записати. Визначити вид тексту за емоційним забарвленням. Який настрій створює він у читача?

Берег. Але чий **він**? Добре, коли це Кавказ і свої люди. А якщо знову севастопольська земля, яку зайняли фашисти? Що тоді? Стільки страждав він у морі, й потрапити знову в лапи ворога? О ні! Тільки не це. Павло ще **знайде** в собі силу кинутись у море і не датися до рук ворога **живим**. Невже його прибило назад до кримських **берегів**? Носило по морю, носило і раптом назад. Ох, як йому важко! Як боляче від усього цього! Що ж робити? Що? Не спи, капітане! Не спи! Уже земля близько. Там берег... (За В. Кучером).

- ▶ Погрупувати речення й записати в такій послідовності: 1) означено-особові; 2) узагальнено-особові; 3) безособові; 4) називні. Визначити в кожному реченні граматичну основу і пояснити, чим вона виражена.

- ▶ Виділені слова розібрати як частину мови.
- ▶ Схарактеризувати речення за метою висловлювання. Записати у таблицю приклади речень. Розказати, за якими ознаками вони класифікуються.

Види речень

За метою висловлювання			За емоційним забарвленням	
розповідні	питальні	спонукальні	неокличні	окличні

Творча робота (за варіантами)

Скласти й записати різні за метою висловлювання речення, у яких підметами були б подані слова і словосполучення.

Варіант 1 — знайомий, багато школярів, шість восьмикласників, дві деревини, стадо кіз, кожний із нас, один із хлопців, кілометрів з двадцять, служити.

Варіант 2 — багато сіна, мати з дитиною, три танкісти, дехто з відсутніх, уповноважений, одна з учениць, сім хлопців, творити, метрів з тридцять.

- ▶ З'ясувати розділові знаки в реченнях.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір одного речення (за вибором).

Вибіркове письмо

- ▶ Виписати спочатку речення зі складеним іменним присудком, а потім — зі складеним дієслівним присудком. Пояснити, як вони утворюються.

1. Ясне сонце почало підніматися десь далеко за лісом (*Панас Мирний*). 2. Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та (*П. Тичина*). 3. Уранці в неділю Улянка взяла кошик і пішла наламати кукурудзи (*О. Донченко*). 4. У льотчиків серце несхитне й тверде (*М. Бажан*). 5. Усе більше сутеніло, став накрапати дощ (*О. Гончар*). 6. Андрійко був повновидий, ясноокий, кучерявий (*Марко Вовчок*). 7. Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків (*М. Коцюбинський*). 8. До чистої мети треба йти чистою дорогою (*Леся Українка*). 9. Лише гуртом і пущі, і пустині з **піснями**, з гуком можна перейти (*М. Рильський*). 10. Голос Маланчин ставав теплішим (*М. Коцюбинський*).

- ▶ Підкреслити другорядні члени речення і з'ясувати, чим вони виражені.
- ▶ Зробити фонетичний розбір виділених слів.

Самостійна робота з творчим завданням

- ▶ Переписати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Підкреслити підмет і присудок у кожному реченні.

1. Народи наші як брати (*М. Познанська*). 2. Наша сила сім'я єдина (*Нар. творчість*). 3. Гласність, критика і самокритика гарантія здорового розвитку суспільства (*З газети*). 4. Найкраща насолода, найвища радість життя відчувати себе потрібним і близьким людям (*М. Горький*). 5. Той день для нас як музика крилата (*В. Сосюра*). 6. Праця творчість (*П. Попович*). 7. Батьківщина це труд і свято (*А. Костецький*). 8. Березень повинь рожевого цвітіння (*Б. Чалий*).

- ▶ Скласти зв'язну розповідь на тему «Тире між підметом і присудком». Приклади дібрати з художніх творів, вивчених на уроках української літератури.

Ситуативне завдання

- ▶ Уявити, що вам доручено розмістити на сайті інформацію про відпочинок учнів вашої школи під час літніх канікул (оздоровчі табори (шкільний та позашкільні), екскурсії, подорожі цікавими місцями України, різноманітні поїздки тощо).

Скласти й записати розповідь на тему «Плануємо літній відпочинок», використовуючи неповні речення та різні типи односкладних.

Розвиток мовних і мовленнєвих навичок учнів

- ▶ У поданому тексті знайти неповне речення. З'ясувати роль таких речень у мовленні.

Я спитавсь колись у батька:
— Ви скажіть мені на щирість,
Що найтяжче ранив серце?... —
І почув:
— Несправедливість.

(*М. Нагнибіда*)

- ▶ Розпитати свого товариша по партії про неповні речення, з'ясувавши, які ознаки вони мають, де вживаються і з якою метою. Якою формою мовлення ви скористаєтесь?

VI. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді на запитання

1. Які ознаки має просте двоскладне речення? Навести приклади двоскладних речень.
2. Схарактеризувати прості односкладні речення. Навести приклади.
3. Які речення називаються неповними?
4. Розказати про другорядні речення.
5. Сформулювати правила написання прикладок.

6. Назвати види обставин і навести приклади речень з їх використанням.
7. Скласти речення з порівняльним зворотом і з'ясувати його роль у реченні.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Скласти розповідь у науковому стилі на тему «Просте неускладнене речення. Розділові знаки в ньому». Схарактеризувати теоретичні відомості, одержані у восьмому класі з цього розділу, з'ясувати їх роль та значення для розвитку мовлення кожної людини.

Урок № 68

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ

Мета: ознайомити восьмикласників з основними вимогами до оформлення протоколу як документа офіційно-ділового стилю (його структурою і мовним оформленням); розвивати мовленнєво-комунікативні вміння складати протоколи відповідно до комунікативного завдання.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою і завданнями уроку за допомогою поезії Дмитра Білоуса

ПРОТОКОЛ

Хай думок не кожен порух,
та чи єдність чи розкол, —
все, що відбулось на зборах,
вам розкаже протокол.
Склад президії. Присутні
(кількість їх). Порядок дня.
Основні думки присутні —
план, конкретні завдання.
Що зробив наш осередок
(все важливе, непросте).

Слухали: про те-то й то-то,
 Ухвалили: те-то й те...
 Протоколи ще бувають
 дещо схожими на акт,
 документ, який складають
 про подію, певний факт.
 Між державами угоди
 про кордон чи про футбол, —
 підписали на нараді
 і склали — Протокол.

(Д. Білоус)

III. Актуалізація опорних знань учнів з теми

Експрес-опитування

Пригадати особливості офіційно-ділового стилю і продовжити вислови:

1. Основна функція офіційно-ділового стилю — ... .
2. Обставини мовлення — ... .
3. Сфера вживання офіційно-ділового стилю — ... .
4. Загальні ознаки — офіційність, ...
5. Мовні ознаки, притаманні текстам офіційно-ділового стилю — ... .

IV. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності школярів

Робота у мікрогрупах

- ▶ Об'єднатися в шість мікрогруп і вибрати назви документів визначеного виду: 1 мікрогрупа — документи особового складу; 2 — довідково-інформаційні; 3 — обліково-фінансові; 4 — господарсько-договірні; 5 — організаційні; 6 — розпорядчі.

Наказ, доручення, положення, вказівка, телеграма, розпорядження, характеристика, автобіографія, довідка, заява, анотація, план, протокол, статут, положення, розписка, постанова, трудова угода, акт, доручення, договір, список, правила, доповідна записка, скарга, пояснювальна записка, телефонограма, оголошення.

- ▶ Назви яких документів для вас є новими? Використовуючи додаткову літературу з сучасного діловодства, визначити, з якою метою вони створюються і за яких обставин. Яку сферу діяльності людини обслуговують?

Матеріал для вчителя. 1 — автобіографія, заява, пропозиція, скарга, характеристика; 2 — анотація, довідка, доповідна записка, пояснювальна записка, план, протокол, оголошення, телеграма, телефонограма; 3 — акт, доручення, розписка, список; 4 — договір, трудова

угода; 5 — положення, правила, статут; 6 — вказівка, наказ, постанова, розпорядження.

V. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

Протокол — це документ, у якому фіксуються хід і результати роботи нарад, засідань, зборів тощо. У протоколі відображаються всі виступи з питань, що розглядаються, і рішення, прийняті в результаті обговорення.

За обсягом інформації протоколи бувають трьох видів:

- 1) стислі (записуються питання, які обговорюються, прізвища доповідачів і виступаючих, прийняті рішення);
- 2) повні (стисло записуються виступи доповідачів, інших осіб, що беруть участь в обговоренні питання);
- 3) стенографічні (дослівно фіксується весь хід засідання).

Текст протоколу складається з двох частин: вступної та основної. У вступній частині вказується дата проведення зборів, зазначаються прізвища та ініціали всіх присутніх. За великої кількості присутніх (більше 10 осіб) робиться позначка цифрою. У цій частині подається порядок денний зборів з переліком питань, що розглядаються. Основний текст протоколу поділяється на розділи, які відповідають пунктам порядку денного. Кожний розділ містить такі частини: «СЛУХАЛИ», «ВИСТУПИЛИ», «УХВАЛИЛИ». Ці слова треба писати великими літерами з нового рядка. Після них ставлять двокрапку. Кожний розділ пишеться з абзацу.

Увага! Текст протоколу має бути точним, зрозумілим. Він складається з розділів, згідно з питаннями порядку денного. Розміщення розділів у тексті протоколу має відповідати послідовності відповідних питань у порядку денному.

VI. Колективна робота з текстом-зразком

- Прочитати текст протоколу й зробити висновок про зміст і оформлення цього виду документа.

ПРОТОКОЛ

засідання членів гуртка «Живе слово»

Херсонської загальноосвітньої школи I—III ступенів № 41

№ 4

від 18.04.08

Присутні: 13 членів гуртка, керівник.

Голова засідання — Нестерович О.

Секретар — Стадник І.

Порядок денний:

1. Про роботу гуртка «Живе слово» у II семестрі (доповідач Клиганівська В.).
2. Про підготовку до підсумкових заходів гуртка за звітний період (доповідач Зорін А.).

I. СЛУХАЛИ:

Старосту гуртка Клиганівську В., яка відзначила позитивну роботу членів гуртка протягом навчального року. Звернула особливу увагу на активних членів колективу. Розказала про великий обсяг роботи, зроблений у II семестрі.

ВИСТУПИЛИ:

1. Олексин С., який запропонував клопотати перед адміністрацією школи про нагородження активних членів гуртка грамотами директора школи.
2. Карасевич В. внесла пропозицію випустити стінну газету, яка б висвітлювала роботу гуртка «Живе слово» у поточному році.

УХВАЛИЛИ:

1. Підтримати пропозицію щодо нагородження активних членів гуртка на Святі останнього дзвоника.
2. Доручити членам редколегії випустити стінну газету.

II. СЛУХАЛИ:

Зоріна А., який доповів про заплановані підсумкові заходи гуртка «Живе слово». Зазначив, що всі члени гуртка мають провести індивідуальну пошукову роботу та взяти активну участь щодо підготовки до зустрічей, виступів і свята.

ВИСТУПИЛИ:

Деремешко І. запропонувала залучити до роботи щодо підготовки заходів гуртка актив школи, однокласників та шкільний ансамбль.

УХВАЛИЛИ:

1. Розподілити обов'язки між членами гуртка щодо підготовки до підсумкових заходів на наступному занятті.
2. Підтримати пропозицію Деремешко І.

Голова засідання

(підпис)

О. Нестерович

Секретар

(підпис)

І. Стадник

Навчальне редагування

Проаналізувати фрагменти протоколів. Зредагувати речення, пояснивши характер помилок.

1. Така огорожа не забезпечувала випадків крадіжок. Це було виявлено охоронцями і прийняті міри. 2. Розглядалися учні Книш та Петренко, які несвоечасно з'являються на заняття у неохайному вигляді. 3. Силами активу був придбаний тенісний стіл. Його відремонтували і при допомозі адміністрації він працює непогано. 4. Слухали: Про виконання плану ремонту школи, так як літо на носу, а графік ремонту сорван. 5. Ухвалили: Заборонити всім курцям палити у приміщенні школи і брати приклад з Котика С., який постійно курить у відведеному місці. 6. Для утримання нормальної температури у всіх класних кімнатах школи поставити ртутні градусники.

VII. Робота над складанням протоколу

► Уважно прочитати пам'ятку «Як оформляти протокол».

Як оформляти протокол

Протокол повинен містити такі реквізити:

- 1) назву виду документа;
- 2) порядковий номер протоколу;
- 3) назва заходу, який протоколюється (нарада, засідання, збори);
- 4) назва організації, де проводиться захід;
- 5) дата проведення заходу;
- 6) місце проведення заходу;
- 7) кількісний склад учасників;
- 8) порядок денний;
- 9) текст протоколу;
- 10) перелік додатків (якщо вони є) із зазначенням кількості сторінок;
- 11) підписи керівників зборів (засідання, наради тощо) — голови і секретаря.

► Дотримуючись основних вимог цієї пам'ятки, скласти протоколи за варіантами відповідно до порядку денного.

Варіант 1

1. Робота редколегій класних стінних газет у II семестрі поточного навчального року.
2. Затвердження графіка літньої практики.

Варіант 2

1. Проведення у школі конкурсу естрадної пісні.
2. Учніське самоврядування: стан і перспективи.

VIII. Підсумок уроку**IX. Домашнє завдання**

Продовжити розпочату на уроці роботу над складанням протоколів.

Урок № 69**РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТОМУ
УСКЛАДНеноМУ РЕЧЕННІ**

Мета: узагальнити й систематизувати знання восьмикласників про просте ускладнене речення; удосконалити вміння й навички працювати над визначенням його видів та структури, аналізувати ускладнювальні компоненти речень та способи їх вираження; розвивати вміння правильно інтонувати прості ускладнені речення та розставляти розділові знаки в них; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, кмітливість, творчі вміння використання простих ускладнених речень у власних висловлюваннях певного стилю і типу мовлення; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати вміння бачити прекрасне в навколишньому середовищі.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Настановно-мотиваційний етап**

Психологічна настанова щодо повторення матеріалу з розділу «Просте ускладнене речення».

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку**IV. Узагальнення й систематизація
здобутих знань у процесі практичної роботи****Дослідження-спостереження**

- ▶ Прочитати текст. Пояснити, чому автор дав таку назву текстові. Назвати його стилістичні особливості. Довести свою думку. Записати текст. Пояснити орфограми й пунктограми. Дослідити синтаксичну структуру речень.

УСЕ В НАС ВІД НЬОГО, ВІД ХЛІБА

А втім, самі ми, кожен із нас — дитина своїх батьків. Свого народу й хліба.

Людей, які прийшли з доброю місією, з чистим серцем чи з доброю новиною, на нашій землі завжди зустрічали з хлібом на вишитому рушнику. Короваєм благословляли в довгу, тепер уже двоєдину дорогу одружених молодят, без хлібини не можна було зайти в новий дім.

Зрештою, уся історія нашого народу пов'язана з історією хліба, з мистецтвом його сіяти, вирощувати, косити, молоти, учиняти тісто, дивитися, як воно сходить, пекти, а коли хочете, то й гречним, вихованим ще з дитинства вмінням його їсти. Цілий цикл, у якому є свої таємниці, досвід, розрахунок, цикл, за яким можна вимірювати літа людського життя.

Може, тому так щемить у нас, сучасників, серце, коли зачуємо прадавню пісню, у якій дочка благає з чужини: «Якби мама знали, яка в мене біда, вони б передали горобчикам хліба...» (За В. Яворівським).

Пояснювальний диктант

- ▶ Переписати, розставляючи розділові знаки. Зробити синтаксичний і пунктуаційний розбір речень (усно).

1. Не сіявши не оравши не буде жито родити (*Нар. творчість*).
2. Чудовий піаніст Лисенко надзвичайно тонко й художньо передав твори Шумана Шопена Ліста (*В. Дяченко*). 3. Діла мої буденні й великі відкриті перед людством (*Б. Олійник*). 4. Якби хліб та одежа то їв би козак лежа (*Нар. творчість*). 5. Природний співак він любив пісні і в душі пишався своїм артистичним хистом (*В. Дяченко*). 6. І на оновленій землі врага не буде супостата (*Т. Шевченко*). 7. З путі далекої вернувся машиніст укритий порохом увесь пропахлий димом (*М. Рильський*). 8. Жінка дивиться на Десну заклопотано наче велике щастя її чекає на тому березі посеред лугів де трави такі високі що можна заблукати (*О. Довженко*).

- ▶ Виділити в реченнях відокремлені члени, схарактеризувати їх і визначити спосіб вираження.
- ▶ Перше речення використати як зачин для власного твору-роздуму.

Творчий диктант на доповнення синтаксичних одиниць

- ▶ Відновити текст: уставити на місці крапок однорідні члени речення з довідки. Пояснити пунктограми.

І гори, й долини, і поля, і сади, і ставок, і хати були залиті ..., ..., ..., як срібло, світлом. Куди не кинеш оком, скрізь весело та любо!

Зеленіла молода бутвина на городах, зеленіли ..., .., зеленіли розкішні ... ..

Над ставком, над садками ..., .., ... хвилями золоте марево, неначе на повітрі ворушились якісь пасма ... .. ниточок. А над зеленою землею синє-синє та глибоке літнє небо; а між небом та землею золоте сонце та хвиля світова! І весело, й любо, й радісно! І не до одного веселого, навіть до нещасного, безталанного сміялося небо, сміялася земля, сміялося сонечко ясне, а ставочок між зеленими горами, між зеленими ... .. неначе реготавсь!..

Холодне серце старої Хомини; весь світ — ..., .., ... — усе ... .. (І. Нечуй-Левицький).

Довідка: миготіло, грало, лилося; поля, садки; вербами та садами; чистим, прозорим, білим; тонких золотих; і фабрика, і ліс, і небо; бур'яни та бузина; захиталось і закрутилось.

- ▶ Визначити види однорідних членів речення.

Розвиток комунікативних умінь

- ▶ Пригадати вивчене раніше про однорідні члени речення й побудувати зв'язну розповідь на тему «Однорідні члени речення у висловлюваннях різних стилів». Навести приклади.

Дослідження-відтворення

Варіант 1

- ▶ Пригадати теоретичні відомості про вставні слова і словосполучення. Заповнити таблицю. Приклади дібрати з творів, що вивчалися на уроках української літератури.

Групи вставних слів і словосполучень за значенням

Що виражають	Вставні слова і словосполучення	Приклади речень зі вставними словами і словосполученнями

- ▶ Здійснити взаємоперевірку. Указати на недоліки у виконаній роботі.

Варіант 2

- ▶ Пригадати теоретичні відомості про звертання і скласти опорний конспект, з'ясувавши, що таке звертання, які бувають види звертань за будовою, способи їх вираження, роль у висловлюваннях тощо. Приклади дібрати з творів, що вивчалися на уроках української літератури.
- ▶ Здійснити взаємоперевірку. Указати на недоліки у виконаній роботі.

Творче дослідження на відновлення синтаксичних одиниць

Відновити речення, уставляючи замість крапок звертання і вставні слова з довідки. Як вони впливають на зміст речень?

1. Щоб ти, ..., став ще вищий, а ти, ..., красніша, а ти, ..., сміливіший, а ти, ..., миліша (*В. Китайгородська*). 2. Нині, ..., мало хто знає, що співали наші бабусі й прабабусі, дідусі й прадідусі у молоді літа, як підтримувалася спадкоємність народних традицій, як зберігалися вони впродовж віків (*В. Довженок*). 3. Я прожив, ..., ці літа у найвищому щасті (*Є. Литюк*). 4. ....., реальне життя знекровлює найчистіші мрії (*М. Мельник*). 5. Це вже, ..., проза життя (*О. Довженко*). 6. Вона, ..., троянда в морі квітів (*З журналу*). 7. Де ж ви, ..., мої соколи ясні (*М. Вороний*). 8. За селом зелено-зелено. І по хвилях переливи червоні ....., (А. Головка).

Довідка: ясеню, мабуть, парубоче, на жаль, дівко, даруйте, рудо, (Леся Українка), моя мила, (од сонця), мої Голуб'ятка.

- ▶ Схарактеризувати звертання і вставні слова. Пояснити розділові знаки при них.

Комунікативний практикум

- ▶ Поширити подані речення уточнювальними або відокремленими членами. Пояснити розділові знаки.

1. Ми читали вірші. 2. Відбудеться зустріч з письменником. 3. Чути переплеск хвиль. 4. Сонце сховалося за обрієм. 5. Була надзвичайно приємна й тиха весна. 6. Сьогодні він був зосереджений.

- ▶ Зробити синтаксичний розбір трьох речень (на вибір).

V. Підсумок уроку**VI. Систематизація й узагальнення знань****Подумати і дати відповіді на запитання**

1. Чим можуть ускладнюватися прості речення?
2. Розказати про однорідні члени речення з різними видами зв'язку. Навести приклади.
3. Які звертання називаються поширеними й непоширеними? Навести приклади речень зі звертаннями і пояснити розділові знаки.
4. Скласти речення зі вставним словом, словосполученням і реченням. Записати їх і пояснити розділові знаки.
5. Розказати про відокремлені члени речення та способи їх вираження. Навести приклади.
6. Які розділові знаки ставляться при відокремлених уточнювальних членах речення? Правила проілюструвати прикладами.

VII. Домашнє завдання

Скласти діалог на тему «Розділові знаки в простому ускладненому реченні». Схарактеризувати теоретичні відомості, одержані у восьмому класі з цього розділу, з'ясувати їх роль для розвитку мовної особистості.

Урок № 70

ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ ЗА РІК

Мета: повторити, закріпити, узагальнити знання учнів з розділу «Синтаксис. Пунктуація», а саме: «Словосполучення й речення», «Просте двоскладне речення», «Односкладні й неповні речення», «Речення з однорідними членами», «Речення зі звертаннями, вставними словами», «Речення з відокремленими членами»; розвивати пізнавальний інтерес, логічне мислення, пам'ять, увагу; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття відповідальності, а також розвивати вміння дотримуватися правил дорожнього руху і використовувати транспортні засоби.

Тип уроку: урок повторення, узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

III. Систематизація й узагальнення знань з розділів, опрацьованих у 8 класі

Робота в парах

- ▶ Провести бесіду у формі діалогу, задавши один одному запитання. Відповіді мають бути проілюстровані прикладами (можна скористатися художніми творами).
- 1. Що вивчає синтаксис і з яких розділів він складається?
- 2. Схарактеризувати словосполучення (його будова і види за способом вираження головного слова).
- 3. Схарактеризувати речення (за метою висловлювання, порядок слів у реченні, логічний наголос, двоскладні й односкладні, прості й складні речення).

4. Чим виражається підмет у реченні?
  5. Які типи присудка ви знаєте?
  6. Які члени речення називаються другорядними?
  7. Розповіді про означення (узгоджені й неузгоджені, а також прикладку як різновид означення).
  8. Схарактеризувати прямі й непрямі додатки.
  9. Які ви знаєте види обставин?
  10. Назвати типи односкладних речень.
  11. Які речення називаються повними, а які — неповними?
  12. Розказати про ускладнені прості речення.
    - ▶ Оцінити свого співрозмовника, критично аналізуючи його знання, одержані у 8 класі.
    - ▶ Дати слушні поради однокласникам щодо усунення прогалин у знаннях програмового матеріалу.
- Колективна робота з текстом**
- ▶ Прочитати текст. Чим він вам сподобався? Визначити тип і стиль мовлення. Довести своє твердження прикладами з тексту. Переказати текст, дотримуючись логіки й послідовності викладення думок. Доповнити його додатковою інформацією про велосипед як вид транспорту.

З ІСТОРІЇ ВЕЛОСИПЕДА

У Європі першим винахідником велосипеда був німецький лісник Дрез. У 1813 році він приробив до самоката руль. Наступним винахідником став робітник Дальзель. У результаті тривалих пошуків він винайшов педалі.

У 1865 році французи Міно та Лальман сконструювали перший металевий велосипед. Він був удвічі важчим за сучасний, але найбільшим його недоліком було те, що велосипед трусило на вибоїнах. Через це він отримав назву «кісткотрус». І коли ветеринар із Шотландії — Данлоп — здогадався прикріпити навколо колеса гумовий садовий шланг, їздити стало набагато зручніше.

Спочатку з велосипедистів сміялися. Був час, коли поліція намагалася заборонити велосипеди, вважаючи, що вони заважають дорожньому руху. Але нині цей легкий, маневрений, дешевий і екологічний вид транспорту набуває дедалі більшої популярності в усьому світі.

Перш ніж сісти за кермо велосипеда, необхідно ознайомитися з інструкцією про будову і роботу придбаного велосипеда. Особливо уважно прочитай розділи, що починаються словами: «Увага!» та «Обережно!». Разом з батьками чи іншими дорослими огляньте велосипед, перевірте кріплення деталей, роботу всіх вузлів, напампуйте шини. Якщо все в порядку, можна випробовувати велосипед. Найкраще це

зробити на рівній ділянці, на невеликих спусках і підйомах. **Чи добре слухається кермо? Чи надійно працюють гальма? Тобі зручно? Якщо все гаразд, катайся на здоров'я! Але не забувай про правила:**

- не розганяйся, особливо на спусках, до такої швидкості, коли ти не встигаєш обертати педаль. Спускаючись, слід відхилитися назад і користуватися заднім і переднім гальмами;
- небезпечно їздити на велосипеді вночі, у сутінках, в ожеледицю, в туман, дощ або сильний вітер;
- важливу роль у безпеці руху відіграє колір одягу велосипедиста. **Яскравий одяг допоможе водіям учасно помітити сигнали й маневри велосипедиста** (В. Пономаренко, Т. Воронцова).

- ▶ Які слова вам зустрілися вперше? Запам'ятати їх. Скласти усно з ними речення.
- ▶ Що ви думаєте про зображений на фотографії вид транспорту? Чи хотілось би вам його випробувати?
- ▶ Схарактеризувати речення за структурою.
- ▶ Зробити повний синтаксичний розбір виділених речень.

Рольова гра

- ▶ Розподілити ролі: винахідники (будуть висувати якомога більше переваг і виступати за зручність велосипеда), опоненти (будуть суперечити винахідникам і називати якомога більше недоліків цього виду транспорту) і незалежні експерти (зроблять висновок про те, чия сторона перемогла).

Ситуативне завдання

- ▶ Уявити ситуацію: ваш клас готується до шкільного конкурсу «Чи важко дотримуватися правил дорожнього руху?» Необхідно підготуватися, виконуючи наступне завдання: скласти правила поведінки для пішоходів (варіант 1) і для водіїв (варіант 2). Під час формулювання правил використовувати прості неускладнені і прості

ускладнені речення. У пригоді стануть подані слова і словосполучення.

Увічливість, байдужість пішоходів; недбалість, благородство водіїв; гідно поводитися, доброзичливо ставитися, грубо відповідати, привабливі автомобілі, стриманість громадян, нахабність користувачів, заздрісність більшості перехожих, колір машини, уважно спостерігати.

- ▶ Визначити, хто склав більше корисних і змістовних правил і хто в цілому краще впорався із завданням.
- ▶ Скласти зв'язне висловлювання на тему «Для чого потрібні правила дорожнього руху?»

IV. Підсумок уроку

Учитель аналізує роботу всіх учнів на уроці та за рік. Указує на активну роботу школярів, а також окреслює недоліки і шляхи їх подолання. Стисло розповідає про роботу в наступному навчальному році.

V. Домашнє завдання

Скласти твір-роздум про те, які знання ви б хотіли одержати в наступному навчальному році, що нового почути й пізнати на уроках рідної мови в 9 класі.

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8 КЛАСІ

Пор. №	Дата проведення	Тема уроку
Вступ		
1		Мова – найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу
ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО. ПУНКТУАЦІЯ		
2		Словосполучення й речення. Члени речення. Звертання. Вставні слова
3		Просте і складне речення. Пряма мова і діалог
4		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 1. Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі</i>
5		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 2. Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі</i>
СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ		
Словосполучення й речення		
6		Словосполучення. Будова й види словосполучень за способом вираження головного слова
7		Види речень за метою висловлювання. Окличні речення. Розділові знаки в кінці речення
8		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 3. Усний твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі</i>
9		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 4. Письмовий твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі</i>
10		Речення двоскладні й односкладні, прості і складні
11		Порядок слів у реченні. Логічний наголос

* Календарно-тематичне планування уроків української мови у 8 класі складено за програмою «Українська мова. 5–12 класи» (за ред. Л. В. Скуратівського ті ін.). — К.: Перун, 2005. — 176 с.

Пор. №	Дата проведення	Тема уроку
12		<i>Тематична контрольна робота № 1</i> (диктант). Контрольне аудіювання художнього тексту
Просте двоскладне речення		
13		Підмет, способи його вираження
14		Простий присудок
15		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 5.</i> Усний вибірко-вий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в науковому стилі
16		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 6.</i> Письмовий вибірко-вий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в художньому стилі
17		Складений дієслівний присудок
18		Складений іменний присудок
19		Тире між підметом і присудком
20		<i>Тематична контрольна робота № 2</i> (тестові завдання). Вивчальне читання мовчки
21		Означення узгоджене й неузгоджене
22		Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок через дефіс. Прикладки, що беруться в лапки
23		Додаток як другорядний член речення
24		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 7.</i> Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі
25		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 8.</i> Письмовий твір-опис пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі
26		Види обставин. Порівняльний зворот
27		Узагальнення й систематизація з теми «Другорядні члени речення»
28		<i>Тематична контрольна робота № 3</i> (тестові завдання). Контрольне читання мовчки тексту публіцистичного стилю
Односкладні й неповні речення		
29		Означено-особові речення
30		Неозначено-особові речення

Пор. №	Дата проведення	Тема уроку
31		Узагальнено-особові речення
32		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 9. Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю (на основі прослуханих радіо- і телепередач)</i>
33		Безособові речення
34		Називні речення
35		Односкладні речення як частини складного речення. Синтаксичний розбір односкладних речень
36		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 10. Усне повідомлення на тему про мову, що вимагає зіставлення й узагальнення матеріалу, в науковому стилі</i>
37		Повні й неповні речення. Тире в неповних реченнях
38		<i>Тематична контрольна робота № 4 (тестові завдання)</i>
Речення з однорідними членами		
39		Однорідні члени речення із сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком
40		Речення з кількома рядами однорідних членів
41		Однорідні й неоднорідні означення
42		Кома між однорідними членами речення
43		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 11. Письмовий твір-роздум на морально-етичну (чи суспільну) тему в публіцистичному стилі</i>
44		Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Двокрапка й тире при узагальнювальних словах
45		<i>Тематична контрольна робота № 5 (диктант). Контрольне аудіювання тексту публіцистичного стилю</i>
Речення із звертаннями, вставними словами		
46		Звертання непоширені й поширені
47		Розділові знаки в реченнях із звертаннями
48		Вставні слова і словосполучення, їх види за значенням
49		Розділові знаки в реченнях із вставними словами
50– 51		<i>Уроки розвитку комунікативних умінь № 12–13. Письмовий докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням</i>

Пор. №	Дата проведення	Тема уроку
52		Вставні речення, розділові знаки при них
53		Узагальнення й систематизація з теми «Речення із звертаннями і вставними словами»
54		<i>Тематична контрольна робота № 6 (тестові завдання)</i>
Речення з відокремленими членами		
55		Поняття про відокремлення
56		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 14. Конспектування як різновид стислого переказу прочитаного науково-навчального тексту</i>
57		Відокремлені й невідокремлені означення, способи їх вираження
58		Розділові знаки в реченнях з відокремленими означеннями
59		Відокремлені прикладки
60		Відокремлені додатки. Розділові знаки в реченнях з відокремленими додатками
61		Відокремлені обставини, способи їх вираження
62		Розділові знаки в реченнях з відокремленими обставинами
63		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 15. Письмовий твір-оповідання з обрамленням на основі почутого</i>
64		Відокремлені уточнювальні члени речення. Розділові знаки в реченнях з уточнювальними членами
65		Узагальнення й систематизація з теми «Відокремлені члени речення»
66		<i>Тематична контрольна робота № 7 (диктант). Контрольне читання мовчки тексту наукового стилю</i>
ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ		
67		Просте неускладнене речення. Розділові знаки в ньому
68		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 16. Ділові папери. Протокол</i>
69		Розділові знаки у простому ускладненому реченні
70		Підбиття підсумків за рік

